

XXVII. évfolyam, 2025. I-II. szám

STUDIA WESPRIMIENSIA

Bölcsészeti-, társadalomtudományi és teológiai folyóirat

XXVII. évfolyam, 2025. I-II. szám

Studia Wesprimiensia

A szerkesztőség címe:

Veszprémi Érseki Főiskola

8200 Veszprém, Jutasi út 18/2.

Tel.: 88/542-700

E-mail: szerkesztoseg.studia@ersekifoiskola.hu

teremtés ■ ökoetika ■ kánonjog ■ Dionüszosz ■
bakkhánsnők ■ Pogánytorony ■ közjó ■
cigánypolitika ■ Veszprém ■
művészetterápia

Bódi Mária Magdolna ■
speak easy ■ Ukrajna ■
hidegháború ■ közgazdaság ■
mobilitás

Bölcsészet-, társadalomtudományi és teológiai folyóirat

Studia Wesprimiensia

a Veszprémi Érseki Főiskola folyóirata

XXVII. évfolyam, 2025. I-II. szám

Studia Wesprimiensia

Bölcsészet-, társadalomtudományi és teológiai folyóirat

ISSN 1586-5754

A Veszprémi Érseki Főiskola folyóirata,
amely 1999 óta, évente egy összevont számmal jelenik meg.
Lektorált folyóirat.

Felelős kiadó:
Sebestyén József rektor

Főszerkesztő:
Sebestyén József

Főszerkesztő-helyettes:
Hajnáczy Tamás Attila

Szerkesztőségi tagok:
Ambrusné Pakuts Andrea, Bognárné Kocsis Judit, Fodor János,
Leveleki Magdolna, Schutzmann Réka, Szűts István Gergely, Török István Péter

A szerkesztőbizottság elnöke:
Gárdonyi Máté

Szerkesztőbizottság:
Birher Nándor, Bögre Zsuzsanna, Gloviczki Zoltán, Hidas Zoltán,
Janka Ferenc, Karlinszky Balázs, Molnár D. Erzsébet, Somogyvári Lajos,
Szilágyi Ferenc, Tusor Péter

A *Studia Wesprimiensia* 2025. évi I-II. számát szerkesztette:
Hajnáczy Tamás Attila

A szerkesztőség címe:
8200 Veszprém, Jutasi út 18/2.
Tel.: 88/542-700

E-mail: szerkesztoseg.studia@ersekifoiskola.hu

Címlapkép:
Bódi Mária Magdolna, ólomüveg,
Szent István király és Lisieux-i Kis Szent Teréz-templom, Litér.
Fekete-Mencseli Nóra felvétele.

Korrektúra Hradeczky Moni
Borító Sándorné Turzai Nóra, Csinády Rita
Tördelés Sándorné Turzai Nóra

A lapban olvasható írások nem feltétlenül egyeznek meg
a szerkesztőség véleményével.

Készült a Veszprémi Érseki Főiskola megbízásából
az OOK-Press Nyomdában
8200 Veszprém, Pápai út 37/A
Tel.: 88/425-260
www.ookpress.hu

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Teremtés és ökoetika

KABAI SÁRA HILÁRIA: Kozmoszoteriológia a történelemben – Teremtés és megváltás a Bölcsesség könyvében	7
TÓTH KATALIN: Amikor a Föld kiált: válság, erőszak és újjászületés Ezekiel próféciáiban – Ökoetikai és hermeneutikai megközelítések Ezekiel könyvének válságnarratívájában	27

Keleti katolikus kánonjog

GALAMBVÁRI PÉTER: A miskolci eparchiai gyűlés – Szentségjogi újítások	45
---	----

Dionüszosz, bakkhánsnők és Pogánytorony

LÉVAI ÁDÁM: Melyik borban van az igazság? – Dionüszosz eksztázisa és Alexandriai Kelemen misztériumfelfogása I. rész	56
VÉGSŐ ISTVÁN: „Ősi magyar vallás” omladozó Babel-tornya – Újpogány kilátó sorsa Óbudán	88

Közjó és cigánypolitika a Dunántúlon

ZSIDAI RÉKA: Egy dunántúli főnemes, gróf Festetics György a közjóért – Korszellem, műveltség, értékrend	103
HAJNÁCSKY TAMÁS ATTILA: A szocialista korszak kényszerasszimilációs cigánypolitikája térben és időben – Veszprém megyei esettanulmány (1975–1981)	150

Veszprém vármegyei górcső

IVONY ÉVA: Veszprém város lakónépességének főbb demográfiai és foglalkoztatottsági jellemzői	180
MAGVAS MÁRIA – GYÓRI PIROSKA – KALOCSAI ADRIENN: Veszprém Megyei Jogú Város szociális szolgáltatásai 2023-ban – Kutatási zárójelentés	202
LÁDONYI ZSUZSANNA: Világok közötti átjárás – Az Otthonra találni a művészetben projektről másként – a részt vevő szakemberek reflexióival	229

GUTENBERG-GALAXIS

TÓTH KATALIN	KARLINSZKY Balázs – VARGA Tibor László (szerk.): <i>Bódi Mária Magdolna öröksége.</i> <i>A Veszprémi Érseki Főiskolán azonos címmel</i> <i>2024. április 12-én tartott konferencia előadásai.</i> Veszprémi Főegyházmegye, Veszprém, 2024.	255
LÉVAI ÁDÁM	HAMVAS Béla: <i>Speak Easy.</i> Hamvas Béla Kiskönyvtár 8. [Szerk. PALKOVICS Tibor – VÁRHEGYI Miklós] MEDIO Kiadó, Budapest, 2022.	258
TÖRÖK ISTVÁN PÉTER	FRANK FÜREDI: <i>Útban Ukrajna felé.</i> <i>A Nyugat irányvesztése.</i> MCC Press, Budapest, 2024.	264
TÖRÖK ISTVÁN PÉTER	HORTAY Olivér – FÜRÉSZ Gábor: <i>Egy új hidegháború küszöbén. Három mítosz,</i> <i>amelyet megdöntött az orosz–ukrán konfliktus.</i> Századvég Kiadó, Budapest, 2023.	271
LEVELEKI MAGDOLNA	CSATH Magdolna: <i>Közgazdaságról közérthetően.</i> <i>Gazdasági fogalmakról másképp.</i> Kairosz Könyvkiadó, Budapest, 2023.	278
SZABÓ TÜNDE	DURST Judit – NYÍRÓ Zsanna – BEREMÉNYI Ábel (szerk.): <i>A társadalmi mobilitás ára.</i> <i>Első generációs diplomások és az osztályváltás</i> <i>következményei.</i> Gondolat Kiadó – Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest, 2022.	283
A <i>Studia Wesprimiensia</i> 2025. évi I–II. számának szerzői		291

TANULMÁNYOK

KABAI SÁRA HILÁRIA OSB OBL

KOZMOSZOTERIOLOGIA A TÖRTÉNELEMBEN

Teremtés és megváltás a Bölcsesség könyvében

1. Bevezetés

A keresztény megváltástan, azaz *szoteriológia* szorosan összekapcsolódik Krisztussal és az örök élettél. A hétköznapi gondolkodásban ez sokkal inkább egy transzcendens, halál utáni dimenziót foglal magában, a *visio beatificát*, a mennyországot, melynek elsősorban antropológiai vetülete van. Krisztus meghalt értünk, emberekért, hogy ezzel megnyissa az örök üdvösség ajtaját, és az utat az Atyához, hogy halálunk után közösségekben lehessünk vele. Ez ad célt és értelmet az életünknek. Ez teremti meg azt az eszkatologikus feszültséget és várakozást, mely szerint a már igen és még nem között élünk, miközben az odafent valók irányába törekszünk, várva az Úr Jézus második eljövételét. Szent Pál apostol azonban felhívja a figyelmet, hogy ebben a várakozásban az ember nincs teljesen egyedül. A rómaiaknak írt levelében így fogalmaz:

„Mert a teremtett világ sóvárogva várja, hogy Isten fiai megnyilvánuljanak. Hiszen a teremtett világ hiábavalóságnak van alávetve, nem önként, hanem az által, aki alávetette, mégpedig azzal a reménységgel, hogy a teremtett világ is felszabadul majd a romlandóság szolgátságából Isten fiai dicsőségének szabadságára. Tudjuk ugyanis, hogy minden teremtmény együtt sóhajtozik és vajúdik mind ez ideig.” (Róm 8,19–22)

Ezekben a versekben egy holisztikus szemlélet jelenik meg az egész kozmosszal kapcsolatban. Isten üdvözítő terve nemcsak az emberre terjed ki, hanem minden teremtményre. Ez a gondolat nem új keletű, és megvan az ószövetségi gyökerei. Belesimul az izraelita gondolkodásba és a bibliai emberképbe, mely nem választja szét egymástól a testet, a lelket és a szellemet vagy elmét, hanem integráns egységként tekint rá. Az ember test és lélek egysége, pontosabban átlelkesített test, vagy inkorporálódott lélek. A teremtés önmagában jó,¹ az anyagi világ és az ember között kezdetben harmónia van, mely a bűnbeeséssel törik meg. Ám ez sem változtat

1 A teremtésselbeszélés (Ter 1,1–2,4a) refrénszerű kijelentése minden nap végén, hogy *וַיֵּן אֱלֹהִים כִּי־טוֹב* azaz „És látta Isten, hogy jó”, mely „jószág” mind morális, mind hasznossági értelemben értelmezhető.

Isten eredeti tervén és szándékán, mellyel az univerzumot – és annak részeként az embert – megalkotta.

A prófétai szövegekben és a *Jelenések könyvében* is a végítélet összekapcsolódik az „új ég és új föld” képével, egy új teremtéssel, melynek oka a megromlott harmónia és a természet korrupciója. Ez a gondolkodás szakadékot teremt a jelen valóság és az üdvösség között, ami azonban csak az egyik oldala a biblikus hagyománynak. Az úgynevezett bölcsességi irodalomban, és különösképpen a *Bölcsesség könyvében* egy teljesen más teológiai koncepcióval találkozunk. Itt az előbb jelzett két téma; a teremtés és az üdvösség szoros kapcsolatban van egymással, és megmarad a történelem keretein belül, mintegy folytonosságot feltételezve a múlt, a jelen és a jövő eseményei között. A továbbiakban ezt a koncepciót szeretném jobban megvilágítani, bizonyos pontokon összevetve az ismertebb, apokaliptikus szövegekkel.

2. A Bölcsesség könyve

Maga a mű eredetileg görög nyelven íródott, nagy valószínűséggel a Kr. e. 1. században, Alexandriában, mely környezet érzékelhető a művön. Alexandria ugyanis ebben az időszakban kulturális és kereskedelmi központ volt, vagyis egy olyan összetett környezet, ahol a hellenizmus, a görög filozófia, az egyiptomi vallás és kultúra, valamint a különböző misztériumvallások és kultuszok találkoztak. Mindezen tényezők nemcsak az itt élő diaszpóra zsidóság életére voltak hatással és jelentős befolyással, hanem magára a szerzőre és ezen keresztül a művére is. Ez meglátszik a szöveg nyelvezetén, az izraelita hit kérdéseit a görög filozófia és a hellenizált kultuszok kifejezéseivel és képeivel ábrázolja,² ezzel párbeszédet folytatva az említett kultúrákkal, miközben megőrzi saját, biblikus hitét.

Felépítését tekintve a *Bölcsesség könyve* klasszikusan három nagy részre osztható.³ Az első rész központi témája az *eszkatológia*, az igazak és a gonoszok sorsa

2 Ennek egy legszignifikánsabb példája Salamon imája, ahol mind a platóni filozófia gondolatai megjelennek a lélek *preegzisztenciájával* kapcsolatban (vö. Marco ADINOLFI: La dicotomia antropologica e platonica e Sap 8,19–20. In: Settimio CIPRIANI (ed.): *Parola e Spirito*. Paideia, Brescia 1982. 145–155.), mind az itt ábrázolt Bölcsesség hasonlóságokat mutat a hellenizált Ízisz alakjával (vö. Luca MAZZINGHI: Az Isten és ember mellett jelen lévő Bölcsesség (Bölcs 9,9b.10c és Ízisz alakja). In: Luca MAZZINGHI: *A Bölcsesség útja. Tanulmányok a Bölcsesség könyvéről*. Studia Biblica Athanasiana 13. Sapientia – L’Harmattan, Budapest, 2016. 179–194.), akinek a kultusza ebben a korban elterjedt volt.

3 A könyv felépítéséről és az azzal kapcsolatos problémákról lásd: James M. REESE: Plan and Structure in the Book of Wisdom. *The Catholic Biblical Quarterly*, 1965/27. 391–399., Paolo BIZETTI: *Il libro della Sapienza. Struttura e genere letterario*. Supplementi alla Rivista Biblica 11. Paideia, Brescia, 1984., Maurice GILBERT: The Literary Structure of the Book of Wisdom. A Study of Various views. In: Maurice GILBERT: *La Sagesse de Salomon. The Wisdom of Solomon. Recueil d’études. Collected Essays*. AnBib 189. GBPress, Roma, 2011. 9–25., Maurice GILBERT: La Sagesse de Salomon. In: Joseph AUNNEAU (ed.): *Les Psaumes et les autres Écrits*. Desclée, Paris – Tournai 1990. 323–351.

(Bölcs 1–6), a második rész *Salamon imája a Bölcsességért* (Bölcs 7–9), a harmadik pedig az úgynevezett *történeti rész* (Bölcs 10–19). Ez utóbbi Izrael történetét meséli el nem kronologikus módon, hanem sajátos megközelítést alkalmazva. Egy rövid bevezető után hét ellentétpáron keresztül mutatja be Izrael pusztai vándorlását, ahol egy adott esemény vagy egy adott szimbólumhoz kapcsolódó esemény a választott nép számára áldás, míg az egyiptomiak számára átok volt. A történet csúcspontja a Vörös-tengeren való átkelés, mely Izrael számára az üdvösséget, az egyiptomiak számára pedig a halált hozta el. Ezt követi az utolsó fejezetben a teremtett világ megújítása, majd egy záró *doxológia*. A görög nyelv és a hellén behatás⁴ miatt a kutatók gyakran hasonlítják össze a könyvet a klasszikus retorikából ismert *encomium* műfajával, ami egy adott személy vagy dolog dicséretét jelenti, eredetileg a győzteseknek címzett dicshimnusz, magasztalás volt. Ezen ókori műfaj első része egy buzdítás, a második a konkrét dicséret vagy dicshimnusz, a harmadik része az úgynevezett *synkrisis*, melynek zárata egy epilógus. A *synkrisis* olyan összehasonlítás, ahol a szerző a múlt eseményeiből vett – általában negatív – példákkal szeretné meggyőzni a hallgató-ságot saját állításának igaz voltáról és hitelességéről. Ez a szemlélet hatással van arra is, ahogyan a szerző magát a történelmet és a benne szereplő eseményeket kezeli. A *Bölcsesség könyvének* nagy része megfeleltethető az *encomium* különböző részeinek; az epilógus az utolsó, azaz a 19. fejezet.

A könyv csúcspontjából is látszik, hogy a *Bölcsesség könyvének* szerzője (a továbbiakban Pseudo Salamon⁵) számára a történelem üdvösségtörténet, és ezen az optikán keresztül szemlél mindent. Tekintettel arra, hogy a mű a bölcsességi hagyományhoz tartozik, ebben nincsen semmi meglepő. Egyes kutatók kiemelik a könyv *midrásh* jellegét, vagyis azt a szerzői stílust, mely a *Szentírást* egy egységként kezeli, és ezt az ismeretet feltételezi az olvasóiról is. Maga a mű át van szöve különböző bibliai utalásokkal, és külön érdekessége, hogy nevek nem jelennek meg a műben, sem személyek, sem helyszínek esetén, azonban a különböző leírásokból a vájt fülű olvasó számára értelmet nyernek az egyes részek. A szerző azonban nemcsak a *Szentírást* egységét, hanem annak aktualitását is szeretné megmutatni, mind a jelenre, mind a jövőre vonatkozó reményteli üzeneteket is megfogalmazva.

4 Lásd részletesebben: James M. REESE: *Hellenistic Influence on the Book of Wisdom and Its Consequences*. Biblical Institute Press, Rome, 1970.

5 A *Bölcsesség könyve* a zsidó hagyományban egyike azon könyveknek, amit Salamon királynak tulajdonítanak (idetartozik még az *Énekek éneke*, illetve a *Prédikátor könyve*), azonban a keletkezés helye és ideje is egyértelműen mutatja, hogy ez anakronizmus. A görög kéziratokban is úgy jelenik meg, mint Salamon Bölcsessége (ΣΟΦΙΑ ΣΑΛΟΜΩΝ vagy ΣΑΛΟΜΩΝΟΣ), mely a latin fordításokban egyszerűsödött le a *Bölcsesség könyve* megnevezésre. In: Luca MAZZINGHI: *Libro della Sapienza. Introduzione, traduzione, commento*. GBPress, Rome, 2020. 7–8. A bibliai Salamon alakjától történő különbségtétel végett bizonyos szerzők használják a Pseudo Salamon megnevezést a *Bölcsesség könyve* szerzőjére, többek között az általunk vizsgált téma kutatója, Angelo Passaro is (Plasmati dalla Sapienza). Ez a hagyomány kerül követésre jelen tanulmányban is.

Teológiai oldalról nézve a teremtés témája jelentős szerepet játszik a könyv egészében, különös tekintettel az utolsó fejezetre. Passaro szavaival élve: „*a Bölcsesség könyvének cselekményében és tematikus felépítésében a megújított teremtés témája nyilvánvalóan az egyik legfontosabb.*”⁶ Ez a téma valóban átszövi az egész könyvet, megjelenik rögtön a nyitó versekben (Bölcs 1,12–15), majd nem sokkal később a gonoszok feletti ítélet kontextusában (Bölcs 5,15–20). Hasonló szöveggörnyezetben található meg később a *Bölcsesség könyve* 16,20.24 verseiben, a manna diptichonjában, ahol a természet kettős szerepével találkozunk. A korábban idézett versekhez hasonlóan megjelenik a gonoszok feletti ítélet és büntetés képe, emellett azonban ugyanaz a manna a jók, azaz Izrael népe számára tápláló ételként és áldásként jelenik meg. Mindezt különleges és bizzarr természeti jelenségek kísérik. Végezetül az utolsó fejezetben mint annak egyik központi témája jelenik meg. Ez azért is fontos, mert az utolsó, azaz 19. fejezet nemcsak zárlat, illetve epilógus annak minden műfaji sajátosságával együtt, hanem egyben vezérfonal is, mely az egész művet átszövi és egységbe fogja.⁷ Ehhez a gondolathoz társul Kolarcik, aki nemcsak azt állítja, hogy a kozmosz a mű egészében fontos szerepet tölt be, hanem egyenesen úgy jellemzi, mint ami irányadó elvként van jelen. Nemcsak az első és a harmadik részt köti össze tehát, azaz a könyv elejét és végét, hanem egyedi perspektívát is ad, és megerősíti a teljes szöveg egységét.⁸

Fontos kiemelni, hogy Pseudo Salamon a különböző teológiai témákat nem izolált egységként kezeli, hanem egy komplex és sokszínű teológiai horizontot hoz létre, amelyben a teremtés, az üdvösség és a történelem kölcsönösen és szorosan összefonódnak.

Ezen szoros kapcsolat leírására használja Dell’Omo, majd később Passaro a kozmoszoterológia kifejezést mint *terminus technicus*. Ezzel megerősítik, hogy a szerző „*egy kapcsolati hálót teremt a teremtés, a bölcsesség és az üdvösség között*”,⁹ az alábbi keretrendszerben: „*a Bölcsesség teremti a világot, vezeti, fenntartja, és megőrzi a haláltól.*”¹⁰ Az izraelita hagyomány számára semmi idegen vagy új nincs ezekben a tulajdonságokban vagy cselekvési formákban. A személyként megjelenő Bölcsesség klasszikus önkinyilatkoztató beszédeiben (Sir 24

6 Angelo PASSARO: Escatologia, profezia e apocalittica. Indagine su Sap 19. In: Silvana MANFREDI – Angelo PASSARO (ed.): *Abscondita in lucem*. Salvatore Sciascia Editore, Caltanissetta, 2000. 115.

7 Giuseppe SCARPAT: *Il libro della Sapienza*. Vol. 3. Paideia, Brescia, 1989. 299.

8 Michael KOLARCİK: Creation and Salvation in the Book of Wisdom. In: Richard J. CLIFFORD – John J. COLLINS (eds.): *Creation in the Biblical Traditions*. CBQMS 24. The Catholic Biblical Association of America, Washington 1992. 97–107.

9 Mariano DELL’OMO: Creazione, storia della salvezza e destino dell’uomo. Il significato e l’attualità spirituale del capitolo 19 della Sapienza. *RivBib*, 1989/37. 317–327., Angelo PASSARO: Sapienza, creazione e salvezza. Per una lettura d’insieme del libro della Sapienza. In: Laila LUCCI – Natalino VALENTINI (eds.): *Plasmata dalla Sapienza. Un confronto biblico, antropologico e filosofico sull’attualità del libro della Sapienza*. Effatà, Torino, 2012. 20., Luca MAZZINGHI: *Libro della Sapienza*. 755–757.

10 SCARPAT: *Il libro della Sapienza*. 299.

és Péld 8) mindegyiket megtaláljuk különböző hangsúlyokkal, nacionális és univerzális szinten. Jelen szövegben is központi figura, akinek meghatározó szerepe van a teremtésben, ami Salamon imájában kerül ábrázolásra, leginkább a Bölcs 8,4–6¹¹ és a Bölcs 9,1–2.9 verseiben. Feladata azonban nem ér véget ezen a ponton, hanem ő lesz az a személy, illetve csatorna, akin keresztül Isten a történelem folyamán cselekszik.

A Bölcs 10,1–21 szakaszban, mely a harmadik, történelmi rész bevezető fejezete, a Bölcsesség válik a főszereplővé, aki megmenti és megóvja az igazakat, azaz Izrael egész népét (lásd Bölcs 10,18–11,1). Annak ellenére, hogy a Bölcs 11,1-ben kezdődő narráció folyamából eltűnik, és nincs permanensen jelen, pontosabban nem kerül említésre (csak a 14,5 versben bukkan fel egy rövid időre), nem kerül teljesen feledésbe. Véleményem szerint a 19. fejezetben a természet veszi át a helyét és megváltó szerepkörét, ami szinte személyként kerül ábrázolásra.¹² Az Istennek való engedelmisségen keresztül, mely mind az *eszkatologikus* első részben, mind a manna diptichonjában (Bölcs 16,15–29) bevezetésre került, a teremtett világ az üdvösség eszközévé válik, és aktív résztvevője lesz az isteni küzdelemben az igazak oldalán.

3. A kozmoszoteriológia fogalma

Ahogy az korábban is említésre került, ez a *terminus technicus* két olasz bibliakutató által került bevezetésre és használatra a *Bölcsesség könyvében* szereplő két teológiai téma, a teremtéstan, vagyis a *kozmológia* és a megváltástan, vagyis a *szoteriológia* közötti szoros kapcsolat kifejezésére. A Pseudo Salamon által vázolt komplex teológiai nézőpont tükrében akár egységként is kezelhetjük ezt a két fogalomkört.

Rögtön a mű elején maga a szerző köti össze ezt a két horizontot, amikor a Bölcs 1,14-ben kettős megállapítást tesz. Az első, hogy Isten mindent azért

11 Ebben a versben található a sokak által vitatott τεχνιτης kifejezés, mely jelent mesterembert, aki kétkézi munkát végez, de ugyanakkor kézműves, vagyis valamit alkot. Kettős jelentése utalhat arra, hogy valamilyen kiadott parancsot hajt végre, illetve csak elrendezi a világot, de utalhat arra is, hogy saját magától, önállóan végzi ezt az alkotó tevékenységet, és nemcsak rendez, hanem egyenesen ő maga az, aki létre is hozza az univerzumot. A Péld 8,30-ban is ez a problémakör jelenik meg, ott a héber szöveg hoz egy hasonló értelmezési tartománnyal rendelkező szót (סֵפֶר הַחָכְמָה). A görög szövegben nem a τεχνιτης szerepel a héber kifejezés helyén, azonban a modern nyelvi fordítások mindkét helyet hasonló, vagy azonos szóval fordítják. Azaz a Bölcsesség úgy jelenik meg, mint kézműves, mesterember, alkotó, aki rendez, de ugyanakkor létrehozni is tud. A problémáról és annak jelentőségéről a *Bölcsesség könyve* kapcsán lásd még: PASSARO: Sapienza, creazione e salvezza. 33.

12 Passaro így fogalmaz tanulmányában: „A Bölcsesség utolsó négy fejezetében a kozmosz nem csupán helyszín, hanem az egyiptomiak és az izraeliták közötti οὐκρίσις harmadik szereplője is.” In: Angelo Passaro: Creation and History in the Structure of the Book of Wisdom. In: Michael W. Duggan – Renate Egger-Wenzel – Stefan C. Reif (eds.): Cosmos and Creation. Second Temple Perspectives. Deuterocanonical and Cognate Literature Yearbook, 2019. De Gruyter, Berlin, 2020. 289.

teremtett, hogy *létezzen* (görögül – εἰς τὸ εἶναι – azért, hogy legyen, a létezés végett).¹³ A második, hogy minden egyes teremtmény az üdvösség hordozója (görögül – σωτήριοι αἱ γενέσεις τοῦ κόσμου). Az utóbbi szakasz felidézi a teremtéselbeszélést, ahol minden nap végén refrénszerűen megjelenik, hogy az Isten látta, hogy *jó* (héberül – טוב) mindaz, amit teremtett. A Ter 2,4 úgy zárja le a szakaszt, hogy végigtekint a teremtésen, és megállapítja, hogy ez, vagyis minden, amit az Úr a hat nap alatt teremtett, az ég és a föld nemzetségei (héberül – תולדות השמים והארץ, görögül – ἡ βίβλος γενέσεως οὐρανοῦ καὶ γῆς). A héber szöveg egyértelmű *sémítizmust* tartalmaz, mely jelen esetben abban nyilvánul meg, hogy egy adott halmaz két ellentétes pontját megnevezve az adott halmaz teljességére utal. Az ég és a föld mint a két ellentét tehát a teljes teremtett világra utal, az egész kozmoszra. Az pedig, hogy mindez jó, értelmezhető morális, hasznossági és tökéletességi szinten is. A *Bölcsesség könyvében* szereplő teremtett világ azért lehet üdvösséget hordozó, mert alapvető természete jó. A következő versekben kiderül, hogy ez a lét szöges ellentétben van a halállal, a nemléttel, a pusztulással és annak minden formájával, melyet nem az Úr teremtett.

A kozmosz tehát nem semleges elemként jelenik meg, hanem jótékony és üdvözítő valóságként, mely harmonikusan dolgozik együtt Istennel, szövetségben vele.¹⁴ Ebből kifolyólag a teremtés meghatározó jellemvonása az egység,¹⁵ mely magában foglalja az isteni akarattal történő egységet is, mely az engedelmisségen keresztül tud megvalósulni. Ezért lehetséges az aktív részvétele a korábban már jelzett végső ítéletben, mely helyreállítja az igazságot a *Bölcsesség könyve* 5,17–23 szakaszban.¹⁶ És ugyanezen alapszik az elemek *transzmutációja* is, mely először a már többször említett manna diptichonban jelenik meg,¹⁷ majd csúcspontját az utolsó fejezetben éri el. Ennek nemcsak kozmológiai jelentősége van, de meghatározó elem az egész mű történelem-szemléletében is: „A teremtés ezen értelmezése a jelen történelem pozitív szemléletét tükrözi.”¹⁸ Az engedelmisség továbbá strukturális szinten erős belső kohéziót teremt a 16. és a 19. fejezet között, valamint összeköti az első és a harmadik részét a könyvnek. Ezáltal pedig a kozmológiát kapcsolja össze az *eszkatológiával* és a történelemmel.

13 A görög szövegben itt az εἰς τὸ + infinitivus szerkezet jelenik meg, a létige infinitivus alakjával. Ez a szerkezet okhatározói mellékmondatot vezet be, vagy egy adott cselekvés célját, rendeltetését hivatott kifejezni.

14 KOLARCIK: Creation and Salvation. 100–101.

15 PASSARO: Sapienza, creazione e salvezza. 62–63.

16 KOLARCIK: Creation and Salvation. 100–101., Paul BEAUCHAMP: Le salut corporel des justes et la conclusion du livre de la Sagesse. *Biblica*, 1964/45. 491–526.

17 Uo. 498.

18 Samuel CHEON: *The Exodus Story in the Wisdom of Solomon. A Study in Biblical Interpretation*. Academic Press, Sheffield, 1997. 151.

Maga a *kozmoszoteriológia* kifejezést Dell'Omo használta először mint teológiai kulcsot.¹⁹ Elemzésének középpontjában az utolsó, 19. fejezet áll, mely azonban szerkezetét és elhelyezkedését tekintve nem egyszerű zárlat, hanem epilógus is, ahogy ez korábban említésre került. Ez azt is jelenti, hogy a könyvben szereplő fontos témákat ismét előveszi, tovább szöve a már meglévő értelmezési hálót, és ebben az összegzésben egyszersmind eljutva az események csúcspontjára is. Tanulmányában első lépésként nem a klasszikus hármastagolás szerint osztja fel a könyvet, hanem két nagy részre. Az 1–10. fejezeteket úgy jellemzi, mint amelyek az üdvösség jövőbeli dimenziójával foglalkoznak, vagyis ami még nem következett be, távol van. Ezzel szemben a 11–19. fejezetek a múltba tekintenek, és az Izrael történelmében megnyilvánuló üdvös eseményekre koncentrálnak. A két részt egy paradox eseményen keresztül köti össze, mely a szabaduláshoz vezet: A *Bölcsesség könyve* 5,2-ben az igazak és a gonoszok kontextusában, míg a *Bölcsesség könyve* 19,5-ben a Pászká kontextusában, a Vörös-tengeren való átkelés eseményén keresztül. Elemzése szerint ez a kapcsolat „megvilágítja a történelmi és az eszkatológiai szint közötti folytonosságot”.²⁰

Fontos megjegyezni, hogy ebben az ószövetségi perspektívában az üdvösség a bibliai antropológiához hasonlóan test és lélek egységében értelmezhető. Nem a halál utáni életet jelenti, hanem egyfajta teljes épséget, megőrzöttséget. A szabadításnak konkrét, fizikai megtapasztalását a halál torkából, nehéz eseményekből, mely Izrael népe számára a Pászká. A Vörös-tengeren való átkelés és az egyiptomiak előli sikeres megmenekülés a *par excellence* üdvösség eseménye, melyet éppen ezért minden évben jelenvalóvá tesznek, és a későbbi, rabbinikus hagyományban, illetve egyes *Targumok*ban is megjelenik ez a többletjelentés.²¹ A Kivonulás eseménye utal arra a helyre, ahonnan kijöttek, tehát a múltra, felidézi a konkrét eseményt, mely a szabadulás jelene, és előre mutat az Ígéret földjére, vagyis jövőbeli perspektívája is van.

Az egész műben, de kiváltképpen az utolsó fejezetben mind a *Teremtés*, mind a *Kivonulás könyve* fontos szerepet kap. A fejezet nyitánya az utolsó el-lentétpár, a Vörös-tengeren való átkelés, mely Izrael számára az üdvösséget,

19 DELL'OMO: Creazione. 317–327. Maga a fogalom már Paul Beauchamp tanulmányának elején is említésre kerül, később azonban elsősorban a *Bölcsesség könyvének* üdvösségfogalmára koncentrálnak, annak is testi dimenziójára, mely a tanulmány címében is szerepel (le salut corporel). A teremtés ennek háttéréről és alapjául szolgál, mely megerősíti azt a nézetet, hogy „kozmológiai érekekre hivatkoztak a feltámadás bizonyosságának alátámasztására”. In: BEAUCHAMP: Le salut corporel, 510.

20 Uo. 319.

21 Ennek egyik példája a *Négy éjszaka költeménye*, mely a Palesztin *Targumok*ban jelenik meg mint a *Kivonulás könyve* 12,42 betoldása, ahol a Pászká éjszakájáról van szó. Ezt bővíti ki az üdvösségtörténet 4 éjszakájával, melyben az első a teremtés, a második az Ábrahám-mal való szövetségkötés és az akéda története, a harmadik maga a Pászká, a negyedik pedig a Messiás eljövetele. Mindegyik úgy kerül említésre, mint a Pászká különböző (első, második, harmadik és negyedik) éjszakája. A témáról bővebben lásd: Roger LE DÉAUT: *La nuit pascalle: essais sur la signification de la Pâque juive à partir du Targum d'Exode XII*, 42. Institut Biblique Pontifical, Roma, 1963.

az egyiptomiak számára a halált jelentette. A központi elem itt egy természeti esemény, mely a megszokott rendet felülírja, Pseudo Salamon nézőpontjából a természet engedelmeskedik Istennek, ezzel kilépve a saját, megszokott kereteiből. Ezt követi további különös természeti jelenségek leírása, valamint az elemek *transzmutációja* és a teremtés megújítása. Ez a folyamat párhuzamba állítható a teremtésselbeszéléssel, noha a kapcsolat nem kronológiai, sokkal inkább tematikus.

4. Beágyazva a történelem folyamába

Dell'Omo tanulmányának középpontjában Isten üdvözítő terve és ígérete áll, mely megnyilvánul mind időben – azaz a történelemben –, mind térben – azaz a teremtett világban.²² Ezen második elem azért is fontos, mert „*a teremtés biztosítja a háttérrel a múltbeli, jelenbeli és jövőbeli szabadító eseményekhez*”.²³ Első ránézésre egy semleges, statikus háttérnek tűnik, azonban az elemzése ennek az ellenkezőjére világít rá. A kozmosz nemcsak hely, hanem egyben eszköz is (Bölcs 5,17), sőt, Isten mellett megjelenő személy (Bölcs 5,20), akinek alapvető jellemvonása az Úrnak való engedelmesség (Bölcs 16,24 és 19,6). Ebből a kapcsolatból rajzolódik ki egy szolga képe, amely tehát nemcsak magához Istenhez kapcsolódik, hanem az ő tervéhez is, és amely lehetővé teszi, hogy az üdvösség eszköze legyen.

A *Bölcseiség könyvének* záró fejezetének csúcspontja a teremtett világ átalakulása, újjáteremtése, melyet bizonyos kutatók – tévesen – új teremtésként neveznek meg.²⁴ Amikor a *Bibliában* új teremtésről van szó, vagy a prófétai szövegekből ismert „*új ég és új föld*” motívumáról, akkor egyfelől az *apokaliptika* világában találjuk magunkat, másfelől egy éles törésről van szó a jelen történelem folyamában. Az általunk ismert világ és az események egymásutánisága megszűnik, a föld tartóoszlopai megrendülnek, olyan, mintha lesöpörnénk az asztalt, hogy tiszta lappal kezdhessünk mindent. Az új teremtés tulajdonképpen egy második teremtés, egy újrakezdés, mely azonban teljesen más jelleggel és sajátosságokkal bír, mint az előző. Elég, ha a *Jelenések könyvének* elbeszélésére gondolunk, vagy a különböző próféták apokaliptikus látomásaira, melyek sokkal inkább képes beszédek, mint konkrét események beszámolóí. Mintha ez az új világ a szavak szintjén is nehezen leírható és megfogalmazható lenne, ezért csak a költészetből ismert metaforák nyelvén lehetne bármit is mondani róluk. Ez is másságukat húzza alá, mely elűt a jelenleg általunk

²² DELL'OMO: Creazione. 319–321.

²³ Uo. 322.

²⁴ Lásd például: Peter ENNS: *Exodus Retold, Ancient Exegesis of the Departure from Egypt in Wis 15–21 And 19:1–9*. Brill, Boston, 1997. 72. és 112–118., valamint CHEON: *The Exodus Story*. 123–124. Velük szemben Passaro leszögezi, hogy az általunk vizsgált szöveg esetében nem helyes „új teremtésről” beszélni. In: PASSARO: Escatologia, profezia e apocalittica. 110., n. 30.

tapasztalt világ törvényeitől. Minden ilyen prófétai látomás egy jövőbeli eseményre vonatkozik, amelynek nincs köze a jelenhez és a múlthoz, ezenfelül egy meghatározatlan időpontban bekövetkező isteni újrateremtést jelöl.

Ezzel szemben az *eszkatológia* a végső dolgokkal foglalkozik, azonban nem lép át ebbe a másik, új világba, hanem az általunk ismert történelem végét célozza meg, annak legutolsó lehetséges pontját. A *kozmoszoteriológia* fogalmán keresztül Dell'Omo megkülönbözteti a *Bölcsség könyvét* az apokaliptikus és prófétai irodalomtól, pontosan ezen töréspont hiányára hivatkozva. A híd a különböző elemek *transzmutációja* az utolsó fejezetben, melynek képi világa bizonyos pontokon nagyon is közel áll a prófétai látomásokhoz. Kifejezéseiben rokonságot mutat, a lényegi különbség azonban a mögöttes teológiai koncepcióban és világnézetben található.

A *Bölcsség könyvének* szerzője egy koherens és integrált képpel rendelkezik a teremtésről és az üdvösségről mint folyamatos valóságról. Egyszerre jelenik meg a történelem háttereként, ugyanakkor folyamatos, kölcsönös kapcsolatban van vele.²⁵ Ebben a perspektívában a teremtés eredendően üdvöztető karakterrel bír, ugyanis „a kozmikus elemek nem romlottak, hanem engedelmeskednek Isten parancsainak”.²⁶ Az engedelmesség és az isteni akaratnak való megfelelés a könyv kezdete óta egy másik tipikus jellemvonása. Ebből következik, hogy nincs szükség egy következő világra, mely leváltja a jelenlegit. Ehelyett a jelenlegi világ átalakítására, újratervezésére helyeződik a hangsúly, ami azonban magában foglalja a történelmi folytonosságot. Nemcsak központi témaként, de hermeneutikai kulcsként is megjelenik, annak ábrázolására, hogyan valósul meg Isten cselekvése a világban, milyen hatással van rá, hogyan alakítja át azt. Vagyis hogyan valósul meg immanens módon, hogyan lép be Isten a mi szféránkba, és hogyan munkálkodik vele és benne, nem pedig rajta kívül, vagy éppenséggel ellene.²⁷ Minden szabadító tett ezáltal egyben újrateremtési aktus is.²⁸

Összehasonlítva olyan klasszikus prófétai szövegekkel, mint például Ózeás vagy Izajás, Pseudo Salamon üdvösségértelmezésének nagyon sajátos vonásaira lehet felfigyelni. Sokkal hangsúlyosabb az *apokaliptika* világából az *eszkatológia* területéről történő elmozdulás vagy váltás. Isten jelenléte és üdvöztető cselekedete beépül Izrael történelmébe, és ennek folyamányaként minden időben és helyen megnyilvánul.²⁹ A lényegi különbség az *apokaliptika* és a *Bölcsség könyve* között a világ ábrázolásában van. Utóbbi az üdvösséget

25 DELL'OMO: Creazione. 320.

26 CHEON: *The Exodus Story*. 124.

27 PASSARO: Escatologia, profezia e apocalittica. 111.

28 KOLARCIK: Creation and Salvation. 104.

29 Maurice GILBERT: Nouvelle création et expérience historique. In: Maurice GILBERT: *Il a parlé pour les prophètes. Thèmes et figures bibliques*. Lessius, Bruxelles, 1998. 215–229.

a természetben belül találja meg, a minket körülvevő folyamatokban, és nemcsak állítja, hogy a régi teremtésben rend van, hanem ki is tart mindvégig ezen állítása mellett. Ezzel szemben az apokaliptika teljes mértékben elutasítja azt a gondolatot, hogy a világban rend van.³⁰

Amikor az *Izajás könyve* 65,17 és 66,22 versekben az „*új ég és új föld*” (héberül – תְּשֻׁמִּים הַחַדָּשִׁים וְהָאָרֶץ הַחֲדָשָׁה) kifejezést találjuk, mely sémitizmuson keresztül a szöveg az egész teremtett világra utal, akkor egy radikális dualizmussal találkozunk.³¹ A prófétai orákulumban leírásra kerülő ’új’ dolgok ugyanis a korábbi világrend meggyengülésének és korrupciójának a jelei, mely olyan méreteket öltött, hogy szükség van egy újra, mely a régi helybe tud lépni.³² Nincs lehetőség a fennálló kozmosz megjavítására, mert az olyan mértékben korrumpálódott, hogy a benne lévő rend széthullott, így az egyetlen lehetséges megoldás annak teljes eltörlése. A helyzet azonnali és radikális beavatkozást kíván, azaz szükség van egy új világrendre, mely az előző helyébe tud lépni. Ez azonban a jelenlegin kívül képzelhető csak el, ugyanis a jelen és a múlt a bűn szférája, ellentétben a jövővel, mely a par excellence jó székhelye. A prófétai szövegekben és főleg Izajásnál éppen ezért teljes kiábrándultsággal találkozunk mind a történelem szintjén, mind kozmológiai téren. Mivel azonban ennek a jövőnek a keretei nem megjósolhatóak, csak annyit lehet róla tudni, hogy mások lesznek, mint ami jelenleg van, az ígéret és a jövő ködös térén maradnak. Az isteni ígéret valamikor a jövő egy adott pontján, de ettől a világtól elkülönülve fog majd bekövetkezni.

Bár ellentétes világnézettel rendelkezik, a képi világ és a kifejezések szintjén hasonlóságok, sőt, néhol azonosságok is találhatóak.³³ A *Bölcsesség könyve* 19 is egy ítélettel zár, ahogy az a prófétai orákulumokban és az *apokaliptikában* is megtalálható, ahol Isten jön, hogy megítélje a földet. A tűz, a hatalmas vízár, az, ahogyan a föld kifordulni látszik a sarkaiból a különböző paradox események leírása során mindkét hagyományban megtalálhatóak. Azonban míg az *apokaliptikában* csak negatív ítélet van, és nem jellemző az irgalom, a változás lehetősége, addig a *Bölcsesség könyve* 19 egy teljesen más perspektívát mutat. Az üdvösség vagy megváltás helyet talál a teremtett világon belül, nincs szükség annak teljes eltörlésére, és a paradox vagy más nézőpontból csodás események sem a világban lévő anomáliákat jelentik.³⁴ Sokkal inkább az isteni kreativitást és *omnipotenciát* fejezik ki. A *Bölcsesség* alakján keresztül

30 John J. COLLINS: *Cosmos and Salvation: Jewish Wisdom and Apocalyptic in the Hellenistic Age. History of Religions*, 1977/17. 141.

31 PASSARO: *Escatologia, profezia e apocalittica*. 114., GILBERT: *Nouvelle création et expérience historique*. 227.

32 PASSARO: *Escatologia, profezia e apocalittica*. 114–115.

33 John J. COLLINS: *The Apocalyptic Imagination. An Introduction to Jewish Apocalyptic Literature*. Eerdmans, Grand Rapids (Michigan), 1998. 20–21.

34 PASSARO: *Escatologia, profezia e apocalittica*. 117.

ugyanis folyamatosan tanúi lehetünk Isten megváltó cselekedeteinek, melyet a választott nép történelmében belül vitt véghez, vagyis a Bölcsesség, és rajta keresztül Isten képes belépni és működni ebben a világban. Az üdvösség alapja tehát nem kerül kiszakításra a múlt eseményeitől, és nem kerül áthelyezésre egy, a távoli jövőben bekövetkező eseménybe. Éppen ellenkezőleg, az *eszkatológiai* pillanat úgy jelenik meg, mint a történelem távoli háttere, miközben a kettejük közötti kapcsolat sosem szűnik meg.³⁵

5. A Pászká mint az üdvtörténet sarokköve

A választott nép számára az egyiptomi fogságból való szabadulás, az Úr átvonulásának éjszakája és a Vörös-tengeren való átkelés együttesen az az esemény, amely a történelmüket valóban üdvösségtörténelemmé alakítja. A két fogalom közti éles különbség Isten folyamatos, szabadító jelenléte, melynek alapja a kiválasztottság és a kettejük közötti szövetség. Ennek elsődleges gyökerei már az első pátriárkánál, Ábrahámnál megtalálhatóak, azonban a legerősebb hatása mind a zsidó liturgiára, mind a rabbinikus irodalomra és ezáltal az izraelita hagyományra a Pászkának volt. Magában a történet elbeszélésében is megjelenik az emlékezés parancsa, illetve hogy az átvonulás éjszakája legyen az év első napja, azaz kezdete.³⁶ Bár manapság nem ez a zsidó újév kezdete, de központi szerepe és jelentősége ennek ellenére nem csökkent az utóbbi időszakban.

Ez az éjszaka jeleníti meg az Úr *par excellence* szabadító cselekedetét minden időkre és minden nemzedékre, valamint a nép identitásában is meghatározó szerepe van. Az erre való emlékezés, mely a héber זכר gyökből ered, nem egyszerű visszaemlékezést vagy kellemes nosztalgiát jelöl, hanem felelevenítést, jelenvalóvá tételt, újra átélést. Nemcsak az a nép kelt át a Vörös-tengeren, amelyik kimenekült Egyiptom földjéről, nemcsak őket szabadította meg az Úr, és vezette ki őket erős karral, hanem minden izraelitát. Mindazok, akik megemlékeznek és felidéznek ezt az eseményt, részesei lesznek, mert az emlékezés cselekménye során ők maguk is bevonódnak a történetbe, és ezáltal saját, személyes valóságukká válik. Ez az alapja annak, hogy egy múltbeli esemény meghatározza a jelent, és ugyanakkor a jövőbeli remény záloga és biztos alapja is lehet egyben. Ez a konkrét múltbeli esemény lesz az a horizont, amiből mind a jelen-, mind a jövőbeli üdvösség táplálkozik.³⁷

A Bölcsesség könyvének egyik sajátossága a *Szentírás* egységként való kezelése és az abban való könnyed mozgás mind utalások, mind képek, mind események szintjén. Éppen ezért nem meglepő, hogy a Vörös-tengeren való átkelés eseményét sem önmagában, izoláltan jeleníti meg, hanem beleágyaz-

35 DELL'OMO: Creazione. 320.

36 Vö. Kiv 12,14.42.

37 PASSARO: Sapienza, creazione e salvezza. 65.

va saját, komplex teológiai struktúrájába. A két alapvetően különböző hagyomány, azaz a teremteselbeszélés és a Kivonulás eseménye egymást átjárva jelenik meg, mintegy alapot szolgáltatva a kozmosz újjá formálásának, miközben meg is magyarázza azt.

A *Szentírás* első lapjain azt olvassuk, hogy „kezdetben teremtette Isten az eget és a földet. A föld kietlen és üres volt, és sötétség borította a mélységeket, és az Úr lelke verdesett a vizek felett.” (Ter 1,1-2) A szöveg több szempontból is problémás, és megosztja a bibliakutatókat, amire jelen tanulmányban azonban nincs lehetőség kitérni.³⁸ Az itt érintett témakör a kezdeti állapotok leírása. Az ősvizek megjelenése, a kietlen pusztaság és a sötétség, illetve a mélység utal a mitológiákban gyakori kezdeti, kaotikus állapotra. Egy olyan hely, amiben nincsen semmi, azaz nincs semmi tájékozódási pont, nincs fény, ami irányt mutatna, nincs élet, hiszen csak pusztaság van. A héber *הוֹלָה וְהוֹלָה* szó szerinti átíratban (*tohuwabohu*) a magyar néphagyományban is megjelenik. A magyar etimológiai szótárban azt a jelentést találjuk mellette, hogy „zűrzavar, összevisszaság”. Maga a szó is ezt jelenti, illetve utal a formátlanságra is, vagyis egy rendezőelv hiányára, az őskáoszra. Maga a teremtes aktusa és Isten cselekvése ebben a perspektívában nem a semmiből való teremtesre utal, hanem a káosz kozmoszá alakítására, vagyis a rend létrehozására. Ha megfigyeljük az egyes napok eseményeit, az Úr alapvetően szétválasztással teremt, meghúzza a határokat, elválasztja egymástól a nappalt és az éjszakát, összegyűjti a vizeket egy helyre, hogy kiemelje a szárazföldet.

A *Bölcsesség könyvének* utolsó fejezetében pontosan ezzel az olvasattal találkozunk. Maga a Kivonulás eseménye a rabbinikus hagyományban is összekapcsolásra kerül a teremteselbeszéléssel, itt azonban nem pusztán erről a kapcsolatról van szó. A szabadulás pillanata úgy kerül leírásra, mint Isten győzelme a káosz felett, mely látszólag elborít mindent, ahogy az elemek átalakulnak, és korábbi, megszokott működésüket megváltoztatják vagy bizonyos ideig felfüggesztik. A teremtes, a kivonulás és az üdvösség Isten teremtő cselekvésének folyamatos spektrumaként kerül megjelenítésre.³⁹ Ez pedig azt is jelenti, hogy „a teremtes nem más, mint a káosztól való megszabadulás, és minden megmentő pillanat egy új teremtes formája”.⁴⁰ A kozmosz újrendezése és újraszervezése kéz a kézben jár az igazság helyreállításával is, ugyanis míg az izraeliták egy csodás, minden képzeletet felülmúló utazásban vesznek részt, addig az egyiptomiakra hirtelen és váratlan halál vár. A kettő forrása azonban egy és ugyanaz: a Vörös-tenger.

Tapasztalat szintjén mindketten egy váratlan, paradox, nem logikus eseménnyel találkoznak. Mind a választott nép, akik pozitív csodákat tapasztalnak,

38 Brent A. STRAWN: *bē-rē'šit*, “With ‘Wisdom,’” in Genesis 1.1 (MT). *Journal for the Study of the Old Testament*, 2022/3. 358–387.

39 KOLARCIK: *Creation and Salvation*. 107.

40 Uo.

végig a könyv harmadik részében, mind pedig az istentelenek, akik ugyanezen események negatív oldalát élik át. Egyikük sem számít arra, ami történni fog, olyan, mintha ezek az események kilépnének a hétköznapi kereteiből, áthágnák az általunk ismert természeti törvények határait. Az egyetlen, akinek hatalma van ezek felett a dolgok felett, és aki mindvégig úr a káosz felett, az maga Isten. A kozmosz, az abban található elemek nem egyszerűen engedelmeskednek neki. Ebben a fajta magatartásban van egy folyamatos rendelkezésre állás is. Ha az igazak és a bűnösök közti ellentét, harc szemüvegén keresztül nézzük, akkor az igazak mellett nemcsak Isten van jelen, hanem mint harmadik szereplő, a teremtet világ is (például Bölcs 5,17.20). Azáltal, hogy megszemélyesítésre kerül, egyben követendő példává is válik. Megtestesíti mindazokat az erényeket, amelyekkel a választott népnek kellene rendelkeznie ahhoz, hogy az életre vezető úton járjon. Az engedelmisség, a készségesség és az Isten tervébe történő folyamatos belesimulás a kezdeti harmonikus állapotot tükrözi. A *Szentírás* első lapjain található „jószág”, illetve a *Bölcsesség könyvének* elején olvasható kettős cél, a lét, és az üdvösség hordozása permanens karakterisztikák. Nem csak ideig-óráig tartanak. A nagy különbség a teremtet világ és Izrael fiai között ez a stabilitás, amellyel a teremtés nem tér el egy pillanatra sem az isteni parancsoktól vagy tervtől, hanem mindvégig készségesen jelen van, és folyamatosan az élet felé törekszik. Azon munkálkodik, hogy a harmónia fennmaradjon, az igazság helyreálljon, mely a gonoszok és istentelenek miatt folyamatosan sérül. A görög *ὁμολογία* kifejezés hangsúlyozza az alárendeltséget is,⁴¹ vagyis a teremtet világ tudja, hogy Isten nagyobb nála, és nem is akar soha felülkerekedni rajta. Ezek a jellemvonások teszik lehetővé nemcsak a hely, hanem az idő folytonosságát is, hiszen nincs szükség újrakezdésre, ha az alapok jók, és nem romlottak meg semmilyen külső behatás ellenére sem.

Egy másik különlegesség a *Bölcsesség könyvének* szóhasználat, mely sokat merít a hellenizmusból, valamint a sztoikus és a platóni filozófia fogalmából.⁴² A kozmosz úgy jelenik meg, mint ami formálható, nem egy statikus, hanem dinamikus, ugyanakkor komplex valóság. Van, ami stabil és szilárd, és van, ami alakítható, van, ami egy adott skálán helyezkedik el. A Bölcs 11,17 úgy hivatkozik a teremtésre és benne Isten cselekvésére, mint aki *κτίσασα τὸν κόσμον ἐξ ἀμόρφου ὕλης*, vagyis *formátlan anyagból* teremtette a világot.⁴³ Ez belesimul abba az elképzelésbe, mely korábban került ismertetésre, mely a

41 Takamitsu MURAKA: *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*, Peeters, Leuven, 2009. 700.

42 A görög filozófia fogalmainak és világképének egyik átfogó összefoglalója, valamint annak a *Bölcsesség könyvének* való megjelenéséről és használatáról lásd például: Angelo PASSARO: L'argomento cosmologico di Sap 19,18 e la concezione della creazione nel libro della Sapienza. In: Francesco ARMETTA – Massimo NARO (ed): *In charitate pax. Studi in onore del Card. Salvatore De Giorgi*. Pontificia Facoltà Teologica di Sicilia „San Giovanni Evangelista”, Palermo, 1999. 47–61.

43 A témával kapcsolatban lásd részletesebben David WINSTON: *The Book of Wisdom's Theory of Cosmogony. History of Religions*, 1971/2, 185–202.

teremtő aktusban rendszerezést lát, világossá tételt, határszabást. Olyan törvények létrehozását, melyek teret biztosítanak az élet kialakulásának, annak alapvető feltételeként szolgálnak, és később is védelmezik.

Az utolsó fejezetben a *Bölcsesség könyve* 19,6 verstől kezdve, ahol a teremtés megújítása kerül meghirdetésre, ezt a folyamatot látjuk. A szerző ugyanis, ha nem is kronológiai sorrendben, de követi a teremtésselbeszélés leírását.⁴⁴ A cél nyilvánvaló, és a rabbinikus hagyományból ismert:⁴⁵ a kivonulás fontosabb eseményeit úgy szeretné ábrázolni, mint egy megújított teremtést vagy genézist. A teremtésben és a történelemben meglévő harmónia összefonódik annak az üdvözítő tervével és akaratával, aki megalkotta az univerzumot és vezet a történelem folyamát. Ezen folyamat következménye valóban az, hogy a kivonulás eseményei meghaladják saját időbeli határukat, és ami korábban egy meghatározott, történelmi esemény volt, most sokkal inkább végidőkbeli karakterisztikát és leírást ölt magára. Ezzel párhuzamosan a megújított, újraformált, átalakított teremtés, mely itt ábrázolásra kerül, meghaladja a kivonulás szó szerinti jelentését. Így elsődleges értelmezési kulcsá válik annak megértéséhez, hogy Isten minden történelmi helyzetben hűségesen megtartja arra vonatkozó ígértét, hogy sértetlenül megőrzi és megoltalmazza az ő fiait.⁴⁶ A megújított és folyamatosan megújuló teremtés ezáltal az emlékezés és az üdvösség ígértének helyévé válik.

Ezt erősíti meg a könyv záró doxológiája is: „Minden dologban naggyá tetted a te népedet, Uram, és megdicsőítetted. És nem feledkeztél meg semmilyen időben és semmilyen helyen, hogy mellettük legyél!” (Bölcs 19,22) Rögtön ezen zárómondat elején a görög κατὰ πάντα szerkezet lefedi a teljességet, ezáltal kiterjeszti az értelmezési tartományt valóban minden korábbi eseményre. A κατὰ prepozíció tárgyesettel azt jelenti, hogy valamin keresztül, a ‘minden’ melléknév pedig semlegesnemben található, mely egy általános kollektívumot fejez ki a görög nyelvben. Vagyis nem egy konkrét eseményre vagy egy fajta helyzetre utal, hanem valóban a történelem minden eseményére. A mondat második felében hasonló szerkezetben, ugyanúgy a görög πᾶς melléknévvel együtt jelenik meg az idő (görögül – καιρός) és a hely (görögül – τόπος), mely mind temporális, mind lokális szinten utal a teljességre. A tanulmány elején említésre került ezen két dimenzió lehetséges értelmezése, mint a történelem folyama (idő), és mint a teremtett világ (hely). Tekintettel a teljes fejezetre, illetve annak epilógus jellegére, ez a fajta interpretáció itt is megállja a helyét. Figyelembe véve a görög καιρός és κρῖνος közötti jelentésbeli különbséget, tudniillik hogy utóbbi az idő múlására mint folyamra vonatkozik, ellentétben az előbbivel,

⁴⁴ BEAUCHAMP: Le salut corporel. 502.

⁴⁵ A *Bölcsesség könyvének* midrash jellegéről és egyéb rabbinikus hagyományokkal való kapcsolatáról lásd például MAZZINGHI: *Libro della Sapienza*. 21–23. és 36–40.

⁴⁶ PASSARO: Escatologia, profezia e apocalittica. 105.

ami az idő egy adott, kitüntetett pontjára vonatkozik, ami egyben áldott vagy üdvösséges idő(szak) is lehet, akkor azt látjuk, hogy nemcsak a teremtett világ hordozza az Úr áldását, hanem a történelem is. Ez összecseng a vers első felével, ahol azt olvassuk, hogy a népet az Úr megdicsőítette és nagyra tette minden körülményben, minden lehetséges alkalmon keresztül. Mindkettő az áldás dimenzióját hordja magában.

Külön figyelmet érdemel a könyv záró melléknévi igeneve is, mely a görög *παρίστημι* igéből származik. Ez az ige jelenik meg a középső részben, Salamon imájában, amikor azt kéri Istentől, hogy küldje el hozzá a Bölcsességet, hogy vele lehessen és vele munkálkodjék. Ez a szakasz valószínűleg polémia a hellenizált egyiptomi Ízisz-kultusszal szemben,⁴⁷ ahol ez az istennő jelenik meg úgy, mint a folyton jelen lévő istennő. Ez azonban nem egy passzív, hanem egy nagyon is aktív jelenlét, amihez a segítségnyújtás, a gyógyítás és a megmentés cselekedetei társulnak. Ezt a szerepet ölti magára a Bölcsesség, ezt kéri Salamon, és a könyv legvégén maga az Úr jelenik úgy, mint aki jelen van az ő népe mellett. Ez jelzi az isteni ígéretek stabilitását is, ugyanis ami a középső részben kérés volt, és mint ilyen, jövőre irányuló remény, az itt határozott és konkrét, sőt, múlta utaló kijelentés. Ez pedig a beteljesülést szimbolizálja.

Ha azonban nemcsak a teremtett világ, de maga a történelem is áldásossá, üdvössé válik, ez azt is jelenti, hogy Isten képes benne jelen lenni, és nincs szükség a prófétai szövegekből ismert és ábrázolt radikális szakadásra. Nincs szükség a folytonosság megtörésére, csak annak átformálására, ha tetszik, megjavítására. Ugyanis nem gyökereiben és velejéig romlott.

6. „Mint különböző hangok egy húros hangszeren”

A *Bölcsesség könyve* alapvetően súlyos, komoly témákat dolgoz fel, amiket nem lehet félvállról venni. Az igazak és a gonoszok sorsa, az igazak korai halála, a helyes kormányzás, az isteni közbeavatkozás a történelem nehéz helyzeteiben, az isteni büntetés és az ember végső sorsa. Nem beszélve Izrael egyébként is véráztatta történelméről. Ezt koronázza meg a természeti elemek átalakulása, mely szintén hatalmas és félelmetes esemény. Mindezt azonban meglepő könnyedséggel kezeli a szerző, és nem beszél arról, hogy az Úrnak ez nehezére esne, vagy fáradtságos munkát okozna. Ennek egyik oka a *Bölcsesség könyve* 19,18-ban megjelenő zenei hasonlat, mely nemcsak az elemek *transzmutációját* magyarázza⁴⁸ vagy azt jellemzi, hanem azt is, aki ezen folyamat mögött áll. Isten ezen a képen keresztül úgy kerül ábrázolásra, mint az univerzum karmestere, aki pontosan érti és tudja annak teljes működését, és

47 MAZZINGHI: Az Isten és ember mellett jelen lévő Bölcsesség. 179–94., MAZZINGHI: *Libro della Sapienza*. 392–395.

48 A témával kapcsolatban lásd José VILCHEZ LÍNDEZ: El libro de la Sabiduría y la teoría de la transmutación de los elementos. *Miscelánea Augusto Segovia*, Facultad de Teología, Granada, 1986. 37–49.

azt nagy gonddal igazgatja és rendezi, olyan dallamot, sőt szimfóniát hozva létre, amelyet ő szeretne.

Ebben a szakaszban egy másik, a görög filozófiában, valamint a zenében is ismert fogalom jelenik meg és válik fontossá. Ez a görögül *τὸνος*, magyarul *tónus* vagy *feszültség*, mely zeneelméleti szakkifejezés, itt azonban átvitt értelemben kerül használatra, ezen keresztül kap új értelmezési tartományt. A metafora segítségével a szerző párhuzamot von a különböző hangok és ritmusok világá, illetve a teremtett világ bizonyos részei között.

A görög filozófiára egyébként is jellemző, hogy a természeti elemeket úgy képzei el, mint amik erejüket és hatásukat tekintve egy skálán helyezkednek el, és azon képesek negatív és pozitív irányba elmozdulni. Ezáltal vagy veszítenek erejükből, vagy pedig növelik azt, így jöhetnek létre például a természeti katasztrófák. Amikor egy adott elem a skála negatív végpontjára mozdul, akkor tulajdonképpen elveszíti hatását. Ez jelenik meg a negyedik diptichonban, ahol jégeső, hó, zivatar és emésztő tűz jelenik meg – ami az izraeliták irányában nem éget és nem olvaszt el semmit. A tűz elveszti erejét, és csak az ellenséget sújtja, vagyis úgy jelenik meg, mint isteni büntetés.

A fent jelzett két elképzelés közötti analógiát fejezi ki a *Bölcsesség könyve* 19,18 verse: „Valóban, az elemek átalakultak, ahogyan a hárfán bizonyos hangok megváltoznak, a ritmus érdekében, noha mindegyik megtartja saját hangzását.” Az emögött megjelenő Isten valóban mindenható, és nagy könnyedséggel kezeli ezeket a változásokat. Úgy kerül ábrázolásra, mint aki képes egységet alkotni a sokféleségből, tudja, hogyan kell a különböző törvényeket és mértékeket megfelelően elhelyezni, azaz hol és meddig tolhatja el a természeti elemeket a képzeletbeli skálán. Ahogy a zenében a ritmus és a hangok együtt alkotják meg a zenét, vagyis különböző dolgok alkotnak egységet, ugyanez történik meg a kozmosz kapcsán is. Az Úr, a nagy karmester harmóniát alkot, és képes úgy alakítani a különböző akkordokat, akár felcserélve a hangokat, hogy mindeközben nem hágja át a természeti törvényeket. Ahogyan a zenében is különböző akkordokat lehet létrehozni, melyek egymáshoz képest akár sűrűlőnek is, és néha disszonanciát keltenek a hallgatóban, mindennek megvan a maga helye, és a teljes zenei mű egy kerek, harmonikus egésznek alkot. Úgy is lehet fogalmazni, hogy a szférák zenéjének talaján a kozmosz harmóniai és a történelem harmóniai úgy jelennek meg, mint variációk egy témára, ami nem más, mint az üdvösség.⁴⁹

Ezután következik az elemek *transzmutációjának* leírása a fent jelzett zenei metaforára alapozva a *Bölcsesség könyve* 19,19–21 versekben. Azáltal, hogy alapvető lényegüket, vagyis esszenciájukat nem veszítik el, akkor sem, ha szélsőségesen megváltoznak működésükben: „a tűz felfokozta erejét a vízben, a víz

49 José VÍLCHEZ LÍNDEZ: *Sabiduria*. Verbo Divino, Estella (Navarra), 1990. 206.

pedig elfeledkezett oltó természetéről". (Bölcs 19,20) A szerző hangsúlyozza ezen esemény folyamatjellegét. Nincs szakadás, nincs törés a korábbiakhoz képest, hanem, akkor is, ha radikális, csak átalakulás történik. Isten nem szakítja meg a világ folyását.

A linearitás mellett azonban a ciklikusság gondolköre is megjelenik ebben a folyamatban. A LXX szövegében a görög πάλιν ἄνωθεν kifejezés szerepel a *Bölcsesség könyve* 19,6 versében, ahol a teremtés megújításáról van szó, melynek második tagja jelenti azt is, hogy *mint kezdetben, ahogy eredetileg*.⁵⁰ A két szó együtt pedig jelent újakezdést, vagyis utal az átalakulás olyan természetére, mely vissza akar térni a kezdeti állapotokhoz, az első teremtéshez, ami még alapvetően jó (héberül – טוב) volt. A teremtés megújítása hasonló ahhoz, mint amikor valaki újraindítja a számítógépet, remélve, hogy az megoldja a problémákat és nehézségeket, amiket a gép a működése közben produkált. A kezdeti, idilli állapothoz való visszatérés egyben helyreállítást is jelent, mert arra az időszakra megy vissza, amikor a törés még nem következett be. Ugyanakkor ez a *mint kezdetben* lehet utalás a teremteselbeszélésre is, mely tematikusan megjelenik a fejezetben, ahogyan arra először Beauchamp felhívta a figyelmet tanulmányában.⁵¹ Így implicit és explicit módon is megjelenik a *Teremtés könyve* 1,1–2,4 a szövege a *Bölcsesség könyvének* epilógusában.

Ez a kapcsolat tekinthető a szerző azon rejtett szándékának is, mely szerint a művet egy teológiai szintézissel szeretné zárni, pontosabban egy kozmológiai újraértelmezéssel, melynek központi gondolata a harmónia. Ez figyelhető meg kettős szinten: mind a kozmoszon belül, ahol helyreáll a rend, mind a történelemben, ahol maga Isten garantálja mindezt.⁵² Továbbá a teremtes engedelmessége és az elemek átalakulása egy új harmóniát tár fel. A *Bölcsesség könyve* 19,18 zenei hasonlata is ezt támasztja alá, melyben, mintegy rejtett módon, Isten mindenhatóságával találkozunk. Ő az, aki „*meg tudja változtatni a természet törvényeit, anélkül, hogy lerombolná, vagy eltörölné őket*”.⁵³ Ő az, aki a látszólag diszharmonikus vagy meglepően ellentétes, csodás eseményekből is képes építkezni és harmóniát, rendet, kozmoszt teremteni.

7. Összefoglalás

A *Bölcsesség könyve* nemcsak keletkezési körülményei miatt különleges, hanem a benne található komplex teológiai koncepció miatt is. A *Szentírásból* való folyamatos táplálkozása, és a bibliai hagyomány egységként való keze-

50 Takamitsu MURAKA: *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*. 61.

51 BEAUCHAMP: *Le salut corporel*. 502.

52 PASSARO: *Sapienza, creazione e salvezza*. 75.

53 LOUIS ALONSO SCHÖKEL: *Eclesiastés y Sabiduría*. Colección Los libros sagrados 17. Ediciones Cristiandad, Madrid, 1974. 206., PASSARO: *Sapienza, creazione e salvezza*. 68.

lése, és annak használata jellemző a bölcsességi irodalomra. Pseudo Salamon tanításának középpontjában az isteni ígéreten alapuló üdvösségbe vetett remény áll a középpontban. Ez az ószövetségi hagyományokra támaszkodó, teljes embert, annak testi, azaz földi valóságát is magában foglaló üdvösség. Annak a reménye, hogy az Isten megőrzi és megmenti az ő népét, minden körülmények között.

Kiterjed minden helyre és időre, ami azt jelenti, hogy a szerző egymásba fonja a kozmológiai és történelmi nézőpontot, mindkettőt *szoteriológiai* nézőpontból szemlélve. A három tehát szoros, elválaszthatatlan egységet képez. Azáltal, hogy maga az üdvösség beleágyazódik a történelembe, átkerülünk az *apokaliptikából* az *eszkatológia* világába. Emellett a szerző tanúságot tesz a teremtett világ eredendő jóságáról, mely a halál és a bűn következtében sem romlott meg annyira, hogy el kelljen törölni, és helyette egy teljesen új eget és új földet kelljen teremteni. Mindez azonban az emberek felett áll.

A harmadik, vagyis történelmi rész központja a Kivonulás, melynek eseményei egy grandiózus képben kerülnek felelevenítésre, ahol az egész teremtett világ szerepet kap.⁵⁴ Ezen hosszú rész világosan rámutat arra, hogy az események valódi főszereplője maga Isten. Ő az egyetlen megmentő, az élet és az üdvösség egyetlen ajándékozója. Az az Isten, aki nemcsak teremt, hanem mindenhatósága és gondoskodása révén irányítja a történelmet, és csodáin keresztül megnyilvánul a teremtett világban. Ebben a komplex szemléletben lehet határozottan állítani, hogy Izrael történelme valóban üdvösségtörténet.

54 BIZZETI: *Il libro della Sapienza*. 110.

Irodalomjegyzék

- ADINOLFI, Marco: La dicotomia antropologica e platonica e Sap 8,19–20. In: Settimio CIPRIANI (ed.): *Parola e Spirito*. Paideia, Brescia 1982. 145–155.
- ALONSO SCHÖKEL, Louis: *Eclesiastés y Sabiduría*. Colección Los libros sagrados 17. Ediciones Cristiandad, Madrid, 1974.
- BEAUCHAMP, Paul: Le salut corporel des justes et la conclusion du livre de la Sagesse. *Biblica*, 1964/45. 491–526.
- BIZETTI, Paolo: *Il libro della Sapienza. Struttura e genere letterario*. Supplementi alla Rivista Biblica 11. Paideia, Brescia, 1984.
- CHEON, Samuel: *The Exodus Story in the Wisdom of Solomon. A Study in Biblical Interpretation*. Academic Press, Sheffield, 1997.
- COLLINS, John J.: Cosmos and Salvation: Jewish Wisdom and Apocalyptic in the Hellenistic Age. *History of Religions*, 1977/17. 121–142.
- COLLINS, John J.: *The Apocalyptic Imagination. An Introduction to Jewish Apocalyptic Literature*. Eerdmans, Grand Rapids (Michigan), 1998.
- DELL'OMO, Mariano: Creazione, storia della salvezza e destino dell'uomo. Il significato e l'attualità spirituale del capitolo 19 della Sapienza. *RivBib*, 1989/37. 317–327.
- ENNS, Peter: *Exodus Retold, Ancient Exegesis of the Departure from Egypt in Wis 15–21 And 19:1–9*. Brill, Boston, 1997.
- GILBERT, Maurice: La Sagesse de Salomon. In: Joseph AUNNEAU (éd.): *Les Psau-mes et les autres Écrits*. Desclée, Paris – Tournai 1990. 323–351.
- GILBERT, Maurice: Nouvelle création et expérience historique. In: Maurice GILBERT: *Il a parlé pour les prophètes. Thèmes et figures bibliques*. Lessius, Bruxelles, 1998. 215–229.
- GILBERT, Maurice: The Literary Structure of the Book of Wisdom. A Study of Various views. In: Maurice GILBERT: *La Sagesse de Salomon. The Wisdom of Solomon. Recueil d'études. Collected Essays*. AnBib 189. GBPress, Roma, 2011. 9–25.
- KOLARCİK, Michael: Creation and Salvation in the Book of Wisdom. In: Richard J. CLIFFORD – John J. COLLINS (eds.): *Creation in the Biblical Traditions*. CBQMS 24. The Catholic Biblical Association of America, Washington, 1992. 97–107.
- LE DÉAUT, Roger: *La nuit pascale: essai sur la signification de la Pâque juive à partir du Targum d'Exode XII, 42*. Institut Biblique Pontifical, Roma, 1963.
- MAZZINGHI, Luca: *A Bölcsesség útja. Tanulmányok a Bölcsesség könyvéről*. Studia Biblica Athanasiana 13. Sapientia – L'Harmattan, Budapest, 2016. 179–194.
- MAZZINGHI, Luca: *Libro della Sapienza. Introduzione, traduzione, commento*. GBPress, Rome, 2020.
- MURAOKA, Takamitsu: *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*, Peeters, Leuven, 2009.

- PASSARO, Angelo: L'argomento cosmologico di Sap 19,18 e la concezione della creazione nel libro della Sapienza. In: Francesco ARMETTA – Massimo NARO (eds.): *In charitate pax. Studi in onore del Card. Salvatore De Giorgi*. Pontificia Facoltà Teologica di Sicilia „San Giovanni Evangelista”, Palermo, 1999. 47–61.
- PASSARO, Angelo: Escatologia, profezia e apocalittica. Indagine su Sap 19. In: Silvana MANFREDI – Angelo PASSARO (eds.): *Abscondita in lucem*. Salvatore Sciascia Editore, Caltanissetta, 2000. 103–118.
- PASSARO, Angelo: Sapienza, creazione e salvezza. Per una lettura d'insieme del libro della Sapienza. In: Laila LUCCI – Natalino VALENTINI (eds.): *Plasmata dalla Sapienza. Un confronto biblico, antropologico e filosofico sull'attualità del libro della Sapienza*. Effatà, Torino, 2012. 1–41.
- PASSARO, Angelo: Creation and History in the Structure of the Book of Wisdom. In: Michael W. DUGGAN – Renate EGGER-WENZEL – Stefan C. REIF (eds.): *Cosmos and Creation. Second Temple Perspectives*. Deuterocanonical and Cognate Literature Yearbook, 2019. De Gruyter, Berlin, 2020. 271–296.
- REESE, James M.: Plan and Structure in the Book of Wisdom. *The Catholic Biblical Quarterly*, 1965/27. 391–399.
- REESE, James M.: *Hellenistic Influence on the Book of Wisdom and Its Consequences*. Biblical Institute Press, Rome, 1970.
- SCARPAT, Giuseppe: *Il libro della Sapienza*. Vol. 3. Paideia, Brescia, 1989.
- STRAWN, Brent A.: bē-rē'šīt, “With ‘Wisdom,’” in Genesis 1.1 (MT). *Journal for the Study of the Old Testament*, 2022/3. 358–387.
- VILCHEZ LÍNDEZ, José: El libro de la Sabiduría y la teoría de la transmutación de los elementos. *Miscelánea Augusto Segovia*, Facultad de Teología, Granada, 1986. 37–49.
- VILCHEZ LÍNDEZ, José: *Sabiduría*. Verbo Divino, Estella (Navarra), 1990.
- WINSTON, David: The Book of Wisdom's Theory of Cosmogony. *History of Religions*, 1971/2. 185–202.

TÓTH KATALIN

AMIKOR A FÖLD KIÁLT: VÁLSÁG, ERŐSZAK ÉS ÚJJÁSZÜLETÉS EZEKIEL PRÓFÉCIÁIBAN

*Ökoetikai és hermeneutikai megközelítések Ezeiel könyvének
válságnarratívájában¹*

1. Bevezetés

Napjainkban egyre nagyobb hangsúllyal jelenik meg mind a tudományos életben, mind a közgondolkodás terén az ökológiai válság kérdésköre és az azzal kapcsolatos 21. századi válaszkeresés. Az elmúlt évben, a *Párizsi Megállapodás* és a *Laudato si'* enciklika megjelenése után egy évtizeddel különösen aktuálissá vált annak vizsgálata, hogy a dokumentumokban foglalt célkitűzések mennyiben valósultak meg.

Az ENSZ 2015-ben tartott klímaváltozási konferenciáján az államok meghatározták, hogy milyen vállalásokkal kívánnak hozzájárulni a jövőben a válságtünetek mérsékléséhez és a már visszafordíthatatlan folyamatok lassításához. A konferencia eredményeként létrejött *Párizsi Megállapodás* az első átfogó nemzetközi egyezmény az éghajlatváltozás kérdéskörében. A dokumentum céljai között szerepel a globális átlaghőmérséklet-emelkedés jóval 2 °C alatt tartása az iparosodás előtti szinthez képest, az éghajlatváltozáshoz való alkalmazkodóképesség növelése, valamint a pénzügyi struktúrák átgondolása a környezetvédelmi szempontoknak megfelelően.² A megállapodás középpontba helyezte a fenntarthatóság követelményét. A vállalások önkéntes jellege és a számonkérhetőség hiánya azonban kezdettől fogva kétségekre adott okot a teljesítést illetően. Az évforduló alkalmat adott az eredmények kiértékelésére.³

1 A tanulmány a Veszprémi Érseki Főiskolán 2025. május 14-én, a Kutatási Ösztöndíjprogram hallgatói műhelykonferencián elhangzott *Ezeiel próféciai és az ökológiai válság* című előadás írott változata. A kutatás témavezetője: Lévai Ádám.

2 Párizsi Megállapodás. Az *Európai Unió Hivatalos Lapja*, L 282, (2016. október 19.) 4–18. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:22016A1019\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:22016A1019(01)) (Letöltés ideje: 2025. szeptember 8.)

3 A témában lásd: GELENCSÉR András: *Civilizációnk tévúton – a „zöld átállás” globális illúziója*. Előadás a Veszprémi Érseki Főiskola *Regina scientiarum pro creatione* címmel rendezett teremtvédelmi konferenciáján, 2025. május 7. <https://www.youtube.com/watch?v=tznmQ1JpCEc> (Letöltés ideje: 2025. október 13.)

A klímaváltozással kapcsolatos kihívásokra a teológiának is reflektálnia kell. A Katolikus Egyház tanításának része a teremtésvédelem, a felelősségvállalás a teremtett világért az ember bibliai eredetű küldetése (Ter 2,15; Ter 1,28).⁴ A téma fontosságát érzékelteti, hogy Ferenc pápa első önálló enciklikája a környezetvédelem ügyét állította középpontba. A 2015-ben megjelent *Laudato si'* nem csupán megállapítja az egyes válságjelenségeket, hanem egy átfogó szemléletbe ágyazva tárgyalja azokat. Rámutat arra, hogy a környezet válsága csak akkor gyógyítható hatékonyan, ha az együtt jár a társadalmak szociális válságtüneteinek a kezelésével.⁵ Ferenc pápa a *Laudate Deum* kezdetű apostoli buzdításában reflektált az enciklikára nyolc év távlatából, kiegészítve és pontosítva az abban foglaltakat. Ebben rámutatott arra, hogy a koronavírus-járvány kapcsán ismét bebizonyosodott, hogy az emberi élet szoros kapcsolódásban van a többi élőlényrel és a természeti környezettel.⁶ Bolygónkon az élet kölcsönhatások finom összjátékában működik, amelyek harmóniája az ember káros tevékenységei során megsérült.⁷ Az enciklika megjelenésének az évfordulója új lendületet adott az emberi élet és a környezet védelméről szóló diskurzusnak.⁸

Az átfogó válságkezeléshez elengedhetetlen az emberképünk biblikus alapokon való újragondolása. A jelenkori környezeti válság közepette szükség-szerű, hogy újra felfedezzük a *Szentírás* tanítását az emberről és környezetéhez való viszonyáról. Joggal vetődik fel a kérdés, hogy adhat-e a kinyilatkoztatás válaszokat a korábban soha nem látott mértékű természeti és társadalmi kizsákmányolás kihívásaira. A prófétai íghirdetésekben számos olyan szöveg található, amely valamilyen válságkezelő szándékkal született.⁹ Az ítélet és az üdvösség próféciai egyaránt azt a célt szolgálják, hogy a bűnei következményeinek terhe alatt roskadozó ember újra visszataláljon az eredeti harmó-

4 A Ter 1,28 uralkodásra való felhívása nem kizsákmányolásra hatalmazza fel az embert. A szövegben az uralkodást jelentő ige konnotációi lényegesen különböznek a hétköznapi értelemben uralkodást jelentő ige konnotációitól. A szöveg itt az őrizve művelésre hívja fel az embert. Lásd: HÉRÁNY Ferenc – TÓTH I. János: Antropocentrizmus, környezet, kereszténység. In: SZÉCSI Gábor – TÓTH I. János (szerk.): *Természet és felelősség. A környezeti etika és nevelés filozófiai alapjai*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2020. 64.

5 FERENC PÁPA: *Laudato si'*. Pápai megnyilatkozások 51. [Ford. TÖZSÉR Endre SP] Szent István Társulat, Budapest, 2015. 29–34.

6 FERENC PÁPA: *Laudate Deum*. Pápai megnyilatkozások 62. [Ford. TÖZSÉR Endre SP] Szent István Társulat, Budapest, 2023. 12.

7 Uo. 28–30.

8 A Veszprémi Érseki Főiskola hármas küldetésében, amely a teremtésvédelem, a családvédelem és a hitvédelem ügyét tűzte zászlójára, különleges helye van a földünk sorsát érintő kérdéseknek. A Főiskola 2025. május 7-én, Regina scientiarum pro creatione címmel, egész napos teremtésvédelmi konferencia keretében adott helyet a témával foglalkozó neves szakemberek előadásainak és az azt követő diskurzusnak. Az előadások a következő linken érhetők el: <https://www.youtube.com/watch?v=tznmQ1JpCEc> (Letöltés ideje: 2025. október 13.)

9 Walter BRUEGGEMANN: *Az Ószövetség teológiája*. Exit Kiadó, Kolozsvár, 2012. 756–757.

nia állapotához.¹⁰ A prófétai válságteóriák alapja az a bizonyosság, hogy az ember nem távolodhat el oly mértékben Isten szeretetétől, hogy – ha bűneit megbánja – ne fogadja őt vissza irgalmába. Ez a bizalom lehetőséget nyit arra, hogy az olvasó a szentírási szövegek újraolvasása és értelmezése mentén válaszokat találjon korunk kérdéseire. Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy *Ezekiel könyvének* válságteológiája milyen módon hozható értelmező párbeszédbe napjaink szociáletikai és ökoetikai kihívásaival.

2. Ezekiel, a válság prófétája

Ezekiel próféta igehirdetése a Kr. e. 6. századra tehető. Műve tartalmi és keletkezéstörténeti szempontból is egy sajátos történelmi háttérhez kapcsolódik.¹¹ A birodalmak hatalmi törekvéseinek kora ez, amikor Ninive Kr. e. 612-es elfoglalásával az önálló Asszír Birodalom megszűnt, és ezzel keleten az Újbabiloni Birodalom lett a vezető nagyhatalom. A karkemisi csatában aratott győzelemmel Babilon kiterjesztette a fennhatóságát Egyiptomra és Júdára is. Később azonban Júda nem teljesítette rendesen az adófizetést, és politikája Babilon elleni nyílt lázadásnak minősült. Válaszul Nebukadnezár Kr. e. 598-ban elindult Jeruzsálem ellen, és Kr. e. 597-ben bevette a várost. Végül Jojakin király vezetésével a város megadta magát. A királyt és a vezető rétegeket Babilonba deportálták, és Tel Abibban, a Kebár folyó mellett telepítették le őket. Ennek az első deportációnak a során Ezekiel próféta is az elhurcoltak között volt. Prófétai igehirdetését idegen földön, száműzetésben végezte. A további lázadásokra válaszul az 597-es elhurcolást még két deportálás követte Kr. e. 587-ben és 582-ben. Az 587-es ostrom során Nebukadnezár Jeruzsálemet és a Templomot leromboltatta, és a nemzeti állam végleg megszűnt, területe a birodalom tartományainak egyike lett.

A Templom lerombolásával és a királyság összeomlásával a kultusz és az állam egyszerre került soha nem látott krízisbe.¹² Az élettér elvesztése és az élet fenntartásához szükséges feltételek megváltozása, valamint az állam és a kultusz válsága együttesen a nemzeti és vallási identitás összeomlását eredményezték. Ebben a helyzetben a próféta szerepe az volt, hogy rámutasson a katasztrófát kiváltó okokra, helyreállítsa Izrael népének önértelmezését, és kijelölje számára a megtérés és az újjáépítés útját. Az izraelita vallás történetének legmélyebb krízise egyúttal soha nem látott megújulást hozott.¹³ A próféta igehirdetése a politikai, társadalmi és vallási válságot szintézisben látta, és válságkezelése átfogó. Eszköze a nyelv, kommunikációjában azonban a beszéddel azonos szerepet kap-

¹⁰ Uo. 758–759.

¹¹ RÓZSA Huba: *Az Ószövetség keletkezése. Bevezetés az Ószövetség könyveinek irodalom- és hagyománytörténetébe. II. kötet.* Szent István Társulat, Budapest, 2002. 200–208.

¹² Georg FOHRER: *Geschichte der israelitischen Religion.* De Gruyter, Berlin, 1969. 313–337.

¹³ Rainer ALBERTZ: *Religionsgeschichte Israels in alttestamentlicher Zeit 2. Grundrisse zum Alten Testament 2.* Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1992. 375.

nak a látomások és a jelképes cselekedetek.¹⁴ Küldetése, hogy őrálló legyen (Ez 3,17; 33,7), aki figyelmezteti népét, és minden körülmények között átadja az üzenetet, reflektál az isteni jelenlét, a bűn, a megtérés és az egyéni felelősség kérdéseire. Könyvének 48 fejezetéből 32 fejezet fenyegető próféciaakat tartalmaz, amelyek az emberiséget és a természeti környezetet érintő legkülönbébb katasztrófákat vázolják fel.

3. Ökoetikai olvasatok és hermeneutikai dilemmák a kortárs Ezekiel-kutatásban

A bevezetésben említett *Laudato si'* enciklikában és a *Párizsi Megállapodásban* egyaránt középpontban áll a föld kiszáradása, a pusztító erdőtűzek, a vízhiány és a kizsákmányolás jelensége.¹⁵ *Ezekiel* könyvének ítéletpróféciai hasonló képekkel mutatják be az élethez szükséges feltételek összeomlását. A prófétai szövegek jellemzője a képes beszéd. Igehirdetésük számtalan képet alkalmaz az emberek közötti kapcsolatok világából és a természeti környezetből egyaránt.¹⁶ Ezeket rendszerint hasonlatokba és metaforákba ágyazzák.¹⁷ A pusztaság és a mindent elemészto tűz képe, a virágzó hegyek és az új életet fakasztó víz mind olyan természeti képek *Ezekiel* könyvében, amelyek meghatározott jelentéssel bírtak a választott nép számára.

A kortárs biblikus kutatások egyik meghatározó kérdésfelvetése, hogy napjaink szociáletikai és ökoetikai diskurzusában hordozhatnak-e üzenetet a próféta ökológiai jellegű szimbólumai. A témában úttörőnek számít David Horrell, aki sajátos hermeneutikai taxonómiát dolgozott ki a környezetetika szempontú szövegértelmezések rendszerezésére.¹⁸ Rendszerének hátterében az a jelenség állt, hogy az ezekiel szövegek ökoetikai szempontú olvasataiban egymásnak ellentmondó következtetések láttak napvilágot. Egyes elemzők szerint *Ezekiel* könyve valójában alátámasztja az ember környezettel szembeni kizsákmányoló magatartását, ezért ezek a szövegek ökoetikai szempontból rombolóak és veszélyesek (e nézet képviselői közé tartozik Keith W. Carley, Kalinda Rose Stevenson és Norman Habel).¹⁹ Ezzel ellentétben mások az etikai és spirituális megújulás forrását

14 Gerhard VON RAD: *Az Ószövetség teológiája II.* [Ford. BENDL Júlia – MÁDY Katalin – SZITA Szilvia] Osiris Kiadó, Budapest, 2007. 92–94.

15 FERENC PÁPA: *Laudato si'*. 15–34., *Párizsi Megállapodás*. 4–18.

16 Klaus SEYBOLD: *Die Sprache der Propheten. Studien zur Literaturgeschichte der Prophetie.* Pano Verlag, Zürich, 1999. 12–13.

17 Andrzej NAJDA: Zur ökologischen Bildersprache bei den alttestamentlichen Propheten. *Studia Ecologiae et Bioethicae*, 2006/4. 83–90.

18 David. G. HORRELL: *The Bible and the Environment. Towards a Critical Ecological Biblical Theology.* Routledge, New York, 2014.

19 Norman Charles Habel vezette az *Earth Bible* projektet, amely ökohermeneutikai keretben olvassa a *Szentírást*; Keith W. Carley és Kalinda Rose Stevenson is olyan tanulmányokat publikáltak a sorozatban, amelyek a föld és természeti képek bibliai értelmezését vizsgálják, gyakran kritikusan az antropocentrikus olvasatokkal szemben.

látják a szövegben, és képeit alkalmasnak tartják arra, hogy reményt ébresszenek, és a földünk iránti törődésre ösztönözzenek (Katheryn Darr, Carol Dempsey, Richard Bauckham). Mindezek figyelembevételével Horrell tematizálta az értelmezéseket aszerint, hogy azok mögött milyen hermeneutikai tendenciák húzódnak meg. Alapvetően kétféle értelmezési stratégiát különböztet meg: a *recovery* (viszszanyerés) és az *resistance* (ellenállás) stratégiáját. Az előbbihez sorol minden olyan olvasatot, amelynek célja, hogy a szövegből pozitív teremtésvédelmi jelentéstartalmakat nyerjen vissza. A *resistance* típusú értelmezések körébe sorolja azokat a megközelítéseket, amelyek az antropocentrikus és pusztító képek miatt a szövegeket ökoetikailag ártalmasnak és elutasítandónak tartják.²⁰ Mindkét irányzat szempontrendszerében hangsúlyos kérdés a föld szerepe és értéke, illetve a föld hangjának érvényesülése a szövegekben.²¹

4. Hermeneutikai keret és módszertani elhatárolások

A fent bemutatott értelmezési irányzatok fényében szükséges pontosítani a jelen tanulmány hermeneutikai pozícióját. *Ezekiel* könyvének ökoetikai olvasata csak akkor lehet módszertanilag megalapozott, ha világos különbséget teszünk a történeti-teológiai rekonstrukció és a kortárs etikai aktualizáció szintje között.²²

A prófétai szöveg elsődleges jelentéshorizontja a Kr. e. 6. századi történeti és vallási kontextusban ragadható meg. A föld pusztulása, a kultikus tisztátalanság, a szövetség megszegése és az ítélet képei az ókori Izrael teológiai önértelmezésének kategóriáiban értelmezendők. A *föld* (אדמה), a *pusztaság* (שמה), a *jog* (משפט) és az *igazságosság* (צדק) fogalmai saját koruk szövetségi és kultuszi rendszerébe ágyazódnak, és nem azonosíthatók közvetlenül a modern környezeti etika terminológiájával.

Ebből következően a jelen tanulmány nem azt állítja, hogy *Ezekiel* könyve explicit módon környezetetikai programot fogalmazna meg. A próféta nem a modern értelemben vett ökológiai válságra reflektál, hanem egy teológiailag értelmezett történelmi krízisre. A bűn és a föld pusztulása közötti kapcsolat nála elsősorban szövetségi és kultikus kategória.

Ugyanakkor a hermeneutikai reflexió nem merülhet ki a történeti rekonstrukcióban. A bibliai szöveg hatástörténete és recepciója szükségképpen magában hordozza az újraolvasás lehetőségét. A szöveg „világa” – amelyet a prófétai narratíva megnyit – nem zárul le keletkezése történeti kontextu-

20 HORRELL: *The Bible and the Environment*. 11–13., David G. HORRELL – Cheryl HUNT – Christopher SOUTHGATE: Appeals to the Bible in Ecotheology and Environmental Ethics: A Typology of Hermeneutical Stances. *Studies in Christian Ethics*, 2008/21. 221–228.

21 Michael A. Lyons: The Book of Ezekiel: A Help or a Hindrance for Environmental Ethics? *Horizons in Biblical Theology*, 2021/43. 4–6.

22 Anthony C. THISELTON: *Hermeneutics: An Introduction*. Eerdmans, Grand Rapids, 2009.

sában, hanem új értelmezési horizontokba lép át.²³ A kortárs ökoetikai diskurzus ebben az értelemben nem külső rávetítés, hanem egy olyan olvasói horizont, amely dialógusba léphet a szöveg által felkínált teológiai struktúrákkal.

E dialógus azonban nem azonos a közvetlen megfeleltetéssel. A jelen megközelítés strukturális analógia alapján jár el. Nem azt vizsgálja, hogy Ezekiel 'a klímaváltozásról beszél-e', hanem azt, hogy válságteológiájának szerkezeti elemei – a bűn és a pusztulás kapcsolata, a strukturális igazságtalanság és a föld szenvedésének összefüggése, az ítélet és a helyreállítás dialektikája – milyen módon hozhatók párbeszédbe a mai globális krízisek értelmezésével.

Ebben az összefüggésben a *recovery* és *resistance* stratégiák kizárólagos alkalmazása helyett indokoltnak tűnik egy dialogikus hermeneutikai attitűd.²⁴ A prófétai retorika antropocentrikus és teocentrikus elemei egyaránt reflexió tárgyává tehetők, anélkül, hogy a történeti kontextustól elszakítanánk őket.

5. Ember, föld és szentség: a kapcsolat dinamikája Ezekiel könyvében

A bibliai teremtéstörténetben az ember, azaz אָדָם ('*ādām*) és a föld, azaz אֲדָמָה ('*ādāmāh*) sajátos szójátékban kapcsolódik össze (Ter 2,7). Az ember a földből vétetett, ezért eredete szorosan összetartozik a földdel. Ez a szimbolikus kapcsolat tükrözi az ószövetségi ember világképét, amelyben az ember és a természet szervesen összekapcsolódik.²⁵ Az אָדָם ('*ādāmāh*) jelenthet termőföldet, a földet mint tulajdont, lakóterületet, ahol a nép él. Teológiai jelentéstartalma többre tehető. Megjelenik mint az ember teremtésének helye és anyaga (Ter 2,7; 3,19), kifejezve az antropológiai és ontológiai jelentéstartalmat az emberi élet szoros kapcsolódásáról a földhöz. Erkölcsi és spirituális dimenziót nyer, amikor az ember bűnéből következő átok hordozója (Ter 3,17). A föld tanúja az emberi igazságtalanságnak, a meggyilkolt Ábel vérét a föld fogadja be, és onnan kiált Istenhez (Ter 4,10–11).²⁶ Ezekielnél a föld szorosan kapcsolódik a haza fogalmához, és a fogságban élő próféta számára különösen hangsúlyos jelentéstartalommal bír.²⁷

Kultikus értelemben az Ószövetség különbséget tesz szent föld és tisztátalan föld között.²⁸ Ezekiel könyvében ennek különösen nagy jelentősége van, hiszen nála a föld szerepe és értelmezése szorosan illeszkedik szövetségteológiájába.

23 Paul RICŒUR: *From Text to Action*. Northwestern University Press, Evanston, 1991.

24 Hans-Georg GADAMER: *Truth and Method*. Continuum, London – New York, 2004.

25 Josef Georg PLÖGER: אָדָם. In: Gerhard Johannes BOTTERWECK – Helmer RINGGREN (eds.): *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*. Bd. I. Kohlhammer, Stuttgart, 1973. 102–103.

26 Uo. 95–105.

27 Moshe GREENBERG: *Ezechiel 1–20*. Herders Theologischer Kommentar zum Alten Testament. [Übersetzt von Michael KONKEL.] Herder, Freiburg – Basel – Wien, 2001. 179.

28 Josef Georg PLÖGER: אָדָם. In: Gerhard Johannes BOTTERWECK – Helmer RINGGREN (eds.): *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*. Bd. I. Kohlhammer, Stuttgart, 1973. 101–102.

A Jahve és népe közötti szövetség megnyilvánulása a kultusz, a kultusz helye pedig Izrael földje.²⁹ A válságjelenségek hátterében az áll, hogy Izrael népe idegen istenek tiszteletével szennyezte be a földet, ennek következtében Jahve kivonult onnan, és az tovább nem lakóhelye az ő szentségének. A kultusz beszennyezésével maga a föld is tisztátalanná vált. A *deuteronomista* hagyomány³⁰ ítéletszövegeire jellemző motívum, hogy a szövetség megszegése a föld elvesztéséhez vezet. *Ezekiel könyvében* olyan súlyos büntetésről van szó, amely nemcsak az embert, hanem magát a földet is sújtja.

William Briggs szerint az *Ezekiel könyvében* szereplő kultikus tisztátalanság és a modern kori környezeti szennyezés között analógia állítható fel.³¹ Értelmezésében a szennyezés magában foglal minden olyan cselekedetet, amely a föld használhatatlanságához vezet, legyen az akár kultikus, erkölcsi vagy ökoetikai jellegű. Ebben az összefüggésben korunk bálványaiként említhetők a környezet károsításáért felelős gyárak és fogyasztási cikkek, az el nem bomló, folyamatosan halmozódó hulladéktengerek.³² Briggs fontosnak tartja azt, hogy Ezekielnél a bálványimádás és az erkölcsi romlás nemcsak spirituális, hanem környezeti katasztrófákhoz is vezet. *Ezekiel könyvének* hatodik fejezetében hangsúlyos a bálványok lerombolása. Ez a cselekmény a *deuteronomista* teológia mellett papi és rituális jelleget hordoz, és kifejezi, hogy a bűn szentsegtelenítő hatása nemcsak az embert, hanem a földet is beszennyezi.³³ Ez a kettős következmény jelzi azt, hogy egy kapcsolati világban élünk, ahol a bűnöknek komplex és kölcsönös hatásai vannak. A föld szenved az ember bűne miatt, és válaszul mintegy megbetegíti az embert. A tisztátalanság fogalmára épülő következményláncolat így egyfajta ökológiai törvényszerűség előképe is. Ez az összefüggés jól tetten érhető a próféta fenyegető beszédeiben, ahol egyenként sorolja fel a katasztrófa megnyilvánulásait.

6. A földet sújtó ítélet: a válság képei Ezekiel próféciaiban

Izrael és Júda sorsát a 4–5. fejezetben a próféta jelképes cselekedetei vetítik előre. Ezt követik a Júda és Izrael elleni fenyegető beszédek, amelyekben a próféciaik címzettként Izrael hegyeit szólítják meg (Ez 6,3). A könyvben refrénszerűen visszatér, hogy a próféta a hegyeknek, halmoknak, hágóknak, völgyeknek prédikál (Ez 35,2–3; 36,1–4). A hegy, azaz הָר (hār) az *Ószövetség* szemléletében nem pusztán domborzati forma, hanem rendszerint teológiai

29 BRUEGGEMANN: *Az Ószövetség teológiája*. 785–786.

30 RÓZSA Huba: *Az Ószövetség keletkezése. Bevezetés az Ószövetség könyveinek irodalom- és hagyománytörténetébe. I. kötet*. Szent István Társulat, Budapest, 1999. 227–228.

31 William BRIGGS: *Idols and Land Grabs, Ancient and Modern: Creation and Ecotheology in Ezekiel 6; 35:1–36:15. Horizons in Biblical Theology*, 2018/40. 41–64.

32 Uo. 52.

33 GREENBERG: *Ezekiel 1–20*. 158.

ai jelentéssel bír.³⁴ Magában hordozza a *világtengely* (*axis mundi*) szerepét, és megjelenhet mint a föld köldöke, a világmindenség középpontja. *Ezekiel könyvében* (Ez 38,12) Izrael földje megjelenik mint a föld köldöke, azaz *טבור* (*tabbūr*). A próféta azzal, hogy a centrumot szólítja meg, kifejezi, hogy üzenete egyetemes érvényű. A szenvedést és a pusztulást nem csupán Izrael földjének és népének katasztrófájaként ábrázolja, hanem kozmikus jelentőségűvé tágitja, amely az egész világ rendjét rendíti meg.³⁵ A hegyek, halmok, hágók és völgyek megszólítása jelzi, hogy a föld megszólítható, hiszen személyként viseli a bűnök következményeit.³⁶ A fenyegető beszédek elején, a pusztulás előrevetítésekor kard, éhínség, döghalál és szétszórás szerepel (Ez 5,12; 6,11–14), valamint itt jelenik meg először a „*pusztává teszem*” toposza (Ez 5,14; 6,14). Ezekben a szövegekben egyértelmű, hogy a bűn következményeként megjelenő háború, éhínség és járvány nemcsak emberéleteket követel, hanem a földet is pusztasággá teszi. A fenyegető próféciaikban ezeknek a kulcsmotívumoknak a kibontását látjuk.

7. Válság és felelősség: természeti és társadalmi következmények Ezekiel könyvében

7.1. Kard és pusztává tétel: az isteni ítélet kettős motívuma

A föld pusztává tétele *Ezekiel könyvében* az ítéletpróféciaák vezérmotívuma. Kifejezésére legtöbbször a *שָׁמֵם* (*šāmēm*) igét és annak különböző alakjait használja.³⁷ A szó előfordulása rendszerint összekapcsolódik Isten haragjával, féltékenységgel, bosszújával.³⁸ A szerző a föld, a város, a szentély pusztulására egyaránt használja, kifejezve a katasztrófa egyszerre kultikus és kozmikus jellegét. A *שִׁמְמָמוֹן* (*šimmāmōn*), a *שָׁמֵם* (*šāmēm*) gyökből származó főnévi alak szerepel arra vonatkozóan is, hogy a kenyeret és a vizet rettegve, szorongva

34 Shemaryahu TALMON: *רָה*. In: G. Johannes BOTTERWECK – Helmer RINGGREN (eds.): *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*. Bd. II. Kohlhammer, Stuttgart, 1974. 472–483.

35 GREENBERG: *Ezechiel 1–20*. 175., Az Izrael hegyei megszólítás Ezekiel könyvében Izrael egész népét is jelenti. Lásd: Walter ZIMMERLI: *Ezekiel 1. A Commentary on the Book of the Prophet Ezekiel, Chapters 1–24*. Hermeneia. [Trans. Ronald E. CLEMENTS] Fortress Press, Philadelphia, 1979. 185–186. Fontos megjegyezni, hogy *Ezekiel könyve* a 25–32. fejezetekben az ítéletpróféciaakat a környező népekre is kiterjeszti.

36 GREENBERG: *Ezechiel 1–20*. 161., Kalinda Rose Stevenson értelmezésében a hegyek olyan alanyok, akik jogi pertársként is megjelennek, a föld hangját képviselve. Hangsúlyozza a föld szubjektum mivoltát, radikálisan elutasítva az antropocentrikus bibliaértelmezéseket. In: Kalinda Rose STEVENSON: *If Earth Could Speak: The Case of the Mountains against YHWH in Ezekiel 6; 35–36*. In: Norman C. HABEL (ed.): *The Earth Story in the Psalms and the Prophets*. The Earth Bible 4. Sheffield Academic Press, Sheffield, 2001. 158–171.

37 GREENBERG: *Ezechiel 1–20*. 157.

38 Ines MEYER: *שָׁמֵם*. In: Heinz-Josef FABRY – Helmer RINGGREN (eds.): *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*. Bd. VIII. Kohlhammer, Stuttgart, 1995. 241–251.

fogyasztja a nép, mielőtt az teljesen elfogyna (Ez 4,16). Számos szöveghely egyértelműen kijelenti, hogy maga Isten az, aki pusztává és elhagyatottá teszi Izrael földjét, hogy népe megtudja: ő az Úr (Ez 6,14; 12,20; 14,16; 15,7; 33,29).³⁹ A pusztulás tehát nem csupán természeti folyamat, hanem Isten cselekvése áll mögötte, akinek meghatározott célja, hogy népe eljusson az istenismeretre. Ebben az összefüggésben a pusztaság nem egyszerűen következmény, hanem az isteni igazságszolgáltatás eszköze, amelynek nem a büntetés a végső célja, hanem sokkal inkább az Istenhez való visszatalálás.⁴⁰ Érdekes szójátékot alkalmaz *Ezekiel könyve* a 29. fejezetben, az Egyiptom elleni ítéletpróféciaiban (Ez 29,8–9.), ahol a חרב (*herev*) főnév a 8. versben a kard jelentésében szerepel, míg a 9. versben a שממה (*šēmāmāh*) főnévi alak fejezi ki a pusztává, rommá tett földet.⁴¹ A שמה (*šāmēm*) és a חרב (*hrb*) gyök különböző igei és főnévi alakjainak együtt szerepeltetése a pusztulás és a sivárság hangsúlyozására szolgál (Ez 12,20; 33,27–29). A חרב (*herev*) kardot jelentő főnévi alakjához rendszerint társul a pusztává tett föld képe (Ez 6,3–6; 35,5–7; 14,17–21; 32,11–13; 38,21–22). A kard lehet Isten által küldött pusztító eszköz (Ez 14,17), Isten kezében lévő kard (Ez 21,6–22) vagy más nemzet pusztító kardja (Ez 30,4–5; 32,11–12). Minden esetben Isten ítéletének az eszköze, és használata az ő szuverén irányítása alatt áll. A 21. fejezet részletes leírást ad Isten kardjáról (Ez 21,6–22), amelyet maga Isten ránt elő, az öldökléshez megélesítve. A fentiekből jól látszik, hogy a חרב (*hrb*) gyökből képzett szóalakok egyaránt használatosak az ember és a föld haldoklásának a leírására. A kard és a pusztává tett föld egyetlen képbe sűrítése egészen korai hagyományanyag része az *Ószövetség*ben. Megtalálható a *Leviták könyve* 26,33-ban, a *Szentség törvényébe* (Lev 17–26) illeszkedve, annak legszigorúbb, záró szakaszában. A szöveg a Jahve és népe közötti szövetség szempontjából kulcsfontosságú. A szövetségkötéssel járó parancsolatok megtartásáért áldásokat ígér, míg a hűtlenségért átkokat helyez kilátásba (Lev 26,1–39). A 33. vers a büntetések utolsó hullámának része, amely a nép kitelepítését és a föld pusztulását foglalja magában. A *Szentség törvénye* a nép elé tárja azt a tényt, hogy a szövetség meg nem tartása valós, a történelem perspektívájában is érzékelhető következményeket von maga után. A hűtlenség a népre és a számára az élet feltételeit adó földre egyaránt átkot hoz. A föld pusztulása és a városok rommá válása ugyanakkor az isteni büntetés mellett magában hordozza a földdel szembeni igazságszolgáltatás gondolatát is. Az ítélet eredménye ugyanis az lesz, hogy a föld végre megkapja a számára jogosan járó szombatjait, amelyeket a nép elmulasztott megtartani, mert nem

39 GREENBERG: *Ezekiel* 1–20. 163.

40 KATHERYN PFISTERER DARR: Ezekiel's Justifications of God: Teaching Troubling Texts. *Journal for the Study of the Old Testament*, 1992/55. 111–112.

41 MOSHE GREENBERG: *Ezekiel* 21–37. Herders Theologischer Kommentar zum Alten Testament. [Übersetzt von Dafna MACH] Herder, Freiburg im Breisgau, 2005. 284.

adta meg neki a pihenést minden hetedik évben (Lev 26,34–35). A szöveg hástörténete különösen nagy *Jeremiás könyvében* és *Ezekiel könyvében*. A *Leviták könyvének* említett (Lev 26.) fejezete legfőbb parancsként a bálványoktól való tartózkodást és a szombat megtartását jelöli meg (Lev 26,1–2). *Ezekiel könyve* szintén a hűtlenséget és a kizsákmányolást állítja középpontba a válságjelenségek okaként (Ez 20,13.16.21.24), és papi teológiájába jól illeszkedik a *Leviták könyvének* törvénytisztelő szemléletmódja.

7.2. Az elemek mint az isteni ítélet eszközei

Ezekiel könyvében a föld pusztává, életre alkalmatlanná tétele az elemek aktív közreműködésével zajlik. A pusztító kard nyomában a tűz és a víz is életre kel, az ítélet eszközeként és végrehajtójaként egyaránt megjelenik. A kard általi pusztítást a 21. fejezetben (Ez 21,6–22) az erdőtűz példázata vezeti be (Ez 21,1–5). Az 5. fejezet jelképes cselekedeteiben a kard és a tűz szintén együtt szerepel az ítélet bemutatására. *Ezekiel könyvében* a tűz rendkívül sokféle aspektusban nyilvánul meg. A könyv elején és a Templomról szóló látomásokban Isten szentségét jeleníti meg (Ez 1,4.13.27; 8,2).⁴² A 10. fejezetben a gyolcsba öltözött férfi Isten parancsára a kerubok közül vett tüzet szórja a városra (Ez 10,2). Ebben a jelenetben Isten szentsége és büntetése egyszerre van jelen, kifejezve, hogy az ítélet tőle indul ki.⁴³ A tűz az ítélet leggyakoribb eszközei közé tartozik: a civilizáció és az élővilág teljes megsemmisítését fejezi ki. A 15. fejezetben részletes leírást találunk arról, hogy a próféta az értéktelen, tűzre vetendő fához hasonlítja Jeruzsálemet (Ez 15,1–5). A fejezet végén apokaliptikus képben rajzolódik ki, amint a menekülőket utoléri és elemészi a tűz (Ez 15,6–8). A 22. fejezet az isteni harag kohójáról beszél, amelyben Isten haragtól és bosszútól vezérelve semmisíti meg Izrael házáat (Ez 22,17–31). A 24. fejezet forró üstjében pedig az emberi csontok szétmállásának drámája tárul elénk (Ez 24,1–14). Isten izzó haragjának és az ítélet visszavonhatatlanságának egyik legmarkánsabb megjelenítője a tűz. A túlélés ebben lehetetlen, a pusztulás pedig fájdalmas és kegyetlen. A tűz minden esetben Isten jelenlétének a hordozója. Ez a jelenlét fenséges, amikor szentségében mutatkozik meg, és félelmetes, amikor az ítéletet teljesíti be. A tűz pusztítása azonban soha nem öncélú, és nem végérvényes: megtisztító ereje a helyreállítást, az újjászületést készíti elő. Nyomában idővel megjelenik a remény forrása. A tűzzel véghez vitt pusztítás és a víz hiánya együtt gyógyíthatatlanná teszi a földet. A víz hiánya az ítéletpróféciák kontextusában az élethez szükséges feltételek teljes megszűnését fejezi ki. A 4. fejezetben azt olvassuk, hogy a víz korlátozott mértékben áll rendelkezésre, csak meghatározott mennyiségben,

⁴² GREENBERG: *Ezechiel* 1–20. 196.

⁴³ Uo. 210–211.

kimérve lehet fogyasztani, és azt is rettegetve (Ez 4,16). A víz elfogyását és az azt követő halált jövendőli meg a 17. vers (Ez 4,17), majd a látomás megismétlődik a 12. fejezetben (Ez 12,17–20). Ezekben a szövegekben az egzisztenciális bizonytalanság állapota, az elhagyatottság, az Istentől való távollét és a halál közelsége jelenik meg. A víz fogyasztásával együtt alszik ki az ember reménye. A kiszáradó földdel együtt a halál árnyékában áll, sorsát tehetetlenül várva. A 19. fejezetben a víz mellé ültetett szőlőt az áldásokkal elhalmazott, fejlődő életet jeleníti meg (Ez 19,10–11), amelyre a sivatagba átültetve már csak a pusztulás vár (Ez 19,12–14). Az élet virágzásának és a pusztulásnak ez a dialektikája átjárja *Ezekiel könyvét*. A víz mind a pusztulás, mind pedig a megtisztulás és az új élet megrajzolásában végig jelen van. Lassú apadása, halk csobogása és áradó lüktetése sajátos dinamikát kölcsönöz a szövegnek.

7.3. Jogtiprás és strukturális erőszak: a válság etikai összefüggései

Ezekiel könyvében a próféta azt a küldetést kapta, hogy szembesítse Jeruzsálemet az ő „utálatosságával” (Ez 16,2). Az utálatosság, azaz תועבה (*tō‘ēbāh*) magában foglal mindent, ami nem fér össze Jahvéval, és a helyes viselkedés ellentétét jelenti.⁴⁴ A fogalom az isteni igazságosság teológiájába illeszkedik, használata és jelentéstartalma összhangban van az ezeieli szövegek papi, kultuszorientált szellemiségével.⁴⁵ A kizsákmányolás, az elnyomás és a hűtlenség mind beletartozik a תועבה (*tō‘ēbāh*) fogalmába, és Jahve ítéletének, büntetésének a kiváltó oka. *Ezekiel könyvében* a válságjelenségek és a nép helytelen cselekedetei között világos összefüggés van (Ez 7,8.27; 33,20). A büntetés arányos a bűnnel, a תועבה (*tō‘ēbāh*) mértékével. A תועבה (*tō‘ēbāh*) egymásba kapcsolódó bűnös cselekménysorából az ember egyedül a megtérés által képes kilépni. *Ezekiel könyvében* kiemelt szerepe van a megtérésnek. A 20. fejezetben Isten ki vezeti népét a pusztaságba, ez azonban nem az ítélet pusztasága. A szöveg itt a pusztaságra a מִדְבָּר (*midbār*) szót használja. A מִדְבָּר (*midbār*) az *Ószövetségben* jellemzően az Istennel való találkozás helye. Jahve a pusztában kötött szövetséget népével (Kiv 19–24), és ide vezeti ki újra és újra, hogy visszataláljon hozzá. Itt szemtől szemben beszél vele, a jog és az igazságosság nyelvén, hogy megtérjen.

A 33. fejezet kimondja, hogy ha valaki elfordul a bűntől, és a törvény és az igazságosság szerint él, akkor megmenekül a pusztulástól (Ez 33,14–16). A szöveg itt a מִשְׁפָּט (*mispāt*) és a צֶדֶק (*šedeq*) szavakat használja a jog és az igazságosság kifejezésére. Az *Ószövetségben* a מִשְׁפָּט (*mispāt*) jellemzően igazságszol-

44 Gerhard MAIER: *Der Prophet Hesekiel: Kapitel 1–24*. Wuppertaler Studienbibel A. Brockhaus, Wuppertal, 1998. 208.

45 Carly Louise CROUCH: What Makes a Thing Abominable? Observations on the Language of Boundaries and Identity Formation from a Social Scientific Perspective. *Vetus Testamentum*, 2015/65. 534–535.

gáztatással kapcsolatos szövegekben fordul elő.⁴⁶ A שפט (*šāfat*) igéből származik, amely valamilyen megtört rend vagy jogrend helyreállítását jelöli.⁴⁷ Az, hogy a צדק (*sedeq*) fogalmával együtt szerepel a szövegben, nem egyedülálló jelenség (Ez 18,5; Zsolt 94,15; Oz 2,21–22). A צדק (*sedeq*) leggyakrabban igazságossággként fordítható. A harmónia, az egyensúlyhelyzet, a rend megvalósulását jelenti.⁴⁸ A jogi aspektus mellett viszonyfogalomként is használatos, a személyek közötti kapcsolat minőségét fejezi ki. Istenre vonatkoztatva az ő üdvözítő cselekvését foglalja magában.⁴⁹ A משפט (*mispāt*) és a צדק (*sedeq*) fogalma egymással alá-fölé rendeltségi viszonyban van. A צדק (*sedeq*) képez egy magasabb, átfogó kategóriát, és abba illeszkedik a משפט (*mispāt*).⁵⁰ A Jahve és Izrael közötti viszonyban a bűn elhatalmasodásával a צדק (*sedeq*) sérül. A צדק (*sedeq*) értelmezése a szövetség kontextusában csúcsonylik ki, ugyanis annak keretében nyilvánul meg Jahve részéről a צדק (*sedeq*) és a nép arra adott válasza.⁵¹ Ezekiel könyvének szövetségközpontú teológiájában kulcsfontosságú e két fogalom. A 33. fejezetben részletes felsorolást találunk azokról a cselekedetekről, amelyek ellentétesek a משפט (*mispāt*) és a צדק (*sedeq*) szellemiségével (Ez 33,15). A szöveg jellemzően olyan tevékenységeket sorakoztat fel, amelyek a másik ember kizsákmányolására irányulnak. Ez összhangban áll a 18. fejezettel, amely az egyéni felelősséget középpontba állítva jellemzi az igaz embert: megtartja a kultusz tisztaságát, nem nyomja el a másikat, enni ad az éhezőnek, ruhát ad a mezítelennek, nem vesz uzsorát, és nem követ el erőszakot (Ez 18,6–9). A 18. fejezetben szereplő egyéni visszaélések Ezekiel könyvében tágabb perspektívába, a strukturális erőszak kereteibe illeszkednek. Az erőszak különböző megnyilvánulásait jól érzékelteti a könyvben a חמס (*hāmās*) többretegű jelentéstartalma.⁵² A 7. fejezet a חמס (*hāmās*) elhatalmasodását a növekvő, fává terebélyesedő vessző képével jeleníti meg (Ez 7,11). A 23. versben a város belső működésének jogtípró rendszerét jelöli a kifejezés. A papok törvénytíprása (Ez 22,26), a kultikus hűtlenség és a társadalmi jogtíprás mind a חמס (*hāmās*) körébe tartozik (Ez 8,17). A חמס (*hāmās*) ökoteológiai következményekkel jár: a társadalmi romlottság a föld szenvedéséhez és pusztulásához vezet (Ez 12,19). A 45. fejezetben a חמס (*hāmās*) egyértelműen a משפט (*mispāt*) és a צדק (*sedeq*) ellentétéként jelenik meg. A társadalmi vezetőket

46 Bo JOHNSON: טשפ. In: Gerhard Johannes BOTTERWECK – Helmer RINGGREN – Heinz-Josef FABRY (eds.): *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*. Bd. V. Kohlhammer, Stuttgart, 1986. 95.

47 Uo. 95.

48 Bo JOHNSON: צדק. In: Gerhard Johannes BOTTERWECK – Helmer RINGGREN – Heinz-Josef FABRY (eds.): *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*. Bd. VI. Stuttgart, Kohlhammer, 1989. 905.

49 Uo. 923.

50 JOHNSON: משפט. 105.

51 Karl RAHNER: Gerechtigkeit Gottes. In: Josef HÖFER – Karl RAHNER (eds.): *Lexikon für Theologie und Kirche*. Bd. 4. Herder, Freiburg im Breisgau, 1960. 715.

52 TOVA GANZEL: A Note on the Meaning of Ḥamas in Ezekiel. *Scandinavian Journal of the Old Testament*, 2015/29. 197–203.

Jahve felszólítja a חַמָּס (*hāmās*) abbahagyására, valamint a מִשְׁפָּט (*mispāt*) és a צֶדֶק (*šedeq*) megtartására (Ez 45,9).

Jahve a pusztában perbe száll népével, hogy visszavezesse a jog és az igazságosság útjára. A מִשְׁפָּט (*mispāt*) és a צֶדֶק (*šedeq*) megvalósulása az élet győzelmét jelenti (Ez 33,15–19). A nép, amelynek szíve korábban a jogtalan haszonszerzésre irányult (Ez 33,32), a megtéréssel új szívet és új lelket kap (Ez 18,3–32; 11,19; 36,26). Az új szív és az új lélek már nem az Istennel, az ember-tárrsal és a környezettel szembeni erőszakra irányul, hanem új tartalmat nyer. A *Laudato si'* enciklika a válságjelenségek okai mögött azt a kérdést helyezi középpontba, hogy mit választunk, mi az, ami a szívünket betölti.⁵³ A szív üressége az embert arra sarkallja, hogy birtoklás és fogyasztás útján pótolja mindazt a valódi tartalmat, amely a múlandó javak felett áll. Felvetődik a belső megújulás szükségességének kérdése, amely a cselekvés és életmód újragondolására irányul.⁵⁴

8. Az új élet

A fentiekből látható, hogy *Ezekiél könyve* az ítélet bemutatásakor bővelkedik olyan képekben, amelyek a pusztulás könyörtelenségét érzékeltetik. A halál ezekben mindenkit utolér, az ember és környezete egyaránt a katasztrófák áldozata. A könyv azonban nem az élet megszűnésével fejeződik be. Az utolsó hét fejezet olyan látomásokat tartalmaz, amelyek középpontjában az újjászületés, az élet megjelenése és kibontakozása áll. Korábbi szöveghelyeken is találunk utalásokat arra, hogy a pusztulás nem végérvényes. A 9. fejezetben megjelenik a maradék képe, azoknak a csoportja, akiket megjelölnek, hogy az ítéletkor életben maradjanak (Ez 9,4). A 11. fejezet beszél az új szívről és az új lélekről, amelyet maga Isten ad népének (Ez 11,19), és amely új minőséget jelent. Ez a kép visszatér a 18. fejezetben, összekapcsolva a megtérés gondolatával (Ez 18,31–32) és azzal a kijelentéssel, hogy Isten nem a bűnös halálát akarja, hanem azt, hogy megtérjen és éljen. A 36. fejezetben a válságpróféciákkal ellentétben a természet nem a pusztulás, hanem a kérlelhetetlen életerő jeleit mutatja. A hegyek gyümölcstermő ágakat növesztenek, a szántóföldben a magok táplálékot teremnek, a városokban pedig megjelenik az ember, aki sokasodik, és a romok helyére újat épít (Ez 36,8–12). A kiszáradt csontokat maga Jahve kelti életre, ő ad beléjük lelket (Ez 37,5.6.9.10.14). A szöveg itt a lélekre ugyanazt a רוּחַ (*rûah*) kifejezést használja, amely a teremtéskor Isten lelkeként lebegett a vizek felett (Ter 1,2). Ezzel világossá teszi, hogy a megújulás mögött Jahve teremtő ereje áll. A רוּחַ (*rûah*) rendkívül sok jelentés-

⁵³ FERENC PÁPA: *Laudato si'*. 120.

⁵⁴ NEVELŐS GÁBOR: A *Laudato si'* enciklika a jezsuita lelkiség fényében. In: BENEDEK JÓZSEF – NEVELŐS GÁBOR (szerk.): *Átfogó ökológia. Párbeszéd hit és tudomány között a Laudato si' enciklika jegyében*. JTMR Faludi Ferenc Jezsuita Akadémia – Jezsuita Kiadó, 2022. 52–53.

réteggel rendelkezik, amelybe beletartozik a szél, szellő, lélegzet, egzisztenciális értelemben az, ami az életet fenntartja, teológiai értelemben karizma, inspiráció, az isteni lélek.⁵⁵ A szó sajátos dinamikát kölcsönöz a szövegnek, és az isteni teremtmény erőit jeleníti meg. Az új lelket, amelyet Isten ad népének, a רוּחַ (*rûah*) szóval jelöli a szöveg (Ez 11,19; 18,31; 36,26–27). Az új szív és az új lélek fogalma szorosan összekapcsolódik a Jahve és Izrael közötti szövetség helyreállításával és az abban elhangzó ígérettel, amely kijelenti, hogy Jahve Izrael Istene lesz, Izrael pedig az ő népe (Ez 11,19–20; 36,26–28). A szövetség, a בְּרִית (*berît*) az Isten és ember közötti viszony legfontosabb fogalma az Ószövetségben. Dinamikus fogalom, amely folytonosságban van a kezdettel, az eredetel, és üdvtörténeti távlatokat nyit meg. Létrehozó aktusa a Jahvétől kiinduló szövetségekötés. Célja egyetemes, üdvtörténeti perspektívába illeszkedik.⁵⁶ *Ezekiel könyve* a szövetség helyreállítását üdvtörténeti távlatba helyezi azzal, hogy örök szövetségről beszél, amely a béke szövetsége lesz (Ez 37,26; 34,25). A béke, azaz שָׁלוֹם (*šālôm*) magában foglalja az épség, a teljesség jelentését, valamint a helyreállított állapotot, a biztonságot és a harmóniát.⁵⁷ A háború ellentéte, és a pusztulás dinamikájával szemben az üdvösségre irányuló teremtmény erőit hordozza.⁵⁸ A שָׁלוֹם (*šālôm*) gyógyulás, amely nem csupán politikai, katonai területen nyilvánul meg, hanem a kultusz rendjében, a föld termékenységében, az élet továbbadásában, valamint az emberi élet különböző területeinek az isteni rendnek megfelelő egymásba fonódásában is.⁵⁹ Az ember és a föld gyógyulása egyszerre valósul meg. A tűz pusztító ereje már nem az emberre és életterére irányul, hanem a fegyverek megsemmisítésére (Ez 39,9). A víz hiányát annak bőséges áramlása váltja fel. A Templomból feltörő víz a helyreállítás forrása, amely az Istennel való közösségből fakad (Ez 47,1–12). Az elemek az élet szolgálatába állnak, és hirdetik az élet győzelmét.

9. Összefoglalás

Ezekiel könyve rendkívüli képi gazdagsággal mutatja be a válság különböző megnyilvánulásait. A válságjelenségeket átfogó struktúrába ágyazza, az ember és a környezet válságát nem egymástól elkülönítve kezeli. Ez a szemlélet összhangban áll a *Laudato si'* enciklikával, amely középpontba helyezi a

55 Heinz-Josef FABRY: חוּר. In: G. Johannes BOTTERWECK – Helmer RINGGREN – Heinz-Josef FABRY (eds.): *Theological Dictionary of the Old Testament* Vol. XIII. [Trans. David E. GREEN – Douglas W. STOTT] William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids (Michigan), 2004. 365–402.

56 Marianne OTTE: *Der Begriff berît in der jüngeren alttestamentlichen Forschung: Aspekte der Forschungsgeschichte unter besonderer Berücksichtigung der semantischen Fragestellung bei Ernst Kutsch*. Peter Lang GmbH, Frankfurt am Main, 2005. 207.

57 Friedrich J. STENDEBACH: מוֹלֵט. In: Heinz-Josef FABRY – Helmer RINGGREN (eds.): *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*. Bd. VIII. Kohlhammer, Stuttgart, 1995. 15–19.

58 Uo. 18.

59 Uo. 19.

strukturális bűn fogalmát.⁶⁰ A próféta a katasztrófa megnyilvánulásait egy következményi láncolatba rendezi, amelyben az emberi attitűd és tevékenység idézi elő az élethez szükséges feltételek összeomlását. Az egyéni felelősség és a közösség működésében tapasztalható visszaélések egyaránt hangsúlyos szerepet kapnak az okok feltárásában. Megtérésre való felhívása összhangban áll az átfogó ökológiai megtérés fogalmával.⁶¹

Ezekiel könyve átfogó képet ad a válságjelenségekről és azok hátteréről, ugyanakkor fontos leszögezni, hogy önmagában nem alkalmas a mű egy átfogó környezeti etika megalkotására. A prófécia keletkezési ideje és az emberiség jelenlegi kihívásai között nemcsak időbeli, hanem jelentős szocio-kulturális és civilizációs szakadék húzódik. A szentírási szövegek újraolvasása és aktualizálása mentén történő válaszkeresés korunk kérdéseire megalapozott. Szükséges azonban kiegészíteni egy hermeneutikai állítással, amely leszögezi, hogy a szöveg egy tágabb metanarratívába ágyazva, más szövegekkel kontextusba hozva alkalmazható egy átfogó ökoetika megfogalmazásában.⁶² A pusztán *recovery* (visszanyerés) vagy *resistance* (ellenállás) típusú olvasat szélsőséges megközelítése helyett célravezetőbb egy olyan olvasói attitűd, amely a szöveggel dialógust folytat. A mű tágabb metanarratívába helyezésével létrejön egy olyan kontextualizáló olvasási mód, amelyben a szövegek egymással dialógusba kerülnek, és az olvasó maga is dialógusban van a szövegekkel.⁶³ Így az értelmezés olyan dinamikája bontakozik ki, amelyben a szövegek és az olvasó, a kinyilatkoztatás és korunk aktuális kérdései valódi kölcsönhatásba kerülnek egymással.

Ezekiel könyve az igaz ember ismerveinek tételes felsorolásával olyan szociálisan érzékeny magatartásformákra hívja fel a figyelmet, amelyek az ószövetségi מִשְׁפָּט (*mispaṭ*) és אֲדָנָה (*sedeq*) fogalmának aktualitását hordozzák. A társadalmi igazságosság az etikájának középpontjában áll, és ez az etikai kihívás ma is időszerű a globális egyenlőtlenség, a szegénység és a gazdasági kirekesztés elhatalmasodásának korában.⁶⁴ A *Laudato si'* enciklika hangsúlyozza az emberiség és környezete közötti szövetségre nevelést mint az ökológiai megtéréshez vezető út legfontosabb tényezőjét.⁶⁵ Hasonlóan *Ezekiel könyvéhez* az ember és a környezet kapcsolatát szövetségi perspektívába helyezi. A te-

60 FERENC PÁPA: *Laudato si'*. 29–34.

61 Uo. 84–97., 126–129.

62 LYONS: The Book of Ezekiel: A Help or a Hindrance for Environmental Ethics? 14–18.

63 HORRELL: *The Bible and The Environment*. 117–127.

64 A bibliai szövegek etikai dimenziójának kutatásában úttörő Rainer Kessler. Kutatásainak középpontjában áll az ószövetségi etika tanulmányozása a napjainkban aktuális etikai kihívások tükrében. Lásd: Rainer KESSLER: *Der Weg zum Leben. Ethik des Alten Testaments*. Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh, 2017., ROSTA Gergely: Szegénység és fenntarthatóság a *Laudato si'* enciklika tükrében. In: BENEDEK József – NEVELŐS Gábor (szerk.): *Átfogó ökológia. Párbeszéd hit és tudomány között a Laudato si' enciklika jegyében*. JTMR Faludi Ferenc Jezsuita Akadémia – Jezsuita Kiadó, 2022. 195–216.

65 FERENC PÁPA: *Laudato si'*. 122–125.

remtett világ ebben az értelmezésben szövetségi tér, amely a megtérés, a visszatalálás és a remény helye. *Ezekiel könyve* nem hagyja az olvasót a pusztulás képsorainak borzalmában. A katasztrófát az ember megtérése és az új élet kibontakozása követi. Próféciája végső soron nem a halál civilizációját, hanem az élet kultúráját hirdeti. A *Szentírás* tanítása szerint a teremtett világ megismerése különleges szereppel bír az istenismeretre való eljutás folyamatában (Róm 1,19–20). Az alkotás tanúságot tesz az Alkotóról, hordozza a belőle kiinduló életerőt, és hirdeti jelenlétét. Ennek a kapcsolódásnak az őrzőjévé vált az ember azzal, hogy Isten rábízta a többi teremtményt. Közös küldetésünk, hogy a teremtett világot úgy őrizzük meg, hogy azon sértetlenül ragyogjon át az Isten arca, hogy abban megfürödve gyermekeink és unokáink is az élet üzenetének hírnökei lehessenek.

Irodalomjegyzék

- ALBERTZ, Rainer: *Religionsgeschichte Israels in alttestamentlicher Zeit 2. Grundrisse zum Alten Testament 2*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1992.
- BRIGGS, William: Idols and Land Grabs, Ancient and Modern: Creation and Ecotheology in Ezekiel 6; 35:1–36:15. *Horizons in Biblical Theology*, 2018/40. 41–64.
- BRUGGEMANN, Walter: *Az Ószövetség teológiája*. Exit Kiadó, Kolozsvár, 2012.
- CROUCH, Carly Louise: What Makes a Thing Abominable? Observations on the Language of Boundaries and Identity Formation from a Social Scientific Perspective. *Vetus Testamentum*, 2015/65. 516–541.
- DARR, Katheryn Pfisterer: Ezekiel's Justifications of God: Teaching Troubling Texts. *Journal for the Study of the Old Testament*, 1992/55. 97–117.
- FABRY, Heinz-Josef: חור. In: G. Johannes BOTTERWECK – Helmer RINGGREN – Heinz-Josef FABRY (eds.): *Theological Dictionary of the Old Testament*. Vol. XIII. [Trans. David E. GREEN – Douglas W. STOTT] William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan, 2004. 365–402.
- FERENC PÁPA: *Laudato si'*. Pápai megnyilatkozások 51. [Ford. TÖZSÉR Endre SP] Szent István Társulat, Budapest, 2015.
- FERENC PÁPA: *Laudate Deum*. Pápai megnyilatkozások 62. [Ford. TÖZSÉR Endre SP] Szent István Társulat, Budapest, 2023.
- FOHRER, Georg: *Geschichte der israelitischen Religion*. De Gruyter, Berlin, 1969.
- GADAMER, Hans-Georg: *Truth and Method*. Continuum, London – New York, 2004.
- GANZEL, Tova: A Note on the Meaning of Ḥamas in Ezekiel. *Scandinavian Journal of the Old Testament*, 2015/29. 197–203.

- GELENCSÉR András: *Civilizációnk tévúton – a „zöld átállás” globális illúziója*. Előadás a Veszprémi Érseki Főiskola *Regina scientiarum pro creatione* címmel rendezett teremtvédelmi konferenciáján, 2025. május 7.
Online: <https://www.youtube.com/watch?v=tznmQ1JpCEc> (Letöltés ideje: 2025. október 13.), a 49. perctől
- GREENBERG, Moshe: *Ezechiel 1–20*. Herders Theologischer Kommentar zum Alten Testament. [Übers. Michael KONKEL] Herder, Freiburg–Basel–Wien, 2001.
- GREENBERG, Moshe: *Ezechiel 21–37*. Herders Theologischer Kommentar zum Alten Testament. [Übers. Dafna MACH] Herder, Freiburg im Breisgau, 2005.
- HÉRÁNY Ferenc – TÓTH I. János: *Antropocentrizmus, környezet, kereszténység*. In: SZÉCSI Gábor – TÓTH I. János (szerk.): *Természet és felelősség. A környezeti etika és nevelés filozófiai alapjai*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2020.
- HORRELL, David G.: *The Bible and The Environment. Towards a Critical Ecological Biblical Theology*. Routledge, New York, 2014.
- HORRELL, David G. – HUNT, Cherry – SOUTHGATE, Christopher: *Appeals to the Bible in Ecotheology and Environmental Ethics: A Typology of Hermeneutical Stances*. *Studies in Christian Ethics*, 2008/21. 219–238.
- JOHNSON, Bo: תפשמ. In: Gerhard Johannes BOTTERWECK – Helmer RINGGREN – Heinz-Josef FABRY (eds.): *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*. Bd. V. Kohlhammer, Stuttgart, 1986. 93–107.
- JOHNSON, Bo: עֲזִיָּה. In: Gerhard Johannes BOTTERWECK – Helmer RINGGREN – Heinz-Josef FABRY (eds.): *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*. Bd. VI. Stuttgart, Kohlhammer, 1989. 903–924.
- KESSLER, Rainer: *Der Weg zum Leben. Ethik des Alten Testaments*. Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh, 2017.
- LYONS, Michael A.: *The Book of Ezekiel: A Help or a Hindrance for Environmental Ethics?* *Horizons in Biblical Theology*, 2021/43. 1–22.
- MAIER, Gerhard: *Der Prophet Hesekeil: Kapitel 1–24*. Wuppertaler Studienbibel AT. Brockhaus, Wuppertal, 1998.
- MEYER, Ines: מַלְאָכִים. In: Heinz-Josef FABRY – Helmer RINGGREN (eds.): *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*. Bd. VIII. Kohlhammer, Stuttgart, 1995. 241–251.
- NAJDA, Andrzej: *Zur ökologischen Bildersprache bei den alttestamentlichen Propheten*. *Studia Ecologiae et Bioethicae*, 2006/4. 77–90.
- NEVELŐS Gábor: *A Laudato si’ enciklika a jezsuita lelkiség fényében*. In: BE-NEDEK József – NEVELŐS Gábor (szerk.): *Átfogó ökológia. Párbeszéd hit és tudomány között a Laudato si’ enciklika jegyében*. JTMR Faludi Ferenc Jezsuita Akadémia – Jezsuita Kiadó, 2022, 2023. 33–61.

- OTTE, Marianne: *Der Begriff berît in der jüngeren alttestamentlichen Forschung: Aspekte der Forschungsgeschichte unter besonderer Berücksichtigung der semantischen Fragestellung bei Ernst Kutsch*. Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften, Frankfurt am Main, 2005.
- Párizsi Megállapodás. Az Európai Unió Hivatalos Lapja, L 282/4. (2016. október 19.) [https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:22016A1019\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:22016A1019(01)) (Letöltés ideje: 2025. szeptember 8.)
- PLÖGER, Josef Georg: מַלְאָךְ. In: Gerhard Johannes BOTTERWECK – Helmer RINGGREN (eds.): *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*. Bd. I. Kohlhammer, Stuttgart, 1973. 95–105.
- RAD, Gerhard von: *Az Ószövetség teológiája II.* [Ford. BENDL Júlia – MÁDY Katalin – SZITA Szilvia] Osiris Kiadó, Budapest, 2007.
- RAHNER, Karl: Gerechtigkeit Gottes. In: Josef HÖFER – Karl RAHNER (eds.): *Lexikon für Theologie und Kirche*. Bd. 4. Herder, Freiburg im Breisgau, 1960.
- RICŒUR, Paul: *From Text to Action*. Northwestern University Press, Evanston, 1991.
- ROSTA Gergely: Szegénység és fenntarthatóság a *Laudato si'* enciklika tükrében. In: BENEDEK József – NEVELŐS Gábor (szerk.): *Átfogó ökológia. Párbeszéd hit és tudomány között a Laudato si' enciklika jegyében*. JTMR Faludi Ferenc Jezsuita Akadémia – Jezsuita Kiadó, 2022. 195–216.
- RÓZSA Huba: *Az Ószövetség keletkezése. Bevezetés az Ószövetség könyveinek irodalom- és hagyománytörténetébe. I. kötet.* Szent István Társulat, Budapest, 1999.
- RÓZSA Huba: *Az Ószövetség keletkezése. Bevezetés az Ószövetség könyveinek irodalom- és hagyománytörténetébe. II. kötet.* Szent István Társulat, Budapest, 2002.
- SEYBOLD, Klaus: *Die Sprache der Propheten. Studien zur Literaturgeschichte der Prophetie*. Pano Verlag, Zürich, 1999.
- STENDEBACH, Friedrich J.: מַלְאָךְ. In: Heinz-Josef FABRY – Helmer RINGGREN (eds.): *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*. Bd. VIII. Kohlhammer, Stuttgart, 1995. 12–46.
- STEVENSON, Kalinda Rose: If Earth Could Speak: The Case of the Mountains against YHWH in Ezekiel 6; 35–36. In: Norman C. HABEL (ed.): *The Earth Story in the Psalms and the Prophets*. The Earth Bible 4. Sheffield Academic Press, Sheffield, 2001. 158–171.
- TALMON, Shemaryahu: מַלְאָךְ. In: G. Johannes BOTTERWECK – Helmer RINGGREN (eds.): *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*. Bd. II. Kohlhammer, Stuttgart, 1974. 459–483.
- THISELTON, Anthony C.: *Hermeneutics: An Introduction*. Eerdmans, Grand Rapids, 2009.
- ZIMMERLI, Walter: *Ezekiel 1. A Commentary on the Book of the Prophet Ezekiel, Chapters 1–24*. Hermeneia. [Trans. Ronald E. CLEMENTS] Fortress Press, Philadelphia, 1979.

GALAMBVÁRI PÉTER

A MISKOLCI EPARCHIAI GYŰLÉS

Szentségjogi újítások

1. Bevezetés

A Magyarországi Sajátjogú Metropolitai Egyház kiadás alatt álló részleges joga több alkalommal is utal az egyházmegyei jogalkotás szükségességére. Különösen olyan szentségjogi kérdések esetében, ahol a keleti fegyelem helyreállításánál – a hívek érzékenységét megfelelően figyelembe véve – nagy körültekintéssel kell eljárni. Türelmes és rugalmas, ugyanakkor világos irányú egyházmegyei jogszabályokra, útmutatásokra van szükség, a fokozatosság elvének érvényesítésével. Ezt az elvet tartotta szem előtt a Miskolci Egyházmegye 2024-es egyházmegyei zsinat (keleti elnevezés szerint *eparchiai gyűlés*) is. A lefolyt eszmecsere nyomán Orosz Atanáz miskolci püspök egyházmegyei jogszabályokat adott ki egyes liturgikus kérdésekben.¹

Jelen tanulmányunkban először az *eparchiai gyűlés* kódex szerinti, rövid, általános leírását adjuk. Ezt követően a miskolci gyűlés előkészítését, folyamatát vázoljuk. Végül a kialakult munkadokumentumot, illetve az annak nyomán kihirdetett részleges normákat ismertetjük.

2. Az *eparchiai gyűlés* szabályozása

Először is egy szaknyelvi magyarázat szükséges. A keleti *eparchiai gyűlés* (*conventus eparchiale*) a latin *synodus dioecesana* (egyházmegyei zsinat) megfelelője.² Az alábbiakban értelemszerűen a keleti szóhasználatot követjük. Egyébként az egyházmegyei zsinatok – noha nem keleti eredetű

1 Vö. 798/2024. Liturgikus rendelkezések az *eparchiai gyűlés* javaslatai alapján. A Miskolci Egyházmegye Körlevelei, 2024/3. 4–6.

2 II. IOHANNES PAULUS: *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium* (CCEO). Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, 1990. 235–242 skk., illetve II. IOHANNES PAULUS: *Codex Iuris Canonici* (CIC). Typis Polyglottis Vaticanis, Città del Vaticano, 1983. 460–468 skk. A szerv zsinat utáni alakzatának bemutatásához lásd Giorgio CORBELLINI: *Il sinodo diocesano nel nuovo codex iuris canonici*, Pontificia Università Lateranense, Roma, 1986.

intézményekről van szó³ – olykor a hazai görögkatolikus egyház életében is szerepet kaptak.⁴

1.) *A szerv szerepe és jellege:* Az *eparchiai gyűlés* hatályos szabályozását a keleti kódex egyházmegyékről szóló VII. titulushoz találjuk. Az *eparchiai gyűlés* segítséget nyújt a püspöknek mindabban, ami a részegyház különleges szükségleteit vagy hasznát érintik.⁵ Ennek megnevezése *conventus*, a keleti szóhasználat szerint világosan jelzi, hogy *tanácsadói* szervről van szó. A keleti és latin kánonjogi szakterminológia e téren jelentős eltérést mutat. Az utóbbi rendszerében – mint tudjuk – a *synodus* tanácsadói jellegű összejöveletekre utal, míg a döntéshozatali szervekre a *concilium* kifejezést alkalmazzák. A keleti rendszerben ezzel szemben a *synodus* döntéshozatali jellegű intézményeket jelöl. Itt a tisztán tanácsadói szervek *conventus* név alatt szerepelnek.⁶ Ez azt jelenti, hogy az *eparchiai gyűlés* tagjai csupán tanácsadói szavazati joggal bírnak. A gyűlés pusztán tanácsadó funkciója mindazonáltal nem kárhoztatja a szervet másodlagos, még kevésbé súlytalan szerepre. Amikor az egyházjogban előkerül a *votum consultivum* fogalma, sosem téveszthető szem elől, hogy „jóllehet a hatóság nem köteles arra, hogy tanácsukat elfogadja, még akkor sem, ha az egyhangú, a megítélése szerinti erősebb érv hiányában mégsem térhet el állásfoglalásuktól, különösen, ha az egyhangú”.⁷ E fontos szempontot a kiadás alatt álló görögkatolikus sajátjogú

3 Vö. Péter SZABÓ: Asamblea eparquial. In: José OTADUY – Antonio VIANA – José SEDANO (dir.): *Diccionario General de Derecho Canónico*. Volumen I. Universidad di Navarra, Cizur Menor (Navarra), 2012. 487.

4 Lásd például SZABÓ Péter: *Fejezetek a magyar görögkatolikus jogtörténetből. Jogforrások, kormányzati berendezkedés, rítustagság 1771–1972*. Collectanea Athanasiana I/16. Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, 2023. 43, 117, 111–112., továbbá lásd még: JANKA György: De Camillis püspök zsinatai. In: VÉGHSEŐ Tamás (szerk.): *Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*. Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, 2008. 175–186., VÉGHSEŐ Tamás: „...mint igaz egyházi ember...”. A történelmi Munkácsi Egyházmegye görögkatolikus egyházának létrejötte és 17. századi fejlődése. Collectanea Athanasiana I/4. Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, 2011. 40. Érdekes jelenséggént Papp Antal egyházmegyei zsinat keretében igyekezett a latin kódexet *eparchiája* számára bevezetni, lásd: SZABÓ Péter: Az első Egyházi Törvénykönyv hatályának kiterjesztése a történelmi Magyarország görög-rutén egyházmegyéire. In: KUMINEZ Géza (szerk.): *Iustitia duce, caritate comite. Válogatott tanulmányok Erdő Péter bíboros, prímás-érsek 70. születésnapjára*. Szent István Társulat, Budapest, 2022. 559.

5 A II. Vatikánum nyomán az egyházmegyei zsinat intézménye, mint köztudott, mind összetétele, mind funkciója és lefolyása szemszögből jelentős változáson esett át; vö. Silvio FERRARI: „Sinodi diocesani”. In: *Enciclopedia giuridica* 28, Istituto della Enciclopedia italiana fondata da Giovanni Treccani, Roma, [1992]. 1–4., Joseph GALEA-CURMI: *The Diocesan Synod as a Pastoral Event. A Study of the Post-Conciliar Understanding of the Diocesan Synod*. Pontificia Università Lateranense Rome, 2005.

6 A szinodális szervek keleti kódexbeli elnevezésének bemutatásához lásd: Winfried AYMAN: Synodale Strukturen im Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium. *Archiv für katholisches Kirchenrecht*. 1991/2. 367–389.

7 II. IOAHNNES PAULUS: *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium*. 934. kán. 2. §, 3.

részleges jog is taglalja.⁸ Ezzel együtt az *eparchiai* gyűlésen a megyéspüspök az egyedüli törvényhozó, azaz csakis ő emelheti jogerőre a tanácskozás javaslatait.

2.) *A szerv összehívása*: A régi keleti alkotmányjog szerint legalább tíz-évenként *eparchiai* gyűlést kellett tartani.⁹ Ezzel szemben a hatályos kódex már nem ír elő meghatározott gyakoriságot az egyházmegyei gyűlések tartására. A kérdés ma az érintett püspök megítélésére van bízva.¹⁰ Ezen túl szerepe a gyűlésen olyannyira fontos, hogy széke megüresedésekor az *eparchiai* gyűlés magánál a jognál fogva felfüggesztődik.¹¹

3.) *A szerv összetétele*:¹² A régi keleti joghoz képest komoly változás, hogy míg a *Cleri sanctitatis* szerint csak az egyházmegye papsága és az ott működő szerzetesek közül verbuválódott a tagság,¹³ addig a keleti kódex ma világiak részvételét is *kötelezővé* teszi.¹⁴ A gyűlésen az alábbi személyi kör meghívását írja elő a jog kötelező személyes¹⁵ részvétellel: az esetleges koadjutor püspök és a segédpüspökök;¹⁶ a főhelynök, a helynökök, a bírósági helynök; az eparchiai ökonómus; az eparchiai tanácsosok; a nagyszeminárium rektora; az esperesek; minden kerületből legalább egy parókus; a papi szenátus tagjai

8 Az *eparchiai* gyűlés rendeltetészerű működésének kulcsa a teológiai közösség és a tanácsadói szavazati jog sajátosságainak szem előtt tartása. Ez a résztvevőktől, a sajátjogú részleges jog tervezete szerint, többek között olyan emberi erőnyeket igényel, mint a másik megalapozott véleményének érdemi megfontolására mutatott nyitottság, a saját képességek határainak beismerése és szem előtt tartása, s főként a görögkatolikus közösség javának és épülésének önzetlen keresése. Ez utóbbi kizárja a személyes szimpátia, az önös érdekek, az egyoldalúan szubjektív megközelítések érvényesítését; vö.: *A Magyarországi Szejtjogú Metropolitai Egyház részleges joga* [végleges szövegtervezet] 9. kán. 3. §, 3. A tanácsadói szavazati jog témaköréhez lásd még: CONGREGATIO PRO EPISCOPIS – CONGREGATIO PRO GENTIUM EVANGELIZATIONE: Instructio de Synodis dioecesanis agendis. *Acta Apostolicae Sedis*, 1997/10. 709–710, n. 2; továbbá: Heribert SCHMITZ: Diözesansynode. In: Stephan HAERING – Wilhelm REES – Heribert SCHMITZ (Hrsg.): *Handbuch des katholischen Kirchenrechts*. Verlag Friedrich Pustet, Regensburg, 2015. 3. Auflage. 622.

9 A korábbi keleti alkotmányjogot egy különálló pápai törvény tartalmazta: Pius XII: m.p. *Cleri sanctitatis* de ritibus orientalibus, de personis pro Ecclesiis orientalibus. *Acta Apostolicae Sedis*, 1957/49. 433–600. A tízévenkénti üléssel kapcsolatban vö. uo. 422. kán. 1. §. A régi keleti jog dicséretes szokásnak mondta és ajánlotta, hogy a püspök *évenként* gyűjtse össze papjait, és azok tapasztalatát és tanácsait felhasználva határozza meg a tennivalókat, az egyházmegye lelki életének érdekében. Vö. Uo. 422. kán. 4. §.

10 Vö. II. IOAHNNES PAULUS: *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium*. 236. kán.

11 Uo. 237. kán. 2. §. A mp. *Cleri sanctitatis* azt is egyértelművé tette, hogy széküresedésre az egyházmegyét irányító kormányzóknak nem volt joga eparchiai gyűlést összehívni; vö. uo. 423. kán. 1. §.

12 Uo. 238. kán. 1–3. §§.

13 Lásd: Pius XII: m.p. *Cleri sanctitatis* de ritibus orientalibus, de personis pro Ecclesiis orientalibus. 424. kán. 1. §; vö. HOLLÓS János: *A keleti egyházak személyi joga*. Tégllás, 1964. 278 [kézirat]

14 Vö. uo. 424. kán. 1. §, II. IOAHNNES PAULUS: *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium*. 238. kán. 1. §, 10. A világi krisztushívők egyházi küldetésének újszerű zsinati megközelítéséhez lásd: Adolfo LONGHITANO (a cura di): *Il fedele cristiano. La condizione giuridica dei battezzati*. Il Codice del Vaticano II/6, EDB, Bologna 1989.

15 A tagok akadályoztatás esetén sem küldhetnek maguk helyett képviselőt. In: II. IOAHNNES PAULUS: *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium*. 239. kán.

16 Az egyházmegyében tartózkodó idegen püspökök viszont nem tagok.

és – ha létesült ilyen – a pasztorális tanács néhány küldötte. A fentiekén túl a részleges jog szabályai szerint választott néhány diakónus és szerzetes eljáró; továbbá világiak, akiket – ha van ilyen – a pasztorális tanács választ. Ha nem volna az eparchiás püspök határozza meg kijelölésük módját. A világiak száma azonban nem haladhatja meg az eparchiai gyűlés tagságának egyharmadát.¹⁷ Az imént felsorolt tagokon túl mások is meghívhatók a gyűlésre. A püspöknek gondoskodnia kell róla, hogy a gyűlés összetétele valóban reprezentatív legyen. Ezért ha a klérusnak, szerzeteseknek vagy a híveknek lenne olyan fontos szegmense, amely kimaradna a tagságból, a püspök kinevezés útján maga gondoskodhat képviselőik biztosításáról.¹⁸ Emellett más sajátjogú egyházhoz tartozó személyek is invitálhatók, akik (tanácsadói) szavazati joggal is rendelkezhetnek. Végül megfigyelők szavazati jog nélkül nem katolikus egyházakból vagy egyházi közösségekből is hívhatók.

A tanácskozás eredménye általában egy záródokumentum. Ez lehet a tagok által ünnepélyes zárulás keretében megszavazott formális kiadvány. Az is előfordulhat azonban, hogy ilyen szavazás útján elfogadott záródokumentum nem születik. Ez esetben a tanácskozás során elhangzottakból a püspök maga vonja le a megfelelő következtetéseket és maga állítja össze a kiadandó zsinati szövegeket.¹⁹ Az is előfordulhat, hogy a plenáris ülésen megszavazott záródokumentum javaslatainak csak egy részét hagyja jóvá a püspök. Az *eparchiai* gyűlésen kialakított nézetek, állásfoglalások és javaslatok kötelező erőre mindenesetre csak az illetékes hatóság, azaz a megyéspüspök kormányzati intézkedéséből fakadó ratifikáció révén tehetnek szert. Az így megszületett törvények, határozatok és nyilatkozatok szövegét az eparchiás püspöknek közölni kell a sajátjogú egyház részleges joga szerinti felsőbb hatósággal.²⁰

A Magyarországi Sajátjogú Metropolitai Egyház részleges jogának szövegtervezete nem jelzi, melyik ez a hatóság. Kézenfekvőnek tűnik, hogy egy sajátjogú metropolitai egyházban, a *szuffragáneus eparchia* részleges törvényeit a metropolitával (esetleg a testvéregyházmegyék püspökeivel), a főegyházmegye részleges törvényeit pedig a testvéregyházmegyék püspökeivel közölgék.²¹ Ez természetesen nem jelenti, hogy e jogszabályok,

17 Vö. II. IOAHNNES PAULUS: *Codex Canorum Ecclesiarum Orientalium*. 238. kán. 1. §, 1–9.

18 E szabad kinevezési joga révén a püspök bevonhat olyan személyeket is, akik jelenléte sajátos szakértelmük miatt fontos; vö. SCHMITZ: *Diözesansynode*. 624.

19 Vö. ERDŐ Péter: *Egyházjog*. Szent István Társulat, Budapest, 2003. 350.

20 Vö. II. IOAHNNES PAULUS: *Codex Canorum Ecclesiarum Orientalium*. 242. kán.

21 Ha több sajátjogú egyház működik egyazon vidéken, célszerű lehet a többi sajátjogú egyház püspökeinek tájékoztatása is. A keleti főpásztoroknak nemcsak saját egyházuk javával kell törődniük, hanem valamennyi más közösségével is, amely az adott területen együtt él. Ez a közlés természetesen csupán tájékoztató jellegű, és az egyes sajátjogú egyházak jobb együttműködését szolgálja.

határozatok vagy nyilatkozatok a metropolita vagy a testvéregyházmegyék püspökei felülvizsgálatára vagy jóváhagyására szorulnának.²²

3. A miskolci eparchiai gyűlés előkészítése és lefolyása

A Miskolci Eparchia 2024-ben ünnepelte jogelődjének, a Miskolci Apostoli Kormányzáság alapításának századik évfordulóját. A centenárium számos programjára, rendezvényére már 2023-ban elkezdődött a felkészülés. A papi szenátus véleményének kikérése nyomán Atanáz püspök 2024 júniusára *eparchiai gyűlést* hirdetett. Ennek előkészítését az első helynökre, a bírósági helynökre és a pasztorális referensre, illetve a pasztorális tanácsra bízta.²³ A gyűlés helyszínéül Miskolcot nevezték meg.

A püspök liturgikus, pasztorális és szociális témákat jelölt ki tárgyalásra.²⁴ Ezzel párhuzamosan az eparchiai gyűlés többi – nem hivatalból szereplő tagjának – a kijelölését is elrendelte. Eszerint esperesi kerületenként egy parókuszt és egy második (esetleg nem parókusként szolgáló) részt vevő tagot kellett választani.²⁵ Fél évvel az ünnepélyes ülés tervezett időpontja előtt a gyűlés titkára is kinevezésre került. A *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium* 238. kán. 1. §, 7. pontja szerint a papi szenátus tagjain kívül a pasztorális tanács néhány küldöttje is tagja az *eparchiai gyűlésnek*, akiket az illető tanácsnak kell megválasztania. A megválasztottak nevét főpásztori körlevél hozta nyilvánosságra.²⁶ A tagoknak jelezniük kellett, hogy melyik tematikus csoportban szeretnének közreműködni. Ehhez, a már megadott három témát részletezve, a püspök hat kérdéskört határozott meg:

1.) *Liturgia*: Első kiscsoport: bevezető szentségek együttes ünneplése, keresztségi alámerítés, *zeon* használatának általános bevezetése, parókiális liturgikus gyakorlat. Második kiscsoport: liturgikus ének (és zene) problémái, egyházművészeti kérdések.

2.) *Pasztorális*: Első kiscsoport: kihalófélben lévő és bővülő közösségek (új parókiák), hivatásgondozás (papnövendékek és kisebb rendek), hitoktatás, házasságkötés gyakorlata (jegyesoktatás), család- és ifjúságpasztoráció. Má-

22 Ettől függetlenül, fontos szem előtt tartanunk azt a keleti fegyelmi hagyományban gyökerező alapelvet, mely szerint „az egész sajátjogú egyházra kihat eparchiális kérdésben se az egyes püspökök se a metropolita ne döntsenek egymás véleményének előzetes kikérése és figyelembevétele nélkül.” In: *A Magyarországi Sajtójogú Metropolitai Egyház részleges joga*, 6. kán. 5. §, 2., vö. II. IOAHNNES PAULUS: *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium*. 160. kán., valamint 34. apostoli kánon.

23 Vö. 681/2023. Folyamatos imádság egyházmegyénkért és eparchiai gyűlés. *A Miskolci Egyházmegye Körlevelei*, 2023/3. 5.

24 „Az eparchiai gyűlés fő témái liturgikus, pasztorális és szociális vonatkozásúak lesznek, számba véve társadalmi szerepvállalásaink formáját és értelmét. Remélhetőleg ezen a gyűlésen fogjuk tudni közösen értékelni a tavalyi népszámlálás ránk vonatkozó eredményeit is”. In: 841/2023. sz. Az Egyházi újtév – a Centenárium évének kezdete. *A Miskolci Egyházmegye Körlevelei*, 2023/4. 1.

25 Vö. II. IOAHNNES PAULUS: *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium*. 238. kán. 1. §, 6.

26 Vö. 1123/2023. A Pasztorális Tanács megújítása. *A Miskolci Egyházmegye Körlevelei*, 2023/5. 1–2.

sodik kiscsoport: cigánypasztoráció, egyházi iskolák, nők szerepe az egyházunkban.

3.) *Szociális*: Első kiscsoport: házi segítségnyújtás, gyermekvédelem. Második kiscsoport: társadalmi szerepvállalás, média, köznevelés.²⁷

A jelentkezők után az egyes kiscsoportok a titkár irányítása alatt műhelymunka keretében dolgozták ki a gyűlés tárgysorozatának tervezetét.²⁸ Az előkészület során a papi szenátus, a pasztorális tanács és az egyes esperesi kerületek is megfogalmazták javaslataikat.

A centenáriumi év elején a püspök bejelentette az *eparchiai gyűlés* ünnepélyes ülésének dátumát (június 25–26.) és programját.

A gyűlés püspöki liturgiával kezdődött a miskolci székesegyházban.²⁹ A szertartáson az egyházmegye csaknem negyven szolgálattevője vett részt. A két testvéregyházmegyét pedig az első helynőkök képviselték. A gyűlésnek összesen 56 tagja volt. Ezek mintegy kétharmada klerikus, csaknem egyharmada pedig világi Krisztus-hívő volt. Egy szerzetesnő az egyik csoport jegyzőjének szerepét is ellátta.

Az ünnepélyes ülés püspöki köszöntővel kezdődött.³⁰ Ezt Juhász Géza előadása követte, amelyben az első helynök az egyházmegye jelenlegi helyzetét vázolta.³¹ Az élénk eszmecsere a kiscsoportok beszámolóit követték, majd pedig szavazásokra került sor. Végül a résztvevők a készítő munkadokumentumhoz javasoltak fontos szempontokat.

4. Az eparchiai gyűlés néhány fontos eredménye

A gyűlésről készült beszámoló a hat munkacsoportban megfogalmazott javaslatokat, véleményeket tartalmazta, rögzítve a plenáris ülés elé került kérdésekre adott szavazati arányokat is. Ez az összefoglaló mintegy húsz oldal terjedelmű. Ennek szövegét a püspök az eparchiai gyűlés minden tagja, továbbá a Miskolci Egyházmegye klerikusai számára is elérhetővé tette. Végül a *liturgikus* kiscsoportok által előkészített és a plenáris ülésen

27 Vö. 1140/2023. Egyházmegyénk centenáriumának előkészítése. A Miskolci Egyházmegye Körlevelei, 2023/5. 6–7.

28 Vö. II. IOANNES PAULUS: *Codex Canorum Ecclesiarum Orientalium*. 240. kán. 2. §.

29 A székesegyház újabb művészettörténeti leírásához lásd: TERDIK Szilveszter: *A miskolci görögkatolikus Nagyboldogasszony-székesegyház*. Emberszerető Alapítvány, Miskolc, 2023.

30 A püspöki köszöntőben megfogalmazódott a másfél évvel korábbi metropoliai gyűlés összegzése is. A Görögkatolikus Metrópólia 2022. évi gyűlésén a Miskolci Egyházmegye küldöttei is jelen voltak, s hozzájárultak a később 12 pontban összefoglalt helyzetkép kialakításához. A főpásztor szerint a Miskolci Egyházmegye akkor tud eparchiai gyűlésével hozzátenni valamit a magyar görögkatolikus ügyéhez, ha metropoliai gyűlésen már beindult folyamathoz alkalmazkodik és illeszkedik.

31 Az *eparchiai gyűlés* előtt, a Miskolci Egyházmegyében szolgáló minden parókus kapott egy kérdőívet, melyet online kellett visszaküldeni. Ennek a válaszai adták az első helynök előadás hátterét.

többségileg megszavazott közös javaslatokról Atanáz püspök egyházmegei törvényeket hozott.³² Ezek négy témakört ölelnek fel.

1.) *Kisdedáldoztatás*:³³ E rendelkezés szerint a keresztségi beavatás egységes szertartása keretében lehetőleg a Szent Eucharisziát ki kell szolgáltatni a legzsengebb korban lévő kisdedeknek is.³⁴ Ha a megkeresztelt a beavatás során valamely ok miatt mégsem részesül az Eucharisziában, akkor lehetőleg a keresztelest követő vasárnapi Szent Liturgián áldoztatandó.³⁵ A csecsemő természetesen csak a Szent Vérből részesülhet. A kisdedek áldoztatása a beavatásuk szertartása után is folytatódhat templomainkban. Amennyiben a szülő nincs eltítva a szentségek vételétől, az új rendelkezés szerint maga hozza kisgyermekét áldozni. Ha valamilyen súlyos ok miatt ezt nem teheti, olyan más felnőtt hozza vagy kíséri a gyermekeket, aki maga is részesül Krisztus Testében és Vérében. A szülők és a parókus kötelessége ügyelni arra, hogy az olyan szellemi érettségre jutott iskoláskorú gyermekek, akiknél már vélelmezhető a bűn elkövetésének, felismerésének és megbánásának képessége, a bűnbánat szentségének vételével járuljanak az Eucharisziához. Így legkésőbb az általános iskola harmadik osztályában fontos a gyermekeket felkészíteni az első gyónásra. Lelkipásztori szempontból fontos az első gyónás utáni áldozás közösségi ünneplésének megtartása, ami után a gyermek már önmaga – felnőtt kísérete nélkül – is szentáldozáshoz járulhat.³⁶

32 Vö. II. IOAHNNES PAULUS: *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium*. 241. kán.

33 A kisdedáldoztatás általános és hazai történetéhez lásd: CYRIL VASIE: *La comunione eucaristica dei bambini prima dell'uso della ragione. Differenze nella prassi sacramentale fra Chiese d'Oriente e d'Occidente. Motivo di divisione oppure un'occasione di approfondimento e di crescita ecclesiale?* In: Hartmut ZAPP – Andreas WEISS – Stefan KORTA (Hrsgg.): *Ius canonicum in Oriente et in Occidente*. Festschrift für Carl Gerold Fürst zum 70. Geburtstag. Adnotationes in ius canonicum 25. Frankfurt am Main, Peter Lang, 2003. 759–789., DOBOS András: *Prassi liturgica e teologia circa l'Eucaristia nella storica eparchia di Mukacevo: dall'unione di Uzhorod (1646) fino alla metà del XX secolo*. Aschendorff Verlag, Münster, 2022. (Ukrán fordításban: Ondraš DOBOŠ, Практика та теологія євхаристії в історичній Мукачівській Єпархії від Ужгородської Унії [1646р] до середини XX. століття. FOP Sabov A. M., Ужгород (Uzhhorod), 2021.

34 Lásd: II. IOAHNNES PAULUS: *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium*. 697. kán., NÉMETH László (szerk.): *A Keleti Egyházak Kongregációja. Instrukció a Keleti Egyházak Kánonjainak Törvénykönyve liturgikus előírásainak alkalmazásához*. Szent István Társulat, Budapest, 2010. 51 pont.

35 A témakör kodifikációtörténeti adataihoz lásd: SZABÓ Péter: *A keleti egyházak szentségi joga. Összehasonlító bemutatás*. Collectanea Athanasiana III. Manualia vol. 1. Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, 2012. 195 skk.

36 Hasonlóan rendelkezett a hajdúdorogi érsek is: „A papi szenátussal megtárgyalva, a tanácsosok testületének véleményét meghallgatva úgy rendelkezem, hogy a Hajdúdorogi Főegyházmegejében 2024. január 1-től hatályba lép a hármas beavatás szentségének szertartási rendje. Ez azt jelenti, hogy minden egyes keresztelekor az áldozópapok kötelessége, hogy ismertesse a keresztelekzni szándékozóval vagy kisgyermek esetében a szülőkkel és keresztszülőkkel, hogy a főegyházmege joghatósági területén a keresztséget, a bértmálás és az Eucharisztia szentségét egy közös szertartásban ünnepeljük.” In: 3418/2023. Beavatás szertartásának rendje. Hajdúdorogi Főegyházmege Körlevél, 2023/4. 7. Szocska Ábel nyíregyházi püspök pedig 2025. szeptember 1-jével rendelte el a csecsemők keresztelekor való áldoztatását. In: 10000/4958/4958/2025. A bevezetésre kerülő liturgikus gyakorlatok. Nyíregyházi Egyházmege [körlevél], 2025. július 30. Ebben a rendelkezésben a nyíregyházi püspök előírta a zeon liturgikus használatát. Emellett lehetőség szerint szorgalmazta a bementéssel történő keresztelest.

2.) *Bemerítéses keresztelés*: A kereszteny beavatás első részét képező keresztelést ősi hagyomány szerint lehetőleg – főként kisdedek esetében – háromszori alámerítéssel kellene ünnepelni.³⁷ Ezt az igen mély szimbolikával rendelkező szertartásmódot pusztán kényelmi vagy más praktikus okok miatt ma sem szabadna mellőzni. Ezért a szülőkkel és keresztszülőkkel a keresztségi előkészítő beszélgetéseken és templomi katekézisekben ezt is tisztázni, valamint előkészíteni szükséges. Az alámerítéses keresztelés gyakorlati nehézségeket vethet fel. Ezek megoldására a későbbiekben esetleg részletesebb végrehajtási rendelkezések adhatók ki.³⁸

3.) *A zeon szertartása*: A hatályos liturgikus előírásoknak megfelelően³⁹ törekedni kell a *zeon* – azaz az áldozás előtt a kehelybe öntött forró víz – szertartásának mielőbbi visszavezetésére.⁴⁰ Ezzel a pap a liturgikus ünneplésben a Szentlélek meglevenítő erejét kifejező ősi szimbólumot alkalmazza. Nagyon fontos a helyes technika, nehogy méltatlanság érje a Szent Vért, azaz kicsöppenjen az *antimenzionra*. Lelkipásztori szempontból fontos, hogy csak önmagukra már vigyázni tudó ministránsok kezeljék a forró vizes edénykét.

4.) *Liturgikus ének és egyházi képzőművészet*: A bizánci hagyományon alapuló képzőművészeti alkotások annyira dominánsak, hogy templomainkba csak ezzel összhangban levő berendezési tárgyak kerülhetnek. Ennek értékelése és engedélyezése a kerületi esperes feladata.

5. Összefoglalás

1.) Az egyházmegyei zsinat intézménye átalakult. A régi jog szerint csupán rövid klerikusi gyűlés volt, ma jellemzően vegyes összetételű konzultációs folyamat.

2.) A miskolci *eparchiai gyűlés* ünnepélyes szakasza mindössze kétnapos volt, ám az új ekkleziológiai felismeréseken alapuló, mai elvárásoknak megfelelő alapos előzetes előkészítés és eszmecsere itt sem hiányzott.

3.) Az *eparchiai gyűlés* fontos eredményei közé tartoznak a liturgikus jog tágabb körébe sorolható szentségfegyelmi egyházmegyei normák. Ezek a kis-

37 A kérdés történeti háttéréhez lásd: SZABÓ: *A keleti egyházak szentségi joga*. 121–122.

38 Az egyházi törvények végrehajtási jellegű normákkal történő 'finomhangolása' a recepció elősegítésének hasznos eszköze lehet, a jelen témakörben is; vö. Péter SZABÓ: *Altre Chiese di tradizione bizantina: L'attività legislativa sui iuris delle Chiese „minori” di tradizione bizantina*. In: PONTIFICIO CONSIGLIO PER I TESTI LEGISLATIVI (a cura di): *Il Codice delle Chiese orientali, la storia, le legislazioni particolari, le prospettive ecumeniche*. Atti del Convegno di studio tenutosi nel XX anniversario della promulgazione del Codice dei canoni delle Chiese orientali, Sala San Pio X, Roma 8–9 ottobre 2010. Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, 2011. 326.

39 NÉMETH (szerk.): *A Keleti Egyházak Kongregációja. Instrukció a Keleti Egyházak Kánonjainak Törvénykönyve liturgikus előírásainak alkalmazásához*. 67. pont.

40 A kérdés történeti háttéréhez lásd: Michael KUCHERA: *The Holy Eucharist in the Byzantine Rite: The Henosis and the Zeon*. In: Georges-Henri RUYSEN (a cura di): *La divina eucaristia nel diritto canonico orientale*. Atti del Simposio, Bratislavia 14–17 aprile 2009. Kanonika 16. Edizioni Orientalia Christiana, Roma, 2010. 247–263.

dedáldoztatás, az alámerítéses keresztelés, a *zeon* szertartása, valamint a képzőművészeti alkotások témakörét érintették.

A miskolci *eparchiai gyűlés* a magyar görögkatolikus egyház 1912 óta íródó története során az első egyházmegyei zsinat volt.

Jogalkotásának kedvező hatása a hajdúdorogi főegyházmegye és a nyíregyházi egyházmegye hasonló rendelkezéseiben is megfigyelhető. Az egész metropolíára kiterjedő, közös szentségjogi fegyelmünk, a római értékelés alatt álló sajátjogú részleges jog kihirdetése révén lesz. E magasabb részleges jog majdani hatálybalépése újabb mérföldkő lesz a magyar görögkatolikus egyház történetében.

Irodalomjegyzék

A Magyarországi Sajátjogú Metropolitai Egyház részleges joga. [Végleges szövegtervezet]

AYMANS, Winfried: Synodale Strukturen im Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium. *Archiv für katholisches Kirchenrecht*, 1991/2. 367–389.

CONGREGATIO PRO EPISCOPIS – CONGREGATIO PRO GENTIUM EVANGELIZATIONE: Institutio de Synodis dioecesanis agendis. *Acta Apostolicae Sedis*, 1997/10. 706–720.

CORBELLINI, Giorgio: *Il sinodo diocesano nel nuovo codex iuris canonici*. Pontificia Università Lateranense, Roma, 1986.

DOBOS András: *Prassi liturgica e teologia circa l'Eucaristia nella storica eparchia di Mukacevo: dall'unione di Uzhorod (1646) fino alla metà del XX secolo*. Aschendorff Verlag, Münster, 2022.

DOBOŠ, Ondraš: *Практика та теологія євхаристії в історичній Мукачівській Єпархії від Ужгородської Унії (1646р) до середини XX. століття*. FOP Sabov A. M, Ужгород (Uzhhorod), 2021.

ERDŐ Péter: *Egyházjog*. Szent István Társulat, Budapest, 2003.

FERRARI, Silvio: „Sinodi diocesani”. In: *Enciclopedia giuridica* 28. Istituto della Enciclopedia italiana fondata da Giovanni Treccani, Roma, [1992]. 1–4.

GALEA-CURMI, Joseph: *The Diocesan Synod as a Pastoral Event. A Study of the Post-Conciliar Understanding of the Diocesan Synod*. Pontificia Università Lateranense Rome, 2005.

HOLLÓS János: *A keleti egyházak személyi joga*. Téglás, 1964. [kézirat]

II. IOHANNES PAULUS: *Codex Iuris Canonici* (CIC). Typis Polyglottis Vaticanis, Città del Vaticano, 1983.

II. IOHANNES PAULUS: *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium* (CCEO). Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, 1990.

- JANKA György: De Camillis püspök zsinatai. In: VÉGHSEŐ Tamás (szerk.): *Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*. Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, 2008. 175–186.
- KUCHERA, Michael: *The Holy Eucharist in the Byzantine Rite: The Henosis and the Zeon*. In: Georges-Henri RUYSEN (a cura di): *La divina eucaristia nel diritto canonico orientale. Atti del Simposio, Bratislavia 14–17 aprile 2009*. Kanonika 16. Edizioni Orientalia Christiana, Roma, 2010. 247–263.
- LONGHITANO, Adolfo (a cura di): *Il fedele cristiano. La condizione giuridica dei battezzati*. Il Codice del Vaticano II/6. EDB, Bologna, 1989.
- NÉMETH László (szerk.): *A Keleti Egyházak Kongregációja. Instrukció a Keleti Egyházak Kánonjainak Törvénykönyve liturgikus előírásainak alkalmazásához*. Szent István Társulat, Budapest, 2010.
- PIUS XII: m.p. Cleri sanctitati de ritibus orientalibus, de personis pro Ecclesiis orientalibus. *Acta Apostolicae Sedis*, 1957/49. 433–600.
- SCHMITZ, Heribert: Diözesansynode. In: Stephan HAERING – Wilhelm REES – Heribert SCHMITZ (Hrsgg.): *Handbuch des katholischen Kirchenrechts*. Verlag Friedrich Pustet, Regensburg, 2015.
- SZABÓ, Péter: *Altre Chiese di tradizione bizantina: L'attività legislativa sui iuris delle Chiese „minori” di tradizione bizantina*. In: PONTIFICIO CONSIGLIO PER I TESTI LEGISLATIVI (a cura di): *Il Codice delle Chiese orientali, la storia, le legislazioni particolari, le prospettive ecumeniche*. Atti del Convegno di studio tenutosi nel XX anniversario della promulgazione del Codice dei canoni delle Chiese orientali, Sala San Pio X, Roma 8–9 ottobre 2010. Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, 2011. 303–344.
- SZABÓ, Péter: Asamblea eparquial. In: José OTADUY – Antonio VIANA – José SEDANO (dir.): *Diccionario General de Derecho Canónico*. Volumen I. Universidad di Navarra, Cizur Menor (Navarra), 2012. 487–489.
- SZABÓ Péter: *A keleti egyházak szentségi joga. Összehasonlító bemutatás*. Collectanea Athanasiana III. Manualia vol. 1. Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, 2012.
- SZABÓ Péter: Az első Egyházi Törvénykönyv hatályának kiterjesztése a törvényelmi Magyarország görög-rutén egyházmegyéire. In: KUMINETZ Géza (szerk.): *Iustitia duce, caritate comite. Válogatott tanulmányok Erdő Péter bíboros, prímás-érsek 70. születésnapjára*. Szent István Társulat, Budapest, 2022. 552–571.
- SZABÓ Péter: *Fejezetek a magyar görögkatolikus jogtörténetből. Jogforrások, kormányzati berendezkedés, rítustagság 1771–1972*. Collectanea Athanasiana I/16. Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, 2023.

TERDIK Szilveszter: *A miskolci görögkatolikus Nagyboldogasszony-székesegyház. Emberszerető Alapítvány, Miskolc, 2023.*

VASIL, Cyril: *La comunione eucaristica dei bambini prima dell'uso della ragione. Differenze nella prassi sacramentale fra Chiese d'Oriente e d'Occidente. Motivo di divisione oppure un'occasione di approfondimento e di crescita ecclesiale?* In: Hartmut ZAPP – Andreas WEISS – Stefan KORTA (Hrsgg.): *Ius canonicum in Oriente et in Occidente. Festschrift für Carl Gerold Fürst zum 70. Geburtstag. Adnotationes in ius canonicum 25.* Frankfurt am Main, Peter Lang, 2003. 759–789.

VÉGHSEŐ Tamás: „...mint igaz egyházi ember...”. *A történelmi Munkácsi Egyházmegye görögkatolikus egyházának létrejötte és 17. századi fejlődése. Collectanea Athanasiana I/4. Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, 2011.*

Egyházmegyei körlevelek

681/2023. Folyamatos imádság egyházmegyénkért és eparchiai gyűlés. *A Miskolci Egyházmegye Körlevelei, 2023/3. 5.*

798/2024. Liturgikus rendelkezések az eparchiai gyűlés javaslati alapján. *A Miskolci Egyházmegye Körlevelei, 2024/3. 4–6.*

841/2023. sz. Az Egyházi újév – a Centenárium évének kezdete. *A Miskolci Egyházmegye Körlevelei, 2023/4. 1.*

1123/2023. A Pasztorális Tanács megújítása. *A Miskolci Egyházmegye Körlevelei, 2023/5. 1–2.*

1140/2023. Egyházmegyénk centenáriumának előkészítése. *A Miskolci Egyházmegye Körlevelei, 2023/5. 6–7.*

3418/2023. Beavatás szertartásának rendje. *Hajdúdorogi Főegyházmegye Körlevel, 2023/4. 7.*

10000/4958/4958/2025. A bevezetésre kerülő liturgikus gyakorlatok. *Nyíregyházi Egyházmegye [körlevél], 2025. július 30.*

LÉVAI ÁDÁM

MELYIK BORBAN VAN AZ IGAZSÁG?

Dionüszosz eksztázisa és Alexandriai Kelemen misztériumfelfogása

I. rész

„Αἰαὶ δίκερως δίμορφε!”

1. Bevezetés

„Ó, kétszarvú, kétalakú...”¹ – szólítja Dionüszoszt misztikus beavatottja. A megszólítás maga is jelkép: az istenség kettőssége nem pusztán ikonográfiai vonás, hanem a lét paradoxonának kifejezése: „Több mint száz év kutatás után Dionüszosz megmaradt egy rejtjelnek. Eredete, létmódja, vallási tapasztalata, melyet bevezet, elkülönül a többi görög istenétől.”² Az a kutató, aki e sokarcú istenség természetét próbálja feltárni, azonnal szembesül azzal, hogy egy olyan alakváltóval áll szemben, aki a hirtelen felbukkanás és eltűnés mestere, s aki nélkül a görög vallásos tapasztalat egésze meg nem érthető.³ A modern tudományosság számára különösen nehéz a ’dionüszoszi’ lényeg megragadása. A mítosz világképe a modern racionalizmus emberének idegen: a mítosz és a logosz mesterséges szembeállítás elvágta a kultúra élő gyökereit. A vallástudomány újabb irányzatai azonban már nem pusztán legendaként, hanem komplex szimbolikus konstrukcióként tekintenek a mítosza – olyan kulturális szövetként, amely egyszerre formálja az egyén pszichéjét és a társadalom kollektív önazonosságát.⁴ A demitologizálás kora után a mítosz reinterpretációja újfajta, hermeneutikai ráismeréseket tesz lehetővé. Úgy is fogalmazha-

1 Firmicus MATERNUS: *Asztrológia. A pogány vallások tévelygéséről*. [Szerk. HAHN István – PUSKÁS Ildikó] [Ford. BOLLÓK János] Helikon Kiadó, Budapest, 1984. 98.

2 Mircea ELIADE: *A History of Religious Ideas. (Vol. 1.) From the Stone Age to the Eleusinian Mysteries*. The University of Chicago Press, Chicago, 1978. 357. Ahol magyar fordítás nem állt rendelkezésre, ott saját fordításban tolmácsolom az adott szerző gondolatait.

3 A 19. században Friedrich Nietzsche – akinek életművében a „dionüszoszi” jelző kiemelt fontosságú, így fogalmaz: „mindaddig teljességgel ismeretlenek, teljességgel érthetetlenek maradnak számunkra a görögök, amíg nem sikerül megválaszolnunk azt a kérdést, hogy »mi a dionüszoszi«? Mi is tehát a dionüszoszi [...] és miféle jelentőséggel bír ebben az esetben – a pszichológia nyelvén szólva – az a téboly, a dionüszoszi téboly, amelyre a tragikus és a komikus művészet is visszavezethető? [...] Miféle élmény indította vajon a görögöket arra, hogy szatír képében gondolják el a dionüszoszi rajongót, vagyis az ősembert? Ami pedig a tragikus kar eredetét illeti: [...] Előfordultak egész településeket, egész kulturális közösségeket hatalmukba kerítő víziók és hallucinációk? In: Friedrich W. NIETZSCHE: *A tragédia születése*. [Ford. KURDI Imre] Helikon Kiadó, Budapest, 2019. 12–13.

4 James C. LIVINGSTONE: *Bevezetés a vallástudományba*. [Szerk. BAGYINSZKI Ágoston] [Ford. LUKÁCSY Dorottya] Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola, Budapest, 2021. 92.

tunk, hogy anakronisztikus gondolat a mítosz és logosz éles szembeállítás, a kereszténység érettebb felfogását eredményezheti a szimbolikus gondolkodással való megismerkedés.⁵ Ahogyan Kerényi Károly írta: az antik istenek a lélek valóságai, de a lelkünkön kívül is valóságosak, ezért „*transzcendálnak*”.⁶ Ez a felismerés arra figyelmeztet, hogy Dionüszosz kultusza nem pusztán néprajzi kuriózum, hanem a nyugati vallásosság mélyrétegének tükröze. Nietzsche szerint a vallások többsége „*tudósvallásokká*” silányult, s a világot az alexandriai kultúra hálózta be, amely nem más, mint a tudás kultusza. Alexandriát ebben a felfogásban a könyvtár és a szöveg városaként értelmezhetjük, ahol a szellem a mítosz rovására rendszert épít.

Mégis ironikus, hogy e tanulmány második részében éppen egy alexandriai apologéta, Alexandriai Kelemen (150 k. – 215) értelmezésén keresztül kerül közel a dionüszoszi misztérium – hiszen Kelemen az a keresztény gondolkodó, aki a hellén mámor vallásfilozófiai jelentését a logosz fényébe állította. A kutatás célja nem pusztán a dionüszoszi kultusz rekonstrukciója, hanem annak a feltérképezése, miként vált e kultusz az alexandriai teológiai reflexió egyik előképévé. Somos Róbert figyelmeztet arra, hogy az alexandriai teológiát nem szabad egyoldalúan „*alexandrianizmussá*” redukálni: e hagyományt „*erős – görög értelemben vett – tudományos érdeklődés jellemzi. [...] A tudományos karaktervonás megléte az alexandriai teológiában a filozófiával szembeni megértőbb és befogadóbb magatartást jelent, mint a legtöbb keresztény írónál*”.⁷ Ez a szellemi nyitottság és a platonikus örökség befogadása teszi lehetővé, hogy Kelemen a dionüszoszi tapasztalatot ne csupán elutasítsa, hanem átalakítsa a gnózis és a józanság teológiájává.

Jelen tanulmány ezért vallástörténeti és teológiai, kettős szempontból közelíti meg a témát. Egyrészt felvázolja Dionüszosz alakjának kultikus és mitikus dimenzióit, másrészt bemutatja, miként olvad át ez a pogánymámor-élmény a keresztény beavatás szimbolikájába. Az írás interdiszciplináris módszert alkalmaz: régészeti, filológiai, fenomenológiai és pszichológiai adatokra támaszkodva kívánja újrafogalmazni Dionüszosz tapasztalatát – azt az élményt, amelyben az isten és az ember közötti határ átjárhatóvá válik. A vizsgálat hipotézise szerint Dionüszosz az 'átmenet istene': az eksztázis a halál és a születés, az emberi és az isteni lét közötti mezsgyét uralja. Alexandriai

5 Paul Tillich nevét említeném itt, aki számára a keresztényen túl több mint történeti esemény, a mítosz ereje nem engedi, hogy a kereszténység korokon átívelő üzenete megkövesedjen és érvényét veszítse. In: Paul TILICH: *Systematic Theology*. (Vol. II.) James Nisbet & Co. Ltd., Digsweil Place, 1964. Egy másik szerző, Alan Watts neve azért fontos, mert a kereszténységet „*koherens mítoszként*” mutatta be. Alan WATTS: *Mítosz és rítus a kereszténységben*. [Ford. UMENHOFFER István] Polaris Kiadó, Budapest, 2020.

6 KERÉNYI Károly: *Valláslélektan és antik vallás. Halhatatlanság és Apollón-vallás. Ókortudományi tanulmányok 1918–1943*. Magvető Kiadó, Budapest, 1984. 271.

7 SOMOS Róbert: *Az alexandriai teológia*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2001. 15–16.

Kelemen pedig e határ misztériumát emeli át a keresztény gondolkodásba, ahol az isteni mámor a Logosz józanságává formálódik. A következőkben ezért először a vallástörténet és a mítoszkutatás eredményeire támaszkodva tekintjük át Dionüszosz alakját, majd a keresztény teológiai recepcióban tárjuk fel azt a folyamatot, amelyben a bor, a mámor és az isteni ekstázis az üdvösség metaforájává válik.

2. Vallástörténeti alapok

Dionüszosz nevének jelentése a mai napig bizonytalan. A műkénéi korból fennmaradt lineáris B írásban az isten neve *di-we/di-wo*-ként olvasható, ami Zeusz nevének korai formájával mutat rokonságot, így sokan Zeusz fiának tekintették. Mások szerint azonban idegen, trák vagy fríg eredetű istenség, akit Hellasz csak később fogadott be. E nézet hívei arra hivatkoznak, hogy Homérosznál alig fordul elő a neve, s a klasszikus görögségben is 'későn jött' istennek számít.⁸ Euripidész *Bakkhánsnők* című tragédiájában maga is így mutatja be őt: „*Bromioszt phrűg hegyoromról levezették ide: tágas-táncterű Hellász tájaira.*”⁹ A költői képet Nietzsche értelmezte újra: „*minden bizonynyal Homérosz után hangzott fel az Olümposzon a pánsípok orgiasztikus hangja*”.¹⁰ A dionüszoszi tehát mindig 'érkező' idegenségében ható isteni princípium. A későn jött jelleg, az állandó mozgás és metamorfózis az egész kultusz arculatát meghatározza.

A mítoszokban Dionüszosz soha nem statikus isten: üldözött isten, megtagadott, mégis legyőzhetetlen. Ezt a kettősséget Euripidész és Hérodotosz egyaránt hangsúlyozza. Míg az olümposzi istenségek a rend és hierarchia világát testesítik meg, addig Dionüszosz a határátlépés, az irracionális és ekstatisz erők megtestesülése. A környező népek isteneihez – a trák Sabazioshoz, az etruszk Fuflunszhoz, a római Liberhez, az egyiptomi Oziriszhez, sőt a zsidó Jahvéhoz – fűződő párhuzamok nem csupán vallástörténeti érdekességek: azt mutatják, hogy a dionüszoszi jelenség az isteni egység több arcát tükrözi.¹¹ A mítoszok fluiditása, egymásba fordíthatósága arra emlékeztet, hogy a vallási élményben nincs éles határ az istenek között. J. Assmann szerint ez a sokoldalúság és variálhatóság a mitikus gondolkodás legfőbb erénye: jobban megfelel a pluralista társadalom igényeinek, mint a monoteizmus gyakran kizáró logikája.¹² Noha ezzel a nézettel

8 Lásd Karel VAN DER TOORN – Bob BECKING – Pieter W. VAN DER HORST (eds.): *Dictionary of Deities and Demons in the Bible (DDD)*. Brill, Leiden – Boston – Köln, 1999. 252. Vö. ELIADE: *A History of Religious Ideas*. 359.

9 EURIPIDÉSZ: *Bakkhánsnők*. [Ford. DEVECSEI Gábor] Magyar Helikon, Budapest, 1980. 619.

10 FRIEDRICH W. NIETZSCHE: *A tragédia születése*. 54.

11 VAN DER TOORN – BECKING – VAN DER HORST (eds.): *Dictionary of Deities and Demons in the Bible (DDD)*. 253.

12 ACÉL Zsolt: Dionysos, az érkező isten? Előzetes megfontolások az Augustus-kori elégiaköltészet Bacchus-alakjainak értelmezéséhez. Ókor, 2017/2. 4.

nem feltétlenül kell egyetértünk, mégis rámutat arra, hogy az ókori vallások közötti 'fordíthatóság' a vallási tapasztalat mély egységéről tanúskodik.

Walter Otto ezzel szemben a dionüszoszi kultusz hellén gyökereit hangsúlyozza. A lineáris B táblákon szereplő *di-wo-nu-so* neve szerinte azt bizonyítja, hogy az isten már a mükénéi korban (késő bronzkor, Kr. e. 1750–1050) is az olümposzi panteon része volt. A két álláspont közötti ellentmondás azonban feloldható, ha megkülönböztetjük az isten nevét és kultuszát. Lehetséges, hogy Dionüszosz alakja korán megjelent, de a hozzá kapcsolódó misztériumvallás csak évszázadokkal később alakult ki. A kultuszfejlődés dinamikáját figyelembe véve Dionüszosz alakja inkább egy fokozatosan kibontakozó *teo-fánia*, mintsem egy hirtelen történeti áttörés eredménye. Az istennek, akit először csak mellékalakként említenek, ki kellett vívnia saját isteni rangját – s ez a 'felküzdés' lett a dionüszoszi élmény egyik belső szimbóluma. Euripidész *Bakkhánsnők* című műve ennek a drámának a színpadi leképezése: nemcsak irodalmi remekmű, hanem teológiai fordulópont is.¹³

A tragédia középpontjában az isten idegensége és hatalomigénye áll, s ezáltal a mű az első híd a klasszikus politeizmus és a későbbi monoteizmus között. Acél Zsolt szerint Dionüszosz érkező isten, aki mindenütt *idegen* (*ξένος*), de mindenütt győz. Az idegenség és befogadás drámája a vallási tapasztalat alapsémájává válik:¹⁴ a szent mindig kívülről érkezik, hogy az emberi rendet megrendítse. Hamvas Béla ezt a gondolatot a modernsége is kiterjeszti: szerinte Dionüszosz „*par excellence lélek-isten*”, aki nem a természet, hanem a tudattalan erőinek istene, s ezért a modern ember istenképe. A görögség számára Dionüszosz mindig „*nem is egészen értett*” istenség volt, s éppen ezért vált Nietzsche számára az emberi lét új magjának jelképévé: a természet és a szellem által elnyomott lélek kitörésévé.¹⁵

A mítoszok sokféle változata a kultusz élő természetét tükrözi. Az egyik legismertebb elbeszélés szerint Dionüszosz Zeusz és Szemelé¹⁶ nászából született, ám az isteni epifánia elpusztította anyját, s az istengyermecket Zeusz a combjába rejtette,¹⁷ hogy később újra megszülessen. A kettős születés – és

13 Uo. 3.

14 Uo. 3.

15 HAMVAS Béla: *A babérligetkönyv. Hexaküimion*. Medio Kiadó, Budapest, 2015. 434–435.

16 Kretschmer szerint Szemelé a tráko-fríg földanya istennő (ezt az etimológiát több kutató, például Nilsson és Wilamowitz is elfogadta). Ebben az értelemben Dionüszosz az ég és föld hierogámiájából született istenség. Ez az interpretáció Eliade szerint „*nem segíti a mítosz megértését*”. Felmerül a kérdés, hogy miért pusztul el földanya egy villámcsapástól? Továbbá a mítosz belső koherenciája is gyengül, hiszen eredetileg az emberanyától való születés a hangsúlyos. In: MIRCEA ELIADE: *A History of Religious Ideas*. 357.

17 A hettita szélísten is hasonló módon született. A férfitől való rituális újjászületés jól ismert zsidó örökbefogadási szertartás volt, melyet a hettitáktól vettek át. In: ROBERT GRAVES: *A görög mítoszok*. (1. köt.) [Ford. SZILGYÁRTÓ László] Európa Könyvkiadó, Budapest, 1981. 155.

a halandó anya – az isten paradoxonját jelöli,¹⁸ egyszerre isteni és emberi halálón átesett és újjászületett lény. A mítosz későbbi változata – az *orfikus* Dionüszosz-Zagreusz történet – tovább mélyíti ezt a kettősséget. A titánok általi szétszaggatás és újjászületés motívuma a halálón átnyúló élet, az isteni lényeg elpusztíthatatlanságának szimbóluma. Firmicus Maternus római szerző beszámolója szerint Liber szívét Minerva mentette meg, s így élt tovább (az 'örök szív' motívuma az isteni lényeg romolhatatlanságát fejezi ki). Az újjászületés, a szétszóródás és az újraegyesülés ciklusa a későbbi keresztény misztériumban is visszhangra talál: a test és vér szentsége mintha ennek a mitikus archetípusnak keresztény újraértelmezéseként jelenne meg.

A későbbi *orfikus* hagyomány¹⁹ még mélyebbre nyúl. Itt Dionüszosz első születése Zeusz és Perszeophoné kapcsolatából ered, s a titánok pusztítása után újra megszületik Szemelétől – ezért nevezik a *háromszor született* istennek. Nietzsche e triadikus motívumban a természet ösciklusát látta: az egység, az individuumokra szakadás és az újraegyesülés örök rendjét.²⁰ Pszeudo-Apolodórosz gyűjteményes kötete (I–II. sz.), a Βιβλιοθήκη szerint az ifjú isten többször el is menekült, míg végül Frígiában talált megtisztulást Rhea-Kübelé rítusaiban. A misztikus megtisztulás és beavatás együtt jár²¹: az örületből a beavatottságba vezet az út. A dionüszoszi ekstázis így nem pusztá téboly, hanem a megszabadulás egyik útja.

Az üldözött isten motívuma az egész mitológiát áthatja (vö. Panopoliszi Nonnosz kései tanúsága, a Διονυσιακά²² (IV–V. sz.). A féltékeny Héra, Pentheusz, Lükurgosz, sőt az amazonok és kalózok is mind a rend képviselői, akik az isteni szabadságot korlátozni próbálják. Minden üldözés végül az isten győzelmét hozza: a rend összeomlik, az emberi világ átjárhatóvá válik a transzcendens számára. Mircea Eliade ezt a konfliktust „*az abszolút vallási tapasztalatokkal való szembenállásként*” értelmezi.²³ A *mitológéma* legfőbb üzenete az istenség hatalmának expanziója az ismert világ széléig, egészen addig, míg végül Dionüszosz elfoglalja helyét az Olümposzon a Tizenkét Nagy isten között. Ezzel az apollóni és dionüszoszi világok – vallástörténetileg sematikus – küzdelme nyugvópontra jutott. A hagyomány szerint Dionüszosz sírja Delphoiban van, abban a városban, ahol az Apollónnak szentelt jósda működött, és ahol a föld köldökeként ismert, a világ közepét jelölő *márványdarabot*

18 Mircea ELIADE: *A History of Religious Ideas*. 358.

19 Kerényi szerint az *orfikusok* egységesíthették az istenségről szóló párhuzamos mitológémákat egyetlen nagy elbeszéléssé. In: KERÉNYI Károly: *Görög mitológia*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1977. 127.

20 Friedrich W. NIETZSCHE: *A tragédia születése*. 81.

21 Fritz GRAF: Dionysos, Madness, and Scholarship. *Archiv für Religionsgeschichte*, 2010/12. 170.

22 Egy negyvennyolc énekből álló mű, mely „*a zagreusi, dionysosi, osiriszi mitológiához a teológiai töprengések Krisztusát, a keresztény megoáltástant kapcsolja*”. In: ACÉL Zsolt: *Dionysos, az érkező isten?* 16.

23 Mircea ELIADE: *A History of Religious Ideas*. 359.

(ὁμφαλός) tartották. A kettős természetű isten ezért a határon trónol, azon a határon ahol az isteni és emberi, az élet és a halál, az örület és józanság találkozik, és ahol az átjárás biztosított.

A vallási antropológia szempontjából e határhelyzet a beavatás mintázatát követi. Az örület – mánia – nem pusztán betegség, hanem isteni érintés. A fríg és kis-ázsiai misztériumok, Kübelé és Attisz rítusai, valamint a sámánizmus eksztázistechnikái²⁴ mind ugyanazt a spirituális logikát követik: a megtisztulás a krízisen keresztül történik. Noha Eliade hangsúlyozza, hogy a dionüoszzi eksztázis különbözik a sámán eksztatikus utazásától,²⁵ a közös motívum – a kikényszerített önmeghaladás – tagadhatatlan. Dionüosz és követői delíriumban találják meg azt, amit a tragédia a katarziszban: a lélek felszabadulását. A beavatottak számára az örület pillanata az a határ, ahol a szent és a profán, az emberi és isteni tér már nem különíthető el – ahol az ember önmaga meghaladásán keresztül az isteni élet ritmusába kapcsolódik. E szimbolikus önfeláldozásban az ember maga válik a szertartás színterévé – s így a bor, a tánc és a delírium nem pusztán kísérőjelenségei, hanem szakrális médiumai az isteni jelenlétnak. A következőkben ezért ezeket a médiumokat – különösen a bort és a növényi szubsztanciák kultikus szerepét – vizsgáljuk meg, és feltárjuk, hogy miként válik az anyagi valóság az isteni érintés csatornájává.

3. Az eksztázis médiumai: bor, növények és gombák

A dionüoszzi kultuszban a bor nem csupán ital, hanem *teofánia*: az isteni jelenlét látható és ízlelhető formája. Hangsúlyozom, hogy ami ezután ebben a tanulmányban szerepel, az nem a kábítószer-fogyasztás népszerűsítése céljából történik! Amit H. Umit Sayin az „*agymosott nyugati társadalmak drogellenességének*”²⁶ nevez, az szorosan összefügg kétezer év keresztény világszemléletével. A legújabb vallástörténeti vizsgálódások azonban komolyabban veszik az olyan rohamosan fejlődő tudományok megállapításait, mint például az *etnobotanika*. Bizonyos kémiai anyagok és az emberi tudat találkozása ugyanis a vallásfejlődés egyik legfontosabb katalizátora, s talán az öntudat robbanásában is volt szerepük.²⁷ Egy külső perspektívából úgy is elképzelhetjük ezt, hogy a növényekből, állatokból, gombákból kinyert vegyületek eszközként

24 William K. C. Guthrie szerint Apollón Északkelet-Ázsiából, talán Szibériából származott, s így kapcsolatba hozható a sámánizmussal. Mások (például P. Amandry) ezt az elképzelést elutasítják. In: Mircea ELIADE: *A sámánizmus. Az eksztázis ősi technikái*. [Szerk. PUSKÁS Ildikó] [Ford. SÁLY Noémi] Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 350.

25 Uo. 339.

26 Umit H. SAYIN: The Consumption of Psychoactive Plants During Religious Rituals. The Roots of Common Symbols and Figures in Religions and Myths. *Neuro Quantology*, 2014/2. 276.

27 Talán eszünkbe juthat Frank Herbert ökológus sci-fi-könyvsorozata, melyben egy pszichoaktív anyag, a *melanz* és a főhős találkozása egy messianisztikus próféta megszületéséhez vezet. Lásd bővebben: Frank HERBERT: *Dűne 1*. Gabo Könyvkiadó, Budapest, 2024.

használják fel a kíváncsi embereket a kultúrák, vallások és társadalmak kialakítására. Mindaz, amit cserébe a *Homo sapiens* ad (a talaj tönkretétele, vegyvédelem stb.), az teljes egészében az emberiség tudatlanságából születik. „A probléma magja az az ellentmondásos meghatározás, amely az embert a világban lévő, attól különálló és független lénynek gondolja el, megkülönböztetve őt a világ egy sajátos cselekedetétől.” – állítja Alan Watts.²⁸ Minden bizonnyal ebből a tudatlanságból fakad ökológiai autizmusunk is. De nézzük meg, hogy mit jelent ez a dionüszoszi kultusz vonatkozásában.

Robert Graves szerint Dionüszosz mítoszának kulcsa a szőlőművelés elterjedése, melynek köszönhetően a bor kiszorította az egyéb kábító italokat a Földközi-tenger medencéjében. A szerző még azt is feltételezi, hogy a kánaáni Sátoros ünnep eredetileg egy *bakkhanália* volt,²⁹ sőt a Pészach etimológiája is olyan szógyökre vezethető vissza, amely átlépést; *inogást*; vagy *megsántulást* jelent. A héber נִסָּח nem csupán a Halál Angyalának a bárányvérrel megkent ajtófélfák fölötti átlépését jelenti, hanem mozgásbeli elbizonytalanodást (נִסָּח passzív igealakban³⁰) is. Ez az értelmezés – bár szokatlan – jól rímeli a dionüszoszi állapot határhelyzetére, ahol az ember a tudat és öntudatlanság mezsgyéjén inog. Pentheusz és Perszeusz ellenállása eszerint a bor rituális célú használatával is összefügghetett: az intoxikáció általi vallásos tapasztalat valószínűleg kultúraidegennek számított.

Graves azonban később egy új hipotézist is megfogalmazott. Az összehasonlító vallástörténeti kutatásaira alapozva úgy vélte, hogy a dionüszoszi kultuszban nem csupán a bor, hanem egy jóval erősebb kábítószer, a nyersen fogyasztott *Amanita muscaria* gomba is szerepet játszhatott: „Ez a gombafajta érzéki csalódásokat idéz elő, értelmetlen őrjöngésre készítet, látónoki képességekkel ruház fel, fokozza a szexuális képességet, és jelentősen erősíti az izmokat [...] a néhány óráig tartó ekstázist teljes elernyedés követi.”³¹ Graves szerint az ambrózia, a nektár, a védikus *szóma* és a perzsa *haoma* is ilyen pszichoaktív gombából készült ital lehetett, amelyhez csak a szent királyok és királynők férhettek hozzá. Tantalosz mítosza – aki az isteni italt megosztotta a halandókkal – e tradícióban a szent növény profanizálását jelképezi. Bár a bizonyítékok szórványosak, aligha véletlen, hogy az ’isteni ital’ sokáig a dionüszoszi misztériumok titkos tartozékának számított. Valószínűtlen tehát, hogy a kultusz pusztán a bor vagy sör által keltett

28 Alan WATTS: *A könyv. Az önmagad megismerését tiltó taburól.* [Ford. HOLLÓ I. Dalma] Ursus Libris, Budapest, 2021. 98.

29 Azaz Bacchushoz/Dionüszoszhoz kötődő kultikus orgia.

30 POLLÁK Kaim: *Héber–Magyar teljes szótár.* Tillinger Péter, Budapest, 1881. 301. Egy izraeli zsidó hívta fel a figyelmet a *Szimchat Tóra* ünnepére, melyet mind a mai napig a bor fogyasztásának extrém mértéke jellemez.

31 Robert GRAVES: *A görög mítoszok.* (1. köt.) 6.

intoxikáción alapult volna, hiszen a világ számos pontján fennmaradtak 'komplexebb' italokra utaló receptúrák.³²

Merlin Sheldrake gombákról szóló könyvében külön fejezetet (*Behálózott elmék*) szentel a pszichoaktív gombáknak. Az idézett kutató szerint az ilyen anyagok „az elménk merev szokásait” oldják fel, s ezzel képesek enyhíteni függőségeket, depressziót vagy egzisztenciális szorongást.³³ Ha a kultusz valóban élt a gombák használatával ez magyarázatot adhat a rítusok gyógyító hatására is. Sheldrake szerint „valószínűleg régebb óta használunk tudatmódosító szereket, mint amióta emberek vagyunk [...] ezek szorosan kötődnek az emberi kultúrához és spirituális gyakorlatokhoz. [...] egyesek gyanítják, hogy az ősi eurázsiai népek a badargombákat vallási szertartások részeként használták, melyek közül a legismertebbek az eleusiszi misztériumok [...] a bizonyítékok hiánya nem bizonyítja, hogy ilyesmit ne lettek volna”.³⁴ S hozzátehetjük, e bizonyítékhány csupán a beavatottak hallgatását erősíti tovább. A görög vázaábrázolásokon gyakran láthatunk borkeverő edényeket is, melyek tartalmáról csak találgatni lehet.³⁵

Sok modern orvosi kutatás bámulatra méltónak tartja a pszichoaktív anyagok hatását.³⁶ A „jól körülhatárolt érzet elvesztése”³⁷ egyébként olyan meg tapasztalás, melyre a görög tragédia Karának vizsgálatakor is figyelhetünk. Vajon a részesülők az egységélményt valóban ilyen anyagokkal érték el? A válasz – ha nem is bizonyítható – vallástörténetileg nem zárható ki. Dionüszosz tisztelete ezért sem értelmezhető egyoldalúan borünnepként: a szent italban más anyagok is jelen lehettek, és az ünneplés során a nemiség, a halottak tisztelete és az istennel való egyesülés misztikája egyaránt megjelent. A kultusz célja ezért nem az érzéki elbódulás volt, hanem az emberi lét átlényegülése – az a tapasztalat, hogy az anyagban az isteni szellem is jelen van.

4. Dionüszosz ünnepei

Kallós Ede szerint a Dionüszosz tisztelete idővel szabályos ünnepi szertartásrenddé alakult, és a naptári év meghatározott pontjain kapott helyet. A valóságos eksztázis spontán megnyilvánulásait felváltotta a rituális keretek között

32 Umit H. SAYIN: *The Consumption of Psychoactive Plants During Religious Rituals*. 276–296. A munka kiváló összefoglaló táblázatot tartalmaz ezekről az anyagokról. Uo. 291–292.

33 Merlin SHELDRAKE: *Az élet szövedéke. Miként építik fel világunkat és hatnak ránk a gombák*. [Ford. SÓSKUTHY György] Park Kiadó, Budapest, 2025. 120.

34 Uo. 124–127.

35 Carl A. P. RUCK: *Entheogens in Ancient Times. Wine and the Rituals of Dionysus*. In: Philip WEXLER (ed.): *Toxicology in Antiquity*. Academic Press, London, 2019. 348.

36 „A résztvevők az öröm, a boldogság és a szeretet magasztos érzéseiről számoltak be, valamint az elkülönültség érzésétől az összekapcsoltság felé való elmozdulásról. Több mint 70%-uk a tapasztalatait élete őt legjelentősegteljesebb élménye közé sorolta. [...] A résztvevők élményeiket első gyermekük születéséhez vagy a szülő halálához hasonlították. Ezeket a tanulmányokat a modern orvostudomány történetének leghatékonyabb pszichiátriai beavatkozásai között tartják számon.” In: Merlin SHELDRAKE: *Az élet szövedéke*. 134.

37 Uo. 134.

zajló istentisztelet: a korábbi prófétai hevületet a Dionüszosz-papok intézményes szerepe váltotta fel. Még a dionüszoszi hit lendülete sem tudta elkerülni „a beteljesülést fenyegető megdermedés tragikumát”.³⁸ Ez a folyamat jól mutatja, miként alakul át a vallási élmény misztikus átélése intézményesített hagyománnyá, ahogy az emberi közösség igényei újra és újra formába kényszerítik a szellem szabad mozgását.

Dionüszosz tisztelete nem kötődött egyetlen helyhez, hanem az egész görög világban ismert volt. Peiszisztratosz idejében (Kr. e. 6. sz.) Athénban már négy fő ünnepét tartották, amelyek az év különböző időszakaiiban idézték meg az isten jelenlétét. Nevük egybeesett a hónapok neveivel, ami arra utal, hogy ezek archaikus eredetű, a görög világban általánosan ismert ünnepek lehettek. Bár Dionüszosz kultusza legszorosabban a mezőgazdasági évkörhöz kapcsolódott, az isten megjelenései – és *okkultációi*³⁹ – nem kötődtek kizárólag az évszakokhoz: előfordult, hogy télen jelent meg, máskor tavasszal – dicsősége teljében. Ez a váltakozás jól tükrözi az isten kettős természetét, aki a megjelenés és elrejtőzés, a metamorfózisok ura – ahogyan ezt a korábbi fejezetekben is láthattuk.

A vidéki *dionüszia* (*Διονύσια*) decemberben zajló falusi fesztivál volt, amelyet hatalmas felvonulások, énekek és táncok kísérték. A résztvevők falloszokat hordoztak körmenetben, miközben dicsőítő énekeket zengtek az istenről. Mircea Eliade szerint ez a *phallophoria*, vagyis falloszhordozás az emberiség legősibb termékenységi rítusai közé tartozott, és megelőzte a tulajdonképpeni dionüszosz kultusz kialakulását.⁴⁰ Kallós ehhez kapcsolódva megjegyzi, hogy Liber – a *bőkezű atya* – római földművelési isten eredetileg hasonló falloszkultusz fölött gyámkodott. A fiatal férfiak *beavatási ünnepein* (Liberalia) a falloszhordozás a polgári férfivá avatás szimbólumává vált: az ifjak a társadalom teljes jogú tagjaivá léptek elő.⁴¹ A szertartásokat ének, maszkos tánc kísérte, melyet maga az isten vezetett – ahogyan azt sok fennmaradt reliefen láthatjuk. A fesztiválok során fogyasztott bor és a föld és az ember közös termékenységét szimbolizálta. Ezeket az ünnepeket a férfiasság, az életerő és szexualitás nyílt megnyilatkozásai jellemezték.⁴²

A következő nagy ünnep, a *Lénaia* (*Λήναια*) télközépen zajlott. Erről kevés forrás maradt fenn, csupán annyit tudunk, hogy ekkor drámaversenyeket tartottak, s az ünnep elnevezése is az agorán lévő táncparketre utal.⁴³ Ezen

38 KALLÓS Ede: *Görög-Római Vallástörténet és Mitológia*. Általános Nyomda, Könyv- és Lapkiadó Rt., Budapest, 1927. 87.

39 A csillagászatból ismert szakkifejezés, mely az istenség eltűnésére utal.

40 MIRCEA ELIADE: *A History of Religious Ideas*. 361.

41 KALLÓS Ede: *Görög-Római Vallástörténet és Mitológia*. 101.

42 VAN DER TOORN – BECKING – VAN DER HORST (eds.): *Dictionary of Deities and Demons in the Bible (DDD)*. 254.

43 Uo. 254.

a színpadon kilenc holdpapnő táncolt körül egy királyt, akit rituálisan feláldoztak.⁴⁴ Eleinte nem kizárt, hogy valóságos emberről volt szó, azonban később már Dionüszosz egyik epifániáját, egy bikát öltek meg és vágtak kilenc darabra. A hódolók egy darab húst elégettek, a többit pedig megették. Ha elfogadjuk, hogy a széttépett és felfalt király maga Dionüszosz megjelenése, akkor előrevetítjük, hogy ez a keresztény eucharisziával vallásfenomenológiai rokonságot mutat. Később e rítusok drámaversenyekké szelídültek, s a színház vette át a beavatás szerepét. Idővel azonban a színház egyre inkább morális igazságok közlésének pódiumává vált, a szakralitás megszűnt.

Az *Anthesteria* (Ἀνθεστήρια) ünnepéről már jóval több adatunk van. Február-március táján tartották, és Thuküdidész szerint ez a legrégebbi a négy ünnep közül Athénban.⁴⁵ Első napját a *Πιθοίγια*, a *hordók megnyitásának* nevezték: ekkor az athéni agorán található *Mocsárban*-nak (ἐν λίμναις) nevezett szentélyben *libációt* mutattak be az istennek és megkóstolták az újbort. A második nap, a *Xoái* (kancsók/korsók) az ivás napja volt, amikor mindenki a saját korsójából ivott, miközben játékokat és versenyeket rendeztek (például olajjal leöntött borostömlőn egyensúlyoztak). Eliade szerint az eufória és az intoxikáció nem csupán mámoros élvezetet jelentett, hanem a túlvilág életének elővételezését. Véleményem szerint egy ilyen túlvilágremény nem zárható ki, de kissé idegen a klasszikus görög lélektől, és inkább a későbbi hellenisztikus, misztériumokban elmerülő görögséget jellemezte. S. I. Johnston sem csak „*post-mortem hatást*” tulajdonít a rítusoknak, hanem a gyakorló életében jelentkező pszichikai változásokat.⁴⁶

A második nap estéjén ünnepelték az istenség érkezését a tenger felől. Az ábrázolásokon egy hajót láthatunk négy kocsikerékkel⁴⁷ – az anomália jól szemlélteti Dionüszosz egyszerre idegen, ugyanakkor görög karakterét. A kocsin Dionüszosz állt *thürszossal*⁴⁸ a kezében, mellette szatírok lejtették örült

44 Robert GRAVES: *A görög mítoszok*. (1. köt.) 76.

45 „Ezt bizonyítja, hogy magán az Akropoliszon található nemcsak Athéné, hanem a többi isten szentélye is [...] Dionüszosz Limnaioszé, akinek a tiszteletére Anthesztérión tizenkettedikén szokták megrendezni a régebbi Dionüszia ünnepét, amelyet az athéni eredetű iónok a mai napi megülnek.” In: THUKÜDIDÉSZ: *A peloponnészoszi háború*. [Ford. MURAKÖZY Gyula] Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 124.

46 Fritz GRAF: *Dionysos, Madness, and Scholarship*. 177.

47 Nonnosz már említett művében Dionüszoszt nagyanyja, Rhea-Kübelé tanította meg a kocsihajtásra. Az egyetlen különbség, hogy a kocsiba nem lovak, hanem oroszlánok (Dionüszosz *epifániái*) voltak befogva. Kerényi gyermekistenekről szóló tanulmányában nagyon érdekes megállapításokat tesz az istengyermek és a víz összekapcsolódásáról. Nem véletlenül hívják Dionüszoszt *tengerinek* (Πελαγίος), *tavinak* (λίμναϊος) és *tóbanszületettnek* (λίμναγενής). Exekias mester Kr. e. 535-ös alkotása az elmerülés és felbukkanás istenségét ábrázolja egy szőlőtő-árbócú hajón. Lásd: KERÉNYI Károly: *Halhatatlanság és Apollón-vallás. Ókortudományi tanulmányok 1918–1943*. [Ford. KÖVENDI Dénes – SZERB Antal – TATÁR György] Magvető Kiadó, Budapest, 1984. 370–399.

48 Borostyánnal körülfont fenyőág. A kutató szerint ez „egy régebbi kábitó italra, a borostyánnal csípősebbé tett, mézsörrel édesített, fenyőrügyből készült sörre emlékeztet.” In: Robert GRAVES: *A görög mítoszok*. (1. köt.) 153.

táncukat, és ott kullogott a leölni szánt áldozati bika is. A díszes kompánia a *Lenaeumba* tartott, hogy az istenség egyesülhessen a város rituális örökösével, a királynővel. A királyi rezidencián, a *Boucoleumban* (bikaistálló) elhálták misztikus – egyesek szerint nagyon is valós – nászukat. A hierogámia alkalmával az istenség feleségül vette Athént. A bibliai házasságmetaforával összefüggésbe hozható gondolatot érhetünk tetten. Eliade megjegyzi, hogy nem ismer más görög kultuszt, melyben hasonló esemény történt volna.⁴⁹

A harmadik nap, a *Χῦτροι* (edények) a halottakra emlékezett – bár már az előző két nap is szerencsétlennek (*ἀποφάδες*) és beszennyezőnek (*μιαραί*) minősült. Úgy hitték, hogy a lelkek és az ártó szellemi lények (*Κῆρες*) szabadon kóboroltak, ezért a polgárok galagonya- és egyéb leveleket rágcsáltak, az ajtókat szurokkal kenték be, hogy elzavarják ezeket az entitásokat. Minden bizonnyal az Apollón papnők titkos csemegéje, a babér/borostyán levele is szerepelt a fogyasztott anyagok listáján.⁵⁰ A szertartások során az emberek különféle magokból kevert áldozatot (*panspermia*) ajánlottak fel a holtaknak sötétedés előtt, majd elhangzott a zárókiáltás: „A kapuhoz, Kérek! Az *Anthesztériának vége!*” Dionüszosz érkezése tehát nemcsak az újborét, de egyben a halál és a halottak birodalmának érkezését is jelentette. Az isten az élet és a halál ura, khtonikus karaktere azt támasztja alá, hogy Dionüszosz nem redukálható alkohol-istené, vallásos megtapasztalása sokrétűbb.

„Ha nem Dionüszosz tiszteletére tartanának körmeneteket és énekelnének phalloszt lengetve, szemérmertlenséget követnének el. De Hádész és Dionüszosz, akiért rajonganak és őrzöngenek, ugyanaz” – erősíti meg Hérakleitosz.⁵¹ Ebből is az látszik, hogy az élet gyönyörének és fájdalmának ez a bizarr találkozása a ’nép filozófiája’ számára nem volt feloldhatatlan ellentét: „A görög ember ismerte a létezés rettenetét és borzalmait, ám hogy élhessen, elleplezte ezeket: egy kereszt rózsák alá rejtve”⁵² – mondja Goethe szavai nyomán Nietzsche. A hellén akarat egyszersmind a gyász azonnali gyógyításán dolgozott, s ugyanakkor a földi örömek tiszavirág éltét szem előtt tartva, a halál birodalmát állította a bakkhánsok szeme elé: „A buja természet egyszerre üli meg szaturnáliáit és halotti ünnepét. Papjaik affektusai a legcsodásabb módon keverednek, fájdalmak örömet keltenek, az ujjongás gyötrelmes hangokat szakít ki a kebelből.”⁵³ Az eksztázis kilépés a megszokott hétköznapi világából – és mindegy, hogy a halál

49 Mircea ELIADE: *A History of Religious Ideas*. 362.

50 „Ez a cserje a szent faév tizenegyedik hónapjának, az októbernek a fája, ekkor rágcsálnak ünnepeik során borostyánt a bakkhánsnők, hogy megmámorosodjanak tőle. E növény örökös zöldje miatt az élet titkos erőit jelképezi.” In: ZILAI János: *Isten a párdúcon. A bor élménye és a mámor*. Mezőgazda Kiadó, Budapest, 2011. 7.

51 HAMVAS Béla: *Az ősök nagy csarnoka III*. Medio Kiadó, Budapest, 2005. 338.

52 Friedrich W. NIETZSCHE: *A dionüszoszi világszemlélet*. [Ford. ÓVÁRI Csaba] Attraktor, Máriabesnyő, 2019. 16.

53 Uo. 12.

vagy tudatmódosító anyagok által, mert a létezés egy és ugyanaz: Hádész (*Αἴδης* – a Láthatatlan) és Dionüszosz egy.

Kerényi Károly e tapasztalatot úgy értelmezi, hogy Dionüszosz a 'határ istene', aki a lét pólusai között teremt kapcsolatot: fiatal és felnőtt, ember és isten (!), élet és halál, vadság és civilizáció, a vadon és város közötti átjárás istene. A görög ábrázolásokon sokszor még nőies jegyeket is mutat. Felmerül a kérdés: „amennyiben e kettősség inkább polaritét, semmint dualitét, létezik-e valamilyen végső szó, fin mot, amely a dionyszosi belső idegenséget egy végső önazonosság tág fogalma alá rendelné? Vagy hagyni kell e tulajdonságokat a maguk feloldatlan feszültségében?” – teszi fel a kérdést Acél Zsolt.⁵⁴

5. Nyershús-evő gyönyör és a „világharmónia evangéliuma”

Az Égei-tenger északkeleti részén, különösen Khioszon, Lesboszon és Tenedoszon Dionüszoszt és követőit az *ὠμώδιος* (nyers/vad), *Ὀμηστής* (nyershús-evő) jelzőkkel illették. A kultusz követői magukat *emberszaggatóknak* nevezték: olyan beavatottnak, akik az isteni erővel való kapcsolódásukban életveszélyessé váltak. Euripidész *Bakkhánsnők* című tragédiájában e motívum drámai formát ölt: amikor Agaué tébolyában letépi fia, Pentheusz király fejét, az emberi értelem és az isteni megszállottság határa elmosódik. Szemelé nővére oroszlánkölyöknek nézi saját fiát, hallucinációja végeztével szembesül borzasztó tetteivel. A fej letépésének motívumát Robert Graves a hallucinogén gombák kalapjának letépésére vonatkoztatja.⁵⁵

Mircea Eliade ugyanakkor a rítust sokkal tágabban értelmezi. Szerinte a nyers hús elfogyasztása nem egyszerűen örület vagy vérszomj, hanem egy ősi vallási tapasztalat kifejeződése: a természet erőivel való közösség helyreállítása. A nyers hús felfalásával az ember *kommunióba* lép az istennel, a *homophagia* így az isteni élet közvetlen átvételének rítusa, amelyet a dionüszoszi mámor mindig is közvetített.⁵⁶ A vallástörténész úgy gondolja, az emberhúse-

54 ACÉL Zsolt: *Dionysos, az érkező isten?* 5.

55 ROBERT GRAVES: *A görög mítoszok*. (1. köt.) 7.

56 A kannibalizmus megítélésekor két szempontot érdemes tekintetbe vennünk. Az egyik természettudományos, a másik vallási. Az etológus Konrad Lorenz szerint az ilyesfajta szokások hirtelen megszűnése beláthatatlan hatással járna az adott kultúrát összetartó társadalmi magatartásformákra: „Bizonyos fokig ugyanis minden kultúrát hasonló váz képez, és a kölcsönhatások bonyolult rendszerének megértése nélkül meglehetősen veszélyes bármely elemét önkényesen kiemelni.” In: KONRAD LORENZ: *A civilizált emberiség nyolc halálos bűne*. [Ford. GELLÉRT Katalin] Helikon Kiadó, Budapest, 2022. 72. Másrésről Eliade szerint tekintetbe kell vennünk, hogy a legtöbb esetben a kultuszcselekmény isteni elrendelésből történik, és célja a világ rendjének fenntartása, a termés bebiztosítása – ezért *in se* vallásos cselekedet. Eliade szerint ugyanez igaz a végtelenségig fokozott szexualitás, az orgia esetében is. Az orgiát is érdemes ezen a horizonton értelmeznünk, hiszen a moralizáló nézőpont megfoszt minket valamitől, amin legalább érdemes elgondolkoznunk. Az orgia – Eliade szerint – visszatérés a káoszba, a *primordiális* és elkülönülés nélküli létezésbe. A közösség szexuális úton a misztériumok idejére visszabújt ebbe az ős-éjszakába, hogy a *σάπς* (hús) tüznél melegedjen. Ez a szexuális unió annak érdekében történt, hogy a teremtés – s így a társadalmi szabályok megteremtése előtti állapotot újra aktualizálja. Az év többi részében az emberi együttélés szabályait ezeket szigorúan betartották, és Hellászban is bűnnek tartották a vérontást és a vérfertőzést. In: MIRCEA ELIADE: *Myths, Dreams, and Mysteries*. 186.

vés azért sem pusztán a primitív ember elfajzása, mert a kultúra legsőbb fokain sem jelenik meg szükségszerűen. A vallásgyakorló számára az emberfej vadászata nem jelentett többet, mint a növénygyümölcs vagy kókuszdió szüretelése. A földanya nem adja magától a termést, ölni kell érte, vagy vállalni azt, hogy feláldozzanak: „Minél többet tudunk a primitívekről, annál jobban elcsodálkozunk azon, hogy mekkora jelentőséget tulajdonítottak mitikus eseményeik újramemorizálásának.”⁵⁷ Vajon a Dionüszosz-kultusz középpontjában is eredetileg egy ilyen vegetációt biztosító emberáldozat állt?⁵⁸

A szatír alakja az ember ősképlet szimbolizálja, aki előtt „eltöröltetett a kultúra illúziója”, és aki előtt „álságos karikatúrává töpörödött a kultúremlék” – állítja Nietzsche.⁵⁹ A félig ember-félig állat alakú teremtmény a természet nemi mindenhatóságának megtestesülése, nem pedig majom, ahogyan azt az evolucionista modell szemlélteti. A szatír a kettősséget jeleníti meg: nem állat, de nem is ember, hanem az ember előtti állapot szimbóluma, az a pillanat, amikor a tudat és a természet még nem vált el egymástól. A görögök számára a szatír nem a degeneráció, hanem az eredet mítoszának alakja volt. Hamvas Béla ezt a gondolatot a modern emberre alkalmazza: szerinte az ember nem is tud visszazúllni az állatok szintjére – mert azok a természetüknek megfelelően működnek –, hanem szükségképpen démonivá válik. A szatírok a görögöknél sem állati szintre süllyedt, szexuális kicsapongásban örömeiket lelő entitások, hanem épp ellenkezőleg, a társadalmi illúziókat levetkőző, „újjászületett természeti géniusok”.⁶⁰

Euripidész drámájában a hús szét tépése ennek a folyamatnak radikális, külső megnyilvánulása. A hús pusztán kézzel való szét tépése isteni erők becsatornázódása által történik, és számtalan más módon is kifejezésre jut. Pentheus kísértője új módjára hajlít meg egy nagy fenyőfát, amit aztán a bakkhánsnők többől tépnek ki. A menádok hajukban lángoló tüzet visznek, és mégsem égnek el stb.⁶¹ Az ehhez hasonló tanúsítások Dionüszosz olyan fokú destruktív kegyetlenségére mutatnak rá, ami leginkább a természet könyörtelenségét juttatja eszünkbe. Azonban Dionüszosz követői a természet tápláló erőit is

⁵⁷ Uo. 46–47.

⁵⁸ Az izraeli történész, Yuval Noah Harari szerint emberré válásunk kulcsa a nyers hús fogyasztásának elhagyása volt, s a tűz megszelídítésének egyik legfontosabb következménye az volt, hogy a főzés által a táplálék megemésztésének ideje lerövidült. A „szakácsfaj” fogai kisebbek lettek, a bélcsatorna is megrövidült, és néhányak szerint ez lehetővé tette az agy térfogatának növekedését is. In: Yuval N. HARARI: *Sapiens. Az emberiség rövid története* [Ford. TORMA Péter] Animus Kiadó, Budapest, 2018. 25. A dionüszoszi nyershús-evés során az ember egyfajta fordított utat járt be, legalább az eksztázis idejére kapcsolatba lépett az ember 'előtti' és 'alatti' rétegekkel, a civilizált életet megelőző dimenziókkal.

⁵⁹ Friedrich W. NIETZSCHE: *A tragédia születése*. 64.

⁶⁰ Uo. 65.

⁶¹ EURIPIDÉSZ: *Bakkhánsnők*. 645; 658; 659. Véleményem szerint ez a thürszosz meggyújtására vonatkozhat. Lásd később.

kiaknázták, mely csodás események formájában nyilvánult meg: „*Thürszoszt emelt egy és a szirtre rácsapott, s előszökellt a forrás tiszta harmata; a másik földhöz érintette a nád-botot, s a bor patakját küldte onnan istene; s kinek fehér italra vágyott benseje, a földön ujjá leghegyével rést nyitott, s tej omlott onnan; édes méznek cseppjei csepegtek mindük repkénylombos vesszein.*”⁶² A természet és az ember közötti harmonikus kapcsolat, utóbbi engedelmeskedése olyan gondolat, amely különböző földrészekén élő népeknél egyaránt megtalálható. A héberek prófétái is hasonlóképp vizionálják az idők teljességét: „*A csecsemő nyugodtan játszadozhat a viperafészeknél, s az áspiskígyó üregébe is bedughatja kezét az anyatejtől elválasztott kisgyerek.*” (Iz 11,8)

Eliade szerint az ember és az állat közötti harmónia a sámánisztikus világkép alapélménye: a sámán (vö. Szent Ferenc-i szakramentális-dialogikus valóságfelfogás) érti az állatok nyelvét, ismeri titkait, és parancsolójukká válik, úgy, hogy nem 'süllyed le' az állatok szintjére, hanem az állatvilág sajátos módon gazdagítja spirituális életét.⁶³ Az *illud tempus* helyreállításával az ember eredeti-romlatlan ontológiai helyzetét visszaállítva a természet jó sáfárává válik, ég és föld újra átjárhatóvá válik, éppúgy, mint a paradicsomi állapotban.⁶⁴ A járást és beszédet elfeledő, gyermeki léttapasztalás Izajás próféciájával nem ellentétes, a bakkhánsok/bakkhánsnők természettel együvé válása teret enged a naturális késztetéseknek, hogy aztán valami természetfeletti előfeltételévé válhasson.

6. Dionüszosz Lüsziosz

A hegyekbe menekülő menádok orgiasztikus rítusokat végeznek, áldozatukat széttépik, s „*nyershúsevő gyönyörükben*”⁶⁵ kommunióra lépnek az istenséggel. Minden fent említett természetfeletti képességük ebből az egységélményből fakad. „*A dionüszoszi eksztázis mindenekelőtt az emberi szint túlszárnyalását, a*

62 Uo. 643–644.

63 Mircea ELIADE: *Myths, Dreams, and Mysteries*. 63. A különböző istenalakok állat-epifániái jelentőségtejesek, nem tekinthetők a vallástörténet primitív megnyilatkozásának. Ezt az állítást látszik megerősíteni egy fontos monográfia, melynek szerzője a totemizmust látja az egyiptomi vallástörténet eredeténél. Lásd Gerard VAN DER LEEUW: *A vallás fenomenológiája*. [Ford. BENDL Júlia et al.] Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 69.

64 „*A Dionüszosz-ünnepnek nemcsak az embernek emberhez fűződő kötelékét fonják szorosra, hanem az embert és a természetet is kibékítik egymással. Önakaratóból termi adományait a föld, a legvadabb állatok beküldésükben közlekednek: Dionüszosz virágok koszorújával borított kocsiját párduruk húzzák. Mindazok a kaszt-szerű elhatárolódások, amelyeket a szükség és az önkény ékelt az emberek közé, a semmibe tűnnek: szabad ember a rabszolga, a nemes és az alacsony származású ugyanazokban a bacchusi kórusokban egyesül [...]* Egyre gyarapodó csapatokban hömpölyög helyiségről helyiségre a világharmónia evangéliuma: miközben énekel és táncol, az ember egy magasabb, eszményibb közösség tagjának nyilvánítja magát: elfeledte a járást és a beszédet. Mi több: elvarázsoltnak érzi magát és ténylegesen is valami mássá lett. Amiként az állatok beszélnek, a föld pedig tejet és mézet ad, úgy belőle is kicsendül valami természetfeletti. Istennek érzi magát.” In: Friedrich W. NIETZSCHE: *A dionüszoszi világszemlélet*. 7–8.

65 EURIPIDÉSZ: *Bakkhánsnők*. 843.

teljes felszabadultság felfedezését, az emberi lény számára elérhetetlen szabadság és spontaneitás megszerzését jelenti. Ezen szabadságok között van a tiltásoktól és szabályoktól, valamint a társadalmi és etnikai konvencióktól való szabadság is – mely megmagyarázná a nők nagyarányú jelenlétét a kultuszban.”⁶⁶ A menád szó a kultusz női követőit jelöli, és a görög *mania* (mánia) főnévből vagy a *mainesthai* (örülni lenni) igéből eredeztethető.⁶⁷ Mivel nagyon valószínű, hogy a nők örületének szociopszichológiai funkciója lehet, ezért ebben a fejezetben vizsgáljuk meg azt, hogy hogyan képes gyógyítani a felszabadulás.

Euripidész tragédiájában Théba királya korholja az emberformába bújt Dionüszoszt, hogy a fehérszínű ujjait a dobok verésére okítja, elcsábítván őket szövőszékeiktől.⁶⁸ A mindennapi tevékenységek és társadalmi konvenciók elhagyása – melybe beletartozott a lerészegedés, a tánc, az áldozatok, de a „férfi-vágy szolgálata lombfekhelyen” is, mai szemmel éppúgy nehezen feldolgozható eseménysor, mint amilyen akkoriban lehetett. A *mainaszi raj* – a férfi követőket, a bakkhánusokat is beleértve – valószínűleg a Kitharionra⁶⁹ sietve, özbőrbe öltözködve, a kézben thürszosszal, a teljes felszabadultság állapotába került. Ezáltal Dionüszosz neve „az elnyomás, a szürkeség, a kisszerűség, a nyomasztó tervezettség fogásából való kitörés jelképévé vált”.⁷⁰

Arra következtethetünk ebből, hogy a *bakkhanália* afféle ősi pszichoterápia lehetett, amely lelki blokkok és gátlások feloldását célozta. Mindezt közösen, vallásosan elkövetve, nem pedig individuumként, profán módon – ahogyan azt a mai ember teszi. A közösen elkövetett bűn Dionüszosz ünnepein, a mértéktelen alkoholfogyasztás, a drogfogyasztás, a nemiség korlátlan kieléje egyfajta terápiaként a görög emberek lelkét visszadobta a sötét szakadékba, a természet szívébe, az Ős-Egyhez. A lélek alapköve, melyen Olümposz díszesen elrendezett világa felépül, úgy látszik, lyukas. Titáni világ tátong alatta – gyönyör és fájdalom szabálytalan és elviselhetetlen változása. Az emberképű istenek köztes világa pedig egy fal, a lélek öngyógyító varázslata. „A dionysosi omlás föltárja a biztosnak hitt társadalmi, szellemi talaj alatt húzóódó üregeket” – állítja a klasszika-filológus.⁷¹

Maga az élet örület, melyből a mánia – ez a térben és időben koncentrált eksztatikus megtapasztalás gyógyít ki? Milyen áldás fakadhat a mániából, és milyen gyógyító hatást tulajdoníthatunk a kultuszoknak? A *μavia* főnév elsődleges jelentése: örülség, eszelősség. Azonban nem lenne teljes a kép a

66 MİRCEA ELIADE: *A History of Religious Ideas*. 365–366.

67 VAN DER TOORN – BECKING – VAN DER HORST (eds.): *Dictionary of Deities and Demons in the Bible (DDD)*. 254.

68 EURIPIDÉSZ: *Bakkhánusnők*. 635.

69 Hegység közel Delphoihoz.

70 ACÉL Zsolt: *Dionysos, az érkező isten?* 6.

71 Uo. 7.

második jelentés nélkül: isteni ihlet, lelkesültség, elragadtatás.⁷² Lehetséges, hogy a numinózum megtapasztalása épp a mánia állapotában, vagy az átmenet állapotában történik? Euripidésznél Kadmosz, Agaué apja lánya felvilágosításakor így fogalmaz: „Ó jaj, ha észhezértetek, mily keservesen kínlódtok még e szörnyűségért! Hogyha tán mindvégig így maradtok, akkor éltetek boldog se lesz, de tán nem is boldogtalan.”⁷³ Vajon a 'lelkesültség', az illúzió – hogy fia letépett fejét oroszlántróféának nézi –, az anya fájdalmát elviselhetővé tevő tényállás – *Ἀνάγκη* gépies szövőmunkáját elviselhetővé tevő pillanat? Ebben a magyarázatban a mánia önmagáért való gyakorlása kerül tehát középpontba, nem pedig az attól való szabadulás. Ez egy sajátosan euripidészi megközelítése a rítusoknak. Azonban a kultusz morfológiáját tekintve nem ezt az értelmezést tartom meggyőzőnek.

A hellén lélek egészen másképp gondolkodott a valóságról, mint a mai ember. Szerintük a világ tengelye Ananké, a sors, a végzet istennőjének orsója. Gyermekai a Moirák, akik az emberi élet fonalát szövik és vagdossák vakok. Még az istenek is alá vannak vetve ennek a vak végzetnek és a kiszámíthatatlan jövőnek. Az emberi létező ebben a szükségszerűségben kavarg, életének erőtere nem a normalitás, konstruktív aktivitása merőben látszat. Már Szophoklész is – aki nemcsak költő, de vallásos gondolkodó is volt –, Oidipusz király szükségszerűséből elkövetett, vak cselekedetében (megölte apját, és feleségül vette anyját) észrevette a természet torz logikáját. Valaminek meg kellett semmisülnie, erkölcsi határoknak kellett áttörnie, hogy valami új alap megszülethessen. Prométheusz cselekedete, a tűz elrablása is példa erre, mely egyrészt szentségtörés és a természet megrablása, másrészt az emberi kultúra alapja.⁷⁴ E gondolatok persze teljesen idegenek a zsidó-keresztény isteni gondviselésről és passzív-női bűnről (lásd Édenkert) alkotott képétől.⁷⁵

Szophoklész szerint az ember – ez a látásában korlátozott létező – néha csak bünt elkövetve tud és képes előrelépni. Beleásva ebbe a népi bölcsességbe feltehetjük a kérdést: mi van, ha az emberi élet vak és szükségszerű? Mi van, ha az ember úgysem kerülheti el sorsát? Vajon nem ebben a „normális” állapotban ismétlünk mániákusan, vakon, hibát hibára halmozva? Vajon nem pusztán az illúziók hatására kezdünk bármiféle cselekvésbe?⁷⁶ Léteznek-e magasabb rendű pillanatok, és mikor éljük meg ezeket? Hogyan emelhetjük

72 GYÖRKÖSY Alajos – KAPITÁNYFfy István – TEGYEY Imre (szerk.): *Ógörög–Magyar Szótár*. Akadémia Kiadó, Budapest, 1993. 650.

73 EURIPIDÉSZ: *Bakkhánsnők*. 665.

74 Friedrich W. NIETZSCHE: *A tragédia születése*. 72–78.

75 Leszámítva Pandora-szelencéjének görög mítoszáat, mely szerint a világra minden szörnyűséget, ironikusan minden ajándékot (*πᾶν δῶρον*) egy nő hozott.

76 Vö. „A tett halála a megismerés, a cselekvéshez az illúziók fátýolára van szükség – ez a Hamlet tanulsága [...] az igazi megismerés, a rettentő igazság belátása nyom el minden cselekvésre való késztetést”.

In: Friedrich W. NIETZSCHE: *A tragédia születése*. 63.

le a kendőt saját magunk és a Moirák szeméről? Ha ugyanis ezt a vakságot ontológiai minőségként valóban elfogadjuk, akkor elmondhatjuk, hogy az emberi életet olyan örület jellemzi, amelyből jobb mihamarabb kigyógyulni. Más vallási hagyomány is számol ciklikus *céltalansággal* (*szamszára*) és a sors által meghatározott létezővel, azzal szemben, aki magára vállalja, realizálja létezését – ezzel az úton kezd el járni. A kereszténység is magáévá tette az ószövetségi antropológia nyomán a gondolatot, hogy az emberi értelem elhomályosult, az akarat meggyengült, melyet talán a teológia művelésének abszolutisztikus megállapításainál is tekintetbe kellene venni. Dionüszosz története szerint a villámsújtott titánok hamvaiból születik az emberiség, ami Kiki Karoglou szerint „*horrorisztikus örökségünkre*”, az áteredő bűnre utalhat.⁷⁷

Megerősíteni látszik a feltételezést az a tény, hogy a mítosz szerint Dionüszosz is mániával sújtott. Az *Iliász* VI. fejezetének *szkolionja* (jegyzet/magyarázat) úgy mutatja be az istent, mint őrjöngőt (*μαίνομενοιο*). Néhány kutató (G. Murray, P. von der Mühl) szerint ez a történet megelőzi Homérosz eposzát, és egy olyan hagyományszállal kötődik össze, mely szerint az istenség megkeresi nagyanyját, Rhea-Kübelét, aki kigyógyítja őt ebből az örületből. Graf fel is teszi a kérdést, hogy lehet-e kapcsolat Kübelé papjai, a Korübaszok és Rhea papjai, a Kurészek között.⁷⁸ Ha létezik ilyen kapcsolat, akkor az sokat elárul Dionüszosz követőinek mániákus állapotáról. A kérdés azon áll vagy bukik, hogy vajon gyakorolták-e Kübelé kultuszát már egy Homérosz előtti korban is?

Igenlő választ adhatunk, ha a régészet eredményeit is számításba vesszük! A Dél-Itáliában található Locri városát a görögök Kr. e. 680 körül alapították, Epizephüroi Lokroi néven. Ebben a városban találtak egy cserépdarabot „*Qυβάλας*” és egy táblácskát „*év Q<v>βάβας*” felirattal,⁷⁹ melyek Kübelé tiszteletéről tanúskodnak, s a Kr. e. 5. századra datálhatók. Az ólomtábla eltérő kiejtése dór és lüd eredetről vall – állítja David Jordan.⁸⁰ Érdemes ezt össze-

77 Kiki KAROGLOU: *Mystery Cults in the Greek and Roman World. Heilbrunn Timeline of Art History*, 2000. http://www.metmuseum.org/toah/hd/myst/hd_myst.htm (Letöltés ideje: 2024. március 5.)

78 Hugh Bowden rendkívül tanulságos tanulmánya szerint Szamotrakhé szigetének Nagy Isteneit, az anatóliai Kabeiroszokat, fríg Korübaszokat, a krétai Kurészeket – ezeket a *khtonikus*, *daimóni* létezőket már a beavatást végzők sem ismerték, ezért övezte titoktartás kilétüket. A múltból megörökölt misztériumok lebonyolításának ugyan még megvoltak a szabályai, de már nem kapcsolódott hozzájuk eredetmítosz. Walter Burkert és Christine Sourvinou-Inwood elméletét összekombinálva arra a meggyőződésre jut, hogy ezek a kultuszok prehisztorikus eredetre nyúlnak vissza, de a Kr. e. 6. századra átkeverték, a nyelvi különbségek miatt értelmezhetetlenné, s ezáltal misztériummá váltak. In: Hugh BOWDEN: *Nameless Gods. Mystery Cults, Myth, Ritual and Greek Polis Religion. Kodai. Journal of Ancient History*, 2015/16. 31–40.

79 Az archaikus görög nyelvben létezett egy betű a π (pi) és a ρ (ró) között, a ϣ (koppa), mely leginkább a latin q betűnek felel meg. Mivel kiejtése hasonló volt, később egygé vált a κ (kappa) betűvel.

80 David JORDAN: *Three Texts from Lokroi Epizephyroi. Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 2000/130. 95–96.

vetnünk Euripidésszel, aki művében többször hangsúlyozza Dionüszosz követőinek fríg és lüd eredetét:⁸¹ „elhagytam aranydús Lúdia szántóit s a phrüg mezőt”.⁸² „Lúdia bástyáját akik elhagytátok, ti nők, te szent csapat, melyet utamra barbár földről hoztam társamul, emeljete, mint phrüg mezőn, csörgősdobot, mit Rhea talált fel, az anya, és vele én magam”. Euripidész „Phrügia, Lúdia bérceiről” beszél.⁸³ Maga az istenanya neve sem marad titokban: „Üli szent ünnepeit nagy Kübelé istenanyának.”⁸⁴ Azt nem tudjuk, hogy a Nagy Anya rítusait gyakorolták-e Homérosz előtt, de a név már bizonyosan ismert volt. A mítosz szerint Kübelé a felelős azért, hogy Dionüszosz kigyógyult örületéből. Dionüszosz és Kübelé misztériumaiban is közös metszet, hogy táncosok és zenészek őriznek egy újszülött gyermeket (Zeusz/Dionüszosz). Csakúgy közös elem a fenyegető titáni jelenlét (Kronosz/megnevezetlen titánok), és a megváltozott tudatállapotra használt szó is rokonságot mutat (*κεκορυβαντισμένος/βεβακχυνμένοι*).

A kutató szerint kevesen szenteltek figyelmet annak a ténynek, hogy itt nemcsak egy örült istenről, de az örületből kigyógyuló istenről van szó, a szertartásoknak pedig kuratív szerepe is van. Graf sorra gyűjti a kultuszokkal összefüggésbe hozható terminológiát (*ἀι περὶ τὰ τῶν Κορυβάντων ἰάματα* – a Korübaszok kúrai; *ἡ τῶν ἐκφρόνων βακχειῶν ἰάσεις* – gyógyítás eksztatikus bakkhikus táncban; *καθαρμοὺς τε καὶ τελετάς* – tisztulások és beavatások; *λύσις* – feloldódás). Dionüszosz Lüsiosz a feloldódás istene a mindennapok gondját-baját eloszlató, a kötelességektől feloldó, ideiglenes mániát ajándékozó isten.⁸⁵ Graf is megemlíti a kutatók azon csoportját, akik a hallucinogének használatáról beszélnek a rekreáció, gyógyulás érdekében. Manapság is nagy vita tárgyát képezi az olyan anyagok terápiás használata, mint például a cannabis, melynek használatát az országok eltérően szabályozzák, és napjainkban is komoly vita zajlik országokénti legalizálásukról.

Végezetül, ahogyan már előre ígértük, nézzünk meg néhány kapcsolódást Dionüszosz életútja és a sámáni beavatás mozzanatai között:

(1.) *Dionüszosz menekülése és vándorútja*: Ahogyan Dionüszosz, úgy a sámánok is végigjárnak egy hosszú utat, ami elvezeti őket a beavatásukhoz. Szeretnek vándorolni, keresik a magányt, az erdőbe és a hegyekbe menekülnek hosszú napokra. Dionüszosz követői, a menádok pontosan ugyanígy viselkednek.

81 Phrügia Kis-Ázsiában, a mai Törökország területén található, alig három évtizedig fennálló állam volt a Kr. e. 7. században. Legendás királya Midas volt, aki a mítosz szerint Dionüszosztól kapta azon képességét, hogy bármi, amihez hozzáért, arannyá változott. In: Robert GRAVES: *A görög mítoszok*. (1. köt.) 414. A hagyomány szerint a már említett Tantalosz is (aki az „isten szert” a halandóknak kiszolgáltatta) fríg uralkodó volt. Lúdia ennek romjain, a Kr. e. 7-6. században fennálló utódállam volt, mely a Perzsa Birodalom terjeszkedésének esett áldozatul.

82 EURIPIDÉSZ: *Bakkhánsnők*. 617.

83 Uo. 618.

84 Uo. 619.

85 Uo. 177–178.

2.) Az istenség örülete, démonok általi feldaraboltatása – a beavatási örület, transz, misztikus halál és pokoljárás: Ahogyan már korábban rámutattunk, Dionüszosz és híveinek szakrális örülete hasonlóságot mutat a sámánok praktikáival. A dob és a tánc meglepő hasonlóságot mutat, hiszen Euripidész is említi a fríg hegyek dobzörejét, és a menádok szégyentelen táncát. A sámándob és sámántánc az egész világon ismert, így erről nem szölok részletesebben. A sámán új képességeinek mindegyike előfeltételezi a pszichológiai krízis megoldását és az új integritás elérését.⁸⁶ A mánia elérése bármilyen eszközzel történhet (például mámorító ital, drog, eksztatikus tánc). A misztikus halál állapotában Dionüszosz megjárja Hádészt, és felhossa onnét anyját/kedvesét. A sámánok alvilágjárása számos kultúrában ismert motívum. A sámán gyakran ereszkedik elképzeltetlen mélységekbe, hogy visszahozza és megmentse a démonoktól elragadott lelket. Saját lelkét a beavatáskor teremti újjá, a beavatásmester démonok által dekonstruált testét újra felépíti. Lelki vezetése során pedig kíséri a halottat a *szellemvilágban* (*ψυχοπομπός*).

Az archaikus gondolkodás szerint semmi sem újulhat meg, és nem születhet újjá, csakis áldozat által. Az erőszakos halál kreatív aktusából szökken szárba az élet megannyi formája. A személy élete-halála túlcsoordul önnön létén, és kozmikus vagy kollektív szinten is visszhangot ver. Nem létezhetne ez a ráhatás a teremtést megelőző teljesség állapota nélkül, amikor még minden egyben volt, s csak azután szakadt részekre – az egyetemes létező egyéni lelkekre szakadt. Ahogyan már említettük, Nietzsche is így értelmezte az istenség feldarabolását.

A *beavatási-halál* jelképei minden archaikus kultúrában ismeretesek.⁸⁷ Erre utalhat a dionüszoszi kultuszban a tükör is, valamint a titánok jelenléte, hiszen görögül a *τίτανος* krétát is jelent. Az is a beavatás sokrétű szimbólumrendszeréhez és a halál tudatosításához tartozhatott, hogy a krétafehérre meszelt 'friss halott' megpillanthatta saját tükörképét. Később, a szent tárgyak kapcsán még szó lesz hasonlókról.

(3.) Dionüszosz gyógyulása, összeállása⁸⁸ és feltámadása – a feloldódás, a pszichológiai krízis feloldása: Dionüszoszt hosszú örülete végeztével Rhea-Kü-

86 MİRCEA ELIADE: *Myths, Dreams, and Mysteries*. 77.

87 Uo. 198.

88 Az egyiptomi halottaskönyv, a *Pert em heru* is a misztikus *szellemtest* (száhu) felépítéséről és megalkotásáról beszél. A halott az istenséggel egyesülve ugyanazt reméli saját maga számára, ami Ozirisz feldarabolt holttestével is történt. In: KÁRPÁTI G. Csaba (szerk.): *Az egyiptomi halottak könyve. Ani papirusza* [Ford. BARTOS Fruzsina – EGEDI Barbara] Helikon Kiadó, Budapest, 2022. 14. Ez az új fordítás nem említi Hamvas Béla fordítását, de ezt még nem is kifogásolnánk, hiszen főként egyiptológusok forrásmunkáira hivatkozik. Hamvas 1948-as tanulmánya a halottaskönyvről viszont 'kötelező olvasmány' és hermeneutikai kulcs a halál-beavatás párhuzam megértéséhez. Lásd: HAMVAS Béla: *Az ősök nagy csarnoka* III. 9–30.

belé tisztította meg. A sámán új integritásáról korábban már szoltunk. Any nyiban egészítenénk ki az elmondottakat, hogy ez a fajta megújulás minden ember beavatásának a célja, és nem pusztán a sámánok életfeladata. Talán az ő szerepük az, hogy ezt az iniciatív és kuratív egzisztenciális kötelezettséget az egész közösség számára biztosítsák. A sámánok a beavatás mesterei, a szentség megmutatói (*ἱεροφάντης*), olyan 'bábaasszonyok', aki végigvezetnek mindenkit a szellemi újjászületés fájdalmas folyamatán.

Eliade felhívja a figyelmet, hogy ez az örület nem profán, hanem „szent örület”, mely a valóság olyan aspektusait mutatja meg a beavatásban részesülő számára, melyek más halandók előtt ismeretlenek.⁸⁹ A személyiség szétesése az őskáosz megjelenítése, az *illud tempus* teremtő erőinek becsatornázása érdekében történik. A kozmogenezis téren és időn kívüli pontjából épül fel az új teremtés, s egyben az új teremtmény.⁹⁰ Számottevő tehát a hasonlóság Dionüszosz kultusza és a sámánok praktikái között, hiszen mindkettő célja látszólag ugyanaz – hogy az embereket kivonja a hétköznapiokból, a profán és jelentéktelen dolgok köréből és misztikus átlényegülés, valamint az egészség helyreállítása által visszavezesse a közös Egybe.

7. A görög tragédia mint nyilvános kultusz

Az Ázsiából beviharzó kontrollálatlan kultusz Nietzsche szerint Apollón „napszerű” szemének felügyelete alatt átszellemült. Az orgia idealizálása ugyanakkor még fénylőbb színben tüntette fel a görögök nagy istenét, Apollónt, a *MHΔEN ATAN*⁹¹ (semmit se túlságosan) imperatívusza megfékezte a korlátlan kicsapongást. Ebből a bonyolult viszonyrendszerből született Dionüszosz nyilvános, exoterikus természetű kultusza, a görög tragédia.

Acél Zsolt idézi is a 20. századi Dionüszosz-kutatás vezéralakját, Kerényi Károlyt, aki szerint a két fogalompár viszonyrendszeréből igyekezett megvilágítani a kultusz egzisztenciális vonatkozásait. Szerinte két szó, a *ζωή* és a *βίος*. Előbbi a zóé az „egyedi vonással, megkülönböztető történetiséggel nem rendelkező élet, a szükséges, de önmagában nem meghatározható alap, a *psyché* halhatatlansága”, a *physis*, vagyis a „fokozatosan keletkező-pusztuló, nemző természet szinonimája”. Utóbbi a *bios* „a faj és egyed szintjén meghatározott történeti lét.”⁹² Az istenség alakváltozásai ebből az őstermészetből merülnek fel. Ekként pedig a kultusz a „zóé, az elpusztíthatatlan élet betörése a polisba, amikor a bios visszatér a zóé örök áramába”; „a társadalmi szerepek és a személyek váratlanul átalakulnak, a

89 Mircea ELIADE: *Myths, Dreams, and Mysteries*. 80.

90 A gondolat a Teremtés könyvét is áthatja, hiszen terminológiai és rejtett írásértelmezési kapcsolat áll fenn a teremtés tíz szava, a tíz csapás (mint a teremtés lebontása), és a tízparancsolat tíz imperatívusza (mint morális létesülés) között. A teremtés kozmikus és lelki szintje közötti kapcsolat a modern, nyugati ember számára újra felfedezésre váró, nagy kincset rejtő összefüggés.

91 A delphoi jósda egyik elhíresült felirata.

92 ACÉL Zsolt: *Dionysos, az érkező isten?* 4.

biológiai és politikai önazonosság szétporlad a thyrsos érintésére".⁹³ Eszünkbe juthat Bartók Béla *Cantata profana* című kórusműve, mely ennek a tapasztalatnak a modern feldolgozása.⁹⁴

A görög tragédia megértésének kulcsa a kar mibenléte. A kar Nietzsche szerint a dionüszoszi mámorban lévő nézőközönség. Csakis ez a tömeg látja a színpad vízióvilágát. Direkt használom a *tömeg* kifejezést – és annak pszichológiában ismeretes értelmét –, mivel ez a fogalom a *principium individuationis* kioltását feltételezi. Ha létezik is egyéniség, az Dionüszosz érintése nyomán többé már nem ugyanaz. A jóspap Teiresziasz Euripidész drámájában már nem Apollón papja, nem kíséri gyermek – mint azelőtt –, nincs kezében bot, hanem thürszossal tapogatja az utat. Ez a megszokottól eltérő megjelenés „a világ rendjének megbomlását jelenti”.⁹⁵ C. Hakansson is hasonlóan látja, hiszen ő a szatírok vázákon való megjelenéséből szintén egy „fenekestől felfordult világra” asszociál.⁹⁶ Az a tény pedig, hogy Euripidésznél a jós Teiresziasz nem enigmatikus bölcs, hanem diplomata szofista, Nietzsche szerint már a tragédia euripidészi haláltusájának tünete. A későbbiekben látni fogjuk azt a fontos ténytet, hogy mégis pontosan Euripidész volt Alexandriai Kelemen egyik fő hivatkozási pontja.

A karban lévők – hasonlóan a csodaszarvas fiúkhöz – talán a borban feloldott kábítószer hatására⁹⁷ – elveszítik önazonosságukat, misztikus *komunió*ban egyesülve szemlélik Dionüszosz különböző alakjainak színpadi tiszavirágzását. Az Ős-egy az elbűvölő vízió által váltja meg önmagát és ez a látomás jelenik meg újra és újra a színpadon. Nem más ez, mint „fénylő folt a rettentő sötétségtől megsérült szem gyógyítására”.⁹⁸ A klasszika-filológus példaképpen Raffaello *Krisztus színeváltozása* című alkotását állítja elénk. Értelmezésében a festmény alsó része az ősfájdalmat, felső része pedig a megváltó víziót jeleníti meg. Nietzsche szerint ugyanis „eredetileg a kar, és csakis a kar volt a tragédia”.⁹⁹ Csakis a kar lát, és az átváltozottak kara képes egy egyetemes

⁹³ Uo. 4.

⁹⁴ A darab arról szól, hogy az erdőben vadászó gyermekek szarvassá változnak, és azután már nem akarnak hazatérni korábbi otthonukba. Lehetetlen eltekinteni attól az összefüggéstől, ami Euripidész *menádjai* és a *szarvasfiúk* között áll fenn, hiszen az őket kereső apjukhoz a kilenc fiú közül a legidősebb így szól: „Kedves édes apánk, te csak eredj haza a mi édes jó anyánkhoz! De mi nem megyünk! De mi nem megyünk! Mert a szarvunk ajtón be nem térhet, csak betér a völgyekbe; a mi karcsú testünk gúnyában nem járhat, csak járhat a lombok közt; karcsú lábunk nem lép tűzhely hamujába, csak puha avarba; a mi szájunk többé nem iszik pohárból, csak hűvös forrásból.” A szöveg: https://www.magyarulbelen.net/works/hu/Bart%C3%B3k_B%C3%A9la-1881/Cantata_profana/de/39016-Cantata_profana (Letöltés ideje: 2025. december 19.)

⁹⁵ Uo. 6.

⁹⁶ Carina HAKANSSON: *In Search of Dionysos. Reassessing a Dionysian Context in Early Rome*. Geson Hylte Tryck, Göteborg 2010. 146.

⁹⁷ Carl A. P. RUCK: *Entheogens in Ancient Times*. 351.

⁹⁸ Friedrich W. NIETZSCHE: *A tragédia születése*. 71.

⁹⁹ Uo. 57.

vízió olyasfajta szemlélésére, mely egynek érzi magát mindennel, s így a színpadon, a szkénén történt vízióval lényegileg egyesülni tud. Abszolút mértékű beleélés történik. A kar azonban soha nem cselekszik, mert neki már minden mind-Egy, a tettekben már nem lát mást, mint illúziót.

Dionüszosz a voltaképpen színpadi hős, akinek a színpadi hős csak egy megjelenési formája, álarca. A kar elragadtatásának vizionárius szüleményeként, a voltaképpen főhős Apollón varázslataként lép elő. A kar részéről a tökéletes beleélés és a tragikus hős sorsával való együvé válás ilyen formában magában hordozhatta a tisztulás, a κάθαρσις lehetőségét. A hős zátonyra futott sorsa keltette azt a metafizikai örömet, mely az individuum kialakulásának eredménye. Ez azonban csak a jelenség megsemmisülése, mely mögött ott van az örök élet (ζωή), a „jelenségek változásából örökös kielégülést nyerő Ősanya”. Nietzsche a létezés ölet hol „ősfájdalomnak”, hol „ösgyönyörnek” nevezi, mindenestre innét csendül fel a metafizikai vigasz dala, mely a jelenségvilág győzelmét hirdeti az általánossal szemben – mert esztétikai „ösgyönyört fakaszt még maga a fájdalom is”.¹⁰⁰ A tragikus hősök életképei megragadják az orgiasztikus önmegsemmisítés állapotába süppedő embert, a zene pedig ráerősít erre a hatásra.¹⁰¹ Végso soron a tragédia eredeti formájában „a dionüszoszi bölcsesség képi megformálása az apollóni művészet eszközeivel”.¹⁰² A szkéné a jelenségvilág, mely a lét igenlésére csábít, és a következő pillanat megélésére, s megóv attól a pesszimizmustól, hogy halálugrással vessük magunkat a bántó sötétségbe. A görög derű tehát nem komolytalan hedonizmus, hanem dialektikus természetű kúra a vak végzet erői felett.

Szilénosz, Dionüszosz nevelője a következő tanáccsal látta el az emberek fiait: „Nyomorúságos egy napig élő, a gond és a véletlen gyermeke [...] a legjobbat te el nem érheted: a legjobb neked meg sem születni, nem lenni, semminek lenni. A második legjobb azonban neked – mielőbb meghalni.” Hasonló gondolatot a zsidó bölcsességi irodalomban is találhatunk (például: *Prédikátor könyvének pesszimizista felütése*). Látva a világban lévő sok szenvedést és sorcsapást, jogosan vetődik fel a kérdés: miért? Isten miért engedi meg ezt?! Miért én?! Nietzsche szerint a görögöknek azért nem volt szükségük teodíceára, mert az istenek élete is igazolta a természet torz logikáját,¹⁰³ s így fel sem vetődött a tökéletes isteni szféra gondolata, mely Alexandriai Kelemen számára a görög istenvilág védművének gyenge pontja. Nietzsche azonban bőségesen magyarázza ezt az egyébként nagyon is érdekes metafizikát a *Filozófiám visszájára fordított platonizmus* című töredékeiben. Úgy gondolta, hogy a valódi lét a fájdalom, a

100 Uo. 172.

101 Uo.157.

102 Uo. 159.

103 Uo. 39.

gyönyör és a harmónia pedig tünemény.¹⁰⁴ A létezés ősmagjában fájdalom és gyönyör szüli egymást, és minden létező burok e mag körül, és arra hivatott, hogy egy művészi aktus során utánozza az ősművészt. Bátran nevezhetjük gondolatait egzisztencialista művész-metafizikának, mely távol áll a rendszerralkotás fogalom-katedrálisaitól és az absztrakt elmeakrobatikától, és sokkal közelebb áll a vallási költészethez.

A fájdalomból sugárzó pesszimista létszemlélettel azonban az Odüsszeia XI. énekének *nekromancia-jelenetét* (neküia) állíthatjuk párhuzamba, ahol Akhilleusz lelke így szól: „Csak ne dicsérd a halált nekem soha, fényes Odüsszeusz. Napszámban szívesebben túrnám másnak a földjét, egy nyomorultét is, kire nem száll gazdag örökség, mint hogy összes erőtlen holt fejedelme maradjak.”¹⁰⁵ Ebben a szakaszban pedig már a görög derűnek – ennek a cseppet sem komolytalan és léha örömmel a lenyomatát láthatjuk. Nem mondhatunk mást, mint hogy a dionüszoszinak és az apollóninak talán tényleg szüksége van egymásra, kettejük barátsága az emberi létezés és egészség alapvető feltétele, a két művész-isten így teszi élhetővé az ember létezését. Eliade is beszél arról, hogy a természet értelmetlen alakzatainak hullámverése nem szükségképpen fullad nihilizmusba és önsanyargató aszketizmusba, mivel időbeliségünkől fakad minden töredékességünk és fájdalmunk. Nem feledkezhetünk azonban az időtlenről és örökkévalóról, mely állandóan be akar törni korlátolt létezésünk falán. A szellem érintése az igazi létezés felfedezésére szólít, a létezés tüneményei játékra csalogatnak. Kronosz „nem azért nyeli el gyermekeit, mert valaki az időben él, hanem mert azt gondolja valósnak, következésképpen elfelejti, alulértékeli az örökkévalót”.¹⁰⁶

Nietzsche figyelmeztet, hogy akik a morál szempontjából vizsgálják az igazi görög tragédiát, nem fogják fel annak igazi értelmét – csakis vallásos megközelítés lehetséges. Véleménye szerint az újattikai tragédia, melyet a kereszténység oly bőszen ostromozott, már egy elkorcsosult művészi forma, melynek semmi köze ehhez az eredetileg mélyen vallásos, mítoszokból születő és mítoszokat szülő, gyógyító közösségi rítushoz. A tragédia és a művészet már a 19. században azzá vált, ami napjainkban is, üres szórakoztatássá, mely teljesen elvesztette szakrális-gyógyító szerepét.

Fennáll a veszélye annak, hogy olyasvalaminek higgyük a görög tragédiát, ami soha nem volt. Habár néhány kutató szintén hajlik egy ilyen 'demitologizálásra' (J. Wise), addig néhányan komolyan veszik a rituális és val-

104 Uo. 183.

105 HOMÉROSZ: *Odüsszeia* [Ford. DEVECSEI GÁBOR], Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 192.

106 Mircea Eliade: *Myths, Dreams, and Mysteries*. 242. Nem véletlen, hogy Zeusz sziklának öltöztetve éli túl apja bendőjében, hiszen a szikla (keleti hagyományokban a gyémánt) a vallásos gondolkodás számára a maradandóság és az isteni időtállóság szimbóluma.

lási légkört.¹⁰⁷ Az archaikus emberiséggel és nyelvekkel való foglalkozásom során arra a következtetésre jutottam, hogy bizonyos dolgokban őseink jóval előttünk jártak, tudásuk ugyanannyira széleskörű, de teljesen más természetű volt. Őva intenék tehát mindenkit attól, hogy lebecsülje az ősi pszichoterápia módszerét, a lét minden körére kiterjedő szakralitás gondolatát. Gyümölcsöző lehet az eredethez való visszatalálás, az új teremtést hozó áldozat és a megújulás szimbólumrendszerével való mélyebb foglalatосkodás, más-képp szólva egy „*spirituális pozíció újrafelfedezése*”.¹⁰⁸ A mítoszok és a mitikus gondolkodás krisztusi átlényegítése az előttünk álló feladat, melyből a jövő teológiája csak profitálhat. Mielőtt azonban rátérnénk Alexandriai Kelemen misztériumábrázolására, kiemelten fontosnak tartom Dionüszosz kultuszának itáliai terjedését is bemutatni.

8. A kultusz itáliai terjedése, különös tekintettel a 186-os üldözésre

Dionüszosz kultuszának átfogóbb megértéséhez vegyük most szemügyre, hogy hogyan terjedt el a Római Birodalomban. Életbevágó figyelembe venni ugyanis a környező népek kulturális vonatkozásait annak érdekében, hogy teljesebb képet alakíthassunk ki a boristenről.¹⁰⁹

Itáliában már Firmicus Maternust megelőzően ismerték a Dionüszoszt. A Kr. e. 3. században a régészek találtak egy darabokra tört, szőlőlevél díszítésű trónt, melynek karfái párdúcokat ábrázoltak. A lelet motívumai arra engednek következtetni, hogy a Bolsenában talált ülőalkalmatosság eredetileg egy Bakkhosz főpap tulajdonában állt. A terület akkor még etruszk fennhatóság alatt állt, és Etruria volt a neve. Minden bizonnyal gyakorolták ebben a régióban az 'importált isten' tiszteletét. Livius beszámolója is megerősíti, hogy a kultuszt egy görög férfi vitte erre a vidékre. Dionüszosz és az etruszk Fufluns alakja fokozatosan összeolvadt, a helyi vázafestők saját ízlés szerint alakították át a görög motívumokat. A Kr. e. 6. században már beszélhetünk egy helyi, etruszk Dionüszosz-kultuszról.¹¹⁰

A következőkképp vázolhatjuk fel az istenség tiszteletének nyomvonalait:

- Liber a térségben ókori termékenységiten volt, az Aeneas által alapított laviniumi fallikus istenség volt. Aeneas mondabéli alakja egy esetleges görög kapcsolat lehet Dionüszosz és Liber között. A görög Dionüszosz és Liber alakja mindinkább összeolvadt, a már említett mitikus intuíció eredményeképp, a Dionüszosz–Fufluns-azonosítás analógiájára.
- Aulus Postumius Albus konzul (Kr. e. 498) játékokat és templomot ígért Ceres, Liber és Libera számára, vagyis egy termékenységhöz

107 Carina HAKANSSON: *In Search of Dionysos. Reassessing a Dionysian Context in Early Rome.* 36.

108 Mircea ELIADE: *Myths, Dreams, and Mysteries.* 244.

109 Carina HAKANSSON: *In Search of Dionysos. Reassessing a Dionysian Context in Early Rome.* 20.

110 Uo.145.

kötődő istentriász számára. Dionüszosz Halikarnasszeusz görög történetíró szerint a rómaiak Kr. e. 496-ban vezették be Dionüszosz tiszteletét.

- Ugyanezen forrásból tudjuk, hogy Kr. e. 494/3-ban megépült a templom az Aventinus dombon, ahol *vallási drámákat (ludi scaenici)* tartottak Liber tiszteletére. Ezt tekinthetjük a március 17-én ünnepelt *Liberalia* fesztivál korai formájának. C. Hakansson szerint ezekből a fesztiválokból, történetmesélési hagyományokból, rituálékból és felvonulásokból nőtte ki magát a római tragédiaköltészet.¹¹¹ Szembe-megy azokkal a kutatókkal, akik teljesen profán irodalomtörténeti fejlődést látnak a római drámák eredeténél. Hakansson nem is az irodalmi műfajt jelölő tragédia/ dráma, hanem az *előadás (performance)* szót használja. „Minden intézmény és cselekedet hordozott bizonyos *vallási vonatkozást vagy összefüggött valamiféle rituáléval*” – állítja.¹¹² Az egyházatyák eszerint nemcsak azért tiltották a színházak látogatását, mert ott erköcstelenségek folytak, hanem legfőképp a kultikus beágyazottság és a kábítószer-fogyasztás miatt.¹¹³
- A nem hivatalos, állami vallás képében, hanem egyértelműen misztériumvallás köntösében megmutatkozó vallási jelenség üldözése 186-ban, aztán 184-ben és 181-ben (Livius tanúsága szerint).
- A kipurgálást követően több mint száz év tudáshézag.
- Julius Caesar bevonul Rómába mint új Dionüszosz (tudományos vita tárgya).

Kr. e. 204-ben a fríg Nagy Istenanya, Kübelé kultuszát a rómaiak meghonosították, még templomot is építettek neki a Palatinus dombon Kr. e. 194–191 között. Az eksztatikus elemeket tartalmazó kultusz félelmet keltő volt a rómaiak számára, ezért az istenanya tiszteletét romanizálták, megfosztották az orgiasztikus elemektől, úgy alakították, hogy a polgárok erkölcsi kódjával összeegyeztethető legyen. Érdekes, hogy ezt a megszelídítést a 186-ban Bakkhosz tiszteletét tekintve már nem akarták véghez vinni, és sokkal radikálisabban jártak el. A Magna Mater számára áprilisban *Megalenses* néven még színpadi előadásokat is tartottak. A rómaiaknak tehát szükségük volt az idegen istenanyára, de jó kérdés, hogy miért féltek annyira Dionüszosz titkos misztériumaitól.

Fordítsuk most figyelmünket a 186-os *bakkháns affér* néven emlegetett eseménysorozatra. A szenátus bakkhanáliákat szabályozó rendelete (*Senatus Consultum de Bacchanalibus*) olyan nyelvezetet használt, ami már egy bizonyos hierarchia és központi kincstár meglétére engedett következtetni – bár lehet,

¹¹¹ Uo. 146.

¹¹² Uo. 32.

¹¹³ Uo. 37.

hogy ez utóbbi csak a retorikai eszköz annak érdekében, hogy a polgárok félelme fokozódjon, hogy valamiféle kiterjedt földalatti hálózatot sejtсенek a háttérben.¹¹⁴ Viszont mindezekből láthatjuk, hogy 186 előtt már léteznie kellett egy széles körben gyakorolt kultusznak.

Ezt erősíti meg Titus Livius (Kr. e. 59 – Kr. u. 17) beszámolója is: „*multitudinem ingentem, alterum iam prope populus esse*” („számuk oly nagy volt, mint majdnem egy másik államnak”). A történetíró külön megemlíti, hogy nemes férfiak és nők (!) is csatlakoztak a követőkhöz: „*in his nobilis quosdam viros feminasque*”.¹¹⁵ Férfiakat és nőket, rabszolgákat és nemeseket egy közösségbe tömörítő közösség, állam az államban, kontrasztársadalom. Olyan jelenség ez, amely pár évszázad múlva a kereszténység esetében hasonlóképpen zajlott.¹¹⁶

Livius és az őt megelőző történetírók egy tudatos és összehangolt rágalom-hadjáráttal álltak elő annak érdekében, hogy a társadalom minden rétege számára elfogadhatóvá és kívánatosná tegyék a bakkhánsok eliminálását. Gyilkossággal, csalással, prostitúcióval, embervérivással, *fajtalansággal* (*stuprum*) és mindenféleképpen vádolták a titkos misztériumok követőit. Livius tanúsága (*Ab Urbe Condita* 39. könyve) szerint: „*a matrónák a bakkhánsok ruházatában, hajukat kiengedve, égő fáklyákkal rohantak le a Tiberishez. Megmártván a vízben úgy húzták ki azokat onnan, hogy még mindig égtek, mivel friss kén és oltott mész keveréke volt bennük*”.¹¹⁷ Ebből a tanúsításból leszűrhetjük, hogy az éjszakai jelenetek sokak számára ijesztőek lehettek, s talán pontosan ez volt a bakkhánsok 'várázslatainak' célja.

114 Heather MOSER: *Silencing the Revelry. An Examination of the Moral Panic in 186 BCE and the Political Implications Accompanying the Persecution of the Bacchic Cult in the Roman Republic*. MA szakdolgozat. Kent State University, 2014. 11. https://www.academia.edu/20294994/Silencing_the_Revelry_An_Examination_of_the_Moral_Panic_in_186_BCE_and_the_Political_Implications_Accompanying_the_Persecution_of_the_Bacchic_Cult_in_the_Roman_Republic (Letöltés ideje: 2025. december 19.)

115 Uo. 11.

116 Gerhard LOHFINK: *Milyenek akarta Jézus a közösséget? A keresztény hit társadalmi dimenziója*. Egyházforum Könyvei 4. [Ford. KOCSI György] Egyházforum Kiadó, Luzern, 1990. 158–164.

117 Heather MOSER: *Silencing the Revelry*. 29. Pár évszázaddal később Szent Ágoston a természetből vett példákkal szemlélteti, hogy a testek képesek életben maradni szenvedések közepette: „*Lássuk a mésző csodáját! Túl azon, amiről már eleget beszéltem – hogy a tűzben, amely minden mást megfeketít, a mésző fehérré válik – valamilyen titokzatos módon a tűzből tüzet vesz fel magába, és a mészrög, amelyet hidegnek érzünk, rejtve őrizi belsejében a tüzet, érzékszerveink számára észrevétlenül. Kísérlettel azonban meg lehet bizonyosodni arról, hogy lappangó tűz van benne, úgyhogy azt is tudjuk, amikor nem nyilvánul meg. [...] Miféle csoda, hogy a mész akkor gyullad meg, amikor ki kellene aludnia? Az ember a vízbe mártja, vagy vizet önt rá, hogy kioltsa ezt a rejtett tüzet, mire a mésző, amely korábban hideg volt, felforrósodik attól, amittől minden forró tárgy lehűl. Amikor a benne lappangó tűz távozik, látható lesz, mintha a mészrög lehelné ki; ezt követően azonban, mintha halál sújtott a volna, annyira kihűl, hogy most már akkor sem gyullad meg, ha vizet öntenek rá: ilyenkor az addig eleven meszet kioltott, azaz oltott mésznek nevezzük.*” In: SZENT ÁGOSTON: *Isten városáról* IV. köt. [Ford. DÉR Katalin – HEIDL György] Kairosz Kiadó, Budapest, 2025. 376–377.

A szenátus ítélete határozott volt, a procedúra késlekedés nélküli. Az üldözés gyors lefolyása – egy hónap alatt sikerült az itáliai területeken felkutatni minden érintettet – azt a feltételezést erősíti meg, miszerint egy előre kitervelt eseményről beszélhetünk. Még Bruttiumban – az Appennini-félsziget legdélibb provinciájában is megtalálták a rendelet szövegét. Egyébként a *Magna Graecia*jában bruttiusok által lakott részében feküdt a már korábban említett város, Epizephüroi Lokroi is, ahol a Kübelét említő 5. századra dalálható cserépdarabot találtak. A régióban tehát görögök által meghonosított, keleti istenségek toboroztak híveket, és ez lehetett az a fészek, ahonnét a városállamokat meghódító rómaiak a környező provinciákba hurcolták a misztériumokat. A szenátus inkvizítorai a kultusz ismerőit bebörtönözték, a magasrangú beavatottakat tárgyalás nélkül végezték ki. Minden, a misztériumhoz köthető tárgyat megsemmisítettek. A tárgyalást nélkülöző, ad hoc ítélezés jól rávilágít a helyzet súlyosságára. Még a keresztényüldözések alatt is fennmaradtak a vértanúakták, melyeknek alapanyagát a bírósági tárgyalás sablonszerű szövege képezte. Ebben az esetben viszont eltekintett ettől a szenátus. Livius összesen hétezerre becsüli azok számát, akiket a rendelet sújtott, és állítása szerint több volt a kivégzés, mint ahány bebörtönzés.¹¹⁸

A már említett bolsenai ház padlója alatt talált párducfejes trón is így kerülhetett két évezredre a föld alá. Talán azért, hogy félelemből elrejtse, talán már a vandalizmus eredményeképpen. Hozzávetőlegesen ötszáz évvel később, Nagy Theodosius *Cunctos Populos* kezdetű rendelete (380) – mely államvallássá tette a kereszténységet, és minden más pogány kultuszt eltörlésre ítelt – nagyjából hasonlóan számolta fel a Mithras-kultuszt is. Aquincumban is maradtak fenn olyan *mithraeumok*, melyek egy időben (a rendelet kibocsátásának ideje alatt) szűntek meg létezni. Egyébként az egyik ilyen *domus ecclesiae*ben találtak egy hamis pénzverőgépet, ami rámutathat arra, hogy nemcsak vallási, de politikai okok is húzódhattak az ilyen üldözések mögött.¹¹⁹ A *Senatus Consultum de Bacchanalibus* és a *Cunctos Populos* rendelete közötti összefüggés vizsgálata kiaknázatlan terület, és érdemes további vizsgálatra. „Mi eredményezhette ezt a morális pánikot, és mi lehetett a politikai haszon, mely megengedett egy ilyen szintű rémületet?”¹²⁰ – Heather Moser munkája erre próbál választ adni. Azért tartjuk gyümölcsözőnek bemutatni ezeket a megoldási javaslatokat, mert azok a kultusz recepciójára és természetére vonatkozóan érdekesítő információval szolgálnak.

- A második pun háború (melynek csak tizenöt évvel az üldözés előtt lett vége, Kr. e. 201-ben) óriási pusztulást és társadalmi átrende-

118 Uo. 74.

119 LÁNG Orsolya – ZSIDI Paula (szerk.): *Mithras Aquincumban. A Symphorus Mithraeum*. BTM Aquincumi Múzeum, Budapest, 2018. 70–72.

120 Heather MOSER: *Silencing the Revelry*. 37.

zódést hozott. Ebben a káoszban minden római polgár az idegen-gyűlölet atmoszférájában élt. A xenofóbia különösképp sújtotta a dél-itáliai görög államokat, s így a görög istenségeket is. A háború menekültjei magukkal hurcolták isteneiket, és azt a vágyat is, melyet a későbbiekben – Simon Sándor nyomán – a *müszteszek* lelkialkatára vonatkozóan fogunk bemutatni. A 'pszichológiai sokk',¹²¹ a földi lét köréből való menekülés vágya, a közeli isten gondolata a pun háborúk sújtotta tömegek szívében a misztériumok megfelelő termőtalaját szolgáltatva. Mindazonáltal Bakkhosz kultusza a szenátus szerint *religio externa* (külső vallás), s így nemkívánatos, követése hazafiatlan cselekedet. Ezen túlmenően *intestina coniuratio* (belső veszély), mely belülről mételyezi a társadalmat.¹²²

- A szenátusnak semmilyen hátránya nem származott egy szervezett gyűlölethullám kiirtásából, épp ellenkezőleg! A vallási ügyekben való abszolút rendelkezés a megkérdőjelezhetetlen hatalom kinyilvánításának erős eszköze volt. A politikai bűnbak elterelte a figyelmet a valós problémákról, egy mederbe csatornáztatta a felhevült tömegek gyűlöletét, és közös célt, programot adott a megosztott hatalomnak.
- A szenátus ferde szemmel nézte azt a tényt, hogy nők is lehettek beavatottak, sőt, a beavatás elvégzői is. A kultusz a patriarchátus felbomlását idézte elő azzal, hogy fiatal férfiakat vont el családjuk és a haza szolgálatától. A női szerepek átalakulása és felértékelődése nemkívánatos tényező volt, melyre a szenátus vasszigorral válaszolt. Ezért a férfi *müszteszeket* végezték ki, a nőket hazaküldték, hogy apjuk regulázza meg őket zárt ajtók mögött.¹²³ Ez is azt mutatja, hogy a hadköteles, Rómának feltétlen hűséget fogadó férfiakat féltették a bakkhoszi beavatástól, az elnőiesedéstől. Továbbá a férfiak és nők közös jelenléte – titokban, az éjszaka leple alatt – magára vonta a hatóság figyelmét, és a *mos patrius*, az atyák szokásait vonta kétségbe. A rómaiak liturgikus érzéke lázadt a koedukált nokturnális rítus ellen. A szabadok és a rabszolgák között megvalósuló szexualitás totális szociológiai katasztrófával fenyegetett.
- A szenátoroknak a rendelet segítségével lehetőségük volt a riválisok eltüntetésére – akár a szenátuson belül is – azáltal, hogy ellenfelükre rásütötték, hogy köze van a misztériumokhoz. Ami ellen – lássuk be – nehéz volt védekezni. Ez a rendkívüli jogrend (*questio extraordinaria*) a provinciális vezetők, a konzulok kezébe olyan teljhatalmat

121 Uo. 42.

122 Uo. 46.

123 Uo. 48.

adott, mely a diktátorokkal helyezte őket egy szintre, amiért ők cserébe elismerték a szenátus hatalmát. Az üldözés a politikai gépezet monitorozása által, végső soron Itália egységesüléséhez járult hozzá, hiszen a szenátorok tesztelhették, hogy vajon hűségesen tartják-e be a rendeletet a vazallus államok.¹²⁴

Megjegyezném, hogy Heather Mosher tényfeltáró dolgozata végig a középkori, európai boszorkányüldözések tükrében vizsgálja az eseményeket. A morális pánikkeltés és a nők helyzete kapcsán nagyon sok hasonlóságot talál, és a 186-os bakkhánsüldözést precedensként kezeli. Azt sem zárjuk ki, hogy az esemény a keresztényüldözések mintáját adta, és később a már keresztény császár Nagy Theodosius számára is (*Cunctos Populos*) minta lehetett a pogány kultuszok felszámolásához. S habár öt évszázad választja el a két eseményt, a forгатókönyv meglepően hasonló. Heather Mosher kiemeli, hogy a szenátusnak nem volt célja Dionüszosz tiszteletének totális megszüntetése, hiszen a *pax deorum* (istenek békéje) érdekében nem akarták magukra haragítani Dionüszoszt, pusztán a Livius és az őt megelőző történetírók szolgáltatotta információ értelmében akarták ezt a veszélyes kultuszt a római erkölcs számára elfogadhatóvá tenni. S hogy mi volt elfogadható? A „szenátus érzései szerint/isque de senatus sententia” – kifejezés jól rávilágít, hogy ennek megítélése mennyire laza volt.

A véres üldözés nemcsak a kultuszhoz kötődő tárgyi emlékek pusztulását eredményezte, hanem azt is, hogy körülbelül száz évig semmilyen beszámoló nem maradt fenn Bakkhosz misztériumairól.¹²⁵ Eltűnődhetünk, hogy vajon ez mennyiben járult hozzá ahhoz a szűkszavúsághoz és titokzatossághoz, mely a hellenisztikus kor misztériumait jellemezte. Az üldözéstől való félelem nem lehetett kizárólagos ok, de tagadhatatlanul formálta a kultuszok arculatát. Titkos jelképeket, köszönéseket a keresztények is ismertek, és ezek hasonló történelmi helyzetben születtek.

A következő évszázadokban kevés információnk van Dionüszosz kultuszának itáliai tiszteletéről. Servius Maurus Honoratus 4. századi grammatikus szerint Julius Caesar, miután legyőzte a gallokat – ezzel elérve a birodalom legnagyobb katonai sikerét –, dicsőségesen úgy vonult be Rómába, mint új Dionüszosz. Korábban sokan Nagy Sándort látták Dionüszosz képében. Caesar ezzel a legnagyobb hódító nyomába lépett, és azonosítva magát az istenséggel, abszolút igénnyel lépett fel minden más kultusszal szemben, sőt, a 186-os események tükrében magának a szenátusnak is hadat üzenhetett ezzel.¹²⁶ Servius szerint Caesarnak kapcsolata volt a római *Liberaliához*, a már

124 Uo. 63–70.

125 Uo. 9.

126 Pompeius ugyanis maga mellé állítva a szenátust, Rómába hívatta a győztes hadvezért, hogy számoljon el engedetlenségéért, amiért engedély nélkül kezdett katonai hódításokba.

említett termékenységkultuszhoz is. Tudományos konszenzus hiányában nem tudjuk eldönteni, hogy a császárkorban volt-e egy ilyen mesterséges új-jáélesztés, mindazonáltal a válasz a kultusz népszerűségéről és terjedéséről sokat elárulna.

További kérdés, hogy a Dionüszosz kultusza hogyan terjedt el más területekre, ott hogyan fejlődött, hogyan olvadt össze olyan helyileg tisztelt termékenységkultuszok istenségeivel, mint például a laviniumi Liber Paterrel. Alexandriában valószínűleg az Ozirisz-azonosítás volt a legkézenfekvőbb, de a misztérium alexandriai gyökereiről és praktikáiról sajnos nem sokat tudunk. Az egyetlen nyom Alexandriai Kelemen, ezért térjünk rá a sajátosan általa szolgáltatott adatokra. Mindeddig csak azokat az ismeretanyagot dolgoztuk fel, melyeket a vallástudomány, az irodalomtörténet és a történelem szolgáltatott, most azonban Kelemen bemutatására fókuszálunk. Megvizsgáljuk majd a kultuszt kívülről-belülről, abban a reményben, hogy megfelelően előkészítjük ezzel az alapot a keresztény tanítással való összehasonlításra.

* * *

*A tanulmány második része a Studia Wesprimiensia
2026. évi I-II. összevont számában kerül közlésre.*

Irodalomjegyzék

- ACÉL Zsolt: Dionysos, az érkező isten? Előzetes megfontolások az Augustus-kori elégiaköltészet Bacchus-alakjainak értelmezéséhez. *Ókor*, 2017/2. 3–25.
- BARTÓK Béla: *Cantata profana*.
https://www.magyarulbabelben.net/works/hu/Bart%C3%B3k_B%C3%A9la-1881/Cantata_profana/de/39016-Cantata_profana (Letöltés ideje: 2025. december 19.)
- BOWDEN, Hugh: Nameless Gods. Mystery Cults, Myth, Ritual and Greek Polis Religion. *Kodai. Journal of Ancient History*, 2015. 31–42.
- ELIADE, Mircea: *Myths, Dreams, and Mysteries: The Encounter between Contemporary Faiths and Archaic Realities*. Harper Torchbooks, New York, 1960.
- ELIADE, Mircea: *A History of Religious Ideas. (Vol. 1.) From the Stone Age to the Eleusinian Mysteries*. The University of Chicago Press, Chicago, 1978.
- ELIADE, Mircea: *A szamanizmus. Az ekstázis ősi technikái*. [Ford. SÁLY Noémi] [Szerk. PUSKÁS Ildikó] Budapest: Osiris Kiadó, 2001.
- EURIPIDÉSZ: *Bakkhánsnők*. [Ford. DEVECSERI Gábor] Magyar Helikon, Budapest, 1980.

- GRAF, Fritz: Dionysos, Madness, and Scholarship. *Archiv für Religionsgeschichte*, 2010. 167–180.
- GRAVES, Robert: *A görög mítoszok*. (1. köt.) [Ford. SZÍJGYÁRTÓ László] Európa Könyvkiadó, Budapest, 1981.
- GYÖRKÖSY Alajos – KAPITÁNYFÉ István – TEGYEY Imre (szerk.): *Ógörög-Magyar Szótár*. Akadémia Kiadó, Budapest, 1993.
- HAKANSSON, Carina: *In Search of Dionysos. Reassessing a Dionysian Context in Early Rome*. Geson Hylte Tryck, Göteborg 2010.
- HAMVAS Béla: *Az ősök nagy csarnoka III*. Medio Kiadó, Budapest, 2005.
- HAMVAS Béla: *A babérligetkönyv & Hexakümon*. Medio Kiadó, Budapest, 2015.
- HARARI, Yuval N.: *Sapiens. Az emberiség rövid története* [Ford. TORMA Péter] Animus Kiadó, Budapest, 2018.
- HOMÉROSZ: *Odüsszeia* [Ford. DEVECSERI Gábor], Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983.
- JORDAN, David: Three Texts from Lokroi Epizephyroi. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 2000. 95–103.
- KALLÓS Ede: *Görög-Római Vallástörténet és Mitológia*. Általános Nyomda, Könyv- és Lapkiadó Rt., Budapest, 1927.
- KAROGLOU, Kiki: Mystery Cults in the Greek and Roman World. *Heilbrunn Timeline of Art History*, 2000. http://www.metmuseum.org/toah/hd/myst/hd_myst.htm (Letöltés ideje: 2024. március 5.)
- KÁRPÁTI G. Csaba (szerk.): *Az egyiptomi halottak könyve. Ani papirusza* [Ford. BARTOS Fruzsina – EGEDI Barbara] Helikon Kiadó, Budapest, 2022.
- KERÉNYI Károly: *Görög mitológia*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1977.
- KERÉNYI Károly: *Halhatatlanság és Apollón-vallás. Ókortudományi tanulmányok 1918–1943*. [Ford. KÖVENDI Dénes – SZERB Antal – TATÁR György] Magvető Kiadó, Budapest, 1984.
- KERÉNYI Károly: *Valláslélektan és antik vallás. Halhatatlanság és Apollón-vallás. Ókortudományi tanulmányok 1918–1943*. Magvető Kiadó, Budapest, 1984.
- LÁNG Orsolya – ZSIDI Paula (szerk.): *Mithras Aquincumban. A Symphorus Mithraeum*. BTM Aquincumi Múzeum, Budapest, 2018.
- LIVINGSTONE, James C.: *Bevezetés a vallástudományba*. [Szerk. BAGYINSZKI Ágoston] [Ford. LUKÁCSY Dorottya] Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola, Budapest, 2021.
- LOHFINK, Gerhard: *Milyennek akarta Jézus a közösséget? A keresztény hit társadalmi dimenziója*. [Ford. KOCSEI György] Luzern, 1990.
- LORENZ, Konrad: *A civilizált emberiség nyolc halálos bűne*. [Ford. GELLÉRT Katalin] Helikon Kiadó, Budapest, 2022.
- MATERNUS, Firmicus: *Asztrológia & A pogány vallások tévelygéséről*. [Szerk. Hahn István – Puskás Ildikó] [Ford. Bollók János] Helikon Kiadó, Békéscsaba, 1984.

- MOSER, Heather: *Silencing the Revelry. An Examination of the Moral Panic in 186 BCE and the Political Implications Accompanying the Persecution of the Bacchic Cult in the Roman Republic*. (MA szakdolgozat), Kent State University, 2014. https://www.academia.edu/20294994/Silencing_the_Revelry_An_Examination_of_the_Moral_Panic_in_186_BCE_and_the_Political_Implications_Accompanying_the_Persecution_of_the_Bacchic_Cult_in_the_Roman_Republic (Letöltés ideje: 2025. december 19.)
- NIETZSCHE, Friedrich W.: *A dionüszoszi világszemlélet*. [Ford. ÓVÁRI Csaba] Attraktor, Máriabesnyő, 2019.
- NIETZSCHE, Friedrich W.: *A tragédia születése*. [Ford. KURDI Imre] Helikon Kiadó, Budapest, 2019.
- POLLÁK Kaim: *Héber-Magyar teljes szótár*. Tillinger Péter, Budapest, 1881.
- RUCK, Carl A. P.: Entheogens in Ancient Times. Wine and the Rituals of Dionysus. In: WEXLER, Philip (ed.): *Toxicology in Antiquity*. Academic Press, Elsevier, 2019. 343–352.
- SAYIN, Umit H.: The Consumption of Psychoactive Plants During Religious Rituals. The Roots of Common Symbols and Figures in Religions and Myths. *Neuro Quantology*, 2014/2. 276–296.
- SHELDRAKE, Merlin: *Az élet szövedéke. Miként építik fel világunkat és hatnak ránk a gombák*. [Ford. SÓSKUTHY György] Park Kiadó, Budapest, 2025.
- SOMOS Róbert: *Az alexandriai teológia*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2001.
- Szent ÁGOSTON: *Isten városáról IV. köt.* [Ford. DÉR Katalin – HEIDL György] Kairosz Kiadó, Budapest, 2025.
- THUKÜDIDÉSZ: *A peloponnészoszi háború*. [Ford. MURAKÖZY Gyula] Osiris Kiadó, Budapest, 2006.
- TILlich, Paul: *Systematic Theology*. (Vol. II.) James Nisbet & Co. Ltd., Digswell Place, 1964.
- VAN DER LEEUW, Gerard: *A vallás fenomenológiája*. [Ford. BENDL Júlia et al.] Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
- VAN DER TOORN, K. – BECKING, B. – VAN DER HORST, P. W. (eds.): *Dictionary of Deities and Demons in the Bible*. DDD. Brill, Leiden – Boston – Köln, 1999.
- WATTS, Alan: *Mítosz és rítus a kereszténységben*. [Ford. UMENHOFFER István] Polaris Kiadó, Budapest, 2020.
- WATTS, Alan: *A könyv. Az önmagad megismerését tiltó taburól* [Ford. HOLLÓ I. Dalma] Ursus Libris, Budapest, 2021.
- ZILAI János: *Isten a párducson. A bor élménye és a mámor*. Mezőgazda Kiadó, Budapest, 2011.

VÉGSŐ ISTVÁN

„ŐSI MAGYAR VALLÁS” OMLADOZÓ BÁBEL-TORNYA

Újpogány kilátó sorsa Óbudán

1. Bevezetés

„Egyistentisztelők vagyunk, akik előbb merítettünk a Tigris és az Eufrátes forrásánál, az egyszemélyű szellemisten élő vizéből, mint a Biblia írói. Istar isten nevét a turáni nép Ur városában már 6-8000 évvel ezelőtt ismerte és a székhely Eulaka-templom még ma is látható”¹ – mondta több mint kilencven esztendeje dr. Bencsi Zoltán, a „turáni egyistenhívők” vezetője az óbudai Pogánytorony építése idején. Kevés olyan építmény és kevés olyan esztörténeti mellékág létezik a 20. századi magyar történelemben, amely egyszerre hordozna magában vallástörténeti kísérletet, politikai radikalizmust, művelődéstörténeti kuriózumot és várostörténeti tanulságot. Mai napig bulvárlapok, történeti, várostörténeti, turisztikai lapok színes érdekességei közé kerül az óbudai Aranyhegyen álló Pogánytorony. Nem csupán homokkőből felhúzott kilátótorony, hanem egyfajta lenyomata egy korszak identitásválságának, tiszavirág-életű illúzióinak és ideológiai mellékvágányainak. A turanizmus és annak egyik szélsőséges kinövése, a Turáni Egyistenhívők Táborának épített öröksége. A korszak sajtójának politikai bulvártémát adó csoportosulása volt. Politikailag és vallásilag zavarba ejtő, kulturálisan nehezen besorolható vadhajítás. Sajtópekerek, rendőrségi megfigyelések, botrányos események sora, melyek még inkább groteszk képet festenek az időszakról. A jelen munka ezért nemcsak a Pogánytorony története, hanem egy szekta rövid történeti összegzése is. Már a korszak írói, értelmisége is látta, hogy valójában mennyire egy kaptafára jönnek létre ezek a kis, szélsőséges csoportok. Kodolányi János *Boldog Margit* című könyvében, két mondatban szépen összesűriti az összes ilyen csoport előzményeit, ideológiai alapvetését, céljait és követeléseiket: „a Tiszántúl, ahol annak idején Tonúz apa, a Disznóapa uralkodott, mintha az atyáink idejében retteggett, pogány állapotok tértek volna vissza. A nép szidja a királyt, a pápát, a papokat, az urakat, szerezseneket, zsidókat.”²

1 Éjféli istentiszteleteket tartanak Koppány vezér emlékezetére egy pesti ügyvéd irodájában. *Reggeli Újság*, VI. évf. 24. sz. (1934. június 11.) 6.

2 KODOLÁNYI János: *Boldog Margit*. Magvető, Budapest, 1964. 51.

2. Keletre tartó magyar identitás

A turanizmus a 20. század első felének jelentős, keletre figyelő társadalmi, tudományos és gazdasági mozgalma volt. Már önmagában is egyfajta tudományos, áltudományos vadhajtásként tekintettek rá a kortársak, de leginkább az utókor. Éles vitákat képez a mai napig a megítélése, miközben a létrejötte utáni időkben leginkább a csökkenő támogatottságáról volt ismert. Jól mutatja a mozgalom hatását, hogy a turanizmust kevésbé ismerők számára alig megkülönböztethető más radikális nézetet képviselő: szkíta, hun, etruszk, pártus stb. eredetet hirdető eszméktől. Pedig tudományos tekintetben talán ez volt a legmegalapozottabb a délibábos eszmék tekintetében. A vélelmezett közép-ázsiai „közös őshazát”, a Turán-alföldet a középpontba helyező eszme szülőatyja a finn nacionalista nyelvész, Matthias Alexander Castrén (1813–1852) volt. Mint állította: *„Miután sok évig tanulmányoztam a finn, szamojéd, török, mongol és tunguz nyelveket, úgy látszik nekem, saját nyelvezéseim után, hogy nem kell ezek közt oly szoros rokonságot keresni, milyen az indogermán (árja) nyelvek közt van, melynél fogva ez utóbbiak egy törzs ágai gyanánt tűnnek fel. De hogy azok közt is, kivált a finn, szamojéd és török nyelvek közt, úgy alaki, mint anyagi egyezés van, azt most is állítom, mint régen állítottam.”*³ Am a bizonytalanság is ott lebegett már benne is: *„De vajjon az egyezés olyan nagy-e, hogy ezen nyelveket mind egy közös törzsre lehessen szorítani, erre a kérdésre talán a legközelebb embernyom fog felelhetni.”*⁴ A szélsőjobboldal számára a mai napig kevésbé befogadható, hogy gyakorlatilag a japánoktól az etruszkokig a finnugor népek is rokonaink lennének.

Talán ennek is köszönhető, hogy némi fáziskéséssel hazánkban a Turáni Társaság, hivatalos nevén Magyar Ázsiai Társaság 1910. december 3-án alakult meg. Célja a „keleti nyitás” mellett más, addig kevésbé fontosnak ítélt gazdasági kapcsolatok kialakítása volt. Természetesen kiemelt cél volt a legnyugatibb turáni nép, a magyarság vezető szerepének tudományos és gazdasági téren történő hangsúlyozása a népcsaládban. A romantikus nacionalista eszmeáramlat személyiségei között tudósok és közéleti szereplők egyaránt megtalálhatóak voltak: Habsburg József főherceg, Cholnoky Jenő, Germanus Gyula, Goldziher Ignác, Hopp Ferenc, Lóczy Lajos és Teleki Pál. A korai turanizmus tézisei a korabeli tudományos ismereteket tükrözték, igyekeztek megalapozott, máig használható ismerteket átadni.⁵ Később egyre vállalhatatlanabbá vált hipotézisek egyszerűen szétforgácsolták, kiüresítették a mozgalmat. Kiemelendő a kortárs művészetre tett hatása,

3 HUNFALVY Pál: Bunsen: Outlines of the philosophy of universal history, applied to language and religion (könyvismertetés). *Nyelvtudományi Közlemények*, 1864/3. 407.

4 Uo. 407.

5 SZENDREI László: *A turanizmus – Definíciók és értelmezések 1910-től a II. világháborúig*. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő – Gödöllő, 2010. 5–71.

ami maradandó értékeket hozott létre. A mozgalmakon belül repedések keletkeztek, így megjelentek a társaságon kívül is, innen eredeztethető, de már kevésbé komolyan vehető csoportok.⁶

3. Fehér ló, szilvalekvár, vérimádat

Ezek között az identitásdeficit, szélsőséges csoportok között a leghangzatosabb, a legfeltűnőbb a Turáni Egyistenhívők (Egyháza) Tábor nevű szervezet volt. Ez a dr. Bencsi Zoltán ügyvéd vezette, szektaszerű csapat az 1930-as évek közepén kezdett formálódni, és egy valóban radikálisabb irányvonalat képviselt.⁷ Bencsi maga írta meg a 'kisegyháza', mozgalma alapvető tanait.⁸ A korszak újpogány eszmeiségének megfelelően egyház-, tudomány-, zsidóellenesség mellett mesterséges tantételek, zavaros identitásmagyarázatok jellemezték. A turáni népek egyesítése; az állítólagosan létezett magyar vallás újjáélesztése; a vérszerződésen alapuló közösségek és az emberi élet fordulóinak különlegesebbé tétele; az egyházak elleni küzdelem voltak a legfőbb céljaik. Katekézisük egyértelműsíti felsőbbrendűségüket: „A föld 1200 vallásának szellemi csúcspontján ki áll? A föld összes vallásai közül legtisztábban a turáni egyistenhívők hirdetik az Isten fogalmát. Legtisztábbak egyházi törvényeik is.”⁹ Fajtestvériség mellett visszatérő elem volt a faji felsőbbrendűség hirdetése is: „A világ vezető népei mindig turánok voltak! A szumirok, szittyák, pártusok, hunok, bolgárok, mongolok!”¹⁰

A csoport taglétszámát nehezen tudják meghatározni. 100 és 10 000 fő közé tették.¹¹ Olyan személyek jelentek meg a vezetésében, akiknek az élete és tetteik a korban is igen megosztóak voltak. Már a megjelenésükkor komoly elutasításban volt részük. Márkus László, az Operaház főrendezője ezt írta:

„Mi nem mehetünk vissza Ázsiába, mint a törökök és nem áshatjuk be magunkat kétezer kilométernyire az anatóliai kőpuszták mélyén, nekünk itt kell maradnunk és a magyar politika nem lehet más, mint annak tanúsítása, hogy e szentistváni nemzet európai, európaibb, ezer év keresztény hősiességében és a mai kultúrmunkában európaibb, mint azok, akik ki akarnak szorítani ebből a közösségből. [...] Ne mondja ugyanis senki, hogy nem komoly dolog ez a turáni

6 GYURGYÁK János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Osiris Kiadó, Budapest, 2007. 231–232., 309.

7 ABLONCZY Balázs: *Keletre, magyar! A magyar turanizmus története*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2016. 154.

8 BENCSEI Zoltán (Batu): *A Turáni Egyistenhívőkegyszerű istentiszteletének szertartása*. Szalay Sándor Könyvnyomdája, Budapest, 1936.

9 BENCSEI Zoltán: *Útmutató Turáni Egyistenhívők számára, az újjáéledt ősi vallás tanításairól és az Ősi hitünk és más írások című műveiben*. Turáni Egyistenhívők, Budapest, 1935. 17.

10 BENCSEI Zoltán, dr.: *Ősi hitünk és más írások*. Ősi Örökségünk Alapítvány, Budapest, 2015. 136.

11 Ahány forrás, akkora létszámot határoztak meg. Vö.: Pogány magyarok vezérkara egy pesti kis-kocsmában. 8 *Órai Újság*, XXI. évf. 143. sz. (1935. június 26.) 7.

pogányság, mely kótyagos és műveletlen elmékben visszhangozza a kétségbeesett német program frázisüledékét! Persze, hogy ahogy nincs köze a magyarságnak és nem tagadja itt épeszű ember azt a Krisztust, aki a művészet, tudomány, irodalom és katonai virtus magyar dokumentumaiban Európa népeivel testvériesít. Nem fognak itt fehér lovat áldozni vogul módon, honfibúba zavarodott ügyvédek és Koppány tornya, melyet a magtalan lelki szegénység emelt, hiába hívja a magyarságot, mert az Szent István templomaiban találja meg önmagát ezután is. Kinek kell azt magyarázni, hogy a feltámadásunk egyetlen jogcíme az európai magyarság, hogy a magyar impériumot egyedül az igazolhatja és soha előbb valóság a szentistváni program nem lehetett, mint ebben a mai zordon időkben? Ma, amikor mi azt vitatjuk, hogy Európa népei közt előkelő hely illet, mert ebben a magyar medencében mi építettük fel az európai Krisztus kultúráját és mikor éppen ezeket a jogcímeiket akarják tőlünk elperelni, a perdöntő szakaszában kiválni Európából és nehezen szerzett hitelünket magunknak megrontani egy ázsiai lélek oktalan demonstrációival, ma ez több, mint ostobaság, ma ez minősített kisantant propaganda.”¹²

Ebből persze sajtóper is lett, amit az egyistenhívők elveszítettek.¹³ A Foederatio Americana, a katolikus egyetemi és főiskolai hallgatók szövetsége is elhatárolódott és veszélyesnek ítélte a turanizmus ilyen mértékű szélsőségeit: „Schwartz Elemér egyet. m. tanár, az Americana »Anonymusa« terjesztette elő főtthkari jelentését és abban kifejtette az Americana álláspontját a fajiságra változtatott hazugsággal szemben. A turanizmus örve alatt – mondotta: Vallásalapítók tolonganak a fehér ló és az óbudai pogánytorony körül. A turanizmusban a rokon népek szeretetét szívesen elfogadjuk és pártoljuk, de pogánynak, civilizálatlannak és balgának tekintünk mindent, ami babonához akarja visszadobni a tételes vallásokban ezer év óta pallérozott magyar lelket, Őrült vagy gonosz, aki a magyarságot azzal rontja, hogy az őspogányságba akarja taszítani. Szent István ezeréves törvénytárában nincs helye akár fehér lovas, akár vérimádó pogányoknak!”¹⁴ Megjelenésüket minden bizonnyal inspirálta a máig megkérdőjelezett történelmi évszám, miszerint Attila, a hunok király Kr. u. 434-től kezdte meg uralkodását. Az 1500. évforduló kapcsán szerettek volna egy Atilla- vagy Attila-emléket állítani Budapesten. Hathatott rájuk a nácik Wotan-kultusza, az újpogányság harmincas évekbeli feléléde is.¹⁵ A hatóságok kezdettől fogva kiemelten fi-

12 Pogányok a malom alján. A Reggel, XIII. évf. 31. sz. (1934. augusztus 13.) 10.

13 „Pogányok a malom alján” – A turáni egyistenhívők sajtópere felmentő ítélettel. 8 Órai Újság, XXI. évf. 124. sz. (1935. június 1.) 2.

14 A pannonthalmi főpát és József királyi herceg beszéltek az Americana nagykáptalanján. Pesti Hírlap, LVI. évf. 255. sz. (1934. november 23.) 9.

15 Éjfélí istentiszteleteket tartanak Koppány vezér emlékezetére egy pesti ügyvéd irodájában. Reggeli Újság, VI. évf. 24. sz. (1934. június 11.) 6.

gyelték őket.¹⁶ Sokatmondó volt minden egyes megnyilvánulásuk. 1934. július végén történt meg az első nyilvános 'megjelenésük', aminek híre végigfutott a hazai médián. Rákoscsabán állítólag egy hívüket, egy TBC-ben elhunyt műszaki rajzolókat temettek el 'turáni' szokás szerint. A táltosuk, Köröspataki Kiss Károly ezekkel a szavakkal búcsúzott a halottól: „Istennek, a hazának és a munka szentségeinek nevében! – hangzottak szavai – ótordai Mikola Kálmán, akinek koporsójánál állunk, hogy testének a végső búcsút megadjuk, 35 évet élt, amelyből 20 évet úgy töltött el, hogy a világtörténelem legnagyobb borzalmait kellett elviselnie. Harctéren szerzett betegsége vetett véget életének. A turáni egyistenhívők egyháza, amelynek szertartását a boldogult végső szavaival kérte, azt hirdeti, hogy elég volt a dogmák és prédikációs vallásosságából. Attila apánk Európa népeinek istenostora volt és kincsekkel teli udvarában mégis fakupából itta az áldomást.”¹⁷ Nem kis zavart okozott, hogy a halott édesapja később helyreigazítást kért több lapnál, azt állítva, hogy nem turáni pogány temetésen vettek részt a megjelentek, mivel fia protestáns, ezért volt ott az unitárius Köröspataki.¹⁸ A helyzetet bonyolítja, hogy Mikola az anyakönyve szerint római katolikus volt.

Dr. Bencsi Zoltán ingatlanában, a Nagykörúton, a József utca 15. szám alatt tartották a 'szertartásaikat', így például: az Atilla-ünnepet és/vagy a Hadúrímádók ünnepségét. Az egyik ilyen szeánszon 1935 júniusában a rendőrség rajtaütött, és eljárást indított.¹⁹

Két olyan eset is fűződik az egyistenhitűekhez, amelyek nemcsak megosztóak voltak, hanem a korabeli társadalom részéről is kifejezetten elítélendőek. Mindkettő igen véres esemény volt, az egyik a keresztelendő turáni egyistenhívő csecsemők, míg másik a loáldozat kapcsán merült fel. Előbbi kapott nagyobb médiavisszhangot. Jankó András orosházi tanyás gazda újszülöttjének véres keresztelője döbbenetes képet vetített az olvasók elé: „most Éles Zoltán dr. sámán kezében megvillan egy éles kés, odalép a gyermekhez és ősi türk-szokás szerint félhold alakú bevágást ejt a gyermek két arcán. A csecsemő sir, a sámán homlokon csókolja és a Turáni Egyistenhívők Egyház tagjának jelenti ki. A sámán halkán beszél: A magyarnak Isten után sorrendben a te neved a következő: Árpád. Ajnóy Batu dr. szegedi táltos, a gyermekavatást érdekes szertartással fejezi be. A lelkiismeret arany tükrét mutatja a kicsiny gyermeknek és érces hangon prédikál: »Eredendő bűnöktől mentesen, makulátlan tisztán jöttél a világra. Tiszta a tested, tiszta a lelked. Ti Napszülők! A ti kötelességekké teszem, hogy Nyugat fertőjétől, eszmevilágától, az idegen hittől megóvjátok ennek a gyermeknek a tiszta lelkét. A Magyarok Istene

16 Turáni Egyistenhívők szektájának szervezkedése vidéken. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, K 149. Belügyminisztériumi levéltár. Rezervált iratok. 1937-7-9039. sz. i.

17 Pogány temetés Rákoscsabán. A turáni pogány szekta táltosa temette el a szekta elhunyt tagját, Mikola Kálmán technikust. *Pesti Napló*, LXXXV. évf. 171. sz. (1934. július 31.) 6.

18 Pogány temetés. *Pesti Napló*, LXXXV. évf. 175. sz. (1934. augusztus 4.) 12.

19 Lesz-e tűzkeresztelő az óbudai Aranyhegyen? A rendőrség rajtaütött a „Hadúr-ímádók” kalákáján és szétoszlatta. *Pesti Napló*, LXXXVI. évf. 135. sz. (1935. június 15.) 9.

csak akkor segít benneteket, ha ti sem hagyjátok el őt.«”²⁰ Az állítólag fotóval is rögzített esemény külföldi visszhangja mellett fontos kiemelni, hogy végül kiderült, hogy valójában csupán szilvalekvárt kentek a gyermek arcára. A másik állandóan felmerülő kérdéses tevékenységük a fehér ló vagy lóáldozat kérdésköre. Állítólag áldoztak lovat, de hasonlóan zavaros történetek keringtek, keringenek a mai napig ennek kapcsán. Felmerült, hogy a lóáldozás a Pogánytoronynál vagy például Érd külterületén valóban megtörtént, ezekről a média beszámolt.²¹ Kőszeg Ferenc, későbbi liberális politikus, amikor az 1956-os események miatt börtönbe került, írta le, hogy egy cellatársa állítólag járt fel az édesapjával ilyen aktusokat megtekinteni.²²

Újságjukat *Turáni Roham*nak nevezték el, ami évente tízszer jelent meg. A hat évfolyamot megélt lap felelős szerkesztője dr. Bencsi Zoltán volt, és eddigi forrásaink szerint az első száma 1934. szeptember 30-án jelent meg, míg az utolsó 1939. július 25-én. A fejlécen, fejrovaton a megjelenés dátumát: „Buda városában”, „Atilla uralomra jutása” dátumától számították ki, és tüntették fel. Általában szerepelt a lapban az egyistenhívők köszöntése, jelmondata: „Él a Magyarok Istene!”. Az újság radikális nézetei miatt gyakorlatilag nem volt olyan társadalmi, felekezeti csoport, egyház, szervezet, amit ne támadott volna a hasábjain. Habsburg-, zsidó- és főként katolikusellenes írásaikkal hívták fel magukra a figyelmet a korszakban, amellet, hogy a maguk által kreált mesterséges ősvallás tanait hirdették: „Kilencszáz év óta vagyunk megfosztva a magyar nemzeti gondolat Istenhez való kapcsolatától. A magyar nép elfelejti dicső múltját, és nem tudja biztosítani jövődjét. Faji öntudat nélkül nincsen nemzeti lét, nemzeti vallás nélkül elpusztul a fajta. Megdönthetetlen megállapítás az, hogy az emberi lét küzdelem: harc! Mégpedig örök harc. [...] Nekünk a harc természetes adottság, életfeltétel. Életünk lényege: őseink mindig ragaszkodtak a nemzeti valláshoz és volt faji öntudatuk. Tehát vissza ősi erkölcsinkhez, ősi Istenünkhöz s miénk lesz a győzelem, a boldog jövődő s a hatalom újabb évezredekig.”²³ A római katolikusok és a Vatikán elleni állandó kiszólások mellett a török testvériség, a japánokkal való rokonság²⁴ hangsúlyozása mellett 1939-re már a tengelyhatalmak területváltoztató geopolitikájának hullámára felülve dr. Bencsi egyenesen a Turáni Egyesült Államok megvalósításának lehetőségét vetítette előre.²⁵

20 Vérrel avattak gyermeket Orosházán Turáni Egyistenvivők ősmagyar szertartása a Jankó-postán. *Orosházi Friss Hírek*, XIII. évf. 87. sz. (1936. április 16.) 1–2.

21 Érdén akartak fehér lovat áldozni a pesti pogányok. *Magyarország*, XLIV. évf. 152. sz. (1937. július 8.) 5.

22 KŐSZEG Ferenc: Egy kád víz (Részlet). *Holmi*, 2009/4. 499.

23 Mít akarunk? *Turáni Roham*, III. évf. 4. sz. (1937. június 10.) 1.

24 UMEMURA Yuko: A Japán-tengertől a Duna-partig. Imaoka Dzsúicsiro életpályája a magyar-japán kapcsolatok tükrében. Gondolat Kiadó, Budapest, 2006. 22.

25 Turáni Egyesült Államok. *Turáni Roham*, VI. évf. 2. sz. (1939. március 10.) 1.

4. A táltos, a vega és a nyilas

Érdeemes áttekinteni az egyistenhívők vezetőinek és meghatározó alakjainak életútját röviden. Dr. Bencsi Zoltán életútja a 20. századi magyar történelem egy viharos, ideológiáktól terhes időszakát rajzolja ki. Életrajzi adatai és tevékenységei a korszak társadalmi és politikai feszültségeibe nyújtanak betekintést, bemutatva egy olyan személyiséget, aki a jogi pályát a radikális nacionalista és pogány mozgalmak élén való szerepvállalással ötvözte. Bencsi (Bencsik) Zoltán 1892-ben született Fülöpszálláson, majd 1903-tól élt Budapesten, ahol jogi tanulmányokat folytatott. 1925-ben vált az Ügyvédi Kamara tagjává. Ügyvédi praxisa során azonban nemcsak szakmai sikerek, hanem etikai kihívások is jellemezték. Egyes rábízott ügyekben nem megfelelően járt el, ami miatt az Ügyvédi Kamara eljárást is indított ellene.²⁶ 1935-ben Bencsikről Bencsire változtatta a vezetéknévét.²⁷ A mozgalmon belüli és írói álneve: Batu volt. Bencsi a mozgalom ideológiáját több zavaros nyelvezetű, logikai buktatókkal teli könyvben is kifejtette, többek között a *Turáni Egyistenhívők egyszerű istentiszteletének szertartása*, a *Koppány és Vaththa nyomában...*, *Útmutató Turáni Egyistenhívők számára, az újjáéledt ősi vallás tanításairól* és az *Ősi hitünk és más írások* című műveiben.²⁸ Személyes meggyőződése és a korabeli politikai légkör tükrében érdekes adat, hogy az 1941-es népszámláláskor a vallására nem adott választ.²⁹ Bencsi ellen 1946 folyamán a Budapesti Népugyészség eljárást indított, ám ő 1947-ben elhunyt.³⁰ Annak ellenére, hogy a pogány hagyományokat kutatta, római katolikus szertartás szerint temették el.

Egy másik fontos arcél a 'tábortagok' között a nagycsaládos Köröspataki Kiss Károly erdélyi unitárius lelkész volt, aki papi hivatása mellett számos más területen is tevékenykedett. Életében több jelentős irányváltás és megpróbáltatás is volt. Eredetileg unitárius lelkészként szolgált Erdélyben, de később Budapest környékén könyvügynökként és szakácskönyvszerzőként működött. Érdeklődése gyorsan a turáni eszmék felé fordult, és a turániak (egyik) főtáltosa címet is viselte az unitárius turániak közösségében. Ez a tisztség nem volt hagyományos egyházi poszt, hanem egy szellemi, közösségi vezetői szerepet jelentett, amely a magyar őstörténet és kultúra iránti elkötelezettségét tükrözte. Egy ideig könyvügynökként dolgozott Pestszentlőrincen. Életének egy pontján a vegetarianizmus iránti elkötelezettsége révén szakács-

26 Budapest Főváros Levéltára, IX. 282. b. Budapesti Ügyvédi Kamara iratai. 6315. sz. – dr. Bencsi Zoltán ügyvédi kamarai aktája.

27 GULYÁS Pál: *Magyar írók élete és munkái. Új sorozat 2. Bálint Sándor – Berényi János*. [Hasonmás kiadás] Argumentum Kiadó, Budapest, 1993. 987–988.

28 Vö.: GYURGYÁK: *Ezzé lett magyar hazátok*: 232., illetve SZENDREI: *A turanizmus*: 103.

29 BFL, IV 1419 j. Az 1941. évi népszámlálás budapesti felvételi és feldolgozási iratainak gyűjteménye, V. kerület, Váci út 4., dr. Bencsi Zoltán lakásíve.

30 BFL, XXV. 1. b. Budapesti Népbíróság, Igazolásfellebbezési iratok, 3519/1946. dr. Bencsi Zoltán ügye. 3–4.

könyveket írt. Ebben a mai modern konyhának megfelelően kategorizálta a kalóriaszegény ételeket, de magáról is elnevezett fogásokat.³¹ A turáni táborból Bencsivel való konfliktusa miatt távozott, és visszatért egyházi szolgálatba. Nézetei nem változtak. Levelezéseiben lelkész társaisal, feljebbvalóival helyenként így kezdődtek: „*Fajtestvér [...] barátom*”.³²

Már csak azért is, mert a kezdeti egyistenhívő szertartásoknak ő adott otthont a Nagykörúton, aztán ő volt a Pogánytorony telektulajdonosa.³³ Szász Farkast is ki kell emelnünk. 1855-ben született Erdélyben, a nemes csegezi és mészkői Szász család sarja volt. Felekezete szerint ő is unitárius volt. 1908 óta élt Budapesten.³⁴ Nyugalmazott minisztériumi tisztségviselő volt.³⁵ Közműfizetési botrányai kapcsán maradtak fenn iratok.³⁶ Az 1941-es népszámláláskor a vallásához következetesen azt írta vagy íratta, hogy: „*ősi*”.³⁷ 1942 októberében hunyt el, unitáriusként jegyezték be a halotti anyakönyve szerint. A sírja a turáni gondolathoz hű, a Farkasréti temető egyik kiemelkedő látványossága.³⁸

De olyan emberek is a tábor tagjainak sorát erősítették, mint Magyar Adorján 'gondolkodó'.³⁹ Neki 'köszönhetjük' többek között azokat a teljesen elrugaszkodott gondolatokat, miszerint a harmadik szemmel rendelkező kételtű emberek voltak az emberiség ősei, akik természetesen a Kárpát-medencében éltek, szerelmi kiválasztódás útján szaporodtak, és magyarok voltak.⁴⁰ A turáni egyistenhívőknek volt néhány vidéki településen is csoportja.⁴¹ Ezek közül a szélsőséges mozgalmak szinte mindegyikével kapcsolatba került orosháziak

31 Vö.: KÖRÖSPATAKI KISS Károly: *Életmódunk reneszánsza*. [k. n.] Budapest, 1926., KÖRÖSPATAKI KISS Károly: *Vegetárius szakácskönyv*. [k. n.] Budapest, 1936., KÖRÖSPATAKI KISS Károly: *Szép életünk eubiotikus-vegetárius erdélyi kis szakácskönyve...* Iránytű, Budapest, 1932.

32 12 darab dr. Szent-Iványi Sándorhoz, dr. Kiss Elekhez, Dimény Mózeshez és Ferencz Józsefhez írott levél. Szent-Iványi Sándor Unitárius Gyűjtemény – MUEMEL X/h 3. doboz. 3. tétel 58. sz. dr. Szent-Iványi Sándor hagyatéka.

33 Budapest, III. kerület, Aranyhegy dűlő 22566. hrsz. telek. BFL, IV. 1472. a. Budapest Székesfőváros III. Kerületi Elöljáróságának iratai. Általános közigazgatási iratok. 20416/1934. (19401/1933) Szász Farkas építési ügye.

34 BFL, IV 1419 j. Az 1941. évi népszámlálás budapesti felvételi és feldolgozási iratainak gyűjteménye. IX. kerület, Ferenc krt. 23., dr. Szász Anna lakásíve.

35 A boldogság tornya épül az Aranyhegyen. Saját költségén kétemeletes kilátótornyot épített egy nyugalmazott köztisztviselő. *Budapesti Hírlap*, LIII. évf. 169. sz. (1933. július 28.) 5.

36 BFL, IV. 1402. b. Központi járás főszolgabírójának iratai. Általános közigazgatási iratok. 1924. 217. sz. Szász Farkas vízdíj ügye.

37 BFL, IV 1419 j. Az 1941. évi népszámlálás budapesti felvételi és feldolgozási iratainak gyűjteménye. IX. kerület, Ferenc krt. 23., dr. Szász Anna lakásíve.

38 ABLONCZY: *Keletre, magyar!* 157.

39 SZABÓ László: Az európai ősmagyarság krónikása – Magyar Adorján. *Krónika*, XV. évf. 15. sz. (1989. szeptember 1.) 6–7.

40 SÁNDOR Klára: Az ezoterikus őstörténet „ősz táltosa”. <https://www.nyest.hu/hirek/az-ezoterikus-ostortenet-osz-taltosa> (Letöltés ideje: 2025. október 23.)

41 Csepel, Érd, Orosháza került néhányszor megnevezésre.

emelkednek ki. Virrasztó Mihály (Koppány) iparos állandó botrányaival hívta fel magára a figyelmet. Turáni és később nyilaskeresztes is volt. A keresztény egyházak elleni izgatás és Orosháza puccsal való elfoglalása miatt is eljárás indult és ítélet született ellene.⁴² 1937-ben az egyistenhitűek érdekében folytatott tevékenysége miatt kitiltották Debrecenből.⁴³ A turániak kiadványainak grafikáiért Szörényi Levente zenész édesapja, Szörényi (Groda) Gyula festőművész felelt.⁴⁴

5. Épített turanizmus

Visszatérve a turáni tábor kezdeti időszakához, és részben már a címben foglalt építményre térve, lássuk a tiszavirág-életű szekta épített örökségének sorsát. A Pogánytorony magánépítkezésként valósult meg az óbudai Aranyhegyen, Szász Farkas unitárius vallású, nyugalmazott minisztériumi tanácsos telkén. A kétemeletes, hatszögletű tornyot Täubel Géza okleveles építész tervezte, Wührl Géza építő-kőfaragó mester kivitelezte. Az építkezési engedélyt 1934. július 26-án adták ki. A hárshelyi homokkőből készült építmény a 177 méter magas Aranyhegyen épült fel a Jutas utcánál, mintegy 30 ezer pengő költséggel. Az Aranyhegyen sokáig a szőlészet, a kertészet és a bányászat volt kiemelkedően fontos, de felmerült egy stadion felépítése is a hely, a hegy adottságai miatt. Szász Farkas magánépítkezését 1933-ból – kétemeletes emléktorony, kilátótorony és árnyékszék tárgyában – 17257/1934. számon engedélyezték.⁴⁵

1935 nyarán a nyomtatott média így számolt be a torony és a szekta létéről: „Üröm és Óbuda között, Budapest határában, szőlők és kelkáposzta táblák felett, a kopár hegy tetején, különös háromemeletes, terméskőből faragott, bástyaszerűen kiképzett torony fúródik a halványkék égbe... Ez a pogány torony, amely, mint titokzatos felkiáltójel ágaskodik a hegytetőn, a gyárak kéményei felett, a porba és ködbe vesző, morajló város határában... Forró, aranyos fényhullámörvény kering az Aranyhegy fennsíkja körül. A torony magányosan és elhagyottan áll keletre néző kapujával, amely mögött kis fülke közepén kerek kőasztal várja a pogányáldozókat, akik a nagy beharangozás ellenére sem jöttek el.”⁴⁶ Az építményt a turáni ősmagyarok, Attila, Árpád és Koppány tiszteletére emelték. Sokszor keveredik, hogy éppen Pogánytorony vagy Atilla-, vagy Attila-, esetleg Árpád-torony az építmény neve, amelynek tetején a kezdeti időszakban még egy bronz turulszobor is

42 Vö.: Már megint Virrasztó tálto. *Békes*, LVIII. évf. 116. sz. (1936. május 20.) 2., Rabló és betörő „rohamosztagekat” szervezett Orosházán egy „turáni tálto”. *Pesti Napló*, LXXXVII. évf. 161. sz. (1936. július 16.) 4.; Újabb 15 napra ítélték Virrasztó Koppányt. *Esti Kurír*, XVI. évf. 19. sz. (1938. január 25.) 3.

43 MNL OL, K 149. Belügyminisztériumi levéltár. Rezervált iratok. 1937-7-9039. sz. i. 3-4.

44 ABLONCZY: *Keletre, magyar!* 158.

45 BFL, XV. 17. e. 306. a. Budapesti Műemléki Felügyelőség tervei és iratai. 1094. sz. Aranyhegyi út.

46 Pogány magyarok vezérkara egy pesti kiskocsmában. *8 Órai Újság*, XXI. évf. 143. sz. (1935. június 26.) 7.

elhelyezésre került. A „pogánytorony” (*die Heidentürme*) elnevezés a művészet-történetben onnan ered, hogy építéséhez római kori, 'pogány' várfalak és síremlékek köveit is felhasználták. Ilyen a nürnbergi vár pogánytornya, a Szent István-dóm (*Stephanskirche*) Bécsben, vagy a köpcsényi templomtorony.⁴⁷ Talán emiatt végül ez a név vált mára általánosan használatossá. Az óbudai Pogánytorony felavatása miatt a rendvédelem és a közigazgatás is nyugtalanná vált. 1935. július 7-re meghirdetett avatóünnepséget végül a rendvédelem szétverte.⁴⁸

Konfliktusok később is voltak, az építkezést pereskedés kísérte, mivel Szász Farkas nem fizette ki a munkát.⁴⁹ 2640 pengővel maradt Täubel Gézának adós, amiből per is lett.⁵⁰ A torony körül öt nyírfát ültettek 1939-ben, amelyeknek nevet is adtak: Balázs, Botond, Csaba, Emese, Lehel.⁵¹ A fa-, növénytiszteltet, természetvédelem amúgy sem állt távol tőlük. Állítólag előírták, ha fiúgyermekük születik, az apák kötelesek 100 fát, ha leánygyermekük, akkor 100 virágot ültetni.⁵² A vérszerződés kapcsán „*Trianon*” injekciós tűket használtak.⁵³ A szektát igyekezett ellehetetleníteni a közigazgatás⁵⁴ és a rendvédelem is, ami végül a szervezet végét jelentette.⁵⁵ 1940 tavaszán Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter titkos rendeletben betiltotta a Turáni Egyistenhívők Táborát.⁵⁶

A második világháború után a torony története új fordulatot vett. Az ÁVH állítólag légtérfigyelő toronynak használta, és a telken lévő épületben időnként foglyokat is őriztek. 1956 után az épület magántulajdonba került.

47 Joseph von Weilen (szerk.): *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képekben*. Magyar Királyi Államnyomda Budapest, 1888. 61–62., Diós István – VICZIÁN János (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon* 12. *Seq-szentl.* Szent István Társulat, Budapest, 2007. 344., A nürnbergi „vasmenyecske”. *Tolnai Világlapja*, XXXI. évf. 7. sz. (1931. február 11.) 46., KOLLEGA TARSOLY István (szerk.): *Révai Új Lexikona*. XII. *Klc-Ky.* Tarsoly Kiadó, Szekszárd, 2003. 616.

48 A Pogány torony. *Zsarátnok*, I. évf. 1. sz. (2010. november) 8.

49 ABLONCZY: *Keletre, magyar!* 156.

50 Az óbudai „Pogány-torony” tervezője beperelte az egyetlen magyarországi pogányt. *Nemzeti Újság*, XVI. évf. 151. sz. (1934. július 7.) 7.

51 KOLOZSI Ádám: Nem fog összeomlani a Pogánytorony – eladó tábla az ősmagyar kultushelyen. *Óbudai Anziks*, VII. évf. 1. sz. (2021) 10.

52 Pogány magyarok vezérkara egy pesti kiskocsmában. 8 *Órai Újság*, XXI. évf. 143. sz. (1935. június 26.) 7.

53 HORVÁTH Ágnes: A műhegyektől a politikai vallásig. *Új Művészet*, XVIII. évf. 12. sz. (2017) 25.

54 Már amikor az angyalföldi egyistenhívők csoportvezetője elindult Kiskunfélegyházára rögtön rendőrségi megfigyelés alá vonták a Belügyminisztérium tájékoztatása szerint. MNL OL, K 149. Belügyminisztériumi levéltár. Rezervált iratok. 1936-7-8844. sz. i. 1.

55 FAZEKAS Csaba: Kisegyházak és szektakérdés a Horthy-korszakban. TEDISZ – SzPA, Budapest, 1996. <https://mek.oszk.hu/01100/01169/01169.htm> (Letöltés ideje: 2025. augusztus 20.)

56 Csak helyi szinten lehetett a rendeletről tudni. Vö.: Betiltották a turáni egyistenhívők szektáját. *Délmagyarország*, XVI. évf. 98. sz. (1940. május 1.) 6., Betiltották a turáni egyistenhívők szektáját. *Orosházi Friss Újság*, XXIX. évf. 99. sz. (1940. május 2.) 5., Belföld. *Esztergom és Vidéke*, LXIV. évf. 35. sz. (1940. május 9.) 1.

A hatvanas évektől a környék egyik izgalmas búvóhelye, a környékbeli gyerekek számára felderítendő játszótér, szánkózó területe volt. A Kádár-korszakban állítólag villámcsapás érte az épületet. Kirándulók, túrázók, városvédők csodálkoztak rá a területre, és szőttek (újra) turisztikai álmokat a terület kapcsán.⁵⁷ Tegyük hozzá, hogy már a 1930-as években, Szász Farkas elképzelései szerint is egyfajta meditatálóhely (is) lehetett volna a 'kilátó'.⁵⁸

A rendszerváltás óta az épület állapota folyamatosan romlik, annak ellenére, hogy 2013-ban helyi védeltséget kapott. Az önkormányzat többször tervezte, hogy a területet kirándulóhellyé vagy kilátóvá alakítja, de a magántulajdon miatt együttműködés nélkül nem tudtak előrehaladni, mindössze állagmegóvás történt. A terület továbbra is elhanyagolt, és esetenként hajléktalanok vagy más csoportok látogatják.⁵⁹ A közterület neve szintén változott. 1994-től Kilátó utca lett.⁶⁰ A Pogánytorony utca elnevezéséről Budapest Főváros III. Kerület, Óbuda-Békásmegyer Önkormányzat 549/ÖK/2009. (IX. 30.) ÖK határozatával döntött. A Pogánytorony fejlesztéséről a Főépítész Irodára nem érkezett be anyag. Magánkézben van, így önkormányzat nem újíthatja fel a tulajdonos együttműködése nélkül, és magánkezdeményezés tervanyaga sem érkezett be. Mindössze állagmegóvás történt az elmúlt években.

Fontos kiemelni, hogy többen a régi funkcióját is megpróbálták feleleveníteni. Úgynevezett őshitűek időről időre megjelentek a 2000-es évektől a torony körül. Sőt, lapot is indítottak *Zsarátnok* címmel, ami 2010-es években rendszeresen megjelent. Alcíme változó volt: hol „*Pogány magyarok lapja*”, hol „*Őshitű magyarok lapja*” volt a címlapon.⁶¹ A 2010 novemberében debütáló lap hasonlóan a *Turáni Roham* című újsághoz egyfajta magyar ősvallás jogosultságát hirdette. Kisebb csoport alakult körülöttük, akik időnként eljártak a Pogánytoronyhoz. Téli ünnepkörre emlékeztek decemberben vagy januárban, miközben bort öntöztek a földre. Illetve tavaszi ünnepet tartottak a márciusi hónapokban.⁶² Nem teljesen világos, hogy ez a csoport azonos-e az előbb említettel, a Magyar Vallás Közössége szervezettel. Ezt eredetileg kanadai magyarok hozták létre, végül Magyarországon is bejegyzésre került,

57 Vö.: Maszek-kilátó. *Esti Hírlap*, IV. évf. 259. sz. (1959. november 4.) 2., A 100 éves Budapest titkai. *Ország-Világ*, XVI. évf. 40. sz. 1972. október 9. 423., BÁLDI Tamás: *Egy geológus barangolásai Magyarországon. Az utolsó húszmillió év nyomában*. Tudomány-Egyetem. Budapest, 2003. 50., RÁDAY Mihály: Romot építünk (Csak látszólag rétegműsor). In: RÁDAY Mihály (szerk.): *Új városvédekezés*. Tarsoly Kiadó, Budapest, 2001. 198.

58 A boldogság tornya épül az Aranyhegyen. Saját költségén kétemeletes kilátótornyot épített egy nyugalmazott köztisztviselő. *Budapesti Hírlap*, LIII. évf. 169. sz. (1933. július 28.) 5.

59 Megmenthető-e a Pogánytorony? – Aranyhegyi kilátások. *Heti Válasz*, XV. évf. 21. sz. (2015. május 25.) 45.

60 RÁDAY Mihály (szerk.): *Budapesti utcanevek A–Z*. Corvina Kiadó, Budapest, 2013. 344., 379.

61 Vö.: *Zsarátnok*, I. évf. 1. sz. (2010. november), *Zsarátnok*, VI. évf. 1. sz. (2016. január).

62 Vö.: *Zsarátnok*, II. évf. 3. sz. (2011. január); II. évf. 5. sz. (2011. március); II. évf. 6. sz. (2011. április); VII. évf. 62. sz. (2016. január).

és ők magukat a Turáni Egyistenhívők Egyháza utódainak tartották.⁶³ A szintén ehhez a mozgalomhoz köthető Ősi Örökségünk Alapítvány könyveket adott ki a lap mellett, amelyek egészen a mai napig megjelennek. Több reprintet is kiadtak a régebbi Turáni Egyistenhívők Tábora egykori kiadványai közül.⁶⁴

6. Összefoglalás

A Turáni Egyistenhívők Tábora által használt egyik legfontosabb helyszín az óbudai Aranyhegyen magánépítkezésként megvalósult, kétemeletes, hat-szögletű Pogánytorony volt. A turanizmus egyik délibábos, helyenként csupa minősíthetetlen személyt maga köré vonzó szerveződés zavaros céljaival elsősorban a médiát vonzotta, és nem a társadalom többségét. Negatív értelemben véve színesítette az ellenforradalmi rendszer amúgy is a kommunistáktól a nyilasokig tartó spektrumot. A születésekor hamvába holt egyházszervezési és új eszmeteremtési kísérlet a mai napig izgatja a történelem iránt érzékeny olvasókat. Az egyistenhívők 'szektája' egy radikális vallási kísérlet krónikája, egy finom társadalomtörténeti metszet. Több mint kilencvenéves épített örökségük a mai napig némán, elhagyatva áll, és várja egyértelmű sorsát. A rendszerváltás óta az épület állapota folyamatosan romlik, annak ellenére, hogy 2013-ban helyi védeltséget kapott. Mivel magántulajdonban van, az önkormányzat a tulajdonos együttműködése nélkül nem tudta felújítani, csupán állagmegóvás történt.

Irodalomjegyzék

- ABLONCZY Balázs: *Keletre, magyar! A magyar turanizmus története*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2016.
- BÁLDI Tamás: *Egy geológus barangolásai Magyarországon. Az utolsó húszmillió év nyomában*. Tudomány-Egyetem, Vince, Budapest, 2003.
- BENCSEI Zoltán: *Útmutató Turáni Egyistenhívők számára, az újjáéledt ősi vallás tanításairól és az Ősi hitünk és más írások című műveiben*. Turáni Egyistenhívők, Budapest, 1935.
- BENCSEI Zoltán (Batu): *A Turáni Egyistenhívőkegyszerű istentiszteletének szertartása*. Szalay Sándor Könyvnyomdája, Budapest, 1936.

63 Vö.: TÖRÖK Péter: *Magyarországi vallási kalauz. II. k.* Akadémia Kiadó, Budapest, 2004. 214.; illetve SZILÁRDI Réka Posztmodern identitáskultúra a magyarországi neopogány közösségekben. *Erdélyi Társadalom*, 2007/5. 114.

64 Ezeket általában a *Zsarátnok* című lapban a Könyvajánló rovatban hirdették meg, többek között a keresztényellenes, nacionalista francia gondolkodó Alain de Benoist mellett Wass Albert, Grand-pierre K. Endre stb. könyveivel együtt.

- BENCSE Zoltán, dr.: *Ősi hitünk és más írások. Ősi Örökségünk Alapítvány*, Budapest, 2015.
- DIÓS István – VICZIÁN János (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon 12. Seq-szentl. Szent István Társulat*, Budapest, 2007.
- FAZEKAS Csaba: *Kisegyházak és szektakérdés a Horthy-korszakban. TEDISZ – SzPA*, Budapest, 1996. <https://mek.oszk.hu/01100/01169/01169.htm> (Letöltés ideje: 2025. augusztus 20.)
- GULYÁS Pál: *Magyar írók élete és munkái. Új sorozat 2. Bálint Sándor – Berényi János. [Hasonmás kiadás] Argumentum Kiadó*, Budapest, 1993.
- GYURGYÁK János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története. Osiris*, Budapest, 2007.
- HORVÁTH Ágnes: A műhegyektől a politikai vallásig. *Új Művészet*, XVIII. évf. 12. sz. (2017) 24–27.
- HUNFALVY Pál: Bunsen: Outlines of the philosophy of universal history, applied to language and religion (könyvismertetés). *Nyelvtudományi Közlemények*, 1864/3. 381–460.
- KODOLÁNYI János: *Boldog Margit. Magvető*, Budapest, 1964.
- KOLLEGA TARSOLY István (szerk.): *Révai Új Lexikona. XII. Klc–Ky. Tarsoly Kiadó, Szekszárd*, 2003.
- KOLOZSI Ádám: Nem fog összeomlani a Pogánytorony – eladó tábla az ősmagyar kultushelyen. *Óbudai Anziks*, VII. évf. 1. sz. (2021) 10–15.
- KÖRÖSPATAKI KISS Károly: *Életmódunk reneszánsza. [k. n.] Budapest*, 1926.
- KÖRÖSPATAKI KISS Károly: *Szép életünk eubiotikus-vegetárius erdélyi kis szakácskönyve... Iránytű*, Budapest, 1932.
- KÖRÖSPATAKI KISS Károly: *Vegetárius szakácskönyv. [k. n.] Budapest*, 1936.
- KÖSZEG Ferenc: Egy kád víz (részlet). *Holmi*, 2009/4. 494–512.
- RÁDAY Mihály: Romot építünk (Csak látszólag rétegműsor). In: RÁDAY Mihály (szerk.): *Új városvédőbeszéd*. Tarsoly Kiadó, Budapest, 2001. 198.
- RÁDAY Mihály (szerk.): *Budapesti utcanevek A–Z. Corvina Kiadó*, Budapest, 2013.
- SZENDREI László: *A turanizmus – Definíciók és értelmezések 1910-től a II. világháborúig. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő – Gödöllő*, 2010.
- SZILÁRDI Réka: *Posztmodern identitáskultúra a magyarországi neopogány közösségekben. Erdélyi Társadalom*, 2007/5. 103–121.
- TÖRÖK Péter: *Magyarországi vallási kalauz. II. k. Akadémia Kiadó*, Budapest, 2004.
- UMEMURA Yuko: *A Japán-tengertől a Duna-partig. Imaoka Dzsúicsiro életpályája a magyar–japán kapcsolatok tükrében. Gondolat Kiadó*, Budapest, 2006.
- WEILEN, Joseph von (szerk.): *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képekben. Magyar Királyi Államnyomda*, Budapest, 1888.

Sajtóforrások

- A 100 éves Budapest titkai. *Ország-Világ*, XVI. évf. 40. sz. 1972. október 9.
- A boldogság tornya épül az Aranyhegyen. Saját költségén kétemeletes kilátó-tornyot épített egy nyugalmazott köztisztviselő. *Budapesti Hírlap*, LIII. évf. 169. sz. (1933. július 28.) 5.
- A nürnbergi „vasmenyecske”. *Tolnai Világlapja*, XXXI. évf. 7. sz. (1931. február 11.) 46.
- A pannonhalmi főapát és József királyi herceg beszéltek az Emericana nagy-káptalanján. *Pesti Hírlap*, LVI. évf. 255. sz. (1934. november 23.) 9.
- A Pogány torony. *Zsarátnok*, I. évf. 1. sz. (2010. november) 8.
- Az óbudai „Pogány-torony” tervezője beperelte az egyetlen magyarországi pogányt. *Nemzeti Újság*, XVI. évf. 151. sz. (1934. július 7.) 7.
- Belföld. *Esztergom és Vidéke*, LXIV. évf. 35. sz. (1940. május 9.) 1.
- Betiltották a turáni egyistenhívők szektáját. *Délmagyarország*, XVI. évf. 98. sz. (1940. május 1.) 6.
- Betiltották a turáni egyistenhívők szektáját. *Orosházi Friss Újság*, XXIX. évf. 99. sz. (1940. május 2.) 5.
- Éjféli istentiszteletet tartanak Koppány vezér emlékezetére egy pesti ügyvéd irodájában. *Reggeli Újság*, VI. évf. 24. sz. (1934. június 11.) 6.
- Érden akartak fehér lovat áldozni a pesti pogányok. *Magyarország*, XLIV. évf. 152. sz. (1937. július 8.) 5.
- Már megint Virrasztó táltos. *Békés*, LVIII. évf. 116. sz. (1936. május 20.) 2.
- Maszek-kilátó. *Esti Hírlap*, IV. évf. 259. sz. (1959. november 4.) 2.
- Megmenthető-e a Pogánytorony? – Aranyhegyi kilátások. *Heti Válasz*, XV. évf. 21. sz. (2015. május 25.) 45.
- Mit akarunk? *Turáni Roham*, III. évf. 4. sz. (1937. június 10.) 1.
- Pogány magyarok vezérkara egy pesti kiskocsmában. *8 Órai Újság*, XXI. évf. 143. sz. (1935. június 26.) 7.
- Pogány temetés Rákoscsabán. A turáni pogány szekta táltosa temette el a szekta elhunyt tagját, Mikola Kálmán technikust. *Pesti Napló*, LXXXV. évf. 171. sz. (1934. július 31.) 6.
- Pogány temetés. *Pesti Napló*, LXXXV. évf. 175. sz. (1934. augusztus 4.) 12.
- Pogányok a malom alján. *A Reggel*, XIII. évf. 31. sz. (1934. augusztus 13.) 10.
- „Pogányok a malom alján” – A turáni egyistenhívők sajtópere felmentő ítélet. *8 Órai Újság*, XXI. évf. 124. sz. (1935. június 1.) 2.
- Rabló és betörő „rohamosztagokat” szervezett Orosházán egy „turáni táltos”. *Pesti Napló*, LXXXVII. évf. 161. sz. (1936. július 16.) 4.
- SZABÓ László: Az európai ősmagyarok krónikája – Magyar Adorján. *Krónika*, XV. évf. 15. sz. (1989. szeptember 1.) 6–7

Turáni Egyesült Államok. *Turáni Roham*, VI. évf. 2. sz. (1939. március 10.) 1. Újabb 15 napra ítélték Virrasztó Koppányt. *Esti Kurír*, XVI. évf. 19. sz. (1938. január 25.) 3.

Vérrel avattak gyermeket Orosházán Turáni Egyistenvivők ősmagyar szertartása a Jankó-postán. *Orosházi Friss Hírek*, XIII. évf. 87. sz. (1936. április 16.) 1–2.

Levéltári források

BFL, IV 1419 j. IX. kerület, Ferenc krt. 23.

BFL, IV. 1402. b. 1924. 217. sz.

BFL, IV. 1472. a. 20416/1934.

BFL, IX. 282. b. 6315. sz.

BFL, XV. 17. e. 306. a. 1094. sz.

MNL OL, K 149. 1936-7-8844. sz.

MNL OL, K 149. 1937-7-9039.

Szent-Iványi Sándor Unitárius Gyűjtemény – MUEMEL X/h 3. doboz. 3. tétel 58. sz.

ZSIDAI RÉKA

EGY DUNÁNTÚLI FŐNEMES, GRÓF FESTETICS GYÖRGY A KÖZJÓÉRT

Korszellem, műveltség, értékrend

1. Bevezetés

Gróf Festetics György (1755–1819), egy gazdag dunántúli főnemesi család elsőszülött fia¹ a 18. század végén a Zala megyében elhelyezkedő Keszthelyen, egy ekkoriban még Magyarországon is alig számontartott, nemhogy Európában ismert mezővárosban telepedett le. Ezt követő tevékenysége és cselekvési programja a kortárs magyarországi főnemesi családok reprezentánsaihoz képest mindenekelőtt abban nyilvánult meg, hogy Keszthelyen, a saját társadalmi közegétől eltérő módon, egy más jellegű főnemesi udvart alakított ki és működtetett.² Ennek háttérében az öröklött társadalmi státuszt fenyegető uralkodói szándék, illetve személyes sérelmei (adóztatás, hadseregellátás, katonai pályától való kényszerű megválás stb.), másfelől a gróf személyiségjegyei állhattak.³ Kiemelkedő műveltsége, melyet a bécsi *Collegium Theresianum* hallgatójaként alapozott meg, feltétlenül hozzásegíthette annak felismeréséhez, hogy a 'közjó' érdekeinek szolgálata, vagyis a magyar nemzeti érdekeknek megfelelő cselekvés nem a mindent korlátozó és hatalmi eszközzel rendelkező idegen dinasztia, a bécsi udvar ellenében valósítható meg. Ebben az értelmezésben az állam, vagyis az összbirodalmi érdekek szempontjából is hasznosnak tekinthető szakképző intézmények alapítása,

1 Festetics György életéhez: SZABÓ Dezső: *A herceg Festetics-család története*. Franklin Társulat, Budapest, 1928. 199–313., BONTZ József: *Keszthely város monográfiája*. Farkas János Könyvnyomdája, Keszthely, 1896. 404–415., CSÉBY Géza: *Gróf Festetics György helye a magyar művelődéstörténetben, különös tekintettel a Magyar Minerva könyvsorozatra és a Helikoni Ünnepekre*. PhD-értekezés. Szegedi Tudományegyetem, Irodalomtudományi Doktori Iskola, Szeged, 2013. 8–13., 17–48.

2 ZSIDAI Réka: Egy dunántúli főnemesi udvartartás a 18–19. század fordulóján: Festetics György belső rendtartása. *Orpheus Noster*, 2018/1. 22–34., ZSIDAI Réka: Presztízs és udvari személyzet Festetics György udvarában. In: GYÖRGY Sándor – HAJNÁCZKY Tamás – KANYÓ Ferenc (szerk.): *Történelmi útvesztők. Válogatás a Napi Történelmi Forrás szerzőinek írásaiból II.* Gondolat Kiadó, Budapest, 2018. 194–222., ZSIDAI Réka: Udvari élet és presztízs: adalékok Festetics György udvartartásához. *KRE-Dit*, 2018/1. Oldalszámok nélküli online verzió: <http://www.kre-dit.hu/tanulmanyok/zsidai-reka-udvari-élet-es-presztizs-adalekok-festetics-gyorgy-udvartartasahoz/> (Letöltés ideje: 2025. november 23.)

3 KURUCZ György: *Keszthely grófja. Gróf Festetics György*. Corvina Kiadó, Budapest, 2013. 118., 122–124., 129–136.

ha úgy tetszik, a dinasztia pártfogásának elnyerése révén lehetséges.⁴ Ezen megállapítások indokolják, hogy Festetics keszthelyi tartózkodása, kiemelt birtokközpontként való fejlesztése, a városhoz kapcsolódó intézményi és egyéb presztízsberuházásai nem pusztán a fényűzés, a reprezentáció megjelenítéseként értelmezhetők, hanem egy rejtett politikai program részének is tekinthetők.⁵ Annál is inkább, hiszen paradox módon egy vidéki mezővárost emelt szellemi központtá, ahol számos, a 'közjó' szolgálatát célzó intézményt (zeneiskola, rajziskola, különböző szakképzési szinteket magába foglaló mezőgazdasági tanintézet) alapított. Mindemellett a nemzeti önrendelkezést elősegítő intézmény létrehozása, így az országos katonai tisztképző intézet, a későbbi *Ludoviceum*, vagy az ország érdekeinek szolgálatára felkészítő magyar nemesi hivatalnokképző intézet, saját elnevezése szerint a *nemesi konviktus* fűződik Festetics nevéhez. A kor kommunikációs eszközeit megfelelő módon alkalmazva, előkelő hazai és külföldi látogatók sorát vonzotta Keszthelyre.⁶

Jelen tanulmányomban további adalékokkal kívánok hozzájárulni és árnyalni a korabeli magyarországi főnemesség műveltségéről és mentalitásáról kialakult képet. Különös tekintettel fókuszálok Festetics értékközpontú, így részben már az előjogok nélküli, vagyis a polgári társadalmi berendezkedés szemléletét tükröző megnyilvánulásaira. Primer források tekintetében alapvető kiindulópontként a *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában* (MNL OL) őrzött, a P szekcióban, azaz a családi levéltárakban fellelhető kéziratos forrástípusok,⁷ a korabeli sajtóorgánumok (*Hasznos Multságok*, *Göttingische Gelehrte Anzeigen*, *Magyar Hírmondó*, *Tudományos Gyűjtemény* stb.), illetve Kazinczy Ferenc levelezései tekinthetők waz irodalmi és pedagógiai munkák mellett.

2. Korszellem és elvárások

2.1. Házasságkötési stratégia

Az elit karrierépítése, netán a kapcsolati háló bővítése, a család presztízsének, vagy éppen az anyagi meg gondolásoknak megfelelően történő párválasztás mindenképpen jellemzőnek tekinthető a korszakban. Az egykori Festetics családi iratanyagban nem találhatók olyan levelek, amelyek a házasságkötés érzelmi megalapozottságára engednének következtetni, és ez azért is lényeg-

4 Uo. 126., 123., 161–163., 198., 282., 284–285. Festeticsnek a 'közjó'-hoz való viszonyulásához: Uo. 95–96., 194.

5 Uo. 284., 292., 296.

6 Uo. 170., 179., FEHÉR Katalin: Festetics György oktatási tevékenysége és a korabeli sajtó. *Magyar Pedagógia*, 1997/1. 61–77.

7 Szükséges megjegyezni, hogy az utóbbi néhány évben a Directio ügyiratai átrendezésre, adott esetben átszámozásra kerültek, a fóliószámok pedig egy dobozon, csomón belül többször ismétlődnek.

ges, mert György édesapja, Festetics Pál (1722–1782) az elsőszülött fiát kényszerítette érdekházasságra, amely egyértelműen nélkülözte a szabad, érzelmi alapú párválasztás lehetőségét. Minthogy a család anyagi helyzete nem volt kedvező az adósságterhek következtében, így az apa előnyös házasságot igyekezett összehozni fiának. Gróf Sallér István nádori ítélőmester lányára, Sallér Judit grófnőre (1765–1829) esett a választás, akinek a hozománya 400 000 forint értéket tett ki. Kurucz György megállapításaira támaszkodva tudjuk, hogy az adósság nem a fényűzés miatt halmozódott fel, hanem az elődök perek révén szerzett birtokvásárlásaihoz köthető. A frigy teljesen érdelemmentes érdekházasságnak minősült az anyagi helyzet stabilizálásának és a családi béke megteremtésének érdekében. Festetics Pál érzelmileg és anyagilag is zsarolta fiát, feltűnő módon azonban fia ellenállását lélektani ráhatással, a családja iránti kötelezettségekre való határozott figyelmeztetéssel, valamint a családi örökségből való kizárással törte meg. Festetics György ezzel a gesztussal, áldozatvállalásával bebizonyította családi rangjának fenntartása iránti elkötelezettségét.⁸ A gróf karrierje, előléptetése szempontjából nem elhanyagolható Sallér Judit szerepe, ugyanis kitartásának, közbenjárásának és feltételezhetően női vonzerejének köszönhetően lehetősége nyílt II. Józseffel (ur. 1780–1790) történő személyes találkozásra.⁹

Habár a korszakban több szerepkörrel volt felruházva a nő, a vizsgált források, vagyis a *Directoratusi* ügyiratok feltűnő módon nem tartalmaznak információt egy-két utalástól eltekintve Festetics feleségére, Sallér Judit grófnőre. Ahogy a leltárak bizonyítják, férj és feleség külön lakrészrel rendelkezett, ami a korszakban természetesnek számított.¹⁰ A szakirodalom alapján levelezésükből néhány darab maradt ránk, melyek nélkülözik az érzelmeket, így ezt az érzelmi stabilitást, kompenzációs szerepkört valószínűleg nővére, Festetics Julianna (1753–1824) töltötte be.¹¹ Ez annak tulajdonítható, hogy a házaspár kapcsolata alapvetően megromlott, ami elsősorban fiúk, László gróf (1785–1846) nevelésének eltérő elveiből fakadhatott. Nem segített kapcsolatokon, hogy a kor szokásaihoz alkalmazkodva a keszthelyi gróf csupán apai nyomásra, társadalmi állásához illő érdelemmentes érdekházasságot kötött. A két fél végül a különélés mellett döntött, vagyis Festetics Keszthelyen, míg

8 KURUCZ: Keszthely grófja. Gróf Festetics György. 104–110., KURUCZ GYÖRGY: Adósság, hitel, törlesztés: Festetics György pénzügyi helyzete 1782 és 1818 között. *Századok*, 2006/3. 539–565., SZABÓ: A herceg Festetics-család története. 210–213., 217. Az utódlás kérdésének lélektani hátteréhez, egy főnemesi, nemesi család előbbre jutásának kérdéséhez adalékokkal szolgál: ERDÉLYI Gabriella: Esterházy Miklós mint családfő: utódlás és érzelmek egy 17. századi arisztokrata dinasztiában és mozaikcsaládban. *Történelmi Szemle*, 2019/4. 657–680.

9 KURUCZ: Keszthely grófja. Gróf Festetics György. 121.

10 Vö. Somlai Péter: A „hagyományos háztartások” és a „polgári intimitás”. (Két típus a családi kapcsolatok társadalomtörténetéből.) *Szociológia*, 1984/1–2. 16.

11 KURUCZ: Keszthely grófja. Gróf Festetics György. 115.

felesége Bécsben élt. Mivel a külvilág felé fontos volt a látszat, ez végül egy méltányos válási szerződés aláírását eredményezte 1805. április 15-én.¹²

A Festetics György fia, Festetics László és Hohenzollern-Hechingen Jozefin (1790–1856) közötti (érdek)házasság(-)kötés különleges és reprezentatív volta mindenképp kiemelendő a családi presztízs szempontjából. A menyasszony ugyanis nemcsak egy Habsburg-házzal rivális dinasztiából származott, hanem hercegi leszármazott is. Ez jelentős részben hozzájárult a Festetics-imázshoz, hiszen ilyen magas rangú házastárssal nem sok magyarországi főnemesi, főúri család büszkélkedhetett, egy Esterházy hercegi családot vagy egy Pálffy gróftól leszármítva. Fontos adalék, hogy Gerics Pál georgikoni professzor (1792–1868) is tárgyalt a porosz udvarban, még ajánlóleveleket is kapott, amit minden bizonnyal a Festetics család hercegi kapcsolatának köszönhetett.¹³ Az eljegyzésről a *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1811. október 9-ei száma is beszámolt, melyet a Kazinczy-levelek IX. kötete is közölt:

„Hazánknak díszére, Nemzetünk ditsőségére, 's önnön Famíliájának jeles fényességére a' régi nagy példákat megújította Mélt[óságos]. Gróf Tolnai Festetits László Ur, Ts[ászári]. Kir. Kamarás és a' Nemes Felkelő Seregnél Fő Fő [!] Hadnagy Ő N[agysá]ga, midőn ezen nyáron a' Hohenzollern Hechingen Uralkodó Háznak Josefina nevű Herczeg Asszonyát magának eljegyzette. A' házassági összekelés ugyan Hechigenben Stuttgart mellett September elején ment végbe. A' honnan ezen szép ifjú pár már haza érkezett.”¹⁴

László gróf és Jozefina közti frigy szintén nem szerelmi, hanem érdek-házasság volt, amely biztosította Festetics György jövőbeni helyzetét. A lánykérést és a házassági szerződést is a gróf saját maga tárgyalta le a Hohenzollern-Hechingen családdal a csehországi üdülővárosban, Töplitzben.¹⁵ A házassági szerződés megerősítésre került, melynek hitelesítését a magyarországi joggyakorlat szerint Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyvének hiteles másolata rögzít. Ez több mint egy jogi aktus, ez is a presztízs és társadalmi állás demonstrációja, a magyar nemesi, főnemesi társadalmi élet számára is fontos üzenettel bírt.¹⁶ Kazinczy Ferenc, a nyelvújítási mozgalom vezéregyénisége (1759–1831), amikor egyik levelében ne-

¹² Uo. 106., 187–193.

¹³ KURUCZ György: Válogatás Gerics Pál georgikoni tanár nyugat-európai jelentéseiből és leveleiből. FONS, 2006/2. 247.

¹⁴ Váczy János (szerk.): Kazinczy Ferenc levelezése IX. kötet. 1811. július 1. – 1812. június 30. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1899. 576.

¹⁵ MNL OL Festetics Lt (Gersei Pethő család) Memorabilia P 235 (a továbbiakban: P 235) 120. d. pp. 807–809.

¹⁶ Uo. pp. 815–818.

heztelő módon írt Festetics Györgyről, szintén célzott a „hercegi meny”-re.¹⁷ Ez azt jelenti, a házasságkötés a kor magyar nemesi, értelmiségi közönsége előtt ismert volt, és igen komoly eseménynek számított. Festeticset a Batthyány vagy az Esterházy hercegi ághoz képest ez is a többi magyar család fölé emelte.

A házasságkötésre 1811. augusztus 31-én került sor a baden-württembergi tartományban található Hechingenben. Az esemény különlegességét jelzi és a Festetics család presztízsét, nagyrabecsülését igazolja, hogy a keszthelyi zsidó hitközségtől nászajándékként ezüst ajándékot kapott az ifjú pár. A respektusról készült egy tizenhat oldalas héber–német nyelvű füzet,¹⁸ amely imákat és könyörgést is tartalmaz. A füzet egyébként később a keszthelyi születésű, zsidó származású zeneszerző, zenepedagógus, Karl Goldmark (1830–1915) tulajdonába került, melyet ma a *Helikon Könyvtár* őriz. A grófné nagylelkűségéről tanúskodik, hogy hálája jeléül 1812. január 1-jén létrehozott egy alapítványt 3000 forint tőkealappal a zsidó hitgyülekezet kórházának finanszírozására, valamint templomuk renoválására, bővítésére. A profit termelése érdekében a tőkét a hitközség vezetőjére, Baron Mayerre bízta.¹⁹

A nagyvonalú keszthelyi gróf, az újdonsült após az előkelő származású menyét ruhákkal, porcelánkészlettel, gyémántokkal ajándékozta meg, finanszírozta fia bécsi költségeit, de a leendő unokájának dajkájáról is gondoskodott anyagilag.²⁰ Természetesen a házasságkötés alkalmából köszöntők, üdvözlő versek sora látott napvilágot a korszak szokásaihoz alkalmazkodva, így a Georgikon professzora, Asbóth János német nyelven,²¹ Hayn orvos, gyógyszerész héberül és németül,²² Rájnis József (kőszegi) (1741–1812) georgikoni tanár, teológiai és bölcséleti doktor pedig magyarul, aki költeményében egy hasonlattal jellemezte a párt, miszerint

17 VÁCZY János (szerk.): *Kazinczy Ferenc levelezése XIII. kötet. 1815. július 1. – 1816. február 29.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1903. 413.

18 A keszthelyi izraeliták imája a legkegyelmesebb gróf Festetics György és felesége Sallér Judit, és fiuk Festetics László és felesége Hohenzollern Jozefinért, elmondta Beck Pinkas, a zsidó fiatalok tanítója. [Keszthely] [é. n.] 3–13. Németül ez olvasható a 3. oldalon: „Gebet der Israeliten zu Kestelly für Ihre genädigste Herrschaft. Gräfliche Ex: Georg Festetics mit seine Gemahlin Judit Fräulein von Sallir mit dessen Sohn Ladislaus Festetics mit seine Gemahlin, Durchlau. Fürstin Josephine v: Hohenzoll. gegeben von Pincas Beck Lehrer der Israelitischen Jugend.” In: Uo. 3.

19 BÜCHLER Sándor: Goldmark Károlyról és atyjáról. Magyar Zsidó Szemle, 1939/56. 33–34.

20 KURUCZ: Keszthely grófja. Gróf Festetics György. 275.

21 *Cantate an die Durchlauchtige Princessin Josephine von Hohenzollern-Hechingen. Neuvermählte des Hochgebohrnen Herrn Grafen Ladislaus Festetics von Tolna. [...] Bey Ihrer Ankunft in Keszthely, den 10ten Nov. 1811. [...] Weszprim [Veszprém], 1811.*

22 *Hymen auf die Vermählung des Hochgebohrnen [...] Herrn Ladislaus Festetics Grafen von Tolna mit Ihrer fürstlichen Durchlaucht Fürstin von Hohenzollern: Gesungen im Nahmen der israelitischen Glaubensgemeinde zu Keszthely [...]. Pest, 1811.*

összeillenek, mint a drágakő az arannyal.²³ A hercegnőről a közvélemény pozitívan nyilatkozott, kedvelt személynek számított a magyar társadalomban. A *Magyar Énekek Második Füzetét* például Spech János (1767–1836) zeneszerző, karmester a csillagkeresztes dámának ajánlotta tisztelettel, aki származása ellenére nemcsak tudott magyarul, de pártfogolta is a magyar nyelvet.²⁴

2.2. Nevelés és neveltetés

A korszak társadalmi, politikai, katonai elitje számára a karrierépítés lehetetlen lett volna a megfelelő ismereteket biztosító edukációs háttér nélkül. További előfeltételként a családi, társadalmi kapcsolatok és befolyás nyilvánvaló szerepet játszottak egy-egy életpálya alakulásában.²⁵ A Magyar Királyságban a 18. század második felében a hasznos polgárok nevelése és a 'közjó' szolgálata vált az állam feladatává.²⁶ A keszthelyi gróf a rangból, társadalmi státusból adódóan, a korszak elvárásaihoz igazodva tudatosan neveltette fiát, László grófot, aminek érdekében komoly anyagi áldozatokra is hajlandó volt.²⁷ Festetics György 1790-ben az európai műveltségű Péteri Takáts Józsefet (1767–1821) szerződtette nevelőnek fia mellé, majd 1799-től Kulcsár István (1760–1828) került Festetics szolgálatába. Az ifjú gróf 1793-

23 RÁJNIS József: Örvendező vers a' melly Keszthelyen énekeltetett, midőn a' méltóságos Tolnai Gróf Festetics László, az austriai ts. k. a Felsőnek kamarássa, a' hazánkat védelmező nemes seregnek egy osztályában ezeredes fő hadnagy' helytartója, a' főhatalmú Hechingi Hohenzollern uralkodó herczegnek véréből eredett Jozefinával, az ő hitves társával Keszthely városába érkezett. Weszprém [Veszprém], 1811.

24 KULCSÁR István (szerk.): Hasznos Multságok. Pest, 1823. II. félév. 313–314. „Háládatos tisztelettel veszi tehát a' haza, hogy ezen Énekek homlokán azon Herczeg Asszonynak nevét láthatja, ki nyelvünket nem csak tudja, és kedveli: hanem örömet gyámolítja is. Mellyre nézve a' Magyar Nemzet vele, mint egygyik nagy lelkű Fő Asszonyával, méltán büszkélkedhetik.” In: Uo. 314.

25 KURUCZ György: Kényszerhelyzet és vízió: Gróf Festetics György és a magyarországi agrárszakoktatás a 18–19. század fordulóján. In: BÁRÁNY Attila – Orosz István – Papp Klára – Vinkler Bálint (szerk.): Műveltség és társadalmi szerepek: arisztokraták Magyarországon és Európában. Learning, Intellect and Social Roles: Aristocrats in Hungary and Europe. Speculum Historiae Debreceniense. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete Kiadványai 18. Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, Debrecen, 2014. 451–455., KURUCZ: Keszthelyi grófja. Gróf Festetics György. 72., 96–97., 121., 185. A nevelési trendek és a családfelfogás megváltozásának folyamatához a 15–18. századig lásd: Philippe ARIÈS: Gyermek, család, halál. Gondolat Kiadó, Budapest, 1987. 250–259.

26 H. Balázs Éva – KRÁSZ Lilla – KURUCZ György (szerk.): Hétköznapi élet a Habsburgok korában 1740–1815. Mindennapi történelem sorozat. Corvina, Budapest, 2007. 106., KOSÁRY Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Budapest 1980. 410–413. Részletesen a Ratióhoz: Uo. 413–424.

27 Festetics alkalmazott korrepetitort, és magántanároknak is fizetett. STOHL Róbert: Fragmenta Takatsiana: források és kiegészítések péteri és tети Takáts József (1767–1821) életrajzához. Doktori értekezés. Szegedi Tudományegyetem Irodalomtudományi Doktori Iskola, Szeged, 2009. 55. Egy 1805. május 19-én kelt Takáts leveléből kiderül, hogy László vadászt és posztiliont (lovassküldöncöt) fogadott 20 forint/hó összegért. MNL OL Festetics Lt Directorátusi ügyiratok (a továbbiakban: P 279) 42. d. T. I. ff. 708–708v.

tól Bécsben tanult, így az apai utasítások és a nevelők részletgazdag beszámolóí írásban történtek.²⁸ A témával behatóbban Stohl Róbert, részben Kurucz György foglalkozott, ám nem megkerülhető a források elemzése a presztízis szempontjából, illetve abból a megközelítésből, hogy Festetics meggyőződésből, a felvilágosodás szellemében a 'közjó' ügyét szolgálva a nemzeti művelődés, kultúra fejlődésének és terjesztésének reményében tevékenykedett.

Az ifjú gróf pazarló életmódot folytatott, társadalmi állásához és életkorához mérten költekezett, melyet az elfoglalt apai támogatás lehetővé tett. A Festetics László neveltetésére fordított összegek önmagukban is sokatmondóak. A pénzösszeg felhasználása egyértelműen öncélú, jelentős része külsőségekre, szórakozásra és időtöltésre lett felhasználva, amihez a gyerekkori anyai elkényeztetés is hozzájárult.²⁹ Ruhatára szintén jó bizonyíték erre, ugyanis igazán impozánsak voltak az úgynevezett „magyar ruhái”, amiket nyest prém, arany- és ezüstgombok és mentekötők, valamint arany öv díszített.³⁰ A hónapokra lebontott tételes kimutatások megtalálhatók a *Directorátusi ügyiratok* között. A kiadások tekintetében diagram formájában közlök egy adatsort, amely alkalmas a manifesztációra és következtetések levonására. Az összegek kezdetben 500 forint (a továbbiakban: ft) körül alakultak, melyek nem csekélyek. Az 1800. évi decemberi kimutatás azonban majdnem a dupláját, 977 ft 40 krajcárt (a továbbiakban: xr) mutat. Ez a hirtelen megugró összeg a téli hideg időjárással összefüggésben magába foglalja a tűzifára szánt összeget, illetve annak behordatását és feldaraboltatását.³¹ Az 1802. év végi, illetve 1803. első negyedévi költségek emelkedése pedig egyértelműen a *nagy utazás* előkészületeivel hozható összefüggésbe (1. diagram).³² Külön számadás gyűjti össze az utazás felszerelésének költségeit, melyek összesen 1003 ft 15 xr-t tettek ki. Tételeken a posztósnak fizettek 60 ft 30 xr-t, a gombkötőnek 24 ft 23 xr-t, a szabónak a libériákért 52 ft 17 xr-t, a szűcsnek prémekért és mente bélelésért 12 ft-ot. Egy báránybőrből készült nyeregterítő 7ft 30 xr-ba került, egy pár csizma 6 ft-ba, egy süveg 2 ft 30 xr-ba, egy bokréta 6 ft 30 xr-ba. A textíliák mellett a szíjgyártó munka jelentett külön kiadást, ami főleg a lovagláshoz kapcsolódik. Beszerezték Festetics Lászlóék egy magyar, egy török és két angol lószerszámot, egy tarsolyt, egy patrontáskát, egy lódingot, vagyis

28 STOHL: *Fragmenta Takatsiana: források és kiegészítések péteri és téti Takáts József (1767–1821) életrajzához. Doktori értekezés.* 20., 25., STOHL Róbert: Festetics László neveltetéséről. In: UJVÁRY GÁBOR (szerk.): *Lymbus: Magyarságtudományi Forrásközmények.* Balassi Bálint Magyar Kulturális Intézet – Klebelsberg Kuno Alapítvány – Magyar Országos Levéltár – Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság – Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 2008. 212.

29 KURUCZ: *Keszthely grófja. Gróf Festetics György.* 274., 187–189.

30 MNL OL Festetics Lt P 279 33. d. ff. 361v–362v.

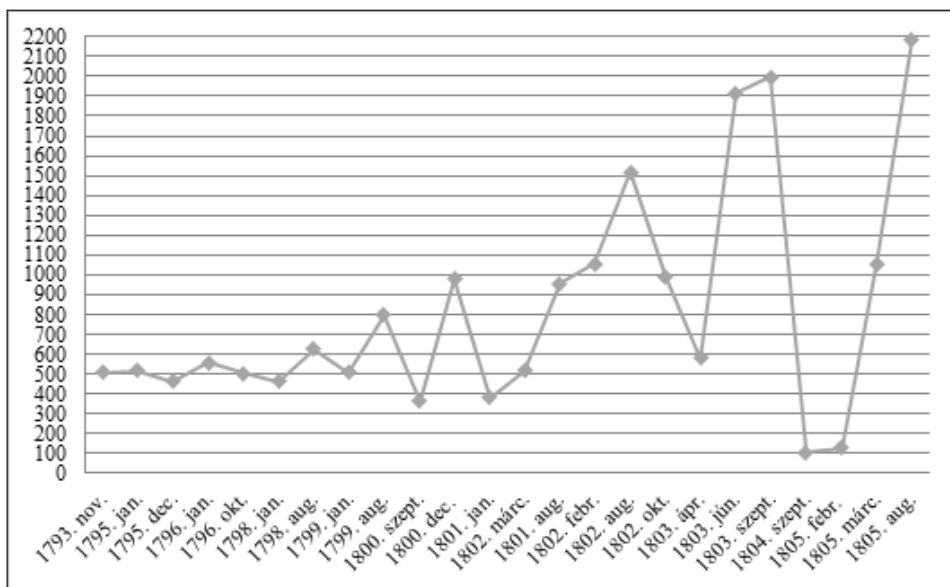
31 MNL OL Festetics Lt P 279 23.d. f. 163.

32 Például az 1802 október havi költségek: 989 ft 32 xr. MNL OL Festetics Lt 32. d. f. 519–526v.

tarsolyszerű táskát, egy fékszárat (449 ft 18 xr). A nyereggyártónak fizettek 100 ft 30 xr-t, a kardkészítőnek 32 ft 30 xr-t, a magyar szabónak 24 ft 28 xr-t, a német szabónak pedig 6 ft 30 xr-t. A posztót vörös és zöld színben magyaros csótárnak (nyeregtakarónak), míg a kék színűt németnek vásárolták meg (47 ft 3 xr). A beszerzések közé tartozik még arany és ezüst paszomány 86 ft 3 xr értékben, sárga színű magyaros csótár a hétköznapiakra (12 ft 24 xr), a magyar csótárakhoz aranszínű díszítő zsinór (16 ft).³³ Az utazásra fordított költségek nagyjából 3163 ft 45 xr-t emésztettek fel.³⁴

1. diagram

Festetics László neveltetésére fordított összeg (ft)

Forrás: MNL OL Festetics Lt P 279 4. d. ff. 285–285v., Uo. 5. d. ff. 460–465., Uo.

6. d. ff. 111–111v., Uo. 8. d. ff. 245–245v., Uo. 8. d. ff. 253–253v., Uo. 10. d. ff. 230–238., Uo. 12. d. ff. 361–361v., Uo. 14. d. ff. 1–1v., Uo. 16. d. ff. 160–160v., Uo. 17. d. ff. 17–18., Uo. 22. d. ff. 395–395v., Uo. 23. d. f. 163., Uo. 23. d. f. 2., Uo. 24. d. f. 7., Uo. 26. d. ff. 478–488v., Uo. 25. d. ff. 36–36v., Uo. 28. d. (nincs fólió), Uo. 32. d. f. 519–526v., Uo. 33. d. f. 355., Uo. 34. d. f. 336., Uo. 35. d. f. 638., Uo. 40. d. f. 162., Uo. 42. d. f. 682., Uo. 42. d. f. 683–683v., Uo. 48. d. T. II. f. 224.

³³ MNL OL Festetics Lt P 279 34. d. f. 327. Bővebben: Uo. ff. 327–349.

³⁴ Uo. ff. 614–615.

Festetics László neveltetése a családi tradíciót, mintát követve magánnevelővel valósult meg. Festetics György rendkívül tudatosan építette fel fia neveltetését, a nevelőkkel szerződést kötött – ahogy az a korban szokás volt.³⁵ A nevelők elsősorban a John Locke-i és a rousseau-i elveket plántálták az ifjú grófba, majd az alapok elsajátítása után került a bécsi *Theresianumba*. John Locke (1632–1704), az angolszász felvilágosodás előfutárának embereszménye a *gentleman*, azaz művelt ember volt. A *gentleman* nevelésekor Locke a következő célokat, pilléreket tartotta szem előtt, melyek egyébként Rousseau-nál is megjelennek: 1. testi nevelés, 2. erkölcsi és vallásos nevelés, 3. értelmi nevelés.³⁶ Emellett a pedagógiai alapelvek forrásai a német filantropisták voltak (például Joachim Heinrich Campe (1746–1818), Christian Fürchtegott Gellert (1715–1769), Christian Gotthilf Salzmann (1744–1811), Rudolph Zacharias Becker (1752–1822)). Magyar szerzők viszonylatában többek között Vályi András (1764–1801) pedagógus, statisztikus, Fejér György (1766–1851) teológus, tanár, Pálóczi Horváth Ádám (1760–1820) író, költő, Dugonics András (1740–1818) piarista egyetemi tanár, író, Verseghy Ferenc (1757–1822) költő, nyelvész művei érdemelnek említést.³⁷

A nevelés első alappillére a testi nevelés jelentette. A mozgás, gimnasztika feltehetően egészségmegőrző szempontból lényegesek a jó kondícióban való tartás mellett. Hozzájárulnak a jó szemkoordinációhoz, a helyes testtartáshoz, és a pszichológia bizonyítékon alapuló kutatásra alapozva a szorongásközpont kikapcsolásához is.³⁸ A testi nevelés fontosságát támasztja alá Horvát István (1784–1846) nyelvtudós, történész, író, bölcsészdoktor szemlélete is, aki úgy vélte, az erkölcsök helyes irányba javíthatók, azonban a testi fejlettség nem: „Úgy neveltessék a’ gyerkőtte mindenkor mint akár melyly emberi jussokkal

35 STOHL: *Fragmenta Takatsiana: források és kiegészítések péteri és téti Takáts József (1767–1821) életrajzához*. 18., 21., KURUCZ: *Keszthely grófja. Gróf Festetics György*. 181–182., VIRÁG Irén: *Az arisztokrácia neveltetése Magyarországon 1790–1848*. Doktori értekezés. Líceum, Eger, 2013. 69., MNL OL Festetics Lt P 279 14. d. ff. 1–1v., Uo. Festetics I. György P 246 (a továbbiakban: P 246) 5. d. Festetics László neveltetésére vonatkozó iratok (a továbbiakban: 9. tétel) ff. 1–1v., SZABÓ: *A herceg Festetics-család története*. 318., MNL OL Festetics Lt P 279 14. d. f. 1v., MNL OL Festetics Lt P 246 5. d. 9. tétel ff. 5–6. Lásd még: Uo. ff. 7–7v., ff. 9–9v., MNL OL Festetics Lt P 279 35. d. f. 482.

36 KURUCZ: *Keszthely grófja. Gróf Festetics György*. 181–182., STOHL: *Fragmenta Takatsiana: források és kiegészítések péteri és téti Takáts József (1767–1821) életrajzához*. 22., 24., 26., FEHER Katalin: *A felvilágosodás pedagógiai eszméi és a főúri magánnevelés. Iskolakultúra*, 1996/2. 88., PUKÁNSZKY Béla – NÉMETH András: *Neveléstörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996. 226–232. Vö. OSZK Kézirattár Fol. Germ. 1476 ff. 107–114., STOHL: Festetics László neveltetéséről. 214–225., SZABÓ: *A herceg Festetics-család története*. 320–323.

37 KURUCZ: *Keszthely grófja. Gróf Festetics György*. 181–182., STOHL: *Fragmenta Takatsiana: források és kiegészítések péteri és téti Takáts József (1767–1821) életrajzához*. 21–22., STOHL: Festetics László neveltetéséről. 213.

38 BAGDY Emőke: *Az erőszak pszichológiája és helyzetkezelése*. Oldalszámok nélküli online verzió: <https://kiadvany.suliszerviz.com/kiadvanyok/18-kiadvany-2008/530-2008-dr-bagdy-emoke-az-eroszak-pszichologia-es-helyzetkezelese> (Letöltés ideje: 2025. november 26.)

biró Társunk. [...] a' köz társoságra nézve sokkal rosszabb, ha az ifiu testiképen, mint sem ha Erköltsi képen romlik el. Az első többnyire meg javíthatatlan: a' másik könnyen meg változtatható. [...] Igen nagy kár hazánkra nézve hogy testünkről igen keveset emlékeznek meg a' vesztegetést hirtelű kürtösök. Mi pedig a' tehetségeknek palléroztatások a' Test tökéletesítése nélkül?"³⁹

Idetartozott a lovaglás és a vívás, amelyek igen kedvelt időtöltésnek számítottak az arisztokrácia körében.⁴⁰ Ezek pozitívumait Locke is megfogalmazta: a lovaglás „egyike a legjobb testgyakorlatoknak, amelyeket a kényelemnek és fényűzésnek e helyein csak végezni lehet”. Hozzájárul a megfelelő testtartás kialakításához, ugyanakkor háború idején is rendkívül hasznos képességnek számít.⁴¹ A vívás előnyeit és hátrányait is papírra vetette: „A vívást egészségi szempontból igen üdős gyakorlatnak tartom, de az életre való tekintettel, veszedelmet rejt magában”, mivel tragédiához is vezethet.⁴² Ezekkel szemben egy másik főúri társasági, szórakozási lehetőség, a biliárd Kibédi Mátyus István (1725–1802) orvos, kémikus szerint „se az elmét, se a' testet nem fárasztja”.⁴³

Az egészséghez azonban nemcsak a testmozgás tartozik hozzá, hanem az egészséges táplálkozás is.⁴⁴ Az erre való törekvés Festetics László neveltetésében is tetten érhető, melyet a források alátámasztanak. A László nevelésére vonatkozó utasítás kimondja, hogy az italra tilos volt rászoktatni az ifjú grófot,⁴⁵ de Locke is elutasította a bor és az erős ital fogyasztását.⁴⁶ Az elv tehát az ókori latin „*Ép testben ép lélek*” („*Mens sana in corpore sano*”) közmondásra vezethető vissza.⁴⁷ Locke úgy vélte, hogy az emberi test mindent kibír, amihez csecsemőkortól kezdve hoz-

39 HORVÁT István: Mindennapi – Horvát István Pest-budai naplója 1805–1809. Tankönyvkiadó, Budapest, 1967. 106.

40 STOHL: *Fragmenta Takatsiana: források és kiegészítések péteri és téti Takáts József (1767–1821) életrajzához.* 22., STOHL: Festetics László neveltetéséről. 212.

41 JOHN LOCKE: *Gondolatok a nevelésről.* Pedagógiai könyvtár 4. Katolikus Középiskolai Tanáregyesület, Budapest, 1914. 206. László lovaglőleckéit gróf herceg Lichtenstein iskolájában veszi, tizenkét lecke négy aranyba kerül. MNL OL Festetics Lt P 279 16. d. (nincs fólió).

42 LOCKE: *Gondolatok a nevelésről.* 207.

43 KIBÉDI MÁTYUS István: Ó és Új *Diaetetica* az az: az életnek és egésznek fenn-tartására és gyógygatására, Istentől adtatott nevezetesebb természeti eszközöknek való elszámolása 6. Pozsony, 1793. 127. „Az Biliárd igen tsinos és minden erőlködés nélkül mind a' testet, mind az elmét sokkal szebben újíjtó játék. Mert ebben karjait a' gollyóbisnak kényes tsapdosása, derekát a gyenge hajladozás, lábait a' tábla körül való tsendes járkálás szemét, a' gollyóbis útjának előre téjendő le-rajzolása, elméjét annak a' meg-tsapás után bizonyos regulák szerint való rendes futása kedvesen gyakorolják és gyönyörködtek.” In: Uo. 120.

44 STOHL: *Fragmenta Takatsiana: források és kiegészítések péteri és téti Takáts József (1767–1821) életrajzához.* 22. Rousseau idesorolja a fürdőzés fontosságát is a tisztaság, egészség, elővigyázatosság érdekében. In: Jean-Jacques ROUSSEAU: *Emil vagy a nevelésről.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1957. 35., 41.

45 MNL OL Festetics Lt P 279 16. d. f. 2v.

46 LOCKE: *Gondolatok a nevelésről.* 51–52.

47 PUKÁNSZKY – NÉMETH: *Neveléstörténet.* 48., KÓKÉNYESI Zsolt: „A nemesi erények műhelye” a Collegium Theresianum mint lovagi akadémia. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2013/1. 141.

zászoktatták.⁴⁸ A szabad levegőn való tartózkodás kritériumára is felhívja a figyelmet annak érdekében, hogy testünk mindent elviseljen, hozzászokjon a hideghez, meleghez, esőhöz, napfényhez.⁴⁹ Továbbá a kényeztetés ellen is szól, mely gondolat Rousseau *Emiljében* is megtalálható.⁵⁰ A kényeztetés egyébként kulcskérdés Festetics László gróf neveltetését vizsgálva. Az apa úgy vélte, az anyai kényeztetés aláásta a nevelő tekintélyét, amit fel is rótt feleségének.⁵¹ A túláradó anyai szeretet, Johann Heinrich Pestalozzi (1746–1827) svájci pedagógus pedagógiájában fedezhető fel.⁵²

Festetics György 1793-ban nevelési útmutatást készített fia számára, és a rousseau-i elvek alapján instrukcióiban mértékletességre intette.⁵³ Ebben köteleességtudó, erkölcsös ifjú nevelését tűzte ki célul az erényes és vallásos nevelés szellemében,⁵⁴ melyhez hozzátartozik a becsületesség, a tisztességesség, a bátorság, az erény, a bölcsesség, a műveltség, a tudás, a jószívűség, a jóindulat és a mértékletesség.⁵⁵ Takáts a locke-i nevelési területek közül az erkölcsre helyezte a nagyobb hangsúlyt.⁵⁶ László gróf lovász nélkül nem lovagolhatott, de azt is csak előre meghatározott időben és helyen tehette meg. Az apa megszabta a vizitációk rendjét, melyekről beszámolási kötelezettséggel tartozott. Részt vett a Királyi Tábla ülésein, ami a jogi pályára való felkészítést szolgálta. Az ifjú grófnak ígért balatonkeresztúri birtok menedzseléséhez alaposan fel kellett készülni, ami megkövetelte a józan ítélőképességet és az adminisztrációhoz szükséges ismeretek elsajátítását. Az útmutatás megszabta, hogy Széchényinél heti kétszer, más méltóságoknál

48 LOCKE: *Gondolatok a nevelésről*. 42–43.

49 Uo. 46–47.

50 LOCKE: *Gondolatok a nevelésről*. 59–61., ROUSSEAU: *Emil vagy a nevelésről*. 24, 73. „Aki nem ura hajlamainak, aki nem tud ellenállani a pillanatnyi öröm vagy fájdalom ösztökélésének, hogy megtegye, amit a józan ész sugall neki: abban nincs meg az erénynek és jóakaratnak az alapja és félő, hogy sohasem lesz belőle jóra való ember.” LOCKE: *Gondolatok a nevelésről*. In: Uo. 67., PUKÁNSZKY – NÉMETH: *Neveléstörténet*. 248., MÉSZÁROS István – NÉMETH András – PUKÁNSZKY Béla (szerk.): *Neveléstörténet szöveggyűjtemény*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 115., 121–122.

51 MNL OL Festetics Lt P 279 24. d. ff. 553–554v., KURUCZ: *Keszthely grófja. Gróf Festetics György*. 185. László gróf neveltetésére fordított kiadásaihoz, tanulmányútjaihoz, a szülők eltérő nevelési elveihez s viszonyukhoz bővebben lásd: Uo. 181–193.

52 PUKÁNSZKY – NÉMETH: *Neveléstörténet*. 271.

53 MNL OL Festetics Lt P 279 24. d. f. 554., ROUSSEAU: *Emil vagy a nevelésről*. 72. Locke-i értelemben: „Aki nem ura hajlamainak, aki nem tud ellenállani a pillanatnyi öröm vagy fájdalom ösztökélésének, hogy megtegye, amit a józan ész sugall neki: abban nincs meg az erénynek és jóakaratnak az alapja és félő, hogy sohasem lesz belőle jóra való ember”. In: LOCKE: *Gondolatok a nevelésről*. 67.

54 MNL OL Festetics Lt P 279 2. d. ff. 1/a–1/av., STOHL: *Fragmenta Takatsiana: források és kiegészítések péteri és téti Takáts József (1767–1821) életrajzához*. 23., STOHL: Festetics László neveltetéséről. 213.

55 LOCKE: *Gondolatok a nevelésről*. 123–124., 128–129., 148–149., 151., STOHL: Festetics László neveltetéséről. 212.

56 STOHL: *Fragmenta Takatsiana: források és kiegészítések péteri és téti Takáts József (1767–1821) életrajzához*. 55.

pedig havi kétszer ebédelhetett. A *Pesti Színház*at látogathatta, de kávézók, gyülekezőhelyek, játékhelyek felkeresése tilos volt. Nevelője megbüntethette, ha ellenállást tanúsított vagy hálátlanságot mutatott. Meg kellett tanulnia, hogy tetteinek következménye van, ezért szabályszegés esetén retorzió következett.⁵⁷ Jól tudta azt Festetics, amit Berzeviczy Gergely (1763–1822) protestáns közgazdász, szakíró fiktív göttingeni levelében maga is bevallott, hogy a szórakozás akadályozza a tanulást.⁵⁸

Jól gondolta Locke, hogy a jó modor példaadásból sajátítható el, nem pedig szabályokból, éppen ezért elengedhetetlen tényező a családi minta és a nevelő személye.⁵⁹ Az értelmi nevelés a praktikus ismeretek, a természettudományok, valamint esztétika fejlesztését foglalta magában. Festetics a neveltetés során a műveltség mellett kitüntetett figyelmet fordított a praktikus, vagyis a társadalmi érvényesüléshez szükséges ismeretek utilitarista felfogás szerinti elsajátítására.⁶⁰ John Locke számos tevékenységet sorolt ebbe a kategóriába, melyek László neveltetésében is megtalálhatók.⁶¹ Az apai instrukciók leszögezik, hogy azokat a tudományokat kellett fiával megszerettetni, amelyek egy magyarországi birtokos mágnáshoz leginkább illettek. Ennek elsőrendű csoportját alkották a jogi, pénzügyi, államigazgatási és birtokigazgatáshoz szükséges ismeretek.⁶²

Az értelmi neveléshez tartoztak a segédtudományok, a logika, a történelem, a földrajz, a retorika, a számtan, a mértan, a helyesírás, az idegen nyelvek (német, latin, francia, olasz, tót vagy horvát, esetleg az angol), és természetesen a deák nyelv tökéletesítése.⁶³ A gyakorlatban történő tanulás érdekében nemcsak László, hanem a keszthelyi gróf lányai is idegen nyelveken történő intenzív levelezésen keresztül tartották a kapcsolatot édesapjukkal.⁶⁴ Ez azért is fontos, mert Festetics György 1790 után, vagyis Keszthelyre költözését követően egyértelműen a magyar nyelv mellett kötelezte el magát. Egyes főnemesekkel

57 MNL OL Festetics Lt (Gersei Pethő család) P 235 120. d. ff. 213–218. Vö. CSÉBY: *Gróf Festetics György helye a magyar művelődéstörténetben, különös tekintettel a Magyar Minerva könyvsorozatra és a Helikoni Ünnepekre*. 53–54., SZABÓ: *A herceg Festetics-család története*. 323–328.

58 „Göttingen ist für seinem Zweck der vortrefflichste Ort. Selbst das Ungesellschaftliche, selbst der Mangel an Lustbarkeiten und Unterhaltungen, ja selbst das Steife trägt sehr viel zu der Zweckmässigkeit bey. Für Studierende ist die Zerstreuung sehr nachtheilig, und es ist grosser Vortheil dass er hier an Gelegenheiten mangelt, sich zu zerstreuen.” In: H. BALÁZS Éva (szerk.): *Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus (1763–1795)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967. 292.

59 LOCKE: *Gondolatok a nevelésről*. 78., Vö. PUKÁNSZKY – NÉMETH: *Neveléstörténet*. 229.

60 STOHL: *Fragmenta Takatsiana: források és kiegészítések péteri és téti Takáts József (1767–1821) életrajzához*. 24., FEHÉR: *A felvilágosodás pedagógiai eszméi és a főúri magánnevelés*. 85.

61 LOCKE: *Gondolatok a nevelésről*. 167–172., 187–193., 197–198.

62 MNL OL Festetics Lt P 279 16. d. f. 1v., STOHL: *Fragmenta Takatsiana: források és kiegészítések péteri és téti Takáts József (1767–1821) életrajzához*. 24., STOHL: *Festetics László neveltetéséről*. 213.

63 MNL OL Festetics Lt P 279 16. d. ff. 1v–2., KURUCZ: *Keszthely grófja. Gróf Festetics György*. 184., STOHL: *Fragmenta Takatsiana: források és kiegészítések péteri és téti Takáts József (1767–1821) életrajzához*. 23–24., Uő: *Festetics László neveltetéséről*. 213.

64 KURUCZ: *Keszthely grófja. Gróf Festetics György*. 183.

folytatott magánlevelezésében, jóllehet korábban németül vagy franciául fogalmazta leveleit, a magyar nyelvet használta.⁶⁵

Az elit közegeben a társasági élethez elengedhetetlen az esztétika, az etika, a diplomatika, a titkosírás és a tánc.⁶⁶ Locke a táncot készségnek tekintette, ugyanis a tánc tudás férfiasságot, önbizalmat, fellépést ad.⁶⁷ Kibédi is a tánc pozitív hatását emelte ki: „ez mind a' testnek nehézségit, mind az elmének unalmát egyszer 's mind tsudálatoson el-vészi, mellyet semmiféle más commotio [mozgás] véghez nem vihet.”⁶⁸ S végül a hadtudományok alapjairól sem szabad megfeledkezni a korabeli hasznos ismeretek vonatkozásában.⁶⁹ Festetics György feljegyzéseiből, instrukciójából tudjuk, hogy a táncmesternek négy hónapig, még hozzá a téli hónapokban kellett tanítania László grófot, majd áprilisban és a nyári hónapokban a puskával való helyes bántásmódot kellett elsajátítania egy erre a célra megfelelően szolgáló tiszt szerződtetésével. Emellett arra is felszólította Takátsot a gróf, hogy fiát hozzá kell szoktatni az olvasáshoz, íráshoz, gondolkodáshoz. Kiemelte, hogy a tanulási folyamat szerves részét képezi az irodalom szeretete, a német nyelv tökéletesítése, a francia és az olasz nyelv tanulása és a filozófia is.⁷⁰

Locke valamilyen iparág megtanulását is sürgető projektnek tartotta, amit a 'közjó' szolgálatába lehet állítani: „A gyermeknek tevékenységre való hajlandóságát mindig olyasvalamire kell terelni, aminek hasznát látja.”⁷¹ Rousseau szerint azért számottevő a mesterségek tanulása, hogy a tanítvány legyőzze a megvető előítéleteket.⁷² Ilyen hasznos mesterségnek látta Locke a festést, de kiemelte árnyoldalait is. Sok időt vesz el a hasznos tanulmányok rovására, ráadásul ülő foglalkozás s inkább az elmét, semmint a testet mozgatja meg.⁷³ Megemlítette még a kertészkedést és az asztalosságot, mely mester-

65 Uo. 164–170., 179., CSÉBY: Gróf Festetics György helye a magyar művelődéstörténetben, különös tekintettel a Magyar Minerva könyvsorozatra és a Helikoni Ünnepekre. 112–113.

66 STOHL: *Fragmenta Takatsiana: források és kiegészítések péteri és téti Takáts József (1767–1821) életrajzához.* 24., 30. Takáts egy 1794 decemberében írt levelében beszámol a grófnak, hogy fiához egy táncanár jár három arany fizetségért. MNL OL Festetics Lt P 279 6. d. f. 109v.

67 LOCKE: *Gondolatok a nevelésről.* 79., 204–205.

68 KIBÉDI MÁTYUS: Ó és Új *Diaetetica* az az: az életnek és egészségnek fenn-tartására és gyámolgatására, Istentől adattetott nevezetesebb természeti eszközöknek való elszámálása 6. 80–81.

69 STOHL: *Fragmenta Takatsiana: források és kiegészítések péteri és téti Takáts József (1767–1821) életrajzához.* 24.

70 MNL OL Festetics Lt P 279 7. d. ff. 664–664v., Uo. P 279 12. d. ff. 517–517v.

71 LOCKE: *Gondolatok a nevelésről.* 208.

72 ROUSSEAU: *Emil vagy a nevelésről.* 214.

73 LOCKE: *Gondolatok a nevelésről.* 208–209. „Azt a sok haszontalan és veszedelmes időtöltést (pastimes) csupán a rang és gazdagság gögje és hiúsága hozta divatba; ez hitette el az emberekkel azt, hogy valamely hasznos kézügyesség elsajátítása és gyakorlása nem gentlemanhez méltó szórakozás. Ez az oka annak, hogy a kártyának, kockának, ivásnak oly nagy a becsülete ezen a világon. És igen sokan nem azért fecseglük reá üres óráikat, mintha valami nagy örömiük telnék benne, hanem azért, mivel az általános szokás úgy hozza magával s mivel nem tudnak nemesebb foglalkozást, amellyel szabad idejüket tölthetnék. Nem tudják elviselni az üres időnek reájuk nehezedő holt súlyát, sem a teljes semmittevéssel járó kényelmetlen érzést.” In: Uo. 211.

ségek megismerését maga Festetics György is elfogadta.⁷⁴ Stohl Róbert és Kurucz György rámutattak, hogy Festetics György az említett praktikus ismeretek elsajátításával egyértelműen a hivatali-udvari életet helyezte előtérbe.⁷⁵ A gazdálkodó nemes és Pestalozzi pedagógiája alapján a 'közjó' érdekeinek szolgálata, vagyis a magyar nemzeti érdeknek megfelelő, cselekvő, hasznos polgár képét vetíti elé.⁷⁶ Ez nemcsak a nemzeti öntudat erősítéséhez járul hozzá, hanem annak a felismeréséhez is, hogy a progresszió csakis az összbirodalmi érdekekkel összhangban, a bécsi udvar pártfogásával valósítható meg.

A forrásokból, Festetics György utasításából és a nevelési tervezetekből is kitűnik a „jól szabályozott szabadság”⁷⁷ és a mértékletesség elve, ami Rousseau nevelési elvein alapszik.⁷⁸ Eszerint: „[Ne tanítsa más, csak tapasztalás!] Kipróbáltak már minden eszközt, csak egyet nem, éppen azt, amely egyedül vezethet célra: a jól szabályozott szabadságot. Ne ártsuk magunkat a gyermek nevelésébe, ha nem tudjuk őt egyedül a lehetséges és a lehetetlen törvényeivel oda vezetni, ahová akarjuk.”⁷⁹ A keszthelyi gróf 1804-ben egy fiához írt instrukcióban jól példázza ezt az elvet, dilemmája pedig nem alaptalan: „Vallyon is mennyiben teszi magát Fiam Atyai kegyelmeimre érdemessé? Vallyon a szabadság hasznos é vagy káros neki? Vallyon meg Férjfiásodik é vagy még igen gyermeces?”⁸⁰

A presztízshez és a felvilágosodás szellemében a korszak sajátosságához hozzátartozott a nemesi ifjak külföldi egyetemjárása (nagy utazás, úgynevezett *grand tour*), főleg a protestáns diákoknál.⁸¹ A 18. század végén és

74 STOHL: *Fragmenta Takatsiana: források és kiegészítések péteri és tėti Takáts József (1767–1821) életrajzához.* 22., 24., KURUCZ: *Keszthely grófja. Gróf Festetics György.* 182.

75 STOHL: *Fragmenta Takatsiana: források és kiegészítések péteri és tėti Takáts József (1767–1821) életrajzához.* 24. STOHL: *Festetics László neveltetéséről.* 213.

76 KURUCZ: *Keszthely grófja. Gróf Festetics György.* 184., STOHL: *Fragmenta Takatsiana: források és kiegészítések péteri és tėti Takáts József (1767–1821) életrajzához.* 55., STOHL: *Festetics László neveltetéséről.* 228–230., OSZK Fol. Germ. 1476 ff. 212–214v. „szíve, értelme és teste a’ természetnek több ajándékival úgy ki miveltessék, hogy maga Kötelességének mint ember, azonkívül pediglen a’ Polgári Társaságnak mint Polgár-társ, és Jozság birtokos tenni tudjon, és akarjon”. In: MNL OL Festetics Lt P 279 2. d. ff. 1/a–1/av., PUKÁNSZKY – NÉMETH: *Neveléstörténet.* 265–266.

77 PÁL József (szerk.): *Világirodalom.* Budapest, 2005. Oldalszámok nélküli online verzió, 4.2.1.4 Rousseau alfejezet: https://mersz.hu/hivatkozas/virod_sec3_4_2_1_4/kom/1 (Letöltés ideje: 2024. április 10.)

78 ROUSSEAU: *Emil vagy a nevelésről.* 72–73. „Az Ifjú Grófot különösen nyájás, jó kedvű, és különösen barátságát kereső bészédeket néha, annak idejében pedig, a’ hol el bizza magát, mérséklett authoritással, és hideg vérrrel öszve következett keménységgel tartsa.” MNL OL Festetics Lt P 279 24. d. f. 554. Noha megjegyzi Rousseau, hogy „a legfőbb jó nem a tekintély, hanem a szabadság. Az igazán szabad ember csak azt akarja, amire képes, és azt teszi, ami neki tetszik.” In: ROUSSEAU: *Emil vagy a nevelésről.* 69.

79 MÉSZÁROS – NÉMETH – PUKÁNSZKY (szerk.): *Neveléstörténet szöveggyűjtemény.* 122.

80 MNL OL Festetics Lt (Gersei Pethő család) P 235 120. d. f. 217.

81 Heinz REIF: *Westfälischer Adel 1777–1860: Vom Herrschaftsstand zur regionalen Elite.* Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft Band 35. Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1979. 364., KULCSÁR Krisztina: *A politikai és társadalmi elit utazásai.* Korall, 2006/26. 104., FÁBRI ANNA: *Arany idők. Eszmék és emberek gróf Teleki László neveltetésében.* Kortárs Kiadó, Budapest, 2022. 84.

a 19. század első felében Anglia számított a legvonzóbb úti célnak a magyar arisztokráta körében is. Ez a jelenség reprezentálta a kor ízlését és tükrözte az aktuális divatot.⁸² Anglián túl a legkedveltebb úti célnak számított még Németalföld (Leyden, Groningen, Utrecht), a német fejedelemségek (Halle, Göttingen, Berlin, Bréma, Erlangen, Frankfurt, Haunau, Heidelberg, Herborn, Marburg), Svájc (Bázel, Bern, Genf, Zürich), Itália (Nápoly, Róma, Firenze, Torinó, Velence),⁸³ vagy Versailles.⁸⁴ Ez nemcsak az ismeret- és tapasztalatszerzéshez, világlátás kiszélesítéséhez, csiszolt modorhoz, műveltséghez, idegennyelv-ismerethez, kapcsolatépítéshez, rangból fakadó önreprezentációhoz tartozott hozzá, hanem attitűdformáló szereppel is bírt, melynek jelentősége nem elhanyagolható szempont a társadalmi érvényesülésben.⁸⁵ Már a korszakban is használták az útlevelet, amellyel például Festetics György is rendelkezett,⁸⁶ vagy az 1817. évi indexkönyvben Batthyány név alatt található egy útlevél-kiállítási ügy, melynek előterjesztését megtaláljuk az *Österreichisches Staatsarchiv*-ban őrzött lajstromkönyvben.⁸⁷ Az utazások révén lehetőség nyílt az elit számára, hogy hatékonyan felkészüljenek és megalapozzák jövőbeli karrierjüket.⁸⁸

Festetics László tanulmányútjai az 1790-es évek közepén kezdődtek azzal az apai szándékkal, hogy hozzájáruljon fia közéleti ismertségéhez, elfogadottságához. A keszthelyi gróf tudatosan tervezte meg fia utazását. A hazai tájak élveztek prioritást a külföldivel szemben a hazaszeretet, érzelmi kötődés kialakulásának érdekében. Az utazásokról László a szokásoknak megfelelően beszámolási kötelezettséggel bírt az íráskészség, stilisztika képességének fejlesztése érdekében.⁸⁹ Tehát a levelezési kötelezettség, vagy korrespondencia Mikonya György értelmezésében didaktikai metódusként is funkcionált.⁹⁰ Az

82 Jon STOBART: *Travel and the British country house: Cultures, critiques and consumption in the long eighteenth century*. Manchester University Press, Manchester, 2017. 145.

83 KOSÁRY: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. 127., 140–143., DOBA Dóra: *Német utazók Magyarországon a 18. században*. *Világtörténet*, 1999/2. 29., OLTER László: *Brit utazók Magyarországon 1792–1815*. *Történelmi Szemle*, 2000/3–4. 267., Peter BURKE: *Útmutatás az utazástörténet számára*. Korall, 2006/26. 9.

84 Danielle KISLUK-GROSHEIDE – Bertrand RONDOT (eds.): *Visitors to Versailles: From Louis XIV. to the French Revolution*. The Metropolitan Museum of Art – Yale University Press, New York – New Haven – London, 2018. 25., 226., SZÖGI László: *Peregrináció és reformáció. Milyen külföldi egyetemre jártak tanulni a 16–18. századi magyar diákok?* Rubicon, 2017/12. 50–57.

85 DOBA: *Német utazók Magyarországon a 18. században*. 28–29., Richard L. WILSON – Alan MACKLEY: *Creating Paradise: The Building of the English Country House 1660–1880*. Bloomsbury Academic, Hambledon – London, 2000. 66.

86 MNL OL Festetics Lt P 246 1. d. 1. tétel f. 4.

87 AT–OeStA/HHStA KA StR 259. Protokoll IV. 4270.

88 REIF: *Westfälischer Adel 1777–1860: Vom Herrschaftsstand zur regionalen Elite* 365., WILSON – MACKLEY: *Creating Paradise: The Building of the English Country House 1660–1880*. 68., 66.

89 KURUCZ: *Keszthelyi grófja. Gróf Festetics György*. 185.

90 MIKONYA György: *A főúri udvari élet tanulmányozásának neveléstörténeti jelentősége*. *Neveléstörténet*, 2013/3–4. 55.

ifjú gróf tapasztalatszerzés céljából 1794–1798-ig évente részt vett egy-egy tanulmányúton, melyek során bejárta a dunántúli régiót, Felvidéket, a Határ-örvidéket, Erdélyt, illetve megismerkedett az adott térségre jellemző szokásokkal, hagyományokkal stb.⁹¹ Első külföldi útja Észak-Itáliába vezetett, majd ezt követően bejárta az örökös tartományok vidékeit: Morvaországot, Csehországot, illetve a német fejedelemségek egyes területeit.⁹² A *grand tourra* 1802-ben és 1803-ban került sor. A *Directorátusi ügyiratok* között fennmaradt 1803-ból egy rövidebb és egy hosszabb utazásra vonatkozó pontos menetrend. Ezek alapján Magyarországról kiindulva áthaladtak az osztrák örökös tartományokon, különböző német fejedelemségeken, a Magyar Királyság északi megyéin, valamint az egykori, vagyis a felosztott Lengyel Királyság különböző területein. Az egyes városokban tett látogatások időtartama egy és három nap közé esett (1–2. táblázat).⁹³

Az úti célok közül csupán egyet, Hannovert emelem ki. Hannover azért érdekes, mert ugyan a Német-római Birodalom részét képezte, azonban túl is mutat azon, méghozzá angol relációban. A Hannover-uralkodóház angol királyi dinasztiaként ismeretes, melynek gyökerei a 17. századi Stuart-ház konfliktusához és vallási kérdéshez kapcsolódik.⁹⁴ Ez azért lényeges momentum, mert a Festetics életpályájában, műveltségük, karrierjük megalapozásában ugyan a Német-római Birodalom dominált, ugyanakkor túl is nyúlnak rajta.⁹⁵ Festetics György bizonyítottan a Bécsen túli mintát, a fejlettebb, előrehaladottabb módszereket vette alapul, és emögé intézményrendszert hozott létre. Rengeteg bizonyíték van a korszakban a magyarországi főúri, főnemesi életmód vonatkozásában az erőteljes angol jelenlétre (például Viczay Mihály gróf angol lovakat és angol lovászt tartott),⁹⁶ azonban ez az anglofilia a keszthelyi grófnál mutatkozott meg a legmarkánsabban (például angol tájkertészetre történő váltás,⁹⁷ angol gazdálkodási gyakorlatok adaptálása – lásd a tanulmány 3. pontjánál, a

91 KURUCZ: Keszthely grófja. Gróf Festetics György. 185., SZABÓ: A herceg Festetics-család története. 319. Lásd: OSZK Quart. Hung. 3693, 3694, 3695, 3696.

92 KURUCZ: Keszthely grófja. Gróf Festetics György. 186., SZABÓ: A herceg Festetics-család története. 319.

93 Vö. KRÁSZ Lilla: „Respublica litteraria Podmaniczkyana”: Bároó Podmaniczky József nyugat-európai utazása egy útitárs naplójának tükrében. In: GURKA Dezső (szerk.): A bároó Podmaniczky család szerepe a 18–19. századi magyar kultúrában. Gondolat Kiadó, Budapest, 2017. 73–87.

94 LOJKÓ Miklós: A Hannover királyi dinasztia. Rubicon Online. Oldalszámok nélkül: <https://rubicon.hu/cikkek/a-hannover-kiralyi-dinasztia> (Letöltés ideje: 2025. november 26.)

95 A Festeticsek hivatali megalapozója: Festetics Kristóf életpályájához lásd: SZABÓ: A herceg Festetics-család története. 99–137. A családi elvárások beteljesítője: Festetics Pálhoz: Uo. 141–195. Festetics Györgyhez: Uo. 198–313. Festetics Lászlóhoz: Uo. 317–345., KURUCZ: Keszthely grófja. Gróf Festetics György. 63–105.

96 ROBERT TOWNSON: Travels in Hungary, with a short account Vienna, in the year 1793. London, 1797. 50.

97 KURUCZ György: A Festeticsek. Egy család változó korszakai. Rubicon, 2013/8. 27., KURUCZ: Keszthely grófja. Gróf Festetics György. 262–263. Bővebben: Uo. 264–267., CSÉBY: Gróf Festetics György helye a magyar művelődéstörténetben, különös tekintettel a Magyar Minerva könyvsorozatra és a Helikoni Ünnepekre. 60–61.

Georgikonnál, a könyvtárban külön szekció az angol mezőgazdasági irodalomnak⁹⁸ stb.). A könyvtár egyértelműen tükrözi a nyelvismeretet, nyelvhasználatot, sőt maga Festetics is tudott angolul. Az angol orvos, utazó, Richard Bright (1789–1858) a gróf számára angol nyelven dedikálta könyvét,⁹⁹ mint ahogy fiának, László grófnak is egy agrárgazdasági szakkönyvet.¹⁰⁰

1. táblázat

Festetics László grand tourjának állomásai
„Az 1803. Rövidebb Útazásnak Rendje”

Dátum	Úti cél
szeptember 1.	Keszthely, Zalaegerszeg
szeptember 2–3.	Graz
szeptember 4–5.	Judenburg
szeptember 6–8.	Salzburg
szeptember 9–11.	München
szeptember 12–13.	Augsburg
szeptember 14.	Ulm
szeptember 15–16.	Stuttgart, ¹⁰¹ Heilbronn
szeptember 17–19.	Mannheim
szeptember 20.	Darmstadt
szeptember 21–22.	Frankfurt, Friedberg, Wetzlar
szeptember 23.	Gießen, Marburg
szeptember 24–25.	Kassel
szeptember 26–28.	Göttingen, ¹⁰² Duderstadt, Halberstadt
szeptember 29–30.	Magdeburg
október 1.	Brandenburg
október 2.	Potzdarn

98 KURUCZ György: Könyv és főnemesi műveltség: Festetics György magánkönyvtára katonai pályára lépésének kezdetén. Aetas, 2006/2–3. 93–108., KURUCZ György: Az „új mezőgazdaság” irodalma az egykori Festetics-könyvtár anyagában. Magyar Könyvszemle, 1990/1–2. 32–44.

99 KURUCZ: Keszthely grófja. Gróf Festetics György. 19.

100 KURUCZ György: „Kedves Hazámiai, mozdulni kell...”: Georgikoni peregrinatio oeconomica a 19. század elején. Corvina Kiadó, Budapest, 2020. 11.

101 „A választó Herczegi paloták, a Kabinetek, bibliotheca, s némelly nevezetes embereknek látása gazdagították az Ifjú Grófnak tapasztalását. De leginkább elfoglalta figyelmességünket ama sokféle készület, melly a Herczegné születése napjára tetetett. Ezen okból kiszállott a Vittenbergi Katonáság Ludovigsburg mellé, hogy a Herczeg előtt parádézzon.” In: MNL OL Festetics Lt P 279 34. d. f. 213.

102 „A leghíresebb férfiakat tsak ugyan itthon találtuk. Heine, Blumenbach, Bekman, Schlözer kiváltképpen megkívánhatták tőlünk a megtiszteltetést.” In: MNL OL Festetics Lt P 279 35. d. f. 261.

október 3–6.	Berlin ¹⁰³
október 7.	Frankfurt, Crossen
október 8.	Neustadt
október 9–10.	Breslau
október 11.	Schweidnitz, Frankenstein
október 12.	Neisse
október 13.	Troppau
október 14.	Teschen
október 15–17.	(Jablonka, Pozsony, Olmütz, Brünn) Bécs

Forrás: MNL OL Festetits Lt P 279 34. d. f. 616.

2. táblázat

„Az 1803ik eszendőbéli Nagyobb Utazásnak Rendje”

Dátum	Úti cél
szeptember 1.	Pest, Gyöngyös
szeptember 2.	Eger, Miskolc
szeptember 3.	Kassa
szeptember 4.	Eperjes, Bártfa
szeptember 5.	Dukla
szeptember 6.	Tarnów ¹⁰⁴
szeptember 7–8.	Krakkó
szeptember 9–10.	Opole
szeptember 11.	Brieg
szeptember 12–13.	Breslau ¹⁰⁵
szeptember 14.	Schweidnitz
szeptember 15.	Liegnitz
szeptember 16.	Glogau
szeptember 17.	Zagan
szeptember 18–19.	Frankfurt
szeptember 20–23.	Berlin
szeptember 24–25.	Perleberg
szeptember 26–28.	Hamburg, Lüneburg

103 „Berlin következett, mellynek Residentiai, Bibliothecája, Fegyver háza, Charité, Theatrum, Klaproth Laboratoriuma, Lovak s más állatok Academiaja az emberek külömbféle foglalatosságaival többféle jegyzésekre alkalmatosságot nyujtottak.” In: MNL OL Festetits Lt P 279 35. d. f. f. 338.

104 Magyarul Tarnó.

105 Magyarul Boroszló.

szeptember 29–30.	Celle
október 1–2.	Hannover, Hildesheim
október 3–4.	Braunschweig, Goslar
október 5–8.	Göttingen, Kassel
október 9–10.	Wetzlar
október 11–12.	Frankfurt
október 13–14.	Mannheim
október 15.	Heidelberg, Heilbronn
október 16.	Stuttgart
október 17.	Ulm
október 18–19.	Augsburg
október 20.	München
október 21–22.	Salzburg
október 24–25.	Judenburg, Bruck
október 26–27.	Graz
október 28.	Zalaegerszeg
október 29.	Keszthely

Forrás: MNL OL Festetics Lt P 279 35. d. f. 617.

Fontos megjegyezni, hogy az apa, Festetics György a főnemesi trendektől eltérően nem vett részt *nagy utazáson*, ami pénzügyi gondokkal magyarázható, beleértve a hivatali pálya költséges voltát is.¹⁰⁶ Egy Göttingenből származó útibeszámolóból megtudjuk, hogy „A leghíresebb férfiakat tsak ugyan itthon találtuk. Heine, Blumenbach, Bekman, Schlözer kiváltképpen megkívánhatták tőlünk a megtiszteltetést”.¹⁰⁷ Az utazás alkalmával nevelőjével látogatást tettek tudósoknál, felkerestek egyetemeket (Jena, Göttingen, Wittenberg), Marburgban megismerkedtek a katonai kollégiummal,¹⁰⁸ s különböző arisztokrata családok vendégszeretetét élvezték. Számos rezidenciát, kertet, könyvtárat, fegyvertárat tekintettek meg, melyet alátámasztanak többek között a Berlinben látottak is: „Berlin következett, mellynek Residentiai, Bibliothecája, Fegyver háza, Charité, Theatrum, Klaproth Laboratoriuma, Lovak s más állatok Academiaja az emberek külfölbőle foglalatosságaival többféle jegyzésekre alkalmatosságot nyujtottak.”¹⁰⁹

106 KURUCZ: Keszthely grófja. Gróf Festetics György. 99.

107 MNL OL Festetics Lt P 279 35. d. f. 261.

108 Uo. f. 266.

109 Uo. f. 338. Egy másik példa Stuttgart: „A választó Herczegi paloták, a Kabinetek, bibliotheca, s némelly nevezetes embereknek látása gazdagították az Ifjú Grófnak tapasztalását. De leginkább elfoglalta figyelmességünket ama sokféle készület, melly a Herczegné születése napjára tetetett. Ezen okból kiszállott a Vittenbergi Katonáság Ludvigsburg mellé, hogy a Herczeg előtt parádézzon.” In: MNL OL Festetics Lt P 279 34. d. ff. 213–213v.

Kultsár István említést tesz az útitervben a kísérőkről, vagyis Schwartner Márton (1759–1823) statisztikus, egyetemi tanár, könyvtáros, illetve Róth József ügyvédéről, valamint az utazásra fordított költségekről is, amelyek kb. 3163 ft 45 xr-t jelentettek.¹¹⁰ Továbbá reméli, „*hogyan fogja Méltóságod az Ifjú Grófot arra emlékeztetni, hogy Journal szükséges arra, hogy Utazását férfi módon irhassa le jövőendőben. Ezen föllül nemcsak a tudva levő ritkaságok, és emlékezetes dolgok megnézését, hanem fölkeresését is az efféléknek fogja néki ajánlani. Az Udvarok eránt való rendszabásokat kikérőén azon bízattatást is reményilem, hogy Nemzetének s familiájának magyar öltözetjeiben tégyen betsületet nemcsak Fő Udvaroknál, hanem jelesebb városokban is.*”¹¹¹

Jól érzékelhetően felelős, hazafias érzületű, önálló cselekvésre képes, megfelelő készségekkel, képességekkel rendelkező polgár nevelését tűzte ki célul Festetics György az erkölcsi nevelésre alapozva. Pragmatikus megközelítésből levonhatjuk az egyetemes tanulságot Rousseau megállapításából kiindulva: „*Akkor kezdünk tanulni, amikor élni kezdünk. Nevelésünk velünk együtt kezdődik.*”¹¹² Az ember személyes életpasztorátokon keresztül nevelődik és nevel, ezért nem lényegtelen szempont a *bikulturális szocializáció*¹¹³ milyensége.

3. A 'közjó' szolgálata: magyar nyelv, iskolák, alapítványok, közhasznú beruházások

Amennyiben Festetics cselekvési programjának, a megvalósítás gyakorlatának feltételrendszerét és a különböző elemeit vizsgáljuk, úgy a 18. század felvilágosult filozófiai attitűdje, az egyetemesség víziójának a mindennapok valóságában is megnyilvánuló szándéka figyelhető meg. Kultsár István, gróf Festetics György fiának, Lászlónak a nevelője egy 1799. december 25-én kelt levelében magasztalását és tiszteletét fejezte ki a keszthelyi gróf iránt, melynek idézett részlete méltó emléket állít Festeticsnek: „*Szerentsés öszvefoglaltatása az ujj esztendőnek Méltóságod születése napjával kettős okot nyújt nekem az örvendezésre, mert olly időre emlékeztet, mellyben a Hazának egy jótévő tsillaga tettsett fel, aki eredet napjára való visszatérésével mindenkor magából ad ujj fényt maga világosságának, magából vesz ujj erőt használhatóságának.*”¹¹⁴ A gróf nemcsak saját fia nevelését tartotta fontosnak, hanem, ahogy Cséby Géza fogalmaz: „*Festetics fáradhatatlanul foglalkozott és törődött az ifjúság nevelésével. A felvilágosodás »hasznosság elve« figyelhető meg Festetics György iskolapolitikájának*

110 MNL OL Festetics Lt P 279 34. d. 34. d. f. 615.

111 MNL OL Festetics Lt P 279 34. d. 34. d. f. 614.

112 ROUSSEAU: Emil vagy a nevelésről. 17.

113 HIVES-VARGA Aranka: Inkluzív társadalom és nevelés. Oldalszámok nélküli online verzió: http://polc.ttk.pte.hu/tamop-4.1.2.b.2-13/1-2013-0014/94/4_tma_bikulturlis_szocializci.html (Letöltés ideje: 2025. november 18.), FORRAY R. Katalin – HEGEDŰS T. András: Cigány gyermekek szocializációja. Aula Kiadó, Budapest, 1998. 391.

114 MNL OL Festetics Lt P 279 18. d. ff. 3v-4.

*hátterében.*¹¹⁵ Keszthelyen az elemi iskolák, a líceum, a polgári iskola, a zeneiskola, a rajziskola, a tanítóképző, a *nemesi konviktus*, a Georgikon, Csurgón pedig a református gimnázium létesítése köthető a nevéhez.¹¹⁶

A csurgói gimnázium 1795-ös alapításának hátterében a 'közjó' szolgálata állt, hogy a birtokközponttól távol élők és kevésbé tehetősek is részesüljenek oktatásban. 1792-ben még Alsókon működött a gimnázium első osztálya, amit aztán másfél év után Csurgóra helyezett át és 1798-tól liceumként működött. Ez arra is visszavezethető, hogy Somogyban, illetve közelében nem működött protestáns iskola, míg a katolikusok könnyedén tanulhattak Keszthelyen – noha maga a gróf is katolikus volt. Erre a célra, pontosabban az iskola építésére 6000 rénes forintot, a tanárok fizetésére évi 200-at, fűtésre 24 öl fát szánt. Az iskola mellé konviktust is állíttatott, az ifjak egyenruhát viseltek. Tanárai szakképzettek voltak (például Csokonai Vitéz Mihály, Császári Lósy Pál), ezzel is igyekezett az intézmény színvonalát emelni.¹¹⁷ Nagyváthy János (1755–1819) agrárszakíró, direktor a Somogy megyei közgyűlés elé terjesztette az iskolaalapítási szándékot: „*Minthogy a közboldogság növelését a jó polgár kötelességéhez tartozónak vélem, úgy gondolkodom, hogy annak elő mozdtítására legtöbbet akkor tehetek, midőn az ifjúságnak a hasznos tudományok ismeretébe való bevezetésére és jó polgárokká való nevelésére kedvező alkalom kínálkozik.*”¹¹⁸ Az 1794. évi beadvány a Helytartótanácsához, illetve katolikus volta ellenére a református iskolaalapítási-szándék Kurucz György megfogalmazásában „*egyrészt a felvilágosodás tolerancia-gondolatának gyakorlati megvalósításaként, másrészt a vallási megosztottságból fakadó egyenetlenséggel szembeni szintén demonstratív fellépésként értelmezhető.*”¹¹⁹

A csurgói gimnázium alapításáról, pontosabban alapkövének letételéről készült egy monumentális méretű reprezentatív festmény, melyet Merész Gyula festett 1939-ben. A képet az akkori igazgatótanács-elnök, Matoltsy Sándor ajándékozta az iskolának (ma Csokonai Vitéz Mihály Református Gimnázium nevet viseli), amely azóta az intézmény dísztermében látható.¹²⁰ A plein air stílusnak megfelelően a szabad ég alatt, erdő szélén zajlik a jelenet, ahol a kora őszi színek, fény-árnyék játékok figyelhetők meg. A festmény központi alakja a piros színű, díszes magyar ruhában, magyaros süvegben megjelent alapító főúr,

115 CSÉBY: Gróf Festetics György helye a magyar művelődéstörténetben, különös tekintettel a Magyar Minerva könyvsorozatra és a Helikoni Ünnepekre. 80.

116 Uo. 80–101., SZABÓ: A herceg Festetics-család története. 273. Az alapításról szóló híradás: Híradás. Magyar Hírmondó (Bécs), X. szakasz, 19. sz. (1796. szeptember 2.) 312.

117 SZABÓ: A herceg Festetics-család története. 265–269., CSÉBY: Gróf Festetics György helye a magyar művelődéstörténetben, különös tekintettel a Magyar Minerva könyvsorozatra és a Helikoni Ünnepekre. 100–101. Részletesen lásd: KURUCZ: Keszthely grófja. Gróf Festetics György. 171–174., „Keszthelyi Nemes Conviktusnak Instructioja.” In: MNL OL Festetics Lt P 279 T. I. 43. d. ff. 357–374.

118 SZABÓ: A herceg Festetics-család története. 266.

119 KURUCZ: Keszthely grófja. Gróf Festetics György. 171.

120 Köszönöm az információkat Violáné Bakonyi Ibolyának, a gimnázium könyvtárvezetőjének.

Festetics György. A főszereplő jelentőségének hangsúlyozására megvilágítja alakját a nap sugara, ezzel a megoldással pedig vizuálisan is kiemelkedik a sötét tónussal megjelenített alakok közül. A képen a társadalom minden rétege képviseltetve van: az elit soraiból az adományozó főúr, Festetics György, a középosztályból Nagyváthy János, a református egyházmegye lelkészei, végül a szegényparasztk. Az alkotó, Merész Gyula kidolgozta az alakok arckifejezését, tekintetét, melyek többségén a tudatosság fedezhető fel a komoly jelentőséggel bíró szándékot, s megkezdett folyamatot illetően.¹²¹ A kép másik érdekessége, hogy a keszthelyi gróf lábánál látható egy elegáns, arisztokratához illő nemes kutya, közelebről egy angol springer spániel. Tulajdonságaiból adódóan atletikus, erős testfelépítésű, nagy mozgásigényű vadászeb. Jelentősége abban ragadható meg a festmény vonatkozásában, hogy a magyarországi nemesség életében, különösképpen Festeticsnél az angol hatás erőteljes voltát igazolja.

Politikai szempontból sem elhanyagolható Festeticsnek a felvilágosodás toleranciaelvéhez illeszkedő méltányos, ám provokatívnak tűnő gesztusa a csurgói református gimnázium alapításával. Ugyanakkor a magyar anyanyelvi kultúrát előmozdító, identitásformáló szereppel bíró törekvéseivel a gondolkodásmódban igyekezett változásokat kieszközölni, s együttműködésre buzdítani.¹²² A valláshoz való viszony a kultúrtörténet megkerülhetetlen részét képezi, az ahhoz való viszonyulás tetten érhető Festetics tevékenységében. A gróf 1800-ban a keszthelyi franciskánusok, vagyis ferencesek rendházának felső részét saját költségén gimnáziumi oktatási célra alakíttatta át.¹²³ Egy újabb nagyvonalú cselekedetével a katolikus premontrei szerzetesrendet támogatta, melynek fejében a filozófia oktatását készítette elő Keszthelyen: „*a' néhai Barátok Klastromát, mellyet nagy költséggel haszon vehetővé tett, a' Premonstratensiseknek általadná, olly kötetst tett ezen Szerzetes Renddel, hogy az a' Philosophiabeli tudományoknak Keszthelyen való tanítására Tagjai közül rendelne, más részét a' Nagy Méltóságú Grófkiállítaná*”.¹²⁴

Festeticsnek köszönhető az országos katonai tisztképző intézet, vagy az ország érdekeinek szolgálatára felkészítő magyar nemesi hivatalnokképző intézet, a *nemesi konviktus* felállítása is.¹²⁵ A felvehető tizenkilenc diákból ötöt Festetics

121 BÓDI Ferenc: Merész Gyula tanulmány. Csurgói Könyvtár XI. Kaposvár, [é. n.]. 31–32. A szerző az 1930-as években, vagyis csaknem 150 évvel később bevallja, hogy a 'közjó'-t szolgáló főúri szándék figyelembevételével valóban korszakalkotót alkotott Festetics, mely akkorra kamatoztatta a befektetett energiát. Ahogy a szerző írja: „*A kész eredmény, a pompázó, hatalmas kép pedig ott teljesíti fölemelő, eszmélkedtető, nemes tradíciókat termelő hivatását, ahol a nagy magvetők munkája és a méltó utódok áldozatos, önmegtagadó erőfeszítéseinek eredményeként tényleg beérett a dús termés: végre megszületett a népes, nagyszerű tanerőkkel bíró, kitűnően vezetett, messze földön ismert és elismert, nagy csurgói gimnázium.*” In: Uo. 32.

122 KURUCZ: Keszthely grófja. Gróf Festetics György. 171., KURUCZ: Kényszerhelyzet és vízió: Gróf Festetics György és a magyarországi agrárszakoktatás a 18–19. század fordulóján. 457.

123 Magyar Ország. Magyar Hirmondó (Bécs), XIX. szakasz, 7. sz. (1801. január 23.) 100.

124 Magyar és Erdély Ország. Hazai és Külföldi Tudósítások, I. félév, 6. sz. (1809. január 21.) 41.

125 KURUCZ: Keszthely grófja. Gróf Festetics György. 179.

finanszírozott, míg a többieknek 100 ft-ot kellett fizetniük az ellátás és a német nyelv, valamint a művészeti tanítás fejében. Hírnevét bizonyítja, hogy Károly főherceg tiszti állást ajánlott azon fiatalok számára, akik onnan kerültek ki. Tízéves fennállását követően a gróf Sopronba helyezte át az intézményt, a diákok pedig a soproni gimnáziumban tanultak. A *konviktus* 1813-ban zárta be kapuit a háborús időszak következtében, de a növendékek ösztöndíjban részesültek továbbra is. A gróf a konviktorok egyetemi tanulmányait is igyekezett elősegíteni, a fiatalokat arra ösztönözní, így Pesten is biztosított egy *konviktus* öt fő számára. Az egyetemisták mellé két felügyelőt rendelt, a hallgatók pedig nyelvtanulás, rajzolás, vívás, lovaglás, hadgyakorlatok terén igyekeztek kitűnni.¹²⁶ A keszthelyi gróf a 'közjó' iránt való szeretetből a katonai tudományokat tanuló ifjak számára 40 000 ft-ot ajánlott fel azzal a feltétellel, „*hogy amíg M[agyar]. Országban katonai Académia állíttathaik fel, az ajánlott summa interesséből három Magyar ifjak, kik minden Vallásbeli különbség nélkül a' Mágnás, Nemes Ifjak, és katonai tisztek fiai között neveztetnék ki, a' Bétsi katonai Académiában taníttathassanak.*”¹²⁷ Ezzel a gesztussal megteremtette a katonai szakképzés alapjait.¹²⁸

Festetics iskolaalapításainak sorában a legjelentősebb intézménynek a Georgikon tekinthetjük.¹²⁹ Festetics a racionális intézményi keretek létrehozása és működtetése érdekében egymástól elválaszthatatlannak tekintette a materiális és személyi feltételrendszer, a hatékony szakismeretet biztosító háttér kialakítását. Sikeréhez nyugat-európai protestáns egyetemeken tanult szakemberek járultak hozzá, mint Pethe Ferenc (1763–1833) gazdasági szakíró, Rummy Károly György (1780–1847) vagy Asbóth János (1768–1823) professzor, tiszttartó, a *Directio* (a központi igazgatási testület) egyik vezetője. Az órákat tandíj nélkül hallgathatták az érdeklődő diákok, de a mecénási tevékenységéről is elhíresült gróf ösztöndíjak adományozásával is igyekezett támogatni az arra érdemeseket, és ezzel a következő generáció képzését is megalapozta. Festetics követendő mintának Angliát tekintette és az ottani mezőgazdasági gyakorlatokat, tudományos eredményeket adaptálva kívánta a 'közjó' és a professzionális gazdaképzés szolgálatába állítani.¹³⁰

126 Uo. 170., 179., SZABÓ: *A herceg Festetics-család története*. 270–272.

127 Magyar Ország. Magyar Hírmondó (Bécs), XXII. szakasz, 1. sz. (1802. július 2.) 4.

128 CSÉBY: Gróf Festetics György helye a magyar művelődéstörténetben, különös tekintettel a Magyar Minerva könyvsorozatra és a Helikoni Ünnepekre. 47.

129 Lásd a Peter Jordan (1751–1817) bécsi professzorral való levelezését, mely a georgikoni szaktantárgyak vonatkozásában az *Entwurf eines Planes für den oekonomischen Unterricht* című feljegyzésben fejt ki azok szükségességét. In: KURUCZ: *Keszthelyi grófja. Gróf Festetics György*. 195–196.

130 Uo. 21–22., 195–244., KURUCZ: *A Festeticsek. Egy család változó korszakai*. 27., KURUCZ GYÖRGY: Göttingentől Keszthelyig: Asbóth János (1768–1823) tanári és uradalmi tiszti tevékenysége, 1801–1818. *Századok*, 2013/4. 1031–1032., KURUCZ GYÖRGY: Irodalmunk „jó embere”: Festetics György és a magyar felvilágosodás. *Magyar Napló*, 2006/5 18–26., SZÁNTÓ Imre: A parasztság kisajátítása és mozgalmái a Gróf Festeticsek Keszthelyi ágának birtokain. *Művelt Nép*, Budapest 1954. 139–146., CSITE András: Egy presztízorientált nagybirtok-üzem a 18–19. század fordulóján: A keszthelyi Festetics uradalom. In: KAPILLER Imre (szerk.): *Gazdaságtörténeti tanulmányok*. Zalai Gyűjtemény 34. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg 1993. 84.

Rumy, akinek diplomáját közli a *Tudományos Gyűjtemény*,¹³¹ a Georgikon tiszteletbeli Assessora lett 1818-ban. Latin nyelvű beiktatási beszéde (*de prudentia ac circumspeditione oeconomorum in experimentis instituendis*) nyomtatásban jelent meg, amiről a *Vaterländische Blätter* is beszámolt.¹³²

A korszak elitegyetemének számító és a társadalmi színvonalat tükröző, tudásvágyat kielégítő göttingeni egyetemen tanult Asbóth János is, aki törekedett a networkingre. A Georgikonról készített egy leírást (*Beschreibung des Georgikons, oder der graflich-Georg-Festetitschen Schule der Oeconomie zu Keszthely am Balaton im Szalader Comitatus in Ungarn*), amit a *Göttingeni Tudós Társaság* részére meg is küldött és ennek eredményeképpen Európa-szerte ismertté és elismertté vált a keszthelyi tanintézet.¹³³ A göttingeni egyetemen egy sikeres pályázat megoldásáért emlékérmet kapott, és bekerült a Göttingeni Tudós Társaság tagjai közé.¹³⁴ Mi több, Festeticset is tiszteletbeli taggá avanszálták 1802 novemberében többek között Prof. Jeremias David Reuss bibliotékárius (1750–1834), dr. Wilhelm Olbers csillagász, orvos (1758–1840), vagy dr. Albrecht Thaer mellett.¹³⁵ Erről az elismerő gesztusról Christian Gottlieb Heyne (1729–1802) professzor tájékoztatta Festeticset.¹³⁶ Rumy, aki a *Társaság* levelező tagja volt,¹³⁷ a Göttingenbe küldött vonzó beszámolóival ugyancsak hozzájárult mind az elméleti és gyakorlati oktatást professzionálisan megvalósító, az állam anyagi támogatását mellőző mezőgazdasági tanintézet, mind a Georgikont alapító és fenntartó keszthelyi gróf presztízsnöveléséhez.¹³⁸

131 Tudománybeli Jelentések. – Megtiszteltetések, 's Jutalmaztatások. Tudományos Gyűjtemény, 2. évf., V. kötet (1818) 120–122.

132 Kurze Notizen aus Ungern. Vaterländische Blätter für den Österreichischen Kaiserstaat, II. Bd., 100. Nr. (15. December 1813.) 598.

133 KURUCZ: Keszthely grófia. Gróf Festetics György. 232., Göttingen. Göttingische Gelehrte Anzeigen II. Bd., 75. Stud. (9. May 1803.) 745–749. Vö. Bericht über den Maybesuch des Georgicons zu Keszthely. Vaterländische Blätter für den Österreichischen Kaiserstaat, II. Bd., 54. Nr. (8. July 1818.) 213–215. 61. Oekonomische Institute. Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen, Nr. 17. (April. 1814.) 129–130., Magyar és Erdély Ország. Hazai és Külföldi Tudósítások, I. félév, 6. sz. (1809. január 21.) 41.

134 Váczy János (szerk.): Kazinczy Ferenc levelezése II. kötet. 1790–1802. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1891. 598. „Az Úr a' legszebb diadalmat nyerte-meg, 's a' Magyar név tiszteletes voltát kiljebb-re vitte. Ennél szebb koszorú nem függ a' Haza' Templomában. Irigylem az Úr sorsát.” In: Uo. 450.

135 Göttingen. Göttingische Gelehrte Anzeigen, II. Bd., 191. Stud. (29. November 1802.) 1909., Béts. Magyar Hírmondó (Bécs), XXII. szakasz, 28. sz. (1802. október 5.) 442.

136 KURUCZ: Keszthely grófia. Gróf Festetics György. 232.

137 Göttingen. Göttingische Gelehrte Anzeigen, II. Bd., 194. Stud. (6. December 1806.) 1930.

138 KURUCZ: Keszthely grófia. Gróf Festetics György. 239–240. „Bey Gelegenheit der Prüfung der Zöglinge dieser Anstalt ward diese Rede gehalten, in welcher der würdige Berf. eine anziehende, dem Stifter und Erhalter des Instituts dem Hrn. Grafen Georg Festetits von Tolna Ehre machende Beschreibung von dem Zustande dieser trefflichen landwirthschaftlichen Anstalt gibt in welcher die Theorie und Praxis sehr lobenswerth vereinigt sind. Die Arealausdehnung des Georgikons beträgt, nach dem Grundbuche, 985 Joche, das Joch zu 1200 Wiener Quadratklafter, welche die Gebaude, Garten, Felder, Wiesen, Hutweiden, Weingarten, Waldungen, ein Museum, Hornviehzucht, Pferde, Schaaf, Bienenzucht, Seidenbau und das nöthige Arbeitspersonale. Jeder kann den Unterricht geniessen, ausser den Stipendiaten erhalten die fremden Practicanten von dem edeln Grafen auch eine Remuneration (Xenie) zur Aufmunterung. Der Staat gibt nichts zur Unterhaltung der Anstalt her.” In: Oedenburg. Göttingische Gelehrte Anzeigen, II. Bd., 133. Stud. (21. August 1815.) 1319–1320.

A leggazdagabb angol nemes, Russell John (1766–1839), Bedford hatodik hercege woburni mintagazdaságában a modern mezőgazdasági bemutatók, kiállítások intézményes kereteit biztosította a szezonális birkanyírások időszakában.¹³⁹ Festetics György részben az angliai mintát követve hozta létre mezőgazdasági tanintézetét, a Georgikon, „a’ melly annyival nagyobb díszére szolgál a’ Hazának, hogy a’ Bedford által, Földmívelő Kollégium név alatt felállított Georgikon, még Angliában is elsőnek és a’ maga nemében csak egynek nevezetik”.¹⁴⁰ Hogy Festetics az angol gazdálkodási gyakorlatot vette alapul a magyarországi agrárszakképzés tekintetében, azt a korabeli publicisztika is alátámasztotta.¹⁴¹ A Georgikon helyes működése érdekében Festetics György megalkotta a „Georgikont illető Rendelések”-et is, mely Pethe Ferencnek szólt.¹⁴² Kidolgozásra került például a „Téli Rendtartás mely szerint A Georgikonbeli Professorok és Praktikánsok foglalatoskodnak A 799/800 dik Esztendőre” is, melyben megtalálhatók táblázatos formában Pethe, valamint a főpraktikánsok és alpraktikánsok hónapokra lebontott feladatkörei.¹⁴³ A hallgatók gyakorlati tevékenységének támogatásához a gróf birtokainak egy részét erre a célra fordították. Voltak külön az iskolához tartozó gazdasági épületek, istállók, méhészet, selyemhernyó-tenyésztés. Minden meghatározott rend szerint működött, fontos szerepet szánva a pontos könyvelésnek is.¹⁴⁴

Festetics víziójának megfelelően a Georgikon ágazati és mezőgazdasági üzemszervezési ismereteket oktató tanintézetként funkcionált, melyben alsó- és felsőfokú szakképzésben részesülhettek a tehetségesnek ítélt nem nemesi

139 KURUCZ György: Technológiai utazás a modern kor hajnalán: Válogatás Gerics Pál és Lehrmann József georgikoni professzorok nyugat-európai jelentéseiből és naplóiból (1820–1825). L’Harmattan Kiadó, Budapest, 2020. 100.

140 Anglia. Magyar Hírmondó (Bécs), XX. szakasz, 39. sz. (1801. november 13.) 661–662.

141 KURUCZ: Keszthely grófja. Gróf Festetics György. 20. „Ángliának ily ritka boldogságára iparkodik szíves igyekezettel juttatni vidékünket Hazánk’ méltó Fija, M. Gróf Festeits György Úr Ö N[agysá]ga [...] kész mindent el követni, ’a Georgikon nevezet alatt Keszthelyen felállított Gazdasági Oskolának virágoztatására.” In: Magyar-Ország. Magyar Hírmondó (Bécs), XIV. szakasz, 22. sz. (1798. szeptember 14.) 338.

142 MNL OL Festetics Lt P 279 19. d. ff. 316–317v.

143 Uo. f. 328. Habár Pethére nézve ebben csak a tanítás van feltüntetve, a valóságban jóval több kötelezettség hárult rá. Lásd: KURUCZ: Keszthely grófja. Gróf Festetics György. 225

144 „In order to afford the agricultural students of the Georgicon opportunities of practice, a farm is set apart from the rest of the Graf’s estate. The necessary buildings, yards, and working cattle, are connected with it, and the management of it is entrusted to the teachers and students, according to a certain appointed order, under the superintendence of the general board of direction for the Graf’s estates, and a most exact attention in keeping the accounts is strictly insisted upon. The buildings belonging to the school are a large house for the work people, a set of stalls for fattening oxen, a shed for sheep, a building for preserving maize, a bee-house, and a house for the management of silk-worms, and for preparing silk, cow-stalls, house for pensioners, & c. & c.” In: Richard BRIGHT: Travels from Vienna Through Lower Hungary: With Some Remarks on the State of Vienna During the Congress, in the Year 1814. Archibald Constable and Company, Edinburgh, 1818. 369. Nem véletlen, hogy a Festetics-könyvtárban fellelhető volt: GEDDE János: Angliai méhes kert... Eger, 1768.

származású fiatalok is. A hét különböző szakképzési tanterv szerint működő iskolában a hasznos polgár képzési ideálját helyezték előtérbe, a 'közjó' szolgáltatának figyelembevételével. A Georgikont alkotó iskolák a következők voltak: Parasztiskola, Pristaldeum (jogászképzés), Erdésziskola, Kertésziskola, Lovászkiskola, Mérnökiskola, Leányiskola.¹⁴⁵ A fejlett agrárgazdasági, agrotechnikai ismeretek adaptálásában szerepet játszott Albrecht Daniel Thaer (1752–1828) alsó-szászországi agrárközgazdász, aki az angol mezőgazdaság tanulmányozására specializálódott, Festetics pedig levelezőkapcsolatban állt.¹⁴⁶ Nem véletlen, hogy Festetics rendkívül gazdag szakkönyvtárral rendelkezett, gyűjteményének pedig jelentős hányadát az úgynevezett *new agriculture* (új mezőgazdaság) tárgykörébe tartozó, az újkori angol agrárforradalommal foglalkozó opusok képezték.¹⁴⁷

A Georgikon hazai és nemzetközi viszonylatban is hírnévre, elismertségre tett szert, eredményei külföldi tudományos körökben is ismeretesek voltak, amely a gróf tudományos és politikai szerepvállalásának bizonyítékai, a presztízsteremtés egyik eszköze.¹⁴⁸ Tevékenysége nem öncélú volt, így a hírnév csupán eszköz volt számára.¹⁴⁹ Hozzá hasonlóan Széchenyi Istvánnál sem a hírnév dominált, ahogy az angol utazó írja: „*aligha fogják Széchenyit népszerűséghajhászással vádolni: csak annyiban tör a népszerűségre, amennyiben arra*

145 FÜLÖP Éva Mária (szerk.): Georgikon 200. Emlékkönyv a Georgikon alapításának 200. évfordulójára. Pannon Agrártudományi Egyetem Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar, Keszthely, 1996. 84–113., KURUCZ: Keszthely grófja. Gróf Festetics György. 195–201., 211–224., CSÉBY: Gróf Festetics György helye a magyar művelődéstörténetben, különös tekintettel a Magyar Minerva könyvsorozatra és a Helikoni Ünnepekre. 94–98. A Georgikonhoz lásd még: SZABÓ: A herceg Festetics-család története. 275–285. „1st, *The general school for the theory of agriculture, and the sciences connected with it.* 2dly, *A school for instruction in the knowledge of law, so far as it is connected with agriculture, and the relation subsisting between the lord and the peasant.* 3dly, *The popular school of agriculture for the peasant.* 4thly, *A school for instruction in all branches of knowledge relating to the forest and chase.* 5thly, *The school for the training of horses and the riding-school.* 6thly, *The school for girls, intended to form useful housekeepers.*” In: BRIGHT: *Travels from Vienna Through Lower Hungary: With Some Remarks on the State of Vienna During the Congress, in the Year 1814.* 362. A tantárgyak, vizsgák részletes ismertetéséhez, az épület bemutatásához lásd: Uo. 362–372., 375–376.

146 KURUCZ: Keszthely grófja. Gróf Festetics György. 198., 206., KURUCZ GYÖRGY: A racionális gazdálkodás könyvsorozata az egykori Podmaniczky és Prónay családi könyvtárak állományában. In: GURKA Dezső (szerk.): *A báró Podmaniczky család szerepe a 18–19. századi magyar kultúrában.* Gondolat, Budapest, 2017. 196–198., FÜLÖP (szerk.): Georgikon 200. Emlékkönyv a Georgikon alapításának 200. évfordulójára. 84–113.

147 KURUCZ: Az „új mezőgazdaság” irodalma az egykori Festetics-könyvtár anyagában. 32–44., KURUCZ: Keszthely grófja. Gróf Festetics György. 199–211., KURUCZ: A racionális gazdálkodás könyvsorozata az egykori Podmaniczky és Prónay családi könyvtárak állományában. 197–201., KURUCZ: Kényszerhelyzet és vízió: Gróf Festetics György és a magyarországi agrárszakoktatás a 18–19. század fordulóján. 452.

148 KURUCZ: Keszthely grófja. Gróf Festetics György. 240.

149 Uo. 292., 296.

céljai érdekében szükség van."¹⁵⁰ A kortársi közvélemény, így a keszthelyi gróf csodálója, gróf Teleki Domokos (1773–1798) útirajzíró is kihangsúlyozza a racionális szemléletű gróf patriotizmusát: „G[róf]. Festetics György Ur Magyar Országban egy a' leg gazdagabb Birtokos Urak és egyszersmind egy a' leg-nagyobb Gazdák között. De olyan hazafi szívé Oeconimus, hogy a' gazdaságot, és Industriát, egész erejével nem csak a' maga hasznára való nézve, hanem a' köz-haszonra, és minden Birtokai lakossai között, nagy igyekezettel elő segítli.”¹⁵¹ Ez azt is bizonyítja, hogy Festetics valóban úttörőként inspirálta a kortársakat, elindított egy újfajta cselekvési irányvonalat, mely a reformmozgalmat előzte meg, egyben elő is készítette azt. John Paget (1808–1892), aki 1835 és 1837 között utazást tett Magyarországon és Erdélyben, ellátogatott Keszthelyre is, és elismerően nyilatkozott Festeticsnek a 'közjó' ügyében tett lépéseiről, mely intézmények a gróf idején éltek fénykorukat. Vitathatatlan a leírás alapján, hogy a filantróp Festetics megindította a haza előrelépése érdekében egy folyamatot, ami mindenképpen alapot jelentett az új nemzedék számára.¹⁵²

Ugyancsak a 'közjó'-t szolgálta a Keszthely tőszomszédságában lévő hévízi fürdő fejlesztése. A beruházásaira fordított összegek 50 000 forintnál többet emésztettek fel, ami igen soknak számított a kor viszonyaihoz képest. Ez közel sem mondható kifizetődőnek, mert rendkívül olcsó volt belépőjegyek ára.¹⁵³ A víz kénes, meleg, gyógyhatású, melyet Richard Bright maga is tapasztalt.¹⁵⁴ Funkciójából és a habermasi társadalmi nyilván-

150 JOHN PAGET: Magyarország és Erdély. Rubicon Intézet, Budapest, 2022. 146.

151 TELEKI Domokos: Egynehány hazai utazások' le-írása Tót és Horváth országoknak rövid esmertetésével egygyütt, ki adatott G. T. D. által. Bécs, 1796. 212–213.

152 „Keszthely igen eleven kisközség, legjelentősebb intézménye a Georgikon néven ismeretes, nagy mezőgazdasági iskola, melyet Festetics György gróf alapított. Bár már korántsem olyan, mint fénykorában, még ma is számos professzort és gyakorlati oktatót alkalmaz a grófi család költségén. Kevés országban hoztak létre ennyi intézményt jótékonyaságra alapon a nép felemelésére, mint Magyarországon, bár ezek sajna, többnyire nem bizonyultak maradandónak, s az alapító halála után csaknem valamennyi hanyatlásnak indult.” In: PAGET: Magyarország és Erdély. 631.

153 KURUCZ: Keszthely grófja. Gróf Festetics György. 264–265., MNL OL Festetics Lt P 279 29. d. f. 573., Uo. P 279 20. d. ff. 285–286v.

154 „As a bathing place, it is little worthy of mention, and is evidently fitted up by the Graf only for the lower class of people, who come there during the summer, and find a surgeon on the spot ready to administer their favourite remedy of scarification or cupping. The only dwelling is a miserable house, converted into an inn during the summer, and affording very mean accommodation. As a hot-spring, however, it is curious, from the quantity of heated sulphureous water which it discharges in the middle, of a low and marshy plain, in which it has formed a pond. This covers a space of not much less than two acres, and the water which runs from it, turns in its course two or three mills. I cannot speak exactly to its temperature, but it is very consider able, even in the canal by which it discharges itself. The water emits a strong sulphureous vapour, and is of a bluish colour. The Nymphaea alba was in fine bloom, and a multitude of a species of cyprinus were playing about, appearing greatly to enjoy the warmth of the water.” In: BRIGHT: Travels from Vienna Through Lower Hungary: With Some Remarks on the State of Vienna During the Congress, in the Year 1814. 447.

nosságból¹⁵⁵ adódóan elengedhetetlen volt a marketing, propaganda, amit dr. Babocsay József vállalt magára.¹⁵⁶ A meleg víz jótékony hatásairól, gyógyító erejéről az emberi szervezetre a *Magyar Hírmondó* is beszámolt: „a’ kedveskedő Természet a’ betegeskedő emberiség’ nyavalyájának enyhítésére, vagy tellyes meg gyógyulására is, meleg víznek formájában mutatja a’ már magában elkészült orvosló erejét, és önként ajánlja a sinlödő testnek helyre állítására szolgáló, ’s több orvosló részekből álló forrását.”¹⁵⁷

1796-ban Nagyváthy direktor kiadta „A Ferdőházaknál való Rendtartások”-at. Ebben az időben egy darab volt „az úri Renden Levőknek, s érdemesebb Személyeknek”, és „azokban semmi tisztátalan Személyeknek feredni nem engedtetik”. Természetesen a köznép számára is volt egy részleg, ahol annyian lehettek, ahányan elfértek, „de a trágárság, kurjongatás, veszekedés és egyéb alkalmatlanságok ki fogás nélkül tilalmaztatnak”. A kulcsok a fürdősnél voltak, aki kinyitotta és bezárta a fürdőt, a szabályzat tiltotta a szemérmertlenséget. A fürdőházért egy órára 1 krajcárt kellett fizetni, de a szegény emberektől nem szedtek belépődíjat. Nagyon szigorúan figyeltek a tisztaságra, ugyanis a vizet minden fürdés után leeresztették.¹⁵⁸ A szabályok közé tartozott: „A Ferdős meg nem engedi, hogy a Kaptzákat és egyéb undorodást szereshető ruhákat a Köznép a folyosó Karfájára terigesse, vagy hogy az illyenek a ferdőszobákban, vagy a folyosókon fészülködjenek, és lábaikat áztassák.” Akinél nem volt fürdőruha, 2 krajcárért kölcsönözhetett. A szegény emberek a padláson aludhattak, de rendbontás és zajongás miatt elküldték őket.¹⁵⁹ A tehetősebbek egy teljes napra is kivehettek szobát 15 krajcárért, amiért kaptak reggelit, ebédet, uzsonnát, vacsorát. „Az ételek és italok nemeit ’s azoknak taxáji naponként az arra készített táblára feljegyezve megláttathatnak.” Lehetett enni a saját szobában és a szállóban (kvázi étterem részleg), „a hol vasárnapon és Innepeken mísica is fog mulatságul tartattatni”.¹⁶⁰ Cséby Géza kutatásai szerint a gróf halálával a fejlesztések is több évtizedre leálltak, ami nem feltétlenül az örökös eltérő szemléletmódjával, sokkal inkább a beszűkülő anyagi lehetőségeivel magyarázható.¹⁶¹

155 Habermasnál a reprezentatív-nyilvánosság értelmezése és funkciója emelendő ki. Ennek lényege, hogy „a nép azt a díszletet alkotja, a mely előtt az uralkodó rendek, nemeselek, egyházi méltóságok, királyok stb. önmagukat és státusukat megjelenítik.” In: Jürgen HABERMAS: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban. Századvég – Gondolat, Budapest, 1993. 13.

156 CSÉBY: Gróf Festetics György helye a magyar művelődéstörténetben, különös tekintettel a Magyar Minerva könyvsorozatra és a Helikoni Ünnepekre. 78.

157 Előszöri Tudósítás, a Keszthelyi Hév-vízről. *Magyar Hírmondó* (Bécs), XIX. szakasz, 41. sz. (1801. május 22.) 672.

158 MNL OL Festetics Lt P 279 9. d. f. 303.

159 Uo. f. 303v.

160 Uo. f. 304.

161 CSÉBY: Gróf Festetics György helye a magyar művelődéstörténetben, különös tekintettel a Magyar Minerva könyvsorozatra és a Helikoni Ünnepekre. 79.

Hasonló tapasztalható a keszthelyi kórházról is, mivel Festetics György a tényleges szegényeket a keszthelyi ispotályban helyeztette el, ami Richard Bright szavaival élve inkább „szegényháznak” mondható.¹⁶² *„which is rather a poor-house, than an institution for the cure of the sick”*.¹⁶³ A kórház bevételei annak köszönhetőek, hogy a Festetics család kórházi tőkealapot biztosított, és ez bővíthetett hagyatékok révén. A külsős, tehát nem keszthelyi betegektől ellátási díjat szedtek.¹⁶⁴ Ezt az állítást hivatott alátámasztani az a tény is, hogy a keszthelyi kórház prototípusa 1759-ben Festetics Kristóf nevéhez köthető. Ezt követően Széchényi Ferenc és Festetics Pál is alapítványi támogatással, ám egyházi fenntartással kívánta támogatni a közkórház ügyét. Ez azonban pápai engedély-köteles volt, és nem látott volna el minden beteget. Végül Festetics Pál halála után György finanszírozta az építkezést.¹⁶⁵ A keszthelyi ellátórendszer kiépítése, karitatív tevékenysége¹⁶⁶ mögött részben Festetics szociális érzékenysége és a külvilág felé történő nyitás állhatott a ’közjó’-t szolgálva, amely a gróf nagylelkű jellemét is megfesti előttünk.

A keszthelyi gróf infrastrukturális fejlesztés részeként saját költségén vitorlás hajókat is építtetett a sószállítás megkönnyítése érdekében.¹⁶⁷ Az arzenál közül kiemelkedik a *Főnix-gálya*, amely a kor embere szerint a haladás jelképe volt. Ennek megtervezése és megépítése egy olasz származású, Triesztből Fenék-

162 SZÁNTÓ: A parasztság kisajátítása és mozgalmi a Gróf Festeticsek Keszthelyi ágának birtokain. 128.

163 BRIGHT: Travels from Vienna Through Lower Hungary: With Some Remarks on the State of Vienna During the Congress, in the Year 1814. 448. A leírást az angol orvos így folytatta: *„It is managed with much attention, and the inmates receive many little conveniences, and even luxuries, from the pious offerings of persons in humble life, who, from religious motives, and for the fulfilment of vows, bring gifts according to their means.”* In: Uo. 448.

164 KÁLLAY István: A magyarországi nagybirtok kormányzata 1711–1848. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 215., CSÉBY: Gróf Festetics György helye a magyar művelődéstörténetben, különös tekintettel a Magyar Minerva könyvsorozatra és a Helikoni Ünnepekre. 65–66.

165 CSÉBY: Gróf Festetics György helye a magyar művelődéstörténetben, különös tekintettel a Magyar Minerva könyvsorozatra és a Helikoni Ünnepekre. 65–66.

166 Horváth János becslései szerint a jótékonykodásra szánt összeg százezrekkkel meghaladta az 1 000 000 ft-ot. Vö. NÉGYESY László: Gróf Festetics György a magyar irodalomban. In: LAKATOS Vince (szerk.): Keszthelyi Helikon. Kisfaludy Társaság, Keszthely, 1925. 68. Véleményünk szerint ez irreálisan nagy összegnek tűnik.

167 Magyar Ország. Magyar Hírmondó (Bécs), IX. szakasz, 33. sz. (1796. április 26.) 543–544., Magyar-Ország. Magyar Hírmondó (Bécs), XII. szakasz, 9. sz. (1797. augusztus 1.) 136–138. A hajóarzenálról Richard Bright is megemlékezett: *„From the farm we drove past a Roman encampment on our way to the lake, where we found a boat with six rowers in Venetian costume, waiting to convey us on board the vessel which the Graf calls his frigate, being by far the largest, and, indeed, almost the only vessel with sails upon this fresh water. It is a large sloop, and is sometimes employed for excursions of pleasure, and sometimes as a vessel of burden, to bring salt from the farther end of the lake. The flatness of its bottom is not well calculated for sailing, but this construction is absolutely necessary on account of the shallowness of the water.”* In: BRIGHT: Travels from Vienna Through Lower Hungary: With Some Remarks on the State of Vienna During the Congress, in the Year 1814. 427.

pusztára érkező hajósmester, a vitorlázás úttörőjének, Antonio Borrinak a munkája, aki Bori Antalként telepedett le családjával az uradalomban. Először Festetics Kristóf építette meg az első teherszállító vitorlást, a *Kristóf-gályát*. Bár nem volt nyereséges a sószállítás, a nép érdekeit nézve ezt mégis folytatta György. Bori saját munkásaival és szerszámkészletével dolgozott, fejenként napi 5 krajcárért. Ugyanakkor sportolási célra alkalmas vitorlást is készített, a *Stellát*, ami György fiát is magával ragadta, így ő lett a Balaton első sportvitorlázója.¹⁶⁸ A *Főnix-gályáról* Vályi András így írt: „Emlékezetet kíván még az Uraságnak köz hasznú igyekezete, a’ ki jó sajkákat, és vitorlás nagy hajót is építtetett, Triesztből hoztatott munkások által, hogy a’ sót, ’s egyebet, könnyebben, ’s kevesebb költséggel lehessen Keszthelybe szállítani.”¹⁶⁹

A presztízs szemszögéből vizsgálva a balatoni hajózásnak, sétahajózásnak és a funkcionalitás tekintetében a teherszállításnak mindenképpen Festetics az úttörője. Ez már a kortársak szerint is a haladást szimbolizálta,¹⁷⁰ mely egyúttal a belföldi kereskedelem és áruforgalom előmozdítását szolgálta.¹⁷¹ A *Főnix* vízrebocsátása reprezentatív esemény volt a hozzá tartozó látványossággal együtt, melyről a bécsi *Magyar Hirmondó* 1797. augusztus 1-jei lapszáma számolt be, kiemelve a gróf ’közjó’ érdekében tett érdemét. „Ezen Méltóság fáradhatatlan gondosságának köszönjük ugyan is, hogy Magyar tengerünkön is látjuk már lebegni a’ boldog jövőre mutató kereskedő hajó-vitorláit, a’ melynek megáldattatása és Phoenix-é lett el neveztetése, jeles tzeremóniával ment véghez e’ folyó Hónapnak 16-dikán délután számos Uraságok’ jelenlétében, kiket a’ tzeremóniának előtte is gazdagon meg-vendéglett a’ Gróf Úr otthon: ’s utánna is a’ mezőnn.”¹⁷² A balatoni sétahajózás lehetővé tétele a szórakozás egyik lehetséges formáját is jelentette a reprezentációra és az esztétikumra való törekvés mellett. A reprezentációt igyekezett megjeleníteni egy tengeri csata imitálásával Ferdinánd főherceg 1804-es keszthelyi tartózkodása alkalmával. A *Főnix* presztízsét támasztja alá az is, hogy Festetics Magyarországon egyedülálló módon több főméltóságot is meginvitált egy-egy rövidebb hajóútra, mint például Károly főherceget is.¹⁷³ Ráadásul a gróf névjegykártyáján is szerepel a *Főnix-gálya*,

168 SÁGI Károly: Antonio Borri – Bori Antal. In: TÖRÖCSIK Zoltán – UZSOKI András (szerk.): A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 18. Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Veszprém, 1986. 437–439. Például 1810-ben csak a hajóhoz kapcsolódóan költöttek 269 ft 30 xr-t. MNL OL Festetics Lt P 279 68. d. T. II. f. 4.A jelentős mennyiségű sótranszport kimutatásához a Festetics-uradalomban névre lebontva lásd: MNL OL Festetics Lt P 279 29. d. ff. 80–96. A történetiségeivel és a PR részét képező irodalmi vonatkozásaival Cséby Géza foglalkozott részletesebben. CSÉBY: Gróf Festetics György helye a magyar művelődéstörténetben, különös tekintettel a Magyar Minerva könyvsorozatra és a Helikoni Ünnepekre. 66–77.

169 VÁLYI András: Magyar országnak leírása II. Buda, 1799. 357.

170 SÁGI: Antonio Borri – Bori Antal. 439.

171 KURUCZ: Keszthely grófja. Gróf Festetics György. 28.

172 Magyar-Ország. *Magyar Hirmondó* (Bécs), XII. szakasz, 9. sz. (1797. augusztus 1.) 136.

173 MÜLLER Róbert: A Phoenix gálya története. *Pannon Tükör*, 2022/3. 68.

ami nyilvánvaló hatásvadász üzenet nemcsak a császárváros, hanem a korabeli elit számára is.¹⁷⁴

A gróf érdemeihez sorolhatók a magyar nyelv ügyéért tett erőfeszítései, így a magyar színjátszás támogatása is. A Magyar Játék Színi Társaságra és a kolozsvári színházra is nagylelkűen áldozott, tegyük hozzá, ez utóbbihoz Esterházy Miklós is hozzájárult.¹⁷⁵ Nagyvonalú tettei közé tartozik, hogy levéltárát megnyitotta a kutatni vágyók előtt, anyagilag támogatta a magyar nyelvű könyvkiadást, vagy éppen Rummy tanulmányait is finanszírozta.¹⁷⁶

Ne felejtjük el, hogy a 18. század második felét egy olyan korszakként jellemezhetjük, amikor az állam és az anyagilag cselekvőképes helyzetben lévő magyar nemesség jellemző módon nem áldozott a magyar nyelvű irodalomra.¹⁷⁷ Ebből az elit közegeből emelkedik ki Festetics György, aki a nemzeti haladásba vetett hit eszközének a nyelvet tekintette.¹⁷⁸ Festetics áldozatkészségéhez tartozik a *Hadi és más Nevezetes Történetek* (1792-től a *Magyar Hírmondó*) című lap megjelentetése, melynek egy-egy számát a magyar nyelv használatára való ösztönzés érdekében és a hasznosság jegyében országos viszonylatban a gimnáziumokba ingyenesen eljuttatták. Készült Magyarország megyéiről rézmetszetsorozat, de támogatója volt egy Magyarország-térkép elkészítésének is. A keszthelyi gróf fiának nevelője, Kultsár István a *Hazai Tudósítások* szerkesztője és Mikes Kelemen törökországi leveleinek közreadója volt, melyet anyagilag ugyancsak a gróf finanszírozott. Szerepet játszott a *Magyar Minerva* megindításában és Péteri Takáts Józsefnek az *Erköltsi oktatások* kiadatásában. A gróf törekvéseinek pozitív hozadéka egyértelműen az irodalmi kanonizációs folyamat megindítása, mely filológiai szempontból sem elhanyagolható.¹⁷⁹

Festetics György felelősségtudatát, filantróp személyiségét igazolja, hogy két árván maradt unokaöccsét, Festetics Ernőt (1800–1859) és Festetics Leót (1800–1884) a szárnyai alá vette, gyámként gondoskodott neveltetésükről.¹⁸⁰

174 Uo. 65.

175 KURUCZ: Keszthely grófja. Gróf Festetics György. 168., CSÉBY: Gróf Festetics György helye a magyar művelődéstörténetben, különös tekintettel a Magyar Minerva könyvsorozatra és a Helikoni Ünnepekre. 112–113.

176 SZABÓ: *A herceg Festetics-család története*. 286–289.

177 BÍRÓ Ferenc: A felvilágosodás korának magyar irodalma³. Balassi Kiadó, Budapest, 1998. 5–6., 42–44., GAÁL NÉ MÉRVA Mária: A Grassalkovich-uradalom művelődéstörténeti szerepe a 18–19. században Gödöllő mezővárosában. In: SZIRÁCSIK Éva (szerk.): *Discussiones Nogradienses II. Feudális társadalom? Nógrád Megyei Múzeumi Szervezet, Salgótarján, 2011.* 54., KOSÁRY Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. 270., KÓKAY György: Irodalmi élet a 18–19. század fordulóján. In: KÓKAY György (szerk.): *Könyv, sajtó és irodalom a felvilágosodás korában.* Akadémiai Kiadó, Budapest 1983. 156–157.

178 KURUCZ: Keszthely grófja. Gróf Festetics György. 164., 166.

179 Uo. 164–169.

180 CSÉBY: Gróf Festetics György helye a magyar művelődéstörténetben, különös tekintettel a Magyar Minerva könyvsorozatra és a Helikoni Ünnepekre. 54., KURUCZ: Keszthely grófja. Gróf Festetics György. 293.

Húga, Festetics Anna Révay Pállal történő eljegyzéséhez is tekintélyes, 6000 forintos összeggel járult hozzá.¹⁸¹ A gróf emberszeretete mindenképpen tetten érhető tevékenységében, de természetesen a 'közjó' iránti elkötelezettsége sarkallta a rászorulókat, szegényeket, fiatal tehetségek felkarolására. Ennek szellemében támogatta a váci és a linzi siketnéma intézetet is.¹⁸² Festetics György a nyomtatást is igyekezett támogatni, így a Keszthelyen megtelepülő Perger Ferenc vállalkozónak, nyomdásznak bérbe adott egy házat, mely műhelyként tudott funkcionálni, és ez lett Zala megye első nyomdája.¹⁸³ Fia, László gróf annak ellenére, hogy látványos költekezéseket tett, az apai örökség szellemében ragaszkodott édesapja intézményrendszeréhez és programjához. A Magyar Tudós Társaság létrehozása érdekében alapítványt hozott létre, melyet 10 000 forinttal megtámogatott. Hasonlóan járt el a hadtudományok érdekében is, folytatta az országos könyvtárszervező tevékenységet, sőt a magyar nyelvű oktatást, jegyzőkönyvvezetést és a georgikoni ügyintézést is megreformálta helyi szinten.¹⁸⁴

Mindezek tükrében nem meglepő, hogy Festeticset mekkora tisztelet, rajongás, szeretet vette körül. Ezt reprezentálja Bright leírása is, mikor az utcán elhaladt kocsijával. Az angol orvos szerint mintha egy parlamenti választási képviselőt ünnepelt volna a tömeg.¹⁸⁵ Dukai Takách Judit (1795–1836), művésznévén Malvina egy 1815-ben kelt levelében egyik művét ajánlotta a gróf figyelmébe, melynek egy részletet idézzük: „*meg vagyok győződve a Kegyelmes Grófnak nagy Lelke felől, hogy félre vetni nem fogja, hanem a benne levő érdemért is, leg alább azért, hogy egy magyar Leány irta. Én ezen munkácskámot nem azzal a czéllal irtam hogy világot lásson, de Barátaim közül egy minden tudtom nélkül adta ki, így lévén tehát Kinek udvarolnék szivesebb 's nagyobb tisztelettel mint édes Hazám! egy illy elsőbbség nagy Lelkü Tagjának, vegye tehát Kegyessen Excellentiád, 's olly reménnyel hogy talám utóbb elmémnek érettebb gyümölcseivel leszen szerencsés udvarolhatni.*”¹⁸⁶

A gróf 1819-ben bekövetkezett halála után fia, Festetics László egy gyászjelentésben emelte ki apja érdemeit: „*Mivel a Király iránt leghűségesebb és leg-*

181 KURUCZ: Keszthely grófja. Gróf Festetics György. 183.

182 Uo. 293.

183 CSÉBY: Gróf Festetics György helye a magyar művelődéstörténetben, különös tekintettel a Magyar Minerva könyvsorozatra és a Helikoni Ünnepekre. 64–65.

184 Uo. 55–57.

185 „*It is amusing to observe with what respect the Graf is saluted as he passes through the crowds, not only of his own dependents, but of such even as are assembled, on the market-day, and with what affability he returns their salutes. Not a head remains uncovered; and the constant bowing which goes on from both sides, would lead a stranger to suppose that it was the favourite candidate at an English county election who passed, rather than the hereditary and arbitrary lord of the surrounding district.*” In: BRIGHT: Travels from Vienna Through Lower Hungary: With Some Remarks on the State of Vienna During the Congress, in the Year 1814. 426.

186 MNL OL Festetics Lt P 246 1. d. Személyes iratok (a továbbiakban: 1. tétel) f. 393.

elkötelezettebb, a hazát szerető és övéi iránt kegyes férfiú volt; mivel a szabad művészeteket és tudományokat mindig szorgalmasan művelte és előmozdította, és mind nyilvánosan, mind pedig magánúton, akár alapítással, akár pedig az ifjúság itthon és külföldön való bőséges támogatásával, nemcsak a földművelésben, hanem majdnem minden tudományban – amelyekkel a polgárok a király és az ország hasznára lettek – gondoskodott az ifjúság taníttatásáról; és végül művét és életének munkáját beteljesítette, ezért mindenkiben, akik ismerték őt, az ő jámbor emlékezetét hagyja.”¹⁸⁷

A felsorolt példák bebizonyítják, hogy Festetics György egy lokálpatrióta volt, aki tetteivel, törekvéseivel egyértelműen a ’közjó’-t szolgálta. Ezt támasztja alá feleségének, Sallér Juditnak a *Georgikon Emlékkönyve*-be tett bejegyzése is 1801. július 22-éről: „Georg, handelt nicht, um bloß zu blenden, sondern nach seinem Gewissen, und er sucht den Lohn für einer guten That nicht in den Reden der Leute, sondern in der That selbst.” („György nem azért cselekszik, hogy elkápráztasson, hanem lelkiismerete szerint, és nem abban keresi a jó cselekedet jutalmát, amit az emberek mondanak, hanem magában a tettben.”)¹⁸⁸ Teleki Domokos találóan, modern szemlélettel foglalta össze Festetics szándékát, amely filantropizmusáról, hazafiságáról tanúskodik és a nacionalizmus gyökereiről árulkodik: „Nagy ditséretire szolgál azonban G[róf]. Festetics Urnak, hogy ezt a’ Népet [tótok, horvátok] názionáizálni, és magyarosítani igyekezik; mely-okból Magyar Oskolákat fundál, és egynéhányat már fundált is.”¹⁸⁹

Véleményünk szerint Festeticsnek még nem volt elég ereje ahhoz, amit unokaöccse, Széchenyi István megvalósított, de mindenképpen táptalajt jelentett a reformkor nemzedéke számára. S talán ő nem írta le, amit Széchenyi a *Hitel* záró soraiban igen, de mindkettejük hitvallását jól tükrözi és talán mottójuknak is tekinthetnénk: „Sokan azt gondolják: »Magyarország – volt; – én azt szeretem hinni: lesz!«”¹⁹⁰

4. A birtokközpont mint regionális irodalmi színtér

„A nemzeti irodalom és kultúra integrációja helyett egy ideig a teljes bénultság, majd azoknak a helyi kezdeményezéseknek a lassú újjáéledése következett be, amelyek az irodalmi élet szervezését tájegységek szerint próbálták folytatni.”¹⁹¹ Kókay György megállapításából kiindulva ezt a hiánypótló, érték- és nyilvánosságteremtő szerepet igyekezett betölteni a keszthelyi Helikon. Ennek

187 Helikon Könyvtár Eph. 264. Gróf Festetics I. György latin nyelvű gyászjelentésének magyar nyelvű fordítása (nincs oldal vagy fólió).

188 Helikon Könyvtár Manuscripta 50 Georgikon Emlékkönyv f. 23.

189 TELEKI: Egynehány hazai utazások’ le-írása Tót és Horváth országoknak rövid esmertetésével együtt, ki adatott G. T. D. által. 215.

190 PAGET: Magyarország és Erdély. 148.

191 KÓKAY: Irodalmi élet a 18–19. század fordulóján. 160.

köszönhetően Keszthely az irodalmi találkozóhelyek egyik színtere lett,¹⁹² s ebben kitüntetett szerepet játszott Asbóth János, a Georgikon professzora.¹⁹³ Berzsenyi Dániel (1776–1836) találóan fogalmazta meg azt az ideált, melyet számára Keszthely jelentett: „Én Keszthelyben egy magyar *Veimárt*¹⁹⁴ ohajtok látni!”,¹⁹⁵ vagy egy másik levelében ez olvasható: „*alig tellyesedett be a’ Helicon már Veimárt jövőndöl.*”¹⁹⁶

Kisfaludy Sándor (1772–1844) leírásában „*A’ Keszthelyi Helicon a’ Hazára, Nemzetre, a’ nemzeti Literaturára és Cultúrára nézve oly szép és felséges gondolat, oly szent és dicső hazafiúi érzemény, hogy az, a’ mi időnkben csak Exczellenziádnak lelkétől és szívétől lehetett gondolva és érezve.*”¹⁹⁷ A kortársak is beszámoltak róla, hogy „*Gr[óf]. Festetics György egy Helikon nevű kerek Palotát építete.*”¹⁹⁸ Ennek a teátrális kialakítású Helikonnak¹⁹⁹ 1817 és 1819 között évente két ünnepe került megrendezésre (a császár születésnapján és a georgikoni vizsgaalkalomkor), melyeken a kiemelkedő tehetségű

192 CSÉBY Géza: A keszthelyi Helikoni Ünnepek rövid története 1817–1819-ig. In: SZABOLCS András (szerk.): Az ifjúság Helikoni Ünnepei Keszthelyen. Csupi, Nagykanizsa, 1998. 15., CSÉBY: Gróf Festetics György helye a magyar művelődéstörténetben, különös tekintettel a Magyar Minerva könyvsorozatra és a Helikoni Ünnepekre. 174., KURUCZ György: „Én tehát keszthelyi ember vagyok!”: Kazinczy Ferenc és a helikoni ünnepek. *Sic Itur ad Astra*, 2009/61. 79.

193 CSÉBY: A keszthelyi Helikoni Ünnepek rövid története 1817–1819-ig. 16.; CSÉBY: Gróf Festetics György helye a magyar művelődéstörténetben, különös tekintettel a Magyar Minerva könyvsorozatra és a Helikoni Ünnepekre. 186. Bővebben lásd: KURUCZ: Göttingentől Keszthelyig: Asbóth János (1768–1823) tanári és uradalmi tisztii tevékenysége, 1801–1818. 1031–1060. Az ünnepek kialakulásához, történetiségéhez: CSÉBY Géza: A keszthelyi Helikoni Ünnepek rövid története 1817–1819-ig. 15–24., CSÉBY Géza: Nagyváthy János és a Helikon. Adalékok Nagyváthy János életrajzához. In: LUKÁCS Gábor – KOCSONDI József (szerk.): Nagyváthy János emlékkönyv. Georgikon kiskönyvtár 23. Pannon Egyetem Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar, Keszthely, 2007. 155–162., CSÉBY: Gróf Festetics György helye a magyar művelődéstörténetben, különös tekintettel a Magyar Minerva könyvsorozatra és a Helikoni Ünnepekre. 174–246.

194 Német város Thüringia tartományában. E város az úgynevezett weimari klasszika révén vált ismertté, melynek legkiemelkedőbb alakjai J. W. Goethe (1710–1782) és J. C. F. Schiller (1759–1805) voltak.

195 FÓRIZS Gergely (szerk.): Berzsenyi Dániel levelezése. Editio Princeps, Budapest, 2014. 471.

196 Uo. 495. Vö. Uo. 496.

197 MNL OL Festetics Lt P 279 100. d. T. II. f. 84.

198 Váczy János (szerk.): Kazinczy Ferenc levelezése XV. kötet. 1817. január 1. – 1818. március 31. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1905. 117.

199 A Helikon részletes irodalomtörténeti elemzéséhez lásd: HÁSZ-FEHÉR Katalin: A keszthelyi Helikon-ünnepek a XIX. század elején. In: KALLA Zsuzsa (szerk.): Az irodalom ünnepei: kultusztörténeti tanulmányok. A Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvei 9. Agroinform, Budapest. 2000. 173–187. Az ünnepeksorozat elnevezésével kapcsolatban azonban meg kell említeni, hogy nemcsak mitologikus eredetre vezethető vissza, hanem személyes érintettség is közre játszott, ugyanis Festetics egykori szabadkőművesként a Bruder Heliconus nevet viselte. In: KURUCZ: „Én tehát keszthelyi ember vagyok!”: Kazinczy Ferenc és a helikoni ünnepek. 80., CSÉBY: A keszthelyi Helikoni Ünnepek rövid története 1817–1819-ig. 15., CSÉBY: Gróf Festetics György helye a magyar művelődéstörténetben, különös tekintettel a Magyar Minerva könyvsorozatra és a Helikoni Ünnepekre. 14–16.

keszthelyi ifjak munkáit és más írókét is felolvasták, az arra érdemeseket pedig kinyomtatták és meg is jutalmazták.²⁰⁰ Ez a különleges rendezvény-sorozat egyértelműen a gróf habermasi értelemben vett *társadalmi nyilvánosság-konceptióját* hivatott erősíteni.

Az ünnep lebonyolításának menetéről egyébként a dunántúli kortárs költő, Pálóczi Horváth Ádám (1760–1820) beszámolójából értesülhetünk. Ebből megtudhatjuk, hogy február 11-én a líceumban tanulók komédiájával kezdődött az ünnepség, míg a másnap misével indult, melyet Ruszek József plébános pontifikált.²⁰¹ Ezt követően a Georgikonba vonult a tömeg, ahol „egy jókora Auditóriumban declamálták a’ Tanítók és Tanulók az Ő Felsége tiszteletére készített szabad folyó és kötött Oratiójikat [szónoklat]. A’ Veterinar Professor mondott egy hosszú és igen virágos Deák Oratiót: a’ Második is Deák volt: a Harmadikat egy tanuló Ifjú mondotta el Magyar Hexameterekben [...]. Az után jöttek több Magyar, Deák és Német Versek: s közben Musika. – Az iskola el végezvén a’ maga mondását: Takáts Judith Kis Asszonyt kérte a’ Gróf, hogy menjen fel a’ Kathedraba, és mondja el a’ maga munkáját”.²⁰² Ezek után Horváth Ádám intézett Apollóhoz egy invokációt, majd délután mindnyájan kimentek a georgikoni Helikonba, ahol emlékfát ültettek. Onnan a Líceumba mentek, ahol huszonnégy muzsikusz zé-nélt, a vacsora pedig bállá alakult át.²⁰³ Végül Festetics 4500 ft-ot ajánlott fel karitatív célokra.²⁰⁴

Az 1817. február 12-ei ünnepre Kisfaludy egy ódát vitt, melyet Festetics nem engedett felolvasni „mert ötet magasztalta, más Nagyjainkat mocskolta”.²⁰⁵

200 CSÉBY: A keszthelyi Helikoni Ünnepségek rövid története 1817–1819-ig. 15., CSÉBY: Nagyváthy János és a Helikon. Adalékok Nagyváthy János életrajzához. 158., RUSZÉK József (szerk.): Helikon I. Keszthely 1818. 1–128., BONTZ: Keszthely város monográfiája. 323–328., SZABÓ: A herceg Festetics-család története. 291–294. „Mast 500 ft. jutalmat ajánlott a’ Gr[óf] az ifjaknak. A’ Typographia [könyvnyomtatás] Sz. György napra kész lesz. A’ Helikon épülete theatrum forma. Az emelet közepén áll az asztal és székek, melyeken a munkák olvastatnak s declamáltatna [szónoklat]; körülte pedig minden némű muzsikusok, kik minden olvasásra harsognak. A’ kárpitot borostyán koszorú övedzi. A’ nézők előtt ismét egy asztal, melyre a’ bé küldött irások rakatnak. Olvastak és declamáltak némelly Professorok és ifjak, két Baltavári Festeticsek, Ruszek Apatur, Ásboth a’ Gróf Uradalmi Praefectura [felügyelő], Horvát Ádám, ‘s az én barna Malvínám, ki az ő tölköszorijában [tölgykoszorú] s Gratiáktól tanult öltözetében innepünk istennéje vala. Én csak gyönyörködő néző voltam és semmi munkát se vittem. Kisfaludy hozott egy ódát, de a’ Gróf nem engedte fel olvasni, mivel a’ Gróft igen dicsérte, többi Nagyainkat pedig igen alázta. Az olvasás után megköszönte a’ Gróf a’ munkákat, s azokra 500. az invalidusok és szegények számára pedig 4000 fl. ajánlott.” In: FÓRISZ (szerk.): Berzsényi Dániel levelezése. 487. Lásd Uo. 483–484., Váczy (szerk.): Kazinczy Ferenc levelezése XV. kötet. 1817. január 1. – 1818. március 31. 79.

201 A király életéért ünnepi szentmise. FÓRISZ (szerk.): Berzsényi Dániel levelezése. 938.

202 VÁCZY (szerk.): Kazinczy Ferenc levelezése XV. kötet. 1817. január 1. – 1818. március 31. 97–98.

203 Uo. 98.

204 CSÉBY: A keszthelyi Helikoni Ünnepségek rövid története 1817–1819-ig. 17., CSÉBY: Gróf Festetics György helye a magyar művelődéstörténetben, különös tekintettel a Magyar Minerva könyvsorozatra és a Helikoni Ünnepségekre. 204.

205 VÁCZY (szerk.): Kazinczy Ferenc levelezése XV. kötet. 1817. január 1. – 1818. március 31. 114., 117.

Azt a hangulatot, amit Festetics teremtett meg Zala megyében, érzékletesen festi le alkalmi dicsőítő versében Horváth Ádámné Kazinczy Klára, melynek néhány sorát idézzük:

„Éltető mennyei erők! értitek, mit akarok?
A' Helikon alkotóját sokáig éltessétek,
Tudom, hogy ő már titeket meg érdemlett, 's tiétek:
De engedjétek illy Égit a' földi világnak is;
Annyi időt mint ő, alig érdemelnek százak is.
Méltó hogy kiáltsa minden Flóra kertje' munkássá:
Hogy éljen Groff Festetics György, a' Musák Mézténássa!”²⁰⁶

Ezt követően megtartották a császár születésnapja alkalmából a soron következő helikoni ünnepséget, s „bizonyos *Summa pénzből álló fundus [pénzalap]* állítatott fel azon nevezett Intézetünk részéről a végre, hogy édes Hazánknek érdemesebb *Literatorai abból meg határozott részt vegyenek*”.²⁰⁷ Berzsényinek a keszthelyi „*crediti cassából*”²⁰⁸ 200 forintot ítéltek, és „*Méltóztassa Tekintetes Úr ezen érdem jutalmat mint a Georgikoni[!] meg különböztetett Tiszteletének jelét barátságos indulattal fogadni*”.²⁰⁹ A jutalmat megköszönte a költő, azonban nem fogadta el, hanem felajánlotta annak, aki tud válaszolni a ménessel kapcsolatos kérdéseire.²¹⁰ Az utolsó ünnepség 1819-ben került megrendezésre, mely alkalomra Rumy sajnálatos távolléte ellenére elküldte egyik művét, kifejezve tiszteletét Festetics méltósága és nagysága előtt.²¹¹ Ugyanerre az ünnepségre szánták a legnagyobb előkészületeket, azonban ekkorra igen súlyosra fordult a keszthelyi gróf egészségi állapota.²¹²

206 VÁCZY János (szerk.): *Kazinczy Ferenc levelezése XVI. kötet. 1818. április 1. – 1819. december 31.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1906. 225–227.

207 FÖRIZS (szerk.): Berzsényi Dániel levelezése. 517.

208 Fő- vagy hitelpénztár Keszthelyen vagy Sopronban. KURUCZ: Keszthely grófja. Gróf Festetics György. 139.; FÖRIZS (szerk.): Berzsényi Dániel levelezése. 954.

209 FÖRIZS (szerk.): Berzsényi Dániel levelezése. 517.

210 Uo. 517–518., Részletesen: MNL OL Festetics Lt P 279 105. d. T. II. ff. 77–77v. „A' Helikon ünneplése Eöfelsege a' ditsőségessen Uralkodo Fejedelmünk születése napján Febr. 12én szokás szerint a' Georgikonban megtartott, melly alkalmatossággal Phafler Károly Ur Fiscalis és a' Magyar törvény Doctora és az Institutumnak mostani Archonja egy Deák beszédben Eö Felsőségnek Fejedelmi nagy virtussait elő adá.” Az ünnepségen részt vett többek között Dukai Takách Judit költőnő, a helybéli iskolák diákjai közül gróf Festetics Ernést, Gosztonyi Sándor és Szigethy József, Máyer János, Gertinger Adolf, Fleischer Sámuel, Németh Péter, Fabriczy László praktikánsok, a gimnáziumi költők közül pedig Vadnay Lajos és Simon Mihály. In: MNL OL Festetics Lt P 279 105. d. T. II. f. 77.

211 „In Festo Heliconis Keszthelyiensis d. 12. Febr. a. c., quamvis absens, partes quasdam capere volens, orationem historicam De Eminentia Regni Hungariae submitto, rogoque humillime, ut eadem tam cum Excellentissimo et Illustrissimo Domino Comite, Georgio Festetics de Tolna, quam cum Helicone communicetur, ac die festo praelegatur.” In: MNL OL Festetics Lt P 279 114. d. T. V. No. 1–51. f. 3.

212 KURUCZ: „Én tehát keszthelyi ember vagyok!”: Kazinczy Ferenc és a helikoni ünnepségek. 85.

Festetics György életének utolsó szakaszában egyébként igen meghatározó szerepet játszott a kormányzat pénzügypolitikája, ami közelről sem volt kecsegtető. Igaz, ekkoriban a gróf bevételei megháromszorozódtak, de ugyanez elmondható kiadásairól is. Sikeres volt a tudatos tőketörlesztés terén, ami csökkentette az azzal járó kamatterhet és bevételi növekedést eredményezett,²¹³ „*de Keszthely nem válhatott magyar Weimarrá*”.²¹⁴ A Helikon lényegét Négyesy László találóan fogalmazta meg „*önképzőkörszerű ünnep*”-nek.²¹⁵ Ugyan nem hozott lényegi áttörést, azonban a kultúrpolitika terén a lokális hiányt mindenképpen igyekezett pótolni. Ugyanakkor diszkurzív térként a nyelvújítás körül kibontakozó vitákat is próbálta enyhíteni.²¹⁶

Festetics egyértelműen a 'közjó' érdekében tevékenykedett, akinek fáradásait, művészetpártolását, karitatív tevékenységét, mecenatúráját a nyelvújító Kazinczy Ferenc (1759–1831) is elismerte. A széphalmi mester költeményében (Gróf Festetics Györgyhez) világosan kifejezésre jut a jelzőhalmazással egekig magasztalt Festetics („*nagy ember*”, „*Te, kit a' Jók jónak 's nemesnek ismernek*”, „*jótetelekben leld gyönyörűséged*”, „*híve hazájának*”, „*Büszke, de nem kevély*”). Önzetlen mecenatúrája által dominánssá vált szerepe a Magyar Királyságban, ugyanis számára – amit a versen keresztül a kortárs nézőpont is alátámaszt – „*nem kellene semmi csillámlások*”.²¹⁷ Az adományozó főúr nagylelkűsége abban is megnyilvánult, hogy megkérte Kis János (1770–1846) költőt, készítsen a Georgikon számára egy erkölcsi katekizmust.²¹⁸ Berzsenyi szerint Festetics joggal elmondhatta magáról: „*Exegi monumentum era perennius!*”²¹⁹ 1817-ben elkezdett egy német nyelvű vers *Georgikon* címmel, melynek érdekessége, hogy a sorok kezdőbetűit összeolvasva egy latin nyelvű anagrammát kapunk: „*VIVAT ILLUSTRISSIMUS COMES FESTETITS DE TOLNA!*”, ami annyit tesz: „Éljen Méltóságos Tolnai Gróf Festetits!”²²⁰

213 KURUCZ: Adósság, hitel, törlesztés: Festetics György pénzügyi helyzete 1782 és 1818 között. 553–556.

214 SZÁNTÓ: A parasztság kisajátítása és mozgalmi a Gróf Festeticsek Keszthelyi ágának birtokain. 175., NÉGYESY: Gróf Festetics György a magyar irodalomban. 130–132.

215 NÉGYESY: Gróf Festetics György a magyar irodalomban. 132., SZÁNTÓ: A parasztság kisajátítása és mozgalmi a Gróf Festeticsek Keszthelyi ágának birtokain. 176.

216 KURUCZ: „Én tehát keszthelyi ember vagyok!”: Kazinczy Ferenc és a helikoni ünnepségek. 80. Lásd bővebben: NÉGYESY: Gróf Festetics György a magyar irodalomban. 37–325., CSÉBY: A keszthelyi Helikoni Ünnepségek rövid története 1817–1819-ig. 9–26.

217 Váczy János (szerk.): Kazinczy Ferenc levelezése XVI. kötet. 1818. április 1. – 1819. december 31. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1906. 273–274., NÉGYESY: Gróf Festetics György a magyar irodalomban. 116–117.

218 Váczy János (szerk.): Kazinczy Ferenc levelezése X. kötet. 1812. július 1. – 1813. július 31. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1900. 236.

219 Ez egy Horatiustól származó szállóige, mely annyit jelent: „Ércnél maradandóbb emléket állítottam magamnak.” In: FÖRIZS (szerk.): Berzsenyi Dániel levelezése. 495., 942.

220 Georgikon. Ein Festgedicht, seiner Excellenz dem hochgebohrnen Herrn Georg Graf Festetits v. Tolna, K. K. Rath etc. Zur hohen Namensfeier in Tiefster Ehrfurcht Geweith. [h. n.], 1817. (nincs oldalszám). Egykorú források a Helikon vonatkozásában lásd: Kis János (szerk.): Helikoni kedvtöltés a' magyar lete-ratúrának némelly barátjai által I-IV. Pest, 1819–1920.

A keszthelyi gróf életműve nemcsak a kortársakra, hanem az utókorra is hatást gyakorolt, nem véletlen tehát, hogy megannyi dicsőítő, nagyságát, érdemeit, hazafias szellemét örvendeztető irodalmi alkotás született,²²¹ hiszen „az ollyatén Űri személy mellynek ritka tulajdonsági miát a' Neve el-hiresedett, minden embertől annyira ismértették, a' mennyére széles e' világon a' hire el-szélyesedett; sőt az illyetén lelki isméretség, a' személyes isméretségnél annyival nemessebb, kedoessebb és kellemetesebb, mennyire a' halhatatlan emberi Lélek a' testnek romlandóságot nemeségivel felöl-haladja.”²²² Dukai Takách Judit 1817-es episztolájában Festeticset halhatatlannak titulálja, akit a nemes cselekedetek tettek nagygyá: „Tenger Néked a hullámokkal játszadozó kék Balaton, melynek tajtékos habjai Keszthelyednek nyugalmas partjait csókolgatják s Neptúnja egyedül Néked áldozik. Innét árasztod széjjel jótéteményeidnek özönét; innét nyúlnak ki a Te boldogító karjaid országunk minden részeire.”²²³

5. Összefoglalás

Amennyiben aktuálpolitikai meggondolások, mint például az 1945 utáni 'osztályharcos' szemléletű értékelés nem befolyásolják, az utókor rendelkezik azzal a perspektivikus értelmezési képességgel, hogy megfelelő forráskritika alkalmazásával időről időre mérlegre tegye egy-egy történelmi személyiség életművét. Nem kétséges, hogy a keszthelyi gróf meggyőződésből, a felvilágosodás szellemében a 'közjó' ügyét szolgálva a nemzeti művelődés, kultúra fejlődésének és terjesztésének reményében tevékenykedett. Különösen a magyar nyelv ügyében tett lépései kiemelkedőek, de jelentős szerepet játszott a szakképzés, szakismeret közvetítése, a medialitás tekintetében is. Különféle szintű oktatási intézményt alapított, melyek közül kiemelkedik az Európában is illusztris szakképző intézmény, a Georgikon. Jelentőségét az értékalapú szemléletmód, és ezzel egyidejűleg a nemzeti identitás megerősítését célzó magyar nyelvű szakoktatás biztosította. Festetics a szaktudás, karrierlehetőség institutionális hátterének megteremtésével Keszthelyt szellemi központtá formálta. Sokat tett a társadalom alsóbb rétegeinek támogatása érdekében. Igazi lokálpatriótaként finanszírozta a keszthelyi kórházat vagy a hévízi gyógyfürdőt, vagyis ezzel a gesztussal biztosította a helyi ellátórendszer

221 Ízelítésképpen néhány példa: MNL OL Festetics Lt P 246 2. d. Alkalmi köszöntők, költemények (a továbbiakban: 2/b tétel) ff. 689–690v., ff. 691–695v., ff. 697–699., ff. 700–701., ff. 708–709., ff. 727–729., ff. 730–736v., ff. 710–726.; Uo. P 279 12. d. ff. 265–266v., Csokonay Vitéz Mihály Ódája Mg. G. Festetics György Ő Nagyságához azon tárgy felöl. Magyar Hírmondó (Bécs), XXIII. szakasz, függelék (1803) 5–10., Carmen de Vera gloria ad comitem Georgium Festeticum de Tolna, Augusto Francisco II. a cubiculis. Pozsony, 1804., Elegia. Illvstrissimi. Domino. Comiti. Georg. Festetics. De. Tolna. S. C. et R.A.M. Camerario. Dicata (...). Keszthely, 1808., VADÁSZ Norbert (szerk.): Dukai Takách Judit élete és munkái. Franklin-Társulat, Budapest, 1909. 160–161., 182–185.

222 MNL OL Festetics Lt P 246 2. d. 2/b tétel ff. 713v–714.

223 VADÁSZ (szerk.): Dukai Takách Judit élete és munkái. 183.

egyik fontos elemét. Festetics a 'köz' javára cselekedett hazafiként, ezzel együtt pedig a hazai és nemzetközi közvéleményt, gondolkodásmódot igyekezett formálni.²²⁴

Festetics halálhírének nyomán a közvetlen kortársi értékelés így vélekedett alakjáról: „Számítalan áldozatokat tett le a' T. Gróf a' Haza oltárára, – számtalan ezereket költött a' Hazai Képzésnek előmozdítására, – sőt a' Külföldön is jeles jutalom tételekkel serkentgeti a' Tudományok virágoztatását. Hasznos intézeteket, előkelő Irók, jeles könyvek tárgyai az ő fáradozásának.”²²⁵

Irodalomjegyzék

- ARIËS, Philippe: *Gyermek, család, halál*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1987.
- BAGDY Emőke: *Az erőszak pszichológiája és helyzetkezelése*. Oldalszámok nélküli online verzió: <https://kiadvany.suliszerviz.com/kiadvanyok/18-kiadvany-2008/530-2008-dr-bagdy-emoke-az-eroszak-pszichologiaja-es-helyzetkezelese> (Letöltés ideje: 2025. november 26.)
- BÍRÓ Ferenc: *A felvilágosodás korának magyar irodalma*. Balassi Kiadó, Budapest, 1998.
- BÓDI Ferenc: *Merész Gyula tanulmány*. Csurgói Könyvtár XI. Kaposvár, [é. n.].
- BONTZ József: *Keszthely város monográfiája*. Farkas János Könyvnyomdája, Keszthely, 1896.
- BURKE, Peter: Útmutatás az utazástörténet számára. *Korall*, 2006/26. 5–26.
- BÜCHLER Sándor: Goldmark Károlyról és atyjáról. *Magyar Zsidó Szemle*, 1939/56. 33–36.
- CSÉBY Géza: A keszthelyi Helikoni Ünnepségek rövid története 1817–1819-ig. In: SZABOLCS András (szerk.): *Az ifjúság Helikoni Ünnepségei Keszthelyen*. Czupi, Nagykanizsa, 1998. 9–26.
- CSÉBY Géza: Nagyváthy János és a Helikon. Adalékok Nagyváthy János élettrajzához. In: LUKÁCS Gábor – KOCSONDI József (szerk.): *Nagyváthy János emlékkönyv*. Georgikon kiskönyvtár 23. Pannon Egyetem Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar, Keszthely, 2007. 155–162.
- CSÉBY Géza: *Gróf Festetics György helye a magyar művelődéstörténetben, különös tekintettel a Magyar Minerva könyvsorozatra és a Helikoni Ünnepségekre*. PhD-értekezés. Szegedi Tudományegyetem, Irodalomtudományi Doktori Iskola, Szeged, 2013.

224 KURUCZ: Keszthely grófja. Gróf Festetics György. 296.

225 Tudománybéli Jelentések. – Jelességek. Tudományos Gyűjtemény, 3. évf., III. kötet (1819) 122.

- CSITE András: Egy presztízszorientált nagybirtok-üzem a 18–19. század fordulóján: A keszthelyi Festetics-uradalom. In: KAPILLER Imre (szerk.): *Gazdaságtörténeti tanulmányok*. Zalai Gyűjtemény 34. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg 1993. 77–114.
- DOBA Dóra: Német utazók Magyarországon a 18. században. *Világtörténet*, 1999/2. 28–41.
- ERDÉLYI Gabriella: Esterházy Miklós mint családfő: utódlás és érzelmek egy 17. századi arisztokrata dinasztiában és mozaikcsaládban. *Történelmi Szemle*, 2019/4. 657–680.
- FÁBRI Anna: *Arany idők. Eszmék és emberek gróf Teleki László neveltetésében*. Kortárs Kiadó, Budapest, 2022.
- FEHÉR Katalin: A felvilágosodás pedagógiai eszméi és a főúri magánnevelés. *Iskolakultúra*, 1996/2. 85–93.
- FEHÉR Katalin: Festetics György oktatási tevékenysége és a korabeli sajtó. *Magyar Pedagógia*, 1997/1. 61–77.
- FÓRIZS Gergely (szerk.): *Berzsenyi Dániel levelezése*. Editio Princeps, Budapest, 2014.
- FORRAY R. Katalin – HEGEDŰS T. András: *Cigány gyermekek szocializációja*. Aula Kiadó, Budapest, 1998.
- FÜLÖP Éva Mária (szerk.): *Georgikon 200. Emlékkönyv a Georgikon alapításának 200. évfordulójára*. Pannon Agrártudományi Egyetem Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar, Keszthely, 1996.
- GAÁL NÉ MERVA Mária: A Grassalkovich-uradalom művelődéstörténeti szerepe a 18–19. században Gödöllő mezővárosában. In: SZIRÁCSIK Éva (szerk.): *Discussiones Nogradienses II. Feudális társadalom? Nógrád Megyei Múzeumi Szervezet*, Salgótarján, 2011. 51–62.
- H. BALÁZS Éva (szerk.): *Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus (1763–1795)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967.
- H. BALÁZS Éva – KRÁSZ Lilla – KURUCZ György (szerk.): *Hétköznapi élet a Habsburgok korában 1740–1815*. Mindennapi történelem sorozat. Corvina, Budapest, 2007.
- HABERMAS, Jürgen: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban*. Századvég – Gondolat, Budapest, 1993.
- HÁSZ-FEHÉR Katalin: A keszthelyi Helikon-ünnepségek a XIX. század elején. In: KALLA Zsuzsa (szerk.): *Az irodalom ünnepei: kultusztörténeti tanulmányok*. A Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvei 9. Agroinform, Budapest. 2000. 173–187.
- HÍVES-VARGA Aranka: *Inkluzív társadalom és nevelés*. Oldalszámok nélküli online verzió: http://polc.ttk.pte.hu/tamop-4.1.2.b.2-13/1-2013-0014/94/4_tma_bikulturlis_szocializci.html (Letöltés ideje: 2025. november 18.)

- HORVÁT István: *Mindennapi – Horvát István Pest-budai naplója 1805–1809*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1967.
- KÁLLAY István: *A magyarországi nagybirtok kormányzata 1711–1848*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.
- KIS János (szerk.): *Helikoni kedvtöltés a' magyar leteratúrának némelly barátjai által I–IV*. Pest, 1819–1920.
- KISLUK-GROSHEIDE, Danielle – RONDOT, Bertrand (eds.): *Visitors to Versailles: From Louis XIV. to the French Revolution*. The Metropolitan Museum of Art – Yale University Press, New York – New Haven – London, 2018.
- KÓKAY György: Irodalmi élet a 18–19. század fordulóján. In: KÓKAY György (szerk.): *Könyv, sajtó és irodalom a felvilágosodás korában*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. 155–161.
- KOSÁRY Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1980.
- KÖKÉNYESI Zsolt: „A nemesi erények műhelye” a Collegium Theresianum mint lovagi akadémia. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2013/1. 134–148.
- KRÁSZ Lilla: „Respublica litteraria Podmaniczkyana”: Báró Podmaniczky József nyugat-európai utazása egy útitárs naplójának tükrében. In: GURKA Dezső (szerk.): *A báró Podmaniczky család szerepe a 18–19. századi magyar kultúrában*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2017. 73–87.
- KULCSÁR Krisztina: A politikai és társadalmi elit utazásai. *Korall*, 2006/26. 99–127.
- KULTSÁR István (szerk.): *Hasznos Mulatságok*. Pest, 1823. II. félév. 313–314.
- KURUCZ György: Az „új mezőgazdaság” irodalma az egykori Festetics-könyvtár anyagában. *Magyar Könyvszemle*, 1990/1–2. 32–44.
- KURUCZ György: Könyv és főnemesi műveltség: Festetics György magán-könyvtára katonai pályára lépésének kezdetén. *Aetas*, 2006/2–3. 93–108.
- KURUCZ György: Adósság, hitel, törlesztés: Festetics György pénzügyi helyzete 1782 és 1818 között. *Századok*, 2006/3. 539–565.
- KURUCZ György: Irodalmunk „jó embere”: Festetics György és a magyar felvilágosodás. *Magyar Napló*, 2006/5. 18–26.
- KURUCZ György: Válogatás Gerics Pál georgikoni tanár nyugat-európai jelentéseiből és leveleiből. *FONS*, 2006/2. 245–296.
- KURUCZ György: „Én tehát keszthelyi ember vagyok!”: Kazinczy Ferenc és a helikoni ünnepek. *Sic Itur ad Astra*, 2009/61. 79–88.
- KURUCZ György: Göttingentől Keszthelyig: Asbóth János (1768–1823) tanári és uradalmi tiszti tevékenysége, 1801–1818. *Századok*, 2013/4. 1031–1060.
- KURUCZ György: A Festeticsek. Egy család változó korszakai. *Rubicon*, 2013/8. 21–31.
- KURUCZ György: *Keszthely grófja. Gróf Festetics György*. Corvina Kiadó, Budapest, 2013.

- KURUCZ György: Kényszerhelyzet és vízió: Gróf Festetics György és a magyarországi agrárszakoktatás a 18–19. század fordulóján. In: BÁRÁNY Attila – OROSZ István – PAPP Klára – VINKLER Bálint (szerk.): *Műveltség és társadalmi szerepek: arisztokraták Magyarországon és Európában. Learning, Intellect and Social Roles: Aristocrats in Hungary and Europe*. Speculum Historiae Debreceniense. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete Kiadványai 18. Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, Debrecen, 2014. 451–463.
- KURUCZ György: A racionális gazdálkodás könyvésze az egykori Podmaniczky és Prónay családi könyvtárak állományában. In: GURKA Dezső (szerk.): *A báró Podmaniczky család szerepe a 18–19. századi magyar kultúrában*. Gondolat, Budapest, 2017. 191–204.
- KURUCZ György: „Kedves Hazámfiak, mozdulni kell...”: *Georgikoni peregrinatio oeconomica* a 19. század elején. Corvina Kiadó, Budapest, 2020.
- KURUCZ György: *Technológiai utazás a modern kor hajnalán: Válogatás Gerics Pál és Lehrmann József georgikoni professzorok nyugat-európai jelentéseiből és naplójából (1820–1825)*. L’Harmattan Kiadó, Budapest 2020.
- LOCKE, John: *Gondolatok a nevelésről*. Pedagógiai Könyvtár 4. Katholikus Középiskolai Tanáregyesület, Budapest, 1914.
- LOJKÓ Miklós: *A Hannover királyi dinasztia*. Rubicon Online. Oldalszámok nélkül: <https://rubicon.hu/cikkek/a-hannover-kiralyi-dinasztia> (Letöltés ideje: 2025. november 26.)
- MÉSZÁROS István – NÉMETH András – PUKÁNSZKY Béla (szerk.): *Neveléstörténet szövegyűjtemény*. Osiris Kiadó, Budapest 2003.
- MIKONYA György: A főúri udvari élet tanulmányozásának neveléstörténeti jelentősége. *Neveléstörténet*, 2013/3–4. 43–59.
- MÜLLER Róbert: A Phoenix gálya története. *Pannon Tükör*, 2022/3. 62–72.
- NÉGYESY László: Gróf Festetics György a magyar irodalomban. In: LAKATOS Vince (szerk.): *Keszthelyi Helikon*. Kisfaludy Társaság, Keszthely, 1925. 37–325.
- OLTER László: Brit utazók Magyarországon 1792–1815. *Történelmi Szemle*, 2000/3–4. 267–291.
- PAGET, John: *Magyarország és Erdély*. Rubicon Intézet, Budapest, 2022.
- PÁL József (szerk.): *Világirodalom*. Budapest, 2005. Oldalszámok nélküli online verzió, 4.2.1.4 Rousseau alfejezet: https://mersz.hu/hivatkozas/virod_sec3_4_2_1_4/kom/1 (Letöltés ideje: 2024. április 10.)
- PUKÁNSZKY Béla – NÉMETH András: *Neveléstörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996.
- REIF, Heinz: *Westfälischer Adel 1777–1860: Vom Herrschaftsstand zur regionalen Elite*. Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft Band 35. Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1979.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques: *Emil vagy a nevelésről*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1957.

- SÁGI Károly: Antonio Borri – Bori Antal. In: TÖRÖCSIK Zoltán – UZSOKI András (szerk.): *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 18. Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Veszprém, 1986. 437–445.
- SOMLAI Péter: A „hagyományos háztartások” és a „polgári intimitás”. (Két típus a családi kapcsolatok társadalomtörténetéből). *Szociológia*, 1984/1–2. 1–23.
- STOBART, Jon: *Travel and the British country house: Cultures, critiques and consumption in the long eighteenth century*. Manchester University Press, Manchester, 2017.
- STOHL Róbert: Festetics László neveltetéséről. In: UJVÁRY Gábor (szerk.): *Lymbus: Magyarságtudományi Forrásközlemények*. Balassi Bálint Magyar Kulturális Intézet – Klebelsberg Kuno Alapítvány – Magyar Országos Levéltár – Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság – Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 2008. 211–233.
- STOHL Róbert: *Fragmenta Takatsiana: források és kiegészítések péteri és tėti Takáts József (1767–1821) életrajzához*. Doktori értekezés. Szegedi Tudományegyetem Irodalomtudományi Doktori Iskola, Szeged, 2009.
- SZABÓ Dezső: *A herceg Festetics-család története*. Franklin Társulat, Budapest, 1928.
- SZÁNTÓ Imre: *A parasztság kisajátítása és mozgalmai a Gróf Festeticsek Keszthelyi ágának birtokain*. Művelt Nép, Budapest, 1954.
- SZÖGI László: Peregrináció és reformáció. Milyen külföldi egyetemekre jártak tanulni a 16–18. századi magyar diákok? *Rubicon*, 2017/12. 50–57.
- TELEKI Domokos: *Egynehány hazai utazások’ le-írása Tót és Horváth országoknak rövid esmertetésével egygyütt, ki adatott G. T. D. által*. Bécs, 1796.
- TOWNSON, Robert: *Travels in Hungary, with a short account Vienna, in the year 1793*. London, 1797.
- VADÁSZ Norbert (szerk.): *Dukai Takách Judit élete és munkái*. Franklin-Társulat, Budapest, 1909.
- VÁCZY János (szerk.): *Kazinczy Ferenc levelezése II. kötet. 1790–1802*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1891.
- VÁCZY János (szerk.): *Kazinczy Ferenc levelezése IX. kötet. 1811. július 1. – 1812. június 30*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1899.
- VÁCZY János (szerk.): *Kazinczy Ferenc levelezése X. kötet. 1812. július 1. – 1813. július 31*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1900.
- VÁCZY János (szerk.): *Kazinczy Ferenc levelezése XIII. kötet. 1815. július 1. – 1816. február 29*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1903.
- VÁCZY János (szerk.): *Kazinczy Ferenc levelezése XV. kötet. 1817. január 1. – 1818. március 31*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1905.
- VÁCZY János (szerk.): *Kazinczy Ferenc levelezése XVI. kötet. 1818. április 1. – 1819. december 31*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1906.
- VÁLYI András: *Magyar országnak leírása II*. Buda, 1799.
- VIRÁG Irén: *Az arisztokrácia neveltetése Magyarországon 1790–1848*. Doktori értekezés. Liceum, Eger, 2013.

WILSON, Richard L. – MACKLEY, Alan: *Creating Paradise: The Building of the English Country House 1660-1880*. Bloomsbury Academic, Hambledon – London, 2000.

ZSIDAI Réka: Egy dunántúli főnemesi udvartartás a 18–19. század fordulóján: Festetics György belső rendtartása. *Orpheus Noster*, 2018/1. 22–34.

ZSIDAI Réka: Presztízs és udvari személyzet Festetics György udvarában. In: GYÖRGY Sándor – HAJNÁČKY Tamás – KANYÓ Ferenc (szerk.): *Történelmi útvesztők. Válogatás a Napi Történelmi Forrás szerzőinek írásaiból II.* Gondolat Kiadó, Budapest, 2018. 194–222.

ZSIDAI Réka: Udvari élet és presztízs: adalékok Festetics György udvartartásához. *KRE-Dit*, 2018/1. Oldalszámok nélküli online verzió: <http://www.kredit.hu/tanulmanyok/zsidai-reka-udvari-élet-es-presztizs-adalekok-festetics-gyorgy-udvartartasahoz/> (Letöltés ideje: 2025. november 23.)

Sajtóforrások

Ánglia. *Magyar Hírmondó* (Bécs), XX. szakasz, 39. sz. (1801. november 13.) 661–662.

Bericht über den Maybesuch des Georgicons zu Keszthely. *Vaterländische Blätter für den Österreichischen Kaiserstaat*, II. Bd., 54. Nr. (8. July 1818.) 213–215.

Béts. *Magyar Hírmondó* (Bécs), XXII. szakasz, 28. sz. (1802. október 5.) 442.

Csokonay Vitéz Mihály Ódája Mg. G. Festetics György Ö Nagyságához azon tárgy felől. *Magyar Hírmondó* (Bécs), XXIII. szakasz, függelék (1803) 5–10.

Előszöri Tudósítás, a Keszthelyi Hév-vízárról. *Magyar Hírmondó* (Bécs), XIX. szakasz, 41. sz. (1801. május 22.) 672.

Göttingen. *Göttingische Gelehrte Anzeigen*, II. Bd., 75. Stud. (9. May 1803.) 745–749.

Göttingen. *Göttingische Gelehrte Anzeigen*, II. Bd., 191. Stud. (29. November 1802.) 1909.

Göttingen. *Göttingische Gelehrte Anzeigen*, II. Bd., 194. Stud. (6. December 1806.) 1930.

Híradás. *Magyar Hírmondó* (Bécs), X. szakasz, 19. sz. (1796. szeptember 2.) 312.

Kurze Notizen aus Ungern. *Vaterländische Blätter für den Österreichischen Kaiserstaat*, II. Bd., 100. Nr. (15. December 1813.) 598.

Magyar és Erdély Ország. *Hazai és Külföldi Tudósítások*, I. félév, 6. sz. (1809. január 21.) 41.

Magyar Ország. *Magyar Hírmondó* (Bécs), IX. szakasz, 33. sz. (1796. április 26.) 543–544.

Magyar Ország. *Magyar Hírmondó* (Bécs), XIX. szakasz, 7. sz. (1801. január 23.) 100.

Magyar Ország. *Magyar Hírmondó* (Bécs), XXII. szakasz, 1. sz. (1802. július 2.) 4.

- Magyar-Ország. *Magyar Hírmondó* (Bécs), XII. szakasz, 9. sz. (1797. augusztus 1.) 136–138.
- Magyar-Ország. *Magyar Hírmondó* (Bécs), XIV. szakasz, 22. sz. (1798. szeptember 14.) 338.
- Oedenburg. *Göttingische Gelehrte Anzeigen*, II. Bd., 133. Stud. (21. August 1815.) 1319–1320.
- Oekonomische Institute. *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen*, Nr. 17. (April. 1814.) 129–130.
- Tudománybéli Jelentések. – Jelességek. *Tudományos Gyűjtemény*, 3. évf., III. kötet (1819) 122.
- Tudománybéli Jelentések. – Megtiszteltetések, 's Jutalmaztatások. *Tudományos Gyűjtemény*, 2. évf., V. kötet (1818) 120–122.

Levéltári és kéziratári források

Helikon Könyvtár

- A keszthelyi izraeliták imája a legkegyelmesebb gróf Festetics György és felesége Sallér Judit, és fiuk Festetics László és felesége Hohenzollern Jozefinért, elmondta Beck Pinkas, a zsidó fiatalok tanítója.* [Keszthely] [é. n.]
- Cantate an die Durchlauchtige Princessin Josephine von Hohenzollern-Hechingen. Neuvermählte des Hochgebohrnen Herrn Grafen Ladislaus Festetics von Tolna. [...] Bey Ihrer Ankunft in Keszthely, den 10ten Nov. 1811... Wespriem [Veszprém], 1811.*
- Carmen de Vera gloria ad comitem Georgium Festetich de Tolna, Augusto Francisco II. a cubiculis.* Pozsony, 1804.
- GEDDE János: *Angliai méhes kert...* Eger, 1768.
- Elegia. Illvstrissimi. Domino. Comiti. Georg. Festetics. De. Tolna. S. C. et R.A.M. Camerario. Dicata [...].* Keszthely, 1808.
- Helikon Könyvtár Eph. 264. Gróf Festetics I. György latin nyelvű gyászjelentésének magyar nyelvű fordítása. [nincs fólió]
- Helikon Könyvtár Manuscripta 50 Georgikon Emlékkönyv f. 23.
- Hymen auf die Vermählung des Hochgebohrnen [...] Herrn Ladislaus Festetics Grafen von Tolna mit Ihrer fürstlichen Durchlaucht Fürstin von Hohenzollern: Gesungen im Nahmen der israelitischen Glaubensgemeinde zu Keszthely...* Pest, 1811.
- KIBÉDI MÁTYUS István: *Ó és Új Diaetetica az az: az életnek és egészségnek fenn-tartására és gyógyolgatására, Istentől adattatott nevezetesebb természeti eszközöknek való elszámálása* 6. Pozsony, 1793.

RÁJNIS József: *Örvendező vers a' melly Keszthelyen énekeltetett, midőn a' méltóságos Tolnai Gróf Festetics László, az austriai ts. k. a Felségnek kamarássa, a' hazánkat védelmező nemes seregnek egy osztályában ezerekes fő hadnagy' helytartója, a' főhatalmú Hechingi Hohenzollern uralkodó herczegnek véréből eredett Jozefinával, az ő hitves társával Keszthely városába érkezett. Weszprém [Veszprém], 1811.*

RUSZKE József (szerk.): *Helikon I. Keszthely, 1818.*

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára – Festetics család keszthelyi ágának levéltára

P 235 Gersei Pethő család – „Gazdaság Tüköre” P 235 (Gersei Pethő család) –
Memorabilia

120. d. ff. 213–218., ff. 807–809.

P 279 Directoratus (Ügyiratok és Jegyzőkönyvek)

2. d. ff. 1/a–1/av.

4. d. ff. 285–285v.

5. d. ff. 460–465.

6. d. f. 109v., ff. 111–111v.

7. d. ff. 664–664v.

8. d. ff. 245–245v., ff. 253–253v.

9. d. f. 303–303v., f. 304.

10. d. ff. 230–238.

12. d. ff. 361–361v., ff. 517–517v.

14. d. ff. 1–1v.,

16. d. (nincs fólió), ff. 1v–2v., ff. 160–160v.

17. d. ff. 17–18.

18. d. ff. 3v–4.

19. d. ff. 316–317v., f. 328.

20. d. ff. 285–286v.

22. d. ff. 395–395v.

23. d. f. 2., f. 163.

24. d. f. 7., ff. 553–554v.

25. d. ff. 36–36v.

26. d. ff. 478–488v.

28. d. (nincs fólió)

29. d. ff. 80–96., f. 573.

32. d. f. 519–526v.

33. d. f. 355., ff. 361v–362v.

34. d. ff. 213–213v., f. 327., f. 336., f. 614., f. 615.

35. d. f. 261., f. 266., f. 338., f. 482., f. 638.

40. d. f. 162.

42. d. T. I. ff. 708–708v., f. 682., f. 683–683v.

43. d. T. I. ff. 357–374.

48. d. T. II. f. 224.

68. d. T. II. f. 4.

100. d. T. II. f. 84.

105. d. T. II. ff. 77–77v.

114. d. T. V. No. 1–51. f. 3.

P 246 Festetics I. György

1. d. Személyes iratok 1. tétel f. 4., f. 393.

2. d. Alkalmi köszöntők, költemények 2/b tétel ff. 689–690v., ff. 691–695v., ff. 697–699., ff. 700–701., ff. 708–709., ff. 727–729., ff. 730–736v., ff. 713v–714., ff. 710–726.; Uo. P 279 12. d. ff. 265–266v.

5. d. Festetics László neveltetésére vonatkozó iratok 9. tétel ff. 1–1v., ff. 5–6., ff. 7–7v., ff. 9–9v.

Haus-, Hof- und Staatsarchiv – Kabinettsarchiv – Staatsrat

AT-OeStA/HHStA KA StR 259. Protokoll IV. 4270.

Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár

Fol. Germ. 1476 ff. 107–114., ff. 212–214v.

Quart.Hung. 3693.

Quart.Hung. 3694.

Quart.Hung. 3695.

Quart.Hung. 3696.

HAJNÁCZKY TAMÁS ATTILA

A SZOCIALISTA KORSZAK KÉNYSZERASSZIMILÁCIÓS CIGÁNYPOLITIKÁJA TÉRBEN ÉS IDŐBEN

Veszprém megyei esettanulmány (1975–1981)¹

5. Barakktelepek és cigánytelepek

1974-ben az MSZMP Központi Bizottságának Agitációs és Propaganda Bizottsága (APB) állásfoglalást adott ki a magyarországi cigányság helyzetéről.² Továbbá az APB összegezte a pártállam kényszerasszimilációs cigánypolitikáját³ lefektető, 1961-ben kiadott párthatározat⁴ végrehajtásának az eredményeit és tapasztalatait. Az ülésen előterjesztett jelentést – amit a Tárcaközi Koordinációs Bizottság (TKB) készített el – részben a Kemény István⁵ nevével fémjelzett országos cigány kutatásra alapozták,⁶ ám annak csak statisztikai adatait hasz-

- 1 A kutatás és a tanulmány megírása a Nemzeti Kulturális Alap alkotói támogatásának a keretében készült. Pályázati azonosító: A2031/N9805. A kézirat első része a *Studia Wesprimiensia* című folyóirat 2024. évi 1–2. összevont számában jelent meg: HAJNÁCZKY Tamás Attila: A szocialista korszak kényszerasszimilációs cigánypolitikája térben és időben. Veszprém megyei esettanulmány (1961–1974). *Studia Wesprimiensia*, 2024/1–2. 138–172.
- 2 HAJNÁCZKY Tamás (szerk.): „Egyértelmű, hogy a cigányok nem tekinthetők nemzetiségnek.” *Cigánypolitika dokumentumokban 1956–1989*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2015. 200–221.
- 3 A szocialista korszak kényszerasszimilációs cigánypolitikájáról lásd bővebben: HAJNÁCZKY Tamás: A pártállam cigánypolitikája. A szektorális cigánypolitikától a kényszerasszimilációs cigánypolitika kritikájáig. *Esély*, 2015/5. 54–92., HAJNÁCZKY Tamás Attila: Kényszerasszimiláció versus „modernebb cigánytelepek” a szocialista korszakban. A CS-lakás-program Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a levéltári források tükrében. *Múltunk*, 2024/4. 67–107.
- 4 Az MSZMP KB Politikai Bizottságának „a cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról” című, 1961. június 20-án kiadott határozatának Veszprém megyei és Borsod-Abaúj-Zemplén megyei végrehajtásáról lásd bővebben: HAJNÁCZKY Tamás: Az 1961-es párthatározat margójára. Dokumentumok az MSZMP KB PB 1961. június 20-án kiadott határozatának Borsod-Abaúj-Zemplén megyei végrehajtásáról. *Múltunk*, 2013/1. 237–272., HAJNÁCZKY Tamás: Az 1961-es párthatározat margójára II. Dokumentumok az MSZMP KB PB 1961. június 20-án kiadott határozatának Borsod-Abaúj-Zemplén megyei végrehajtásáról. *Múltunk*, 2014/3. 152–211., HAJNÁCZKY: A szocialista korszak kényszerasszimilációs cigánypolitikája térben és időben. Veszprém megyei esettanulmány (1961–1974). 138–172.
- 5 Kemény Istvánról lásd bővebben: HUSZÁR Tibor: *A magyar szociológia története*. Osiris – ELTE Társadalomtudományi Kar, Budapest, 2015. 197–208., DUPCSIK Csaba: *A magyar szociológiai gondolkodás története 1990-ig*. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2022. 330–333.
- 6 KEMÉNY István – RUPP Kálmán – CSALOGH Zsolt – HAVAS Gábor: *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó; 1971-ben végzett kutatásról*. Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutató Intézete, Budapest, 1976., HAJNÁCZKY Tamás: CS-lakás-program. „Szociális követelményeknek meg nem felelő telepek” felszámolás a Kádár-korszakban. *Romológia*, 2017/14. 29–36.

nálták fel. A szociológusok által hosszasan kimutatott visszasságok csak egy-egy mondat erejéig jelentek meg az anyagban.⁷ A pártállam korifeusai újfent leszögezték, hogy a cigányságot nem lehet nemzetiségnek tekinteni. Egyúttal határozottan ellenezték a „*cigány értelmiségiek, ciganológusok és egyetemisták*”⁸ által szorgalmazott cigány újság, szövetség és színház létrehozását, valamint a cigány gyermekek kétnyelvű oktatását.

A TKB jelentése hosszán sorolta a cigányság lakhatási, oktatási, foglalkoztatási helyzetével kapcsolatos intézkedések eredményeit, azonban a sorozatos kudarcokról is számot adott, összefoglalóan pedig a következő kihívásra hívta fel a figyelmet: „*A cigánylakosság helyzetének javulása mellett ugyanakkor az is megállapítható, hogy a fejlődés üteme nem kielégítő, az előrehaladással párhuzamosan a problémák egyelőre tovább növekednek, s egyre jelentékenyebb társadalmi hatásuk. Ennek oka abban található meg, hogy szaporodásuk aránya jelentősen nagyobb, mint helyzetük javítását célzó intézkedések hatása.*”⁹ A cigányság foglalkoztatása terén jelentős eredményként könyvelték el, hogy az 1961-es párthatározatban rögzítettekhez képest jelentősen emelkedett a cigány munkavállalók aránya; ekkorra a 15–59 éves cigány férfiak 75 százaléka állandó, míg majdnem 6 százaléka ideiglenes munkaviszonnyal rendelkezett. A 15–54 éves cigány nők esetében a növekedés jóval csekélyebbnek számított, mindössze 30 százaléuk rendelkezett munkahellyel ebben az időszakban. A cigány férfiak nagyrészt az építőiparban, valamint rakodó- és szállítómunkásként helyezkedtek el, ugyanakkor megkezdődött az iparba áramlásuk is. Csupán töredék részük dolgozott a mezőgazdaságban, és azon belül is csak 5 százaléuk termelőszövetkezeti tagként. Ezzel párhuzamosan a cigány gyermekek beiskolázása ugyan sikerült, azonban sokszor nem fejezték be az általános iskola nyolc osztályát, vagy „*cigány osztályokba*” és gyógypedagógiai intézményekbe sorolták őket.¹⁰ Ugyanakkor a TKB beszámolója a cigánytelepekkel kapcsolatban beismerte a telepfelszámolási program részleges kudarcát:

7 HAJNÁCSKY (szerk.): „Egyértelmű, hogy a cigányok nem tekinthetők nemzetiségnek.” *Cigánypolitika dokumentumokban 1956–1989.* 204–221.

8 A korabeli roma mozgalomról, kutatókról és egyetemistákról lásd bővebben: PÉLI Tamás: A cigányok törekvései sorsuk megváltoztatására. In: SZEGŐ László (szerk.): *Cigányok honnét jöttek merre tartanak?* Kozmosz Könyvek, Budapest, 1983. 312–336., DEMSZKY Gábor: Az utópiától a demokratikus ellenzékiig. Csizmadia Ervin interjúja. In: DEMSZKY Gábor: *A szabadság visszahódítása. Új Mandátum*, Budapest, 2001. 147–175., DIÓSI Ágnes: A cigányság ügye a demokratikus ellenzék történetében. Interjú Havas Gáborral. *Esély*, 1999/6. 83–99., DARÓCZI Ágnes: „Kaptam a romáktól emberi gazdagságot...” Csalog Zsolttal Daróczi Ágnes beszélget. *Beszélő*, 1997/10. 36–46., CSIZMADIA Ervin: Megfelezett élet. Beszélgetés Kemény István szociológussal. *Kritika*, 1990/10. 24–27.

9 HAJNÁCSKY (szerk.): „Egyértelmű, hogy a cigányok nem tekinthetők nemzetiségnek.” *Cigánypolitika dokumentumokban 1956–1989.* 205.

10 Uo. 205–210.

„A III. és IV. ötéves terv idején hazánkban mintegy 14 000–15 000 főként telepen élő család jutott jobb lakáshelyzetbe. Ez a mennyiség jóformán csak arra volt elegendő, hogy ellensúlyozza e népréteg természetes szaporulatát, hogy ne romoljanak tovább a szociális követelményeknek meg nem felelő telepeken élő lakók lakáskörülményei. Ma már világosan látszik, hogy a Kormányának az a célkitűzése, hogy a 15 éves lakásépítési terv keretében a telepek felszámolást nyerjenek, a jelenlegi konstrukció mellett még akkor sem lenne lehetséges, ha az előirányzatot minden évben teljes mértékben teljesítenénk, mert nem elégségesek a telepek belátható időn belül történő felszámolására.”¹¹

Az imént idézettek miatt az APB előírta az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztériumnak, hogy dolgozzon ki egy tervezetet a *„szociális követelményeknek meg nem felelő telepek”* hatékonyabb felszámolására, valamint készítsenek az 1964-es évihez hasonlóan egy országos felmérést – a tanácsszervek bevonásával – a nyomortelepek számáról és helyzetéről.¹² A rá következő évben a minisztérium az országos felmérésre hagyatkozva elkészítette javaslatát a telepek gyorsabb ütemű felszámolására. Az ÉVM előterjesztésére alapozva a Minisztertanács kiadta a 3558/1975. számú határozatát, amely többek között előírta a megyei tanácsoknak, hogy rendszeresen foglalkozzanak a telepfelszámolás menetével, és értékeljék annak tapasztalatait.¹³

A minisztertanácsi határozat utasítására a Veszprém megyei MTVB 1976-ban napirendre tűzte a *„szociális követelményeknek meg nem felelő telepek”* felszámolásának a megvitatását, amelyen az Építési-, Közlekedési és Vízügyi Osztály vezetője is részt vett. Az ülésen számos felszólaló a telepfelszámolási program hiányosságaira és lassúságára világított rá; amit nagyrészt a cigányok számlájára írtak. A nyomortelepeken élő nem cigányokat az imént említett vonatkozásban meg sem említették, vagyis e téren is külön kezelték a cigányokat és a nem cigányokat. Az ÉKV osztályvezetője kifejtette, hogy a cigányok egy része nem felel meg az építési kölcsön felvételéhez előírt feltételeknek; nem rendelkeznek előtakarékossgal vagy állandó munkahellyel. Ugyanakkor leszögezte, hogy a CS-lakás-program által biztosított hitel nem elégséges lakás vásárlásához,¹⁴ a jelentésében pedig rögzítette, hogy az építkezéshez sem.¹⁵ Továbbá az előterjesztésben az osztályvezető arra is kitért Tapolcára hivatkozva, hogy a cigányok nem becsülték meg a nekik biztosított tanácsi bérlakásokat: *„A telepek cigánylakosait a lakásügyi hatóság túlnyomóan tanácsi bérlakásba helyezte, s ez problémákat is okozott. Az új lakások*

¹¹ Uo. 207.

¹² Uo. 214.

¹³ Uo. 234.

¹⁴ MNL VEVL XXIII-2a 137/1976.

¹⁵ MNL VEVL XXIII-2a 139/1976.

műszaki állaga – a bérlők rendeltetésellenes használata következtében – olyan mértékben megromlott, hogy jelenleg csak szükséglakás kategóriájába sorolhatók.”¹⁶ Az egyik MTVB-tag az osztályvezető véleményét megerősítve a cigánytelepek felszámolásának nehézségéről, kilátástalanságáról a következőket jegyezte meg: „A cigányok életkörülményeinek vizsgálatánál alapvető gondként jelentkezik, hogy az erőfeszítések ellenére sem sikerül ezt a problémát véglegesen megoldani, s ugyanakkor nincsen megfelelő összhang az egységes rendezésre sem.”¹⁷ Zárószóként a megyei tanácselnök szintén a cigánypolitika végrehajtása során felmerülő nehézségekre helyezte a hangsúlyt: „A cigányokkal való foglalkozás társadalmi ügy, az e téren jelentkező problémák, gondok mindig újratermelődnek.”¹⁸ Az MTVB borúlátó véleményével szemben az ülésen előterjesztett beszámoló statisztikai adatai viszonylag kedvező képet mutattak a telepfelszámolás menetéről, amit az ÉVM 1974-es telepfelmérésére alapoztak. A cigányokat és a nem cigányokat is érintő, tanácsi adatszolgáltatásra hagyatkozó összeírás szerint Magyarországon 1974-ben 1297 „szociális követelményeknek meg nem felelő telep” terült el. A felmért telepeken 125 969 személy, 3185 család lakott, 28 255 lakásféleségben. A „kiemelt telepek” számát 508-ban határozták meg, amelyeken 55 476 személy, 1382 család élt, 12 345 lakásnak alig-alig nevezhető hajlékban. A minisztériumi felmérés szerint tíz év alatt a nyomortelepeken élők száma százezer fővel, a családoké több mint huszonötezerrel és a telep-i épületeké húszezerrel csökkent.¹⁹ Továbbá a felmérés arra is rávilágított, hogy még az 1970-es évek közepén is éltek nem cigány lakosok a nyomortelepeken, azonban egyre fogyatkozó számban. Az imént említett jelenség nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a CS-lakás-program mindinkább etnicizálódott, amelyről az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium Lakás- és Kommunálisügyi Főosztályának csoportvezetője a következőket jegyezte meg: „Kihangsúlyozandó, hogy nem csak cigányszármazásúakról van szó. Tekintettel arra, hogy többségében a telepek lakosai számszerűen valójában mégis cigányszármazásúak, így adódott, hogy összevontan a közhasználatban általában mint cigányproblémáról beszélünk. Hozzá kell még tenni, hogy a barlang, barakk stb. lakásféleségekben cserélődik a lakosság, többnyire cigányszármazásúak kerülnek ide is.”²⁰ Az imént említett jelenség a szavak szintjén is megjelent; a tanácsi iratok egyre gyakrabban C-lakás-programnak nevezték a telepfelszámolási

16 MNL VEVL XXIII-2a 139/1976.

17 MNL VEVL XXIII-2a 137/1976.

18 MNL VEVL XXIII-2a 137/1976.

19 BENCISI István: A Magyarországon élő cigánylakosság társadalmi beilleszkedése az 1970-es évektől napjainkig. ELTE BTK Tudományos Szocializmus Információs és Továbbképzési Intézete, Budapest, 1988. 28–32., HAJNÁCZKY: CS-lakásprogram. 38., HAJNÁCZKY (szerk.): „Egyértelmű, hogy a cigányok nem tekinthetők nemzetiségnek.” Cigánypolitika dokumentumokban 1956–1989. 228–230.

20 KOVÁCS József: A szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolása. Városgazdasági Tájékoztató, 1975/5-6. 20.

programot, valamint a közvélekedésben is mindinkább az terjedt el, hogy kizárólag cigányok a kedvezményezettek.²¹

Veszprém megyében szintén jelentős csökkenést lehetett tapasztalni, míg 1964-ben 1278, vagy más számítás szerint 1349, 1970-ben 1671 nyomortelepi épületet írtak össze, addig 1974-ben már csak 588-at. A „szociális követelményeknek meg nem felelő telepeken” élő lakosság számát 1964-ben 6282 főre, 1974-ben pedig 2174 főre tették. A vizsgált megyében, 1974-re a telepek száma jelentősen lecsökkent; 1964-ben 125-öt, 1968-ban 147-et írtak össze, míg 1974-ben 46-ot.²² Országosan nézve, Veszprém megyében számított az egyik legalacsonyabbnak a nyomortelepeken és a cigánytelepeken élők száma; csak Komárom, Tolna, Vas és Zala megyében volt némileg alacsonyabb. Ezzel szemben a nyomortelepek számát tekintve országosan a középmezőnybe tartozott, azaz viszonylag sok, de alacsony lakosságszámú nyomortelep terült el a megyében. 1974-ben Veszprém megyében 46 telep közül 20-at nyilvánítottak „kiemelt telepnek”, azaz a telepek 43,5 százalékát, az országos átlag 45 százalék körül mozgott ebben az időszakban. Összességében megállapítható, hogy a cigány és a nem cigány nyomortelepi népesség számottevő növekedését követően az 1970-es évek közepére drasztikus csökkenést értek el a megyében. Veszprém megyében tíz év leforgása alatt több mint ezer telepi épületet számoltak fel, majdnem felét állami bérlakás juttatásával, mintegy egynegyedét CS-lakás-építési kerettel és közel 20 százalékát CS-lakás-vásárlási kerettel. A városok közül messze a legtöbb telepi épületet Várpalotán és Ajkán számolták fel, míg a járások közül a Pápai járás számított kimagaslónak. A városokban nagyobbreszt állami bérlakás juttatásával számolták fel a nyomortelepi épületeket, míg a járásokban CS-lakás-építési és -vásárlási keret felhasználásával. A városok esetében, amennyiben a CS-lakás-keret felhasználásával számolták fel a telepeket, abban az esetben szinte kivétel nélkül építkezéshez biztosítottak hitelt az érintetteknek, míg a járások esetében a CS-lakás-vásárlási keretet részesítették előnyben (5. táblázat).²³ Az országos tendenciákkal összhangban az 1970-es évek első felére jelentősen megnőtt a lakásvásárlások aránya a CS-lakás-programban; Veszprém megyében majdnem elérte a 46 százalékot. Magyarországon az 1970-es évek második felére már a lakásvásárlások kerültek túlsúlyba házépítésekkel szemben a telepfelszámolási program-

21 HAJNÁCZKY: CS-lakás-program. 36–39., PÁRTOS Ferenc: A cigány és a nem cigány lakosság véleménye a főbb társadalompolitikai célkitűzésekről. In: HANN Endre – TOMKA Miklós – PÁRTOS Ferenc: *A közvélemény a cigányokról*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 1979. 61., TOMKA Miklós: Gazdasági változás a cigánysággal kapcsolatos közvélemény. In: UTASI Ágnes – MÉSZÁROS Ágnes (szerk.): *Cigánylét*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1991. 14.

22 MNL VEVL XXIII-2a 139/1976., HAJNÁCZKY: A szocialista korszak kényszerasszimilációs cigánypolitikája térben és időben. Veszprém megyei esettanulmány (1961–1974). 147–166.

23 MNL VEVL XXIII-2a 139/1976.

ban.²⁴ A Veszprém megyei és az országos tendenciákkal szemben például Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a CS-lakás-építések maradtak jelentős túlsúlyban a lakásvásárlásokkal szemben.²⁵

5. táblázat
Szociális követelményeknek meg nem felelő telepek
felszámolásának alakulása 1965–1975 között

Város, járás	Felszámolt telepi lakások száma						
	állami	szövetkezeti	tanácsai minőségi csere	építéssel	vásárlással	szociális otthonba elhelyezéssel, elköltöztetéssel	összesen
Ajka	190	13	8	17	-	7	235
Keszthely	2	-	-	32	-	-	34
Pápa	23	-	-	13	5	-	41
Tapolca	12	-	-	6	-	1	19
Várpalota	174	14	36	94	-	-	318
Veszprém	34	-	-	3	1	-	38
Ajkai járás	30	-	-	22	13	-	65
Keszthelyi járás	3	-	-	7	7	-	17
Pápai járás	-	-	1	29	108	-	138
Tapolcai járás	3	-	-	11	21	-	35
Veszprémi járás	-	-	-	15	56	-	71
Összesen	471	27	45	249	211	8	1012

Forrás: MNL VEVL XXIII-2a 139/1976.

24 KEMÉNY – RUPP – CSALOGH – HAVAS: *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó; 1971-ben végzett kutatásról.* 260., HAJNÁCSKY (szerk.): „Egyértelmű, hogy a cigányok nem tekinthetők nemzetiségnek.” *Cigánypolitika dokumentumokban 1956–1989.* 223., BENCsik: *A Magyarországon élő cigánylakosság társadalmi beilleszkedése az 1970-es évektől napjainkig.* 38–39., BEREY Katalin: *A szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolása 1961–1986.* In: BEREY Katalin – HORVÁTH Ágota: *Esély nélkül.* Vita Kiadó, Budapest, 1990. 51–58.

25 HAJNÁCSKY: *Kényszerasszimiláció versus „modernebb cigánytelepek” a szocialista korszakban.* 90–96.

Az országos tendenciákkal szemben Veszprém megyében továbbra is számottevő nem cigány népesség lakott nyomortelepeken.²⁶ A jelentés készítői határozottan leszögezték, hogy a nem cigány és a cigány nyomortelepi lakosok helyzetét külön kell tárgyalni. Vagyis több mint tíz évvel a CS-lakás-program kezdetét követően, a tanácsi apparátus jelentős hangsúlyt helyezett a mélyszegénységben élők etnikai hovatartozására, illetve a nem cigányok előnyben részesítésére: *„A barakktelepek lakóinak a többsége nem cigányszármazású, általában rendszeres munkaviszonyuk van. Ezek az állami lakáskeret elosztásánál elsőbbséget élveznek, mivel a cigánysaládok ilyen elhelyezése komoly együttélési problémákat vet fel. Ugyanakkor tapasztalható, hogy a barakklakásokban lakók a korábbi időszakhoz képest kevesebb erőfeszítést tesznek helyzetük javítása érdekében, ennek megoldását többségükben az államtól várják. A telepeken élő cigánylakosság többségének részéről ugyancsak nincs jelentős érdeklődés a lakásépítések és vásárlások irányába. Megszokott közösségükből kiszakadni nem kívánnak, munkaviszonnyal nem rendelkeznek, így előtakarékosságra nincs lehetőségük.”*²⁷

A nem cigányok döntően barakklakásokban laktak Ajkán, Várpalotán és a Keszthelyi járásban. Az ajkai eset kiválóan érzékelteti, hogy a városvezetés egyértelműen a nem cigányokat részesítette előnyben a cigányokhoz képest. 1975-ben Ajkán 47 telepi lakást számoltak fel, amiből 44-ben nem cigányok laktak barakklakásban a felsőcsingeri bányászkolónián. Egy részüknek az üzemek vállalati bérlakást juttattak, míg másik részüknek a Városi Tanács VB biztosított lakásokat. Várpalotán a Dankó úti telepen éltek cigányok, míg a péti 4-es barakkban, Alsó-Pét, Alukohó és Szilvás-major barakktelepein nem cigányok. A nem cigányok barakktelepeit felszámolásukig a városvezetés korszerűsítette, így azok valamelyest kedvezőbb lakáskörülményeket nyújtottak. A Keszthelyi járásba öt nyomortelep terült el, amelyből hárman éltek nem cigányok.²⁸

6. „A türelmi idő lejárt”, vagy mégsem?

A pártállam cigánypolitikájának összehangolásáért felelős Tárcaközi Koordinációs Bizottság titkára, Kozákné Keszei Veronika a minisztériumok, a társadalmi szervezetek mellett rendszeresen jelentéseket kért a megyei tanácsoktól, valamint

26 KOVÁCS: A szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolása. 19–23., HAJNÁ CZKY Tamás: A tibolddaróci barlanglakások felszámolása, avagy nem cigányok a CS-lakás-programban. *Valóság*, 2013/10. 80–98., HAJNÁ CZKY: CS-lakás-program. 36–39., KEMÉNY István: A magyarországi cigányok helyzete. In: KEMÉNY – RUPP – CSALOGH – HAVAS: *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó; 1971-ben végzett kutatásról*. 35., CSALOGH Zsolt: A Szolnok megyei cigányok helyzete. In: Uo. 93–96.

27 MNL VEVL XXIII-2a 139/1976.

28 MNL VEVL XXIII-2a 139/1976.

részt vett azok ülésein.²⁹ 1977-ben Veszprém megyére került sor, a TKB ülésén kellett számot adniuk arról, hogy milyen eredményeket értek el a cigány lakosság helyzetével kapcsolatban. A megyei beszámolót a koordinációs szerv összességében kedvezően értékelte, egyúttal a hiányosságokra is felhívta figyelmet: „A szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásának az üteme kielégítő, a tanköteles korúak 1977. évi beiskolázási szintje kiemelkedő, az egészségügyi felvilágosító munka eredményei jobbak az országos átlagnál. A megyében a tanácsi és a társadalmi szervek közötti együttműködés – a pártszervek támogatásával – jó. Nem eléggé eredményes a munkaképes korú cigány lakosság munkába állításával, munkahelyi beilleszkedésével való foglalkozás. Alacsony a nyolc osztályt végzettek száma, ill. aránya. A cigányok képzése, továbbképzése érdekében tett intézkedések nem érték el a kitűzött célt.”³⁰ A megyei vezetés a TKB viszonylag kedvező értékeléséről a lakosságot is tájékoztatta, az imént idézett sorokat szó szerint lehozta a *Napló* – Az MSZMP Veszprém Megyei Bizottsága és a Megyei Tanács Lapja.³¹

A rá következő évben Veszprém megyében rendhagyó MTVB-ülést tartottak, mivel erre meghívták a TKB titkárát, továbbá több mint fél évtizednek kellett eltelnie ahhoz, hogy az MTVB ismét átfogóan tárgyalja a cigány lakosság helyzetét. Ennek ellenére az ülésen az MTVB-tagok – a jegyzőkönyv tanúsága szerint – rendre a cigányok által elkövetett bűncselekményekre terelték a szót, valamint határozottan leszögezték, hogy a „türelmi idő lejárt”, és szigorúbb intézkedéseket sürgettek a cigánysággal szemben.³² A Tárcaközi Koordinációs Bizottság titkára egyértelműen kijelentette, hogy a „türelmi idő nem járt le”, és nagyobb megértésre sarkallta a megyei funkcionáriusokat:

„Hozzászólásában az országos és a megyei adatokat hasonlítja össze. A számadatok szerint országosan a cigányok száma 325.000 fő. A cigánykérdésben elsősorban a közvéleményen kell változtatni. Hajlamosak vagyunk arra, hogy a cigányok vonatkozásában rövidebb idő alatt vonjunk le rosszabb következtetéseket, pl.: nemcsak a cigány-segédmunkásoknál nagy a fluktuáció, de ugyanez tapasztalható az iskolázatlan nem cigány segédmunkás rétegen belül is. Tény, hogy a cigánycsaládok is a városok felé áramlanak, a városba áramlásnak azonban azonos okai vannak, mint a nem cigánycsaládok esetében. Általában a cigányok foglalkoztatása jónak

29 KOZÁKNÉ KESZEI Veronika: *Cigánypolitika Magyarországon. Elmélet és gyakorlat az 1960-as évek elejétől a 90-es évekig. Romológiai Kutatóintézet Közleményei 5.* Romológiai Kutatóintézet, Szekszárd, 2001. 26–31., BENCsik: *A Magyarországon élő cigánylakosság társadalmi beilleszkedése az 1970-es évektől napjainkig*, 13–17., HAJNÁCZKY Tamás: *Az 1961-es párthatározat margójára III. Dokumentumok az MSZMP KB PB 1979. április 18-án kiadott határozatának Borsod-Abaúj-Zemplén megyei végrehajtásáról. Múltunk*, 2017/2. 250–251.

30 MNL VEVL XXIII-2a 151/1978.

31 Segíteni a beilleszkedést. Értekezlet a megyei tanácson a cigányság helyzetéről. *Napló*, XXXIII. évf. 300. sz. (1977. december 22.) 8.

32 MNL VEVL XXIII-2a 147/1978.

mondható. A nők részére kell még nagyobb lehetőségeket teremteni. Lehetőséget kell teremteni arra, hogy a cigányok gyermekei is nagyobb számban kerüljenek az óvodába. Vizsgálni kell a hetes napközi létesítésének lehetőségét is. Gondot kell fordítanunk a családtervezésre, az anya- és csecsemővédelemre. Meg kell tanítani a cigányokat arra, hogy megfelelően tudjanak a társadalom keretei között élni. A türelmi idő nem járt le, még többet kell tenni segítségük érdekében.”³³

Az ülésen előterjesztett jelentés többek között részletesen kitért a megyében élő cigány népesség demográfiai, lakhatási, oktatási és foglalkoztatási helyzetére. A cigány népesség száma számottevően gyarapodott a megyében, 1964-ben 4724,³⁴ míg 1970-ben 5372 főt írtak össze,³⁵ addig 1978-ban számuk elérte a 7421-et, amelyből a férfiak számát 2069 főben, a nőket 2051-ben, míg a gyermekekét 3301-ben határozták meg. Veszprém megyén belül a cigány népesség területi eloszlása nem számított egyenletesnek, jelentős különbségek fordultak elő a városokban és a járásokban a cigányság létszámát tekintve (6. táblázat).³⁶

6. táblázat

*A cigány lakosság száma és aránya
Veszprém megye járásaiban és városaiban 1978-ban*³⁷

Város/járás	Száma	Aránya
Ajka	243	3,27 %
Keszthely	337	4,54 %
Pápa	566	7,62 %
Tapolca	235	3,16 %
Veszprém	500	6,73 %
Balatonfüred	100	1,34 %
Várpalota	207	2,78 %
Berhida	359	4,83 %
Ajkai járás	1171	15,77 %
Keszthelyi járás	450	6,06 %
Pápai járás	1544	20,80 %
Tapolcai járás	862	11,61 %
Veszprémi járás	847	11,41 %
Összesen	7421	100,00 %

Forrás: MNL VEVL XXIII-2a 151/1978.

³³ MNL VEVL XXIII-2a 147/1978.

³⁴ HAJNÁ CZKY: A szocialista korszak kényszerasszimilációs cigánypolitikája térben és időben. A CS-lakás-program Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a levéltári források tükrében. 148.

³⁵ Uo. 160.

³⁶ MNL VEVL XXIII-2a 151/1978.

³⁷ MNL VEVL XXIII-2a 151/1978.

A járások közül a cigány lakosság száma a legmagasabb a Pápai járásban volt, több mint 1500 fővel, a legkisebb pedig a Keszthelyi járásban, kevesebb min 500 fővel. A városok közül Pápán és Veszprémben írták össze a legtöbb cigány lakost, számuk mindkét esetben elérte a félezeret, míg a legkevesebb cigány lakos Balatonfüreden élt, mintegy 100 fővel.

Az 1960-as évek elején meghirdetett telepfelszámolási program – a kezdeti nehézségek ellenére – 1978-ra egyértelműen éreztette hatását a megyében. A cigány lakosság lakhatási helyzetében jelentős változások következtek a tanácski apparátus adatszolgáltatása szerint (7. táblázat).

7. táblázat

A Veszprém megyei cigányság településtípusok közötti megoszlása és szegregációja 1978-ban³⁸

Városokban élők száma		Falvakban élő száma		Telepek száma	Telepen élők száma	Vándorlók száma ³⁹
városok szélén elhelyezkedő	a városokban nem cigányok között elszórtan	falvak szélén elhelyezkedő	a falvakban nem cigányok között elszórtan			
30	1867	177	4573	23	782	122

Forrás: MNL VEVL XXIII-2a 151/1978.

38 MNL VEVL XXIII-2a 151/1978. A táblázatban szereplő adatokat összeadva több mint száz fővel magasabb, 7551 fő a cigányság lélekszáma Veszprém megyében. Ezzel szemben az MTVB elé terjesztett jelentés több ponton 7421 főben határozta meg a cigány népesség számát. Feltételezhetően a különbség részben pontatlanságból, részben abból fakadhatott, hogy ebbe a táblázatba a „vándorlókat” is bevették, a jelentés más részein pedig csak a lakhellyel rendelkezőket.

39 Az 1950-es évek második felében még a legtöbb megyében felmerült az úgynevezett „kőborcigánykérdés”. Azonban a vándorló cigányok száma ebben az időszakban már elenyészőnek számított az azt megelőző évtizedek kényszerítő letelepítési intézkedései és a csendőrség rendszeres fellépése miatt. Az 1970-es évekre a hagyományos cigány mesterségek szinte teljes körű visszaszorulásával még inkább lecsökkent a vándorló cigányok száma. In: BÓDI Zsuzsanna: A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei cigányság helyzete az 1950-es években a források tükrében. *FONS*, 2017/2. 234–235., HAJNÁCZKY Tamás: Cigánytelep-felszámolási elgondolások és intézkedések a pártállam kényszerasszimilációs cigánypolitikáját megelőző időszakban 1945–1960. *FONS*, 2020/3. 317–324. Ugyanakkor kiemelendő, hogy a hatalom által vándorlónak minősített cigányok is rendelkeztek állandó lakhellyel, akik a hagyományos cigány mesterségük miatt időszakosan járták az országot. In: BÓDI Zsuzsanna: Fémműves cigányok Magyarországon. In: BÓDI Zsuzsanna (szerk.): Cigány néprajzi tanulmányok 2. Mikszáth Kiadó, Salgótarján, 1994. 110–111., ERDŐS Kamill: Cigány lóke-reskedők Magyarországon. In: VEKERDI József (szerk.): *Erdős Kamill cigánytanulmányai*. Békés Megyei Tanács V. B. Cigányügyi Koordinációs Bizottság – Gyulai Erkel Ferenc Múzeum, Békéscsaba, 1989. 89.

Veszprém megye 7421 fős cigány lakosságának 25,5 százaléka élt városokban, közel 64 százaléka falvakban és 10,5 százaléka cigánytelepeken. Megállapítható, hogy a cigány lakosság körében – a nem cigányokhoz hasonlóan – nagymértékű urbanizáció zajlott le,⁴⁰ valamint a drasztikusan lecsökkent a nyomortelepeken élők száma.⁴¹ Egyúttal kiemelendő, hogy az 1970-es évek végére Veszprém megyében a cigány népesség döntő többsége a nem cigányok között elszórtan élt. Az 1961-es párhataározat által meghirdetett kényszerasszimilációs cigánypolitikát, valamint a CS-lakás-programban lefektetett elszórt telepítési koncepciót lakhatási szempontból végrehajtották a megyében.

Sok más megyében maguk a helyi tanácsok akadályozták meg a cigányok nem cigányok közé történő beköltözését. A funkcionáriusok a cigányoknak épített CS-lakásokat rendre egy tömbbe építették fel a települések szélén, amit a megbízott kisiparosok gyakran kifogásolható minőségben húzták fel.⁴² Ezzel párhuzamosan az ország számos pontján gettósodó falvak kezdtek létrejönni, jellemzően Észak-Magyarországon és a Dél-Dunántúlon, ahol a legmagasabb volt a cigány népesség száma és aránya.⁴³ A cigánytelepi lakosok a CS-lakás-keretből sokszor a szerepkör nélkülinek nyilvánított községekben vásárolták meg az elköltözni szándékozó nem cigányok házeit.⁴⁴ Veszprém megyében az is hozzájárult a cigánytelepi népesség nem cigányok közötti elszórásához, hogy nagyobbrészt

40 VALUCH Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005. 48–77., KEMÉNY István – JANKY Béla – LENGYEL Gabriella: *A magyarországi cigányság 1971–2003*. Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2004. 15–17.

41 MNL VEVL XXIII-2a 151/1978.

42 DEMSZKY Gábor: „CS”. *Kritika*, 1980/10. 18–21., CSONGOR Anna: A cigány gyerekek iskolái. In: UTASI Ágnes – Mészáros Ágnes (szerk.): *Cigánylét*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1991. 179–200., BERÉY Katalin: A cigánytelepek felszámolása és újratermelődése. In: UTASI Ágnes – Mészáros Ágnes (szerk.): *Cigánylét*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1991. 106–144., LENGYEL Gabriella: Települési és társadalmi különbségek egy falusi cigány közösségben. In: ANDOR Mihály (szerk.): *Cigányvizsgálatok*. Művelődéskutató Intézet, Budapest, 1982. 141–157., HAJNÁCZKY Tamás: Források a kisiparosok CS-lakás-programbeli visszaéléseiről. *Romológia*, 2017/13. 90–105.

43 BARANYI Béla – G. FEKETE Éva – KONCZ Gábor: A roma szegregáció kutatásának területi szempontjai a halmozottan hátrányos helyzetű encsi és a sellyei-siklósi kistérségekben. In: KÁLLAI Ernő (szerk.): *A magyarországi cigány népesség helyzete a 21. század elején. Kutatási gyorsjelentések*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2003. 103–125., HAVAS Gábor: A kistelepülések és a romák. In: GLATZ Ferenc (szerk.): *A cigányok Magyarországon*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 2004. 163–203., KOCIS Károly – KOVÁCS Zoltán: A magyarországi cigánynépesség társadalomföldrajza. In: UTASI Ágnes – Mészáros Ágnes (szerk.): *Cigánylét*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1991. 78–105.

44 LADÁNYI János – SZELÉNYI Iván: *A kirekesztettség változó formái. Közép- és délkelet-európai romák történeti és összehasonlító vizsgálata*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004., HAVAS Gábor: Faluba, faluvá növekedés – egy kivételtől. In: KEMÉNY – RUPP – CSALOGH – HAVAS: *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó; 1971-ben végzett kutatásról*. 117–127., CSALOGH Zsolt: Cigányfalu Baranyában. *Kritika*, 1979/10. 13–16., DEZSÉRY László: A felvásárolt falu. *Valóság*, 1975/6. 62–70., KLINGER András – KEPECS József: A cigányság helyzete Baranya megyében. In: HOÓZ István (szerk.): *A cigányok számának és demográfiai helyzetének alakulása Baranya megyében*. Jannus Pannonius Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar Módszertani Intézet Népesedésméleti Munkaközösség – Baranya Megyei Tanács VB Cigányügyi Koordinációs Bizottsága, Pécs, 1989. 271–275., HAJNÁCZKY Tamás: A pártállam cigánypolitikájának végrehajtása Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. In: BALI János (szerk.): *Cigány világok a Kárpát-medencében*. Cigány néprajzi tanulmányok 17. Magyar Néprajzi Társaság – Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Néprajzi Intézet, Budapest, 2017. 67–110.

állami vagy tanácsi lakások juttatásával számolták fel a nyomortelepeket, amik a nem cigányok között helyezkedtek el. Az MTVB elé terjesztett jelentés szerint ebben az időszakban közel ötszáz állami vagy tanácsi lakásban laktak cigányok, és nem sokkal több mint háromszáz család élt CS-lakás-keretből épített vagy vásárolt házban. Az adatszolgáltatás az önerőből történő lakásvásárlásokra vagy építkezésekre nem tért ki. Ugyanakkor számba vette a nem cigánytelepen, de putriban élők számát, akiknek száma majdnem elérte az ötszázat (8. táblázat).⁴⁵ A számbavétel mögött az húzódott, hogy a megyei tanács elnöke őket is bevonhatta a CS-lakás-programba. Elsőként a 2019/1969. számú kormányhatározat tette lehetővé, hogy a fővárosi, a megyei és a megyei jogú városok tanácsának elnökei a CS-lakás-keretek 5 százalékát olyan dolgozóknak biztosítsák, akik nem telepen, de „szociális követelményeknek meg nem felelő lakásban” éltek. Az úgynevezett elnöki keretet a 3558/1975. számú minisztertanácsi határozat 10 százalékra emelte, majd a 3301/1979. számú minisztertanácsi határozat 15 százalékra.⁴⁶

8. táblázat

*A Veszprém megyei cigányság lakáviszonyai 1978-ban*⁴⁷

Állami lakásban élők		Tanács által vásárolt házban élők		Putriban élők		Állami segítséggel lakáshoz juttatott családok száma
lakások száma	lakók száma	lakások száma	lakók száma	putrik száma	lakók száma	
321	1655	171	1002	136	499	318

Forrás: MNL VEVL XXIII-2a 151/1978.

A Veszprém megyei cigányság oktatási helyzete terén mérsékelt eredményekről tudott számot adni a jelentés. Az óvodáskorú cigány gyermekek közül 187, 21,4 százalék járt csak óvodába.⁴⁸ A tanköteles cigány gyermekek 95,7 százaléka, mintegy 1576 tanuló járt általános iskolába. Azonban az első osztályba beiratkozott cigány gyermekeknek mindössze egynegyede fejezte

⁴⁵ MNL VEVL XXIII-2a 151/1978.

⁴⁶ HAJNÁCZKY: CS-lakás-program. 28–42. A kormány- és minisztertanácsi határozatokat lásd: HAJNÁCZKY (szerk.): „Egyértelmű, hogy a cigányok nem tekinthetők nemzetiségnek.” Cigánypolitika dokumentumok 1956–1989. 197–199., 231–234., 293–296.

⁴⁷ MNL VEVL XXIII-2a 151/1978.

⁴⁸ A cigány gyermekek szocialista korszakbeli óvodáztatásáról országos léptékben lásd bővebben: SZABÓ Róbert Károly: Cigány gyerekek óvodai integrációja a szocialista kori Budapesten, a CIKO-BI-iratok tükrében. *Studia Vesprimiensia*, 2024/1–2. 173–202., SZABÓ Róbert Károly: Szocialista kori törekvések és eredmények a cigány gyerekek óvodai integrációjára a Cigányügyi Koordinációs Bizottság iratanyaga alapján. *Pro Minoritate*, 2024/4. 33–55.

be az általános iskola nyolc osztályát. Közülük csak 34 százalék tanult tovább középfokú iskolában. A kisegítő iskolákba és osztályokba „*gyógypedagógiai gondozásra szoruló*”, „*értelmi fogyatékosnak*” nyilvánított cigány diákok száma továbbra is magasnak számított, különösen a városokban.⁴⁹ Kiemelendő, hogy ebben az időszakban már cigányok is szereztek diplomát a megyében, a kimutatás hat főt említett, akik között a *Napló* tudósítása szerint volt bánya-mérnök és vegyészmérnök is.⁵⁰ Az 1971-es Kemény-féle cigánykutatás szerint Magyarországon a cigány népesség 0,1 százaléka rendelkezett diplomával, akik nagyrészt a fővárosban éltek.⁵¹ A diplomát szerzett cigányok közül kerültek ki a Kádár-korszak roma mozgalmának ikonikus alakjai is, akik sokszor a cigány/roma kultúrával, művészetekkel, irodalommal foglalkoztak.⁵²

A foglalkoztatás téren számottevő előrelépésről tudott beszámolni az MTVB elé terjesztett jelentés. Az 1970-es évek végére a munkaképesnek nyilvánított felnőtt cigány lakosság száma elérte a 3602 főt, amelyből 2650 dolgozott; akik közül 2190 állandó, míg 460 alkalmi munkával rendelkezett (9–10. táblázat).

9. táblázat

*A Veszprém megyei cigányság foglalkoztatási helyzete 1964-ben*⁵³

1964	Állandó munkások		Alkalmi munkások		Nem dolgozik		Összesen	
	száma	aránya	száma	aránya	száma	aránya	száma	aránya
Férfi	813	68,90	233	19,74	134	11,36	1180	100
Nő	130	13,43	177	18,28	661	68,29	968	100
Összesen	943	43,90	410	19,09	795	37,01	2148	100

Forrás: MNL VEVL XXIII-2a 83/1966.

49 MNL VEVL XXIII-2a 151/1978.

50 A beilleszkedés útján. Kedvező változások a cigánylakosság helyzetében. *Napló*, XXXIII. évf. 18. sz. (1977. január 22.) 4.

51 KEMÉNY – RUPP – CSALOGH – HAVAS: *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó; 1971-ben végzett kutatásról.* 276–283.

52 SZABÓNÉ KÁRMÁN Judit: *A magyarországi roma/cigány értelmiség historiográfiája, helyzete, mentális állapotai.* Gondolat Kiadó, Budapest, 2012. 123–140., KARDOS Ferenc: *Utak és keresztutak: az író, a könyvkereskedő és az olvasó roma.* In: NAGY Attila – PÉTERFI Rita (szerk.): *Hídszerepek. Cigány integrációs kérdések.* Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat Kiadó, Budapest, 2008. 29–53.

53 MNL VEVL XXIII-2a 83/1966.

10. táblázat

*A Veszprém megyei cigányság foglalkoztatási helyzete 1978-ben*⁵⁴

1978	Állandó munkások		Alkalmi munkások		Nem dolgozik		Összesen	
	száma	aránya	száma	aránya	száma	aránya	száma	aránya
Férfiak	1548	78,78	234	11,91	183	9,31	1965	100
Nők	642	39,22	226	13,80	769	46,98	1637	100
Összesen	2190	60,80	460	12,77	952	26,43	3602	100

Forrás: MNL VEVL XXIII-2a 151/1978.

Az 1964-es adatokkal összevetve megállapítható, hogy az állandó munkával rendelkezők aránya több mint 15 százalékkal növekedett, amellyel párhuzamosan az alkalmi munkát vállalók és a munkanélküliek aránya csökkent. A cigányság foglalkoztatási helyzete a legeredményesebben Balatonfüreden és Berhidán alakult, ahol a cigány férfiak kivétel nélkül állandó munkaviszonyban álltak. Az imént említett településektől valamelyest elmaradt, de megyei viszonylatban kedvező képet mutatott Veszprém és Várpalota, valamint a Keszthelyi és a Veszprémi járás. Nemi bontásban vizsgálva az 1964 és 1978 közötti időszakot, a legszembevetőbb eredmény, hogy több mint 25 százalékkal nőtt az állandó munkával rendelkező cigány nők aránya, valamint esetükben a munkanélküliség aránya több mint 20 százalékkal csökkent.⁵⁵ A jelentésből a Veszprém megyei cigányság iparágankénti megoszlásába is betekintést nyerhetünk. Az 1970-es évek végén a dolgozó cigány lakosság közel 50 százaléka az iparban és az építőiparban helyezkedett el, mint például a Veszprémi Ingatlankezelő Vállalatnál, a Peremartoni Vegyipari Vállalatnál vagy a várpalotai szénbányánál. A nemi bontást tekintve a cigány férfiak és nők között az imént említett iparágakban számottevő eltérés volt. A cigány nők 10 százalékkal nagyobb arányban dolgoztak az iparban mint a férfiak, ugyanakkor 11 százalékkal kevesebben az építőiparban. Egyúttal kiemelendő, hogy a mezőgazdaságban a cigány lakoságnak kevesebb mint 14 százaléka jutott álláshoz, amelynek hátterében részben az állt, hogy a földosztásból a cigányság döntően kimaradt, holott az azt megelőző évtizedekben sokuk napszámosként dolgozott (11. táblázat).⁵⁶ A szórványosan rendelkezésre

⁵⁴ MNL VEVL XXIII-2a 151/1978.

⁵⁵ MNL VEVL XXIII-2a 151/1978.

⁵⁶ A századfordulón a Magyar Királyi Statisztikai Hivatal 1893-as „cigányösszeírása” szerint a cigány népesség 36,7 százaléka dolgozott napszámosként, és alig több mint 1 százalékuk rendelkezett földdel, birtokosként vagy bérlőként. In: DUPCSIK Csaba: A cigányok társadalomtörténete a 19–20. század fordulóján. In: CSERTI CSAPÓ Tibor (szerk.): *Alapiródalmak a hazai cigány, roma népességre vonatkozó társadalomtörténet, társadalomismeret oktatásához*. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Pécs, 2015. 303–305.

álló források szerint a földreform során néhány cigány lakos házhelyhez vagy termőföldhöz jutott a következő megyékben: Baranya, Szolnok, Tolna,⁵⁷ Hajdú-Bihar,⁵⁸ Somogy,⁵⁹ Szabolcs-Szatmár.⁶⁰ Részben ebből kifolyólag a cigányság nagy része a mezőgazdaság kollektivizálása⁶¹ során termelőszövetkezeti taggá sem vált, továbbá sok termelőszövetkezet elhatárolódott a foglalkoztatásuktól.⁶² Az 1971-es Kemény-féle országos cigánykutatás is rávilágított arra, hogy a cigány családfők 12,7 százaléka dolgozott mezőgazdasági fizikai munkásként és 2,9 százaléka napszámosként.⁶³ Az APB elé terjesztett 1974-es jelentés szintén kitért erre a jelenségre, amelyről az alábbiakat jegyezték meg: „A cigánylakosság 78%-a falun él, ahol a fő foglalkozási lehetőség a mezőgazdasági munka, ugyanakkor a termelőszövetkezetek gyorsütemű technikai fejlődése az időszaki alkalmazottak és alacsony szakmai műveltségűek számának mintegy 40-50%-os csökkenését idézte elő, ezért a tsz-ek cigányokat egyre nehezebben tudnak foglalkoztatni. A cigányok nagy része sem kötődik szívesen a tsz-ekhez, különösen a gyenge adottságú tsz-ek nem tudnak számukra állandó jövedelmet és szociális ellátást biztosítani. Továbbra is oka a cigányok többsége tsz-től való távolmaradásának a tsz vezetői és tagjai egy részének cigányokkal szembeni fenntartása, előítélete.”⁶⁴

11. táblázat

A Veszprém megyei cigányság iparágankénti megoszlása 1978-ban

Iparágak	Férfiak		Nők		Összesen	
	száma	%	száma	%	száma	%
Iparban	443	27,31	256	37,98	699	30,44
Építőiparban	358	22,07	75	11,13	433	18,86
Mezőgazdaságban	209	12,89	100	14,84	309	13,46
Közlekedésben	172	10,61	46	6,82	218	9,49

57 BÁRSONY János: Romák sorsa az 1940-es évek második felében Magyarországon. *Múltunk*, 2008/1. 230.

58 GYERGYÓI Sándor: *Kirekesztéstől a beilleszkedésig. I. kötet*. MOZAIK Kiadó, Debrecen, 1990. 189–191.

59 CSÖTI Csaba: Adalékok a Somogy megyei cigányság 1945–1949. évi történetéhez. In: BÖSZE Sándor (szerk.): *Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv* 39. Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár, 2009. 155–170.

60 NAGY Pál (szerk.): „Nem szabad őket lenézni”. A cigány népesség felmérései Szabolcs-Szatmár megyében az 1950-es években. Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár Beregi Megyei Levéltár, Nyíregyháza, 2015.

61 VALUCH Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005. 188–200.

62 BÁRSONY: Romák sorsa az 1940-es évek második felében Magyarországon., HAJNÁCZKY: Cigánytelep felszámolási elgondolások és intézkedések a pártállam kényszerasszimilációs cigánypolitikáját megelőző időszakban 1945–1960. 297–298.

63 KEMÉNY – RUPP – CSALOGH – HAVAS: *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó; 1971-ben végzett kutatásról*. 287.

64 HAJNÁCZKY (szerk.): „Egyértelmű, hogy a cigányok nem tekinthetők nemzetiségnek.” Cigánypolitika dokumentumokban 1956–1989. 206.

Szolgáltatásban	229	14,11	114	16,91	343	14,94
Egyéb munka-helyen	137	8,45	51	7,57	188	8,19
Sajátos cigány foglalkozást űz ⁶⁵	74	4,56	32	4,75	106	4,62
Összesen	1622	100,00	674	100,00	2296	100,00

Forrás: MNL VEVL XXIII-2a 151/1978.

12. táblázat

A Veszprém megyei cigányság munkakör szerinti megoszlása 1978-ban

Munkakör	Férfiak		Nők		Összesen	
	száma	%	száma	%	száma	%
Szakmunkás	183	12,13	32	4,85	215	9,92
Betanított munkás	231	15,32	120	18,18	351	16,19
Segédmunkás	1094	72,55	508	76,97	1602	73,89
Összesen	1508	100,00	660	100,00	2168	100,00

Forrás: MNL VEVL XXIII-2a 151/1978.

A Veszprém megyei cigányságnak csupán egy töredék része, nem egészen 10 százaléka dolgozott szakmunkásként, míg betanított munkásként több mint 16 százaléka, azonban nagyrészüket csak segédmunkásként jutott álláshoz. Nemi bontásban nézve, a cigány nők kedvezőtlenebb helyzetben voltak a férfiakhoz képest, mivel körükben a szakmunkások aránya az 5 százalékot

65 Például: zenész, lókereskedő, szegkovács, rézműves, üstfoltozó, teknővájó, fakanálkészítő, vályogvető, kosárfonó, fűrókészítő, csengőöntő, szőnyegkereskedő, bádigos. Magyarországon a hagyományos cigány mesterségek visszaszorulása már a Horthy-korszakban megkezdődött, a második világháborút követően jelentősen felgyorsult, majd az 1960-1970-es évekre, a cigányságnak a nehéziparba és az építőiparba való betagozódásával, pedig már csak elvétve lehetett hagyományos cigány mesterséget űző cigányokkal találkozni. Lásd bővebben: BÓDI Zsuzsanna: *A magyarországi cigányság kultúrája. Válogatott bibliográfia*. Roma módszertani kiadványok 3. Magyar Művelődési Intézet, Budapest, 2002. 67–72., NOVÁKNÉ BÉKEFI Margit: *Teknős cigányok Gödöllőn*. In: LANDAUER Attila – NAGY Pál (szerk.): *Írások a magyarországi beásokról*. Szent István Gazdasági- és Társadalomtudományi Kar – Cigány Néprajzi és Történeti Egyesület, Gödöllő, 2009. 47–57., HAVAS Gábor: *Foglalkozásváltási stratégiák különböző cigány közösségekben*. In: KOVALCSIK Katalin (szerk.): *Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből*. Eötvös Loránd Tudományegyetem – Iskolafejlesztési Alapítvány – Oktatási Minisztérium, Budapest, 2001. 93–114., KEMÉNY István: *A magyarországi cigányok helyzete*. 50–58., HAJNÁCZKY Tamás (szerk.): *Magyar Cigányzenészek Országos Egyesülete. Cigányzenészek harca a két világháború közötti Magyarországon*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2019., ERDŐS Kamill: *A Békés megyei cigányok és cigánydialektusok Magyarországon*. Gyulai Erkel Ferenc Múzeum, Gyula, 1979. ERDŐS Kamill: *Fémműves cigányok*. In: VEKERDI József (szerk.): *Erdős Kamill cigánytanulmányai*. Békés Megyei Tanács V. B. Cigányügyi Koordinációs Bizottság – Gyulai Erkel Ferenc Múzeum, Békéscsaba, 1989. 111–127.

sem érte el, azonban a betanított munkások aránya valamelyest magasabb volt, mint a férfiaknál (12. táblázat). Az 1979-es párthatározathoz hasonlóan⁶⁶ a Veszprém megyei jelentés szintén kiemelte, hogy nincs számottevő különbség az azonos munkakörben foglalkoztatott cigányok és nem cigányok jövedelme között: „A foglalkoztatottak kereseti viszonyai általában megegyeznek a nem cigány dolgozókéval. Nem ritka az olyan család, ahol az összkereset eléri a 8-10 ezer forintot. A rendszeresen dolgozó cigányok átlagjövedelme 1800-4500 Ft között mozog.”⁶⁷ Az imént említettek ellenkezőjét, 23–43 százalékos eltérést mutatott ki a Kemény István által vezetett 1971-es országos cigánykutatás, amit a szociológus a következőkkel magyarázott:

„A foglalkozási csoportokon belüli különbségek a különböző okokkal magyarázhatók. Általában azt tekintjük magyarázatnak, hogy mivel a cigányok a nem cigányoknál iskolázatlanabbak és képzetlenebbek, többnyire csak azokat a munkákat kaphatják meg, amelyeket mások nem vállaltak el. Ugyanakkor az egészségtelen körülmények között eltöltött gyerekkor, a meg nem felelő lakáskörülmények és a rossz táplálkozás miatt nagy részük gyenge testalkatú és a segédmunkások közül is ritkán vállalhatja azokat, amelyek tartós fizikai állóképességet igényelnek. Kétségkívül szerepe van az előítéleteknek is. Erre mutat, hogy a különbségek a különböző foglalkozási rétegekbe nem egyformák: legkisebbek a segédmunkásoknál és legnagyobbak a mezőgazdasági fizikai dolgozóknál, tehát ott, ahol a cigányokkal szemben megkülönböztetés a legerősebb.”⁶⁸

A Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának ülésen előterjesztett jelentés külön fejezetben tárgyalta a Veszprém megyei cigányság bűnözési adatait, amely felhívta a figyelmet arra, hogy a cigányság számarányához képest több bűncselekményt követett el, mint a nem cigány lakosság. Legjellemzőbb bűncselekményként a lopást és a besurranásos lopást emelték ki, a szabálysértések tekintetében a lakóhelyre való ki- és bejelentkezések elmulasztását, az adófizetés megkerülését, valamint a tankötelezettség figyelmen kívül hagyását. Sőt, az ülésen – a jegyzőkönyv tanúsága szerint – több felszólaló is foglalkozott a témával, például az egyik MTVB-tag a következőket fogalmazta meg: „Tapasztalat az, hogy az elkövetők száma folyamatosan emelkedik. Leggyakoribbak a besurranásos tolvajlások és a kereskedői engedéllyel való visszaélések. Veszprém város vezetése és a rendőrkapitányság között nagyon jó az együttműködés, amivel szorosan összefügg az is, hogy a megyeszékhelyen viszony-

66 HAJNÁ CZKY (szerk.): „Egyértelmű, hogy a cigányok nem tekinthetők nemzetiségnek.” Cigánypolitika dokumentumokban 1956–1989. 264.

67 MNL VEVL XXIII-2a 151/1978.

68 KEMÉNY: A magyarországi cigányok helyzete. 59.

lag kevés a cigányelkövetők száma. Keszthelyen és Pápán, ahol ez a szoros kapcsolat hiányzik, lényegesen több a probléma.”⁶⁹ Míg egy másik így vélekedett a témáról: „A beilleszkedettek a kisebbséget alkotják, a többségtől azonban a törvények betartása nem várható el. Különösen a kolompárcigányok életfelfogásukban messze vannak más cigányoktól. Velük szemben a türelmi idő lejárt, határozottabb intézkedések szükségesek ahhoz, hogy ezek az emberek is rendes munkát végezzenek, a társadalmi követelményeknek megfeleljenek.”⁷⁰

Kiemelendő, hogy a korabeli szakzsargonnal „cigánybűnözésként” emlegetett jelenségre sem a korábbi MTVB-üléseken, sem az azokra előterjesztett jelentésekben nem tértek ki a megyében a hivatalnokok az 1960–1970-es években.⁷¹ A „cigánybűnözés” azért került napirendre az MTVB ülésén, mert 1976-ban az azt megelőző évekhez viszonyítva egy mélyrehatóbb felmérést készítettek a karhatalmi szervek a cigányok által elkövetett bűncselekményekkel kapcsolatban (1. ábra).⁷² Nem egyedülálló Veszprém megyei kezdeményezéssel állunk szemben; 1971-től egészen 1988-ig központi utasításra a fővárosi és a megyei rendőr-főkapitányságoknak statisztikát kellett vezetniük a cigány elkövetőkről. A rendőrségi és az ügyészségi adatszolgáltatások alapján a Legfőbb Ügyészség Titkársága 1974-től kétfévente összefoglaló jelentéseket és kimutatásokat készített.⁷³ A feltárt források szerint az 1970-es évek közepétől az országos szervek⁷⁴ mellett a fővárosi,⁷⁵ valamint Veszprém megyén túl más megyei tanácsok ülésein is napirendre került a cigányok által elkövetett bűncselekmények megvitatása, mint például Baranyában,⁷⁶ Borsod-Abaúj-Zemplénben⁷⁷ és Békésben.⁷⁸ Továbbá az üléseken előterjesztett jelentésekben és beszámolókból állandósultak az ezzel a kérdéssel külön foglalkozó fejezetek.

69 MNL VEVL XXIII-2a 147/1978.

70 MNL VEVL XXIII-2a 147/1978.

71 HAJNÁ CZKY: A szocialista korszak kényszerasszimilációs cigánypolitikája térben és időben. Veszprém megyei esettanulmány (1961–1974).

72 MNL VEVL XXIII-2a 151/1978.

73 PÓ CZIK Szilveszter: *Cigány integrációs problémák*. Kölcsey Intézet, Budapest, 2003. 31–32.

74 HAJNÁ CZKY (szerk.): *„Egyértelmű, hogy a cigányok nem tekinthetők nemzetiségnek.” Cigánypolitika dokumentumokban 1956–1989*.

75 HÁ BER Kornél: Romák a fővárosi jogszolgáltatás előtt. In: RÁ CZ Attila (szerk.): *Válogatás a Budapestben élt cigány/roma népességre vonatkozó levéltári forrásokból*. Budapest történetének forrásai 16. Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2023. 319–348., GYÖ RGY Eszter: *Köztes terek. A rendszerváltás utáni nyócker identitása*. L'Harmattan, Budapest, 2020. 89–94.

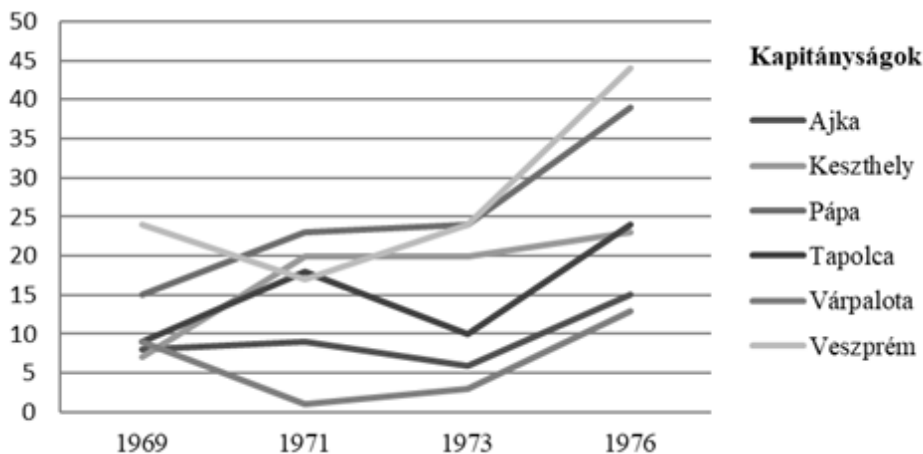
76 FÜ ZES Miklós – MÁ RFI Attila – RO ZS András – VÖ RÖ S Huba (szerk.): *Dokumentumok a baranyai cigányság történetéből*. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 2005.

77 HAJNÁ CZKY: Az 1961-es párthatározat margójára II. 152–211.

78 KERESKÉ NYINÉ CSEH Edit (szerk.): *Források a Békés megyei cigányság történetéhez. Dokumentumok a Békés Megyei Levéltárból (1768–1987)*. Békés Megyei Levéltár, Gyula, 2008.

1. ábra

A cigányok által elkövetett bűncselekmények számának alakulása
kapitányságonként (1969–1976)

Forrás: MNL VEVL XXIII-2a 151/1978.

A cigányok által elkövetett bűncselekmények száma nemcsak Veszprém megyében emelkedett ebben az időszakban, hanem országos tendenciának számított.⁷⁹ A korabeli statisztikák szerint a cigány bűnelkövetők aránya legmagasabb a fővárosban, Pest, Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád, Szabolcs-Szatmár, Hajdú-Bihar, Somogy és Baranya megyékben volt.⁸⁰ A statisztikai adatgyűjtésekkel párhuzamosan a *Belügyi Szemlében* is megszaporodtak a „cigánybűnözéssel” kapcsolatos tanulmányok, elemzések, kutatási beszámolók, amelyek sokszor parázs szakmai vitákhoz vezettek.⁸¹

Az 1970-es évek közepétől a Veszprém megyei cigányság által elkövetett bűncselekmények vagy szabálysértések nemcsak az MTVB ülésén kerültek napirendre, hanem a *Napló – Az MSZMP Veszprém Megyei Bizottsága és a Megyei Tanács Lapja* hasábjain is. Vagyis a pártsajtóban is éles váltás következett be e téren, a korábbi évtizedekben sokszor csak pozitív híreket közöltek a cigánysággal kapcsolatban. Az 1970-es évek első felében már sorakoztak a negatív tartalmú

79 CSÁNYI Klára: Rendőrök és romák. A közigazgatási kommunikáció egy sajátos kihívása. In: CSÁNYI Klára (szerk.): *A cigányság és rendvédelem viszonyának néhány aktuális kérdése magyarországi és nemzetközi kitekintésben*. Európai Roma Rendvédelmi Bajtársi Közhasznú Egyesület, Budapest, 2008. 42–43., HAJNÁ CZKY (szerk.): „Egyértelmű, hogy a cigányok nem tekinthetők nemzetiségnek.” *Cigánypolitika dokumentumokban 1956–1989*. 211–212.

80 PÓCZIK Szilveszter: *Cigányok és idegenek. Társadalmi és kriminológiai tanulmányok*. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1999. 94–95.

81 Uo. 95–98., DUPCSIK Csaba: *A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatások tükrében, 1890–2008*. Osiris Kiadó, Budapest, 2009. 221–232.

írások, amelyek nagyrészt a cigányokat tették felelőssé hányattatott sorsukért. Az 1970-es évek második felében például az egyik cikk, mielőtt rátért volna a tapolcai cigányság helyzetére, egyfajta felütésként, a Városi Párt Végrehajtó Bizottsága elé terjesztett jelentésből idézett, amely a helyi cigányságot összeférhetetlennek minősítette, illetve garázdasággal vádolta őket: „A cigánylakossággal kapcsolatos törvény a városban nem a legkedvezőbb. A lakosság azt látja, hogy idejük nagy részét az italboltokban töltik, esetenként garázdálkodnak, s megjegyzéseket tesznek a járókelőkre.”⁸² Továbbá a cikk külön bekezdés erejéig tárgyalta az iskolai hiányzások miatt indított szabálysértési eljárásokat és a kirótt büntetéseket.⁸³ Egy másik cikkben a *Napló* munkatársa, a megyében köztisztletnek örvendő, „börtön-porciókat” osztogató büntetőbíróval készített interjút több évtizedes pályájáról. Az újságíró arra hivatkozva, hogy az interjúalany hajdanán Pápán dolgozott bíróként, ahol számottevő cigány lakos élt, a cigányság által elkövetett bűncselekményekre terelte a szót: „Volt pápai büntetőbíróról lévén szó, nem lehet elsiklani a »cigány-ügyek« felett: a városban mintegy 250-300 felnőtt cigány él, akiknek 80 százaléka büntetett előéletű. Vajon az ő elé került bűnügyek kapcsán, milyenek a tapasztalatai? – Különös módon a nőkkel több baj volt, mint a férfiakkal: markecolás, besurranásos lopás, üzletszerű kéjelgés... stb. Sajnos a büntetések – a saját tapasztalataim szerint – sosem érték el a kellő visszatartó hatást. – Hány évet szabott ki eddig összesen? – A 13 év alatt már több száz év börtönt.”⁸⁴ Nemcsak a tapolcai és a pápai cigány lakosságot állította pelengérré a *Napló*, hanem általánosságban a Veszprém megyei cigányság leginkább nélkülöző rétegét is: „A társadalmi normáktól elsősorban a telepeken élő vagy vándorló cigányok magatartása tér el. Törvényeink természetesen rájuk is vonatkoznak, mint bárkire hazánkban. Csakhogy a törvények betartásával esetenként túlzott lojalitás tapasztalható. A türelmi idő – mert volt ilyen – azonban lejárt. Nem szabad elnézni a legkisebb szabálysértést sem, mert ettől vérszemet kapnak a többiek és demoralizálják környezetüket. A nem cigány lakosságot is.”⁸⁵ Ezzel szemben a „roma hangok” megszólaltatása alapvetően kedvező színben tüntette fel a cigányságot, azonban az újságírók immáron a negatívumoknak is teret engedtek. A napilap hasábjain riportokat közöltek egy cigány munkáscsaládról,⁸⁶ egy cigányzenésről és gyermekeiről,⁸⁷ valamint egy fiatal cigány segédmunkásról, aki a Péti Nitrogénműveknél dolgozott.⁸⁸ A közölt interjúrészletek nagyrészt a sikeres munkahelyi beilleszkedésről, a szépülő házakról és a felnövekvő gyermekek eredményes iskolai helytállásáról szóltak. Az imént említettek mellett a napilap egyértelműen kedvező színben tüntette fel az országos pártszerveket és a megyei tanácsi apparátust.

82 A város és a cigányok. *Napló*, XXXII. évf. 220. sz. (1976. szeptember 17.) 4.

83 Uo. 4.

84 A visszatért bíró. *Napló*, XXXIII. évf. 284. sz. (1977. december 3.) 4.

85 Cigányok, cigányaink. *Napló*, XXXIV. évf. 299. sz. (1978. december 20.) 4.

86 Amióta fönny vagyunk. *Napló*, XXXIV. évf. 82. sz. (1978. április 8.) 4.

87 A brácsás iskolája. *Napló*, XXXIII. évf. 258. sz. (1977. október 27.) 4.

88 Analfabéták. *Napló*, XXXIII. évf. 49. sz. (1977. február 27.) 5.

Rendszeresen beszámolt az újonnan kiadott párthatároktól és minisztertanácsi határozatokról,⁸⁹ a Veszprém Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának⁹⁰ és a Megyei Koordinációs Bizottság,⁹¹ valamint a helyi tanácsok⁹² e téren kifejtett munkásságáról, üléseiről, intézkedéseiről.

1. kép

Napló – Az MSZMP Veszprém Megyei Bizottsága és a Megyei Tanács Lapja

Forrás: Dolgoznak a munkaképes cigányok. Napló, XXXIV. évf. 141. sz. (1978. június 17.) 4.

2. kép

Napló – Az MSZMP Veszprém Megyei Bizottsága és a Megyei Tanács Lapja

Forrás: Cigányok, cigányaink. Napló, XXXIV. évf. 299. sz. (1978. december 20.) 4.

- 89 Cigányok, cigányaink. *Napló*, XXXIV. évf. 299. sz. (1978. december 20.) 4., Ülést tartott a Minisztertanács. *Napló*, XXXV. évf. 137. sz. (1979. június 14.) 1., A beilleszkedés útján. Kedvező változások a cigánylakosság helyzetében. *Napló*, XXXIII. évf. 18. sz. (1977. január 22.) 4.
- 90 Cigányok, cigányaink. *Napló*, XXXIV. évf. 299. sz. (1978. december 20.) 4.
- 91 Segíteni a beilleszkedést. Értekezlet a megyei tanácson a cigányság helyzetéről. *Napló*, XXXIII. évf. 300. sz. (1977. december 22.) 8.
- 92 A város és a cigányok. *Napló*, XXXII. évf. 220. sz. (1976. szeptember 17.) 4., Gondoskodik a berhidai tanács. *Napló*, XXXIV. évf. 101. sz. (1978. április 30.) 8., Dolgoznak a munkaképes cigányok. *Napló*, XXXIV. évf. 141. sz. (1978. június 17.) 4., Népfrent események. *Napló*, XXXIII. évf. 185. sz. (1977. augusztus 7.) 8., A nyughatatlan ember. *Napló*, XXXIV. évf. 59. sz. (1978. március 10.) 3.

7. A cigánytelepek felszámolása és újratermel(ő)dése

A pártállam kényszerasszimilációs cigánypolitikáját lefektető 1961-es párt-határozat kiadását követően közel húsz évvel az MSZMP KB Politikai Bizottsága 1979-ben ismét határozatot adott ki a cigányság helyzetéről. A Politikai Bizottság döntően kedvezően ítélte meg a cigánypolitika eredményeit a lakhatás, a foglalkoztatás, az oktatás és a közegészségügy területén, egyúttal megállapította, hogy az intézkedések „összhangban” voltak az 1961-es párthatározatban rögzítettekkel. Ugyanakkor a cigánypolitika végrehajtásának hiányosságairól, a nem szándékolt következményeiről és az új keletű problémákról is számot adott az újonnan megfogalmazott párthatározat. A központi pártszerv ülésén a jegyzőkönyv tanúsága szerint hosszas vita bontakozott ki arról, hogy a cigányság nemzetiségnek vagy etnikumnak tekinthető-e.⁹³ A vitát Kádár János zárta, aki határozottan a következőket szögezte le: *„Etnikum: azt mondom – a kormánynyilatkozatban persze nem kell bevenni, de a belső határozatban legyen benne világosan –, nyugodtan mondjuk ki, hogy a cigánylakosság nem nemzetiség, etnikum, amely fokozatosan integrálódik a társadalomba; sőt van még egy másik fogalom is, asszimilálódik. Ezt kell leírni és kész! A belső okmányban ez legyen benne A tárgyalásoknál, a cigány szóvivőkkel való beszélgetéseknél, világos pozíciónak kell lennie. Nem elég azt mondani: nem nemzetiség, és nem is etnikum. Nem nemzetiség, de etnikum, amely fokozatosan integrálódik a társadalomba, és asszimilálódik.”*⁹⁴ A PB 1979-es párthatározata újfent leszögezte, hogy a cigányság nem tekinthető nemzetiségnek, azonban némi eltérést lehetett tapasztalni az 1961-es párthatározathoz képest. Az előbbi esetében a cigányságot „bizonyos néprajzi sajátosságú” csoportnak titulálták, míg közel húsz évvel később „etnikai csoportnak”, amely folyamatosan asszimilálódik a nem cigány társadalomba. Az ezzel az állásponttal szembehelyezkedőket – elsősorban nem cigány kutatókat és cigány értelmiségieket –, akik a cigányság nemzetiségi volta mellett szálltak síkra, a pártállam vezető funkcionáriusai „újbaloldali demagógiával” és „cigány nacionalizmussal” vádolták.⁹⁵ Annak ellenére, hogy a PB ülésén a cigányság asszimilációjának kérdése került előtérbe, az 1979-es párthatározat eredőjeként kiadott minisztertanácsi határozatok és minisztériumi rendeletek nagyrészt a CS-lakás-program szabályozásával foglalkoztak.⁹⁶

93 HAJNÁ CZKY (szerk.): *„Egyértelmű, hogy a cigányok nem tekinthetők nemzetiségnek.” Cigánypolitika dokumentumokban 1956–1989.* 251–261.

94 Uo. 258–259. Kádár Jánosnak az MSZMP KB Politikai Bizottságának az 1961-es és a 1979-es ülésein elhangzott cigánysággal, cigánypolitikával kapcsolatos hozzászólásairól lásd bővebben: HAJNÁ CZKY Tamás: Kádár János megjegyzései a „cigánykérdéshez”. *Kritika*, 2015/9–10. 12–13., HAJNÁ CZKY (szerk.): *„Egyértelmű, hogy a cigányok nem tekinthetők nemzetiségnek.” Cigánypolitika dokumentumokban 1956–1989.* 114–116. 251–261.

95 Uo. 25–41.

96 Uo. 41.

A telepfelszámolással kapcsolatos rendeletek és határozatok hatására 1981-ben a Veszprém Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága külön napirendi pontként foglalkozott a cigánytelepek és nyomortelepek helyzetével.⁹⁷ Az ülésen előterjesztett beszámoló jelentős előrelépésről tudott számot adni, mivel a CS-lakás-program kezdete óta több mint 1300 telepi épületet számoltak fel a megyében. 1980-ra már csak 7 „*kiemelt telep*” terült el a megyében, amelyen 60 putriban 79 család lakott, továbbá 8 nem kiemelt telepen 88 putriban 88 család élt. Azonban helyenként a „*szociális követelményeknek meg nem felelő telepek*” újratermelődésével kellett szembesülnie a megyei vezetésnek, valamint azzal, hogy sok telepi lakos elzárkózott a CS-lakás-programban való részvételtől. Az MTVB elé terjesztett jelentés viszonylag részletes, városi és járási szintű adatokat, leírásokat közölt a fennálló nyomortelepekről.

Ajka legnagyobb cigánytelepén, a Benc-veremen ebben az időszakban is épültek telepi épületek, mivel az ott élők rokonai máshonnan odaköltöztek. A Vörös Csillag Mezőgazdasági Termelőszövetkezethez tartozó Berénd pusztán elterülő nyomortelepen élő állatgondozók nem szerettek volna kiköltözni hajlékaikból, a jelentés szerint elégedettek voltak lakáskörülményeikkel.⁹⁸ A telepfelszámolás szempontjából a járások közül az Ajkai járást minősítették a legrosszabb helyzetűnek Veszprém megyében:

„A megye legkedvezőtlenebb helyzetben lévő járása az Ajkai járás. A problémák itt Devecser nagyközség körül jelentkeznek elsősorban. A község igazgatási területén két kiemelt telep van: Székpusztá és a Dankó-telep. [...] Az Állami Gazdaság és más szervek összefogása ellenére sem sikerült felszámolni a székpusztai telepet, ahol földbevált putrikban élnek az emberek és a földön alszanak. Igényszintjük az elképzelhető minimumot sem éri el. Életmódjuk a mai modern világ körülményei között is inkább nomádnak mondható. Az itt élő 18 család (130 fő) Lórintepusztára történő áttelepítése folyik, azonban minden erőfeszítés ellenére igen lassú ütemű. Kedvezőbb a helyzet a Dankó-telepen, ahol a cigánylakosság viszonylag jó lakáskörülmények között él, azonban életvitelük miatt a lakások egy része piszkos, lehanyagolt és a korábban meglévő WC, ürögödös árnyékszék szétrombolásával tarthatatlan helyzet keletkezett. A tanács erőfeszítései ellenére a változása minimális. Jelentősebb cigánycsoport található még Adorjánházán, ahol a lakosság putrikban él. A telep rendezetlen, az igény szint alacsony.”⁹⁹

Az Ajkai járással szemben a Pápai járásban lényegében felszámolták a telepeket, azonban a járásszékhelyen, Pápán a Torma Lajos utcai cigánytelep a rokonok odaköltözésével tovább növekedett, és az ott élők nem szerettek

⁹⁷ MNL VEVL XXIII-2a 166/1981.

⁹⁸ MNL VEVL XXIII-2a 167/1981.

⁹⁹ MNL VEVL XXIII-2a 167/1981.

volna onnan kitörni a tanácsi apparátus szerint. Továbbá Pápán a Bástya utcai telepről kiköltözők a vásárolt házaikat nem becsülték meg a jelentés szerint, így a telepi körülmények újratermelődtek: „Gondot okoz, hogy a vásárlás útján a telepről elkerülők az épületeket nem óvják meg, így azok 1-2 éven belül a telepi lakások színvonalára süllyednek.”¹⁰⁰ A Veszprémi járásban hasonló nehézségekről számolt be az MTVB elé terjesztett irat: „A cigánysaládok többsége vásárlással oldotta meg problémáját, azonban az így megszerzett lakások karbantartásának elmulasztása miatt ezeknek az épületeknek az állaga erősen romlik.”¹⁰¹ Tapolcán szintén a telepek növekedését, újratermelődését lehetett tapasztalni a bevándorlás következtében. Várpalotán a városvezetés pedig azzal szembesült, hogy az Alsó-péti major nem cigány lakói nem kívántak kiköltözni a telepi körülmények közül: „Az itt élő nem cigányok, de igény szintjük, életvitelük azokkal azonos. Emeletes házba költözni nem akarnak, mert többségük állattartással foglalkozik és a jelenlegi körülményeikkel elégedett.”¹⁰²

* * *

*A tanulmány harmadik része a Studia Wesprimiensia
2026. évi I-II. összevont számában kerül közlésre.*

Irodalomjegyzék

- BARANYI Béla – G. FEKETE Éva – KONCZ Gábor: A roma szegregáció kutatásának területi szempontjai a halmazottan hátrányos helyzetű encsi és a sellyei-siklósi kistérségekben. In: KÁLLAI Ernő (szerk.): *A magyarországi cigány népesség helyzete a 21. század elején. Kutatási gyorsjelentések.* MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2003. 103–125.
- BÁRSONY János: Romák sorsa az 1940-es évek második felében Magyarországon. *Múltunk*, 2008/1. 222–256.
- BENCsik István: *A Magyarországon élő cigánylakosság társadalmi beilleszkedése az 1970-es évektől napjainkig.* ELTE BTK Tudományos Szocializmus Információs és Továbbképzési Intézete, Budapest, 1988.
- BEREY Katalin: A szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolása 1961–1986. In: BEREY Katalin – HORVÁTH Ágota: *Esély nélkül.* Vita Kiadó, Budapest, 1990. 5–72.

100 MNL VEVL XXIII-2a 167/1981.

101 MNL VEVL XXIII-2a 167/1981.

102 MNL VEVL XXIII-2a 167/1981.

- BEREY Katalin: A cigánytelepek felszámolása és újratermelődése. In: UTASI Ágnes – MÉSZÁROS Ágnes (szerk.): *Cigánylét*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1991. 106–144.
- BÓDI Zsuzsanna: Fémműves cigányok Magyarországon. In: BÓDI Zsuzsanna (szerk.): *Cigány néprajzi tanulmányok 2*. Mikszáth Kiadó, Salgótarján, 1994. 107–121.
- BÓDI Zsuzsanna: *A magyarországi cigányság kultúrája. Válogatott bibliográfia*. Roma módszertani kiadványok 3. Magyar Művelődési Intézet, Budapest, 2002.
- CSALOGH Zsolt: A Szolnok megyei cigányok helyzete. In: KEMÉNY István – RUPP Kálmán – CSALOGH Zsolt – HAVAS Gábor: *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó; 1971-ben végzett kutatásról*. Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutató Intézete, Budapest, 1976. 89–116.
- CSALOGH Zsolt: Cigányfalu Baranyában. *Kritika*, 1979/10. 13–16.
- CSÁNYI Klára: Rendőrök és romák. A közigazgatási kommunikáció egy sajátos kihívása. In: CSÁNYI Klára (szerk.): *A cigányság és rendvédelem viszonyának néhány aktuális kérdése magyarországi és nemzetközi kitekintésben*. Európai Roma Rendvédelmi Bajtársi Közhasznú Egyesület, Budapest, 2008. 29–60.
- CSIZMADIA Ervin: Megfelezett élet. Beszélgetés Kemény István szociológussal. *Kritika*, 1990/10. 24–27.
- CSONGOR Anna: A cigány gyerekek iskolái. In: UTASI Ágnes – MÉSZÁROS Ágnes (szerk.): *Cigánylét*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1991. 179–200.
- CSÓTI Csaba: Adalékok a Somogy megyei cigányság 1945–1949. évi történetéhez. In: BÖSZE Sándor (szerk.): *Somogy megye múltjából*. Levéltári évkönyv 39. Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár, 2009. 155–170.
- DARÓCZI Ágnes: „Kaptam a romáktól emberi gazdagságot...” Csalog Zsolttal Daróczi Ágnes beszélget. *Beszélő*, 1997/10. 36–46.
- DEMSZKY Gábor: „CS”. *Kritika*, 1980/10. 18–21.
- DEMSZKY Gábor: Az utópiától a demokratikus ellenzékig. Csizmadia Ervin interjúja. In: DEMSZKY Gábor: *A szabadság visszahódítása*. Új Mandátum, Budapest, 2001. 147–175.
- DEZSÉRY László: A felvásárolt falu. *Valóság*, 1975/6. 62–70.
- DIÓSI Ágnes: A cigányság ügye a demokratikus ellenzék történetében. Interjú Havas Gáborral. *Esély*, 1999/6. 83–99.
- DUPCSIK Csaba: *A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatások tükrében, 1890–2008*. Osiris Kiadó, Budapest, 2009.
- DUPCSIK Csaba: A cigányok társadalomtörténete a 19–20. század fordulóján. In: CSERTI CSAPÓ Tibor (szerk.): *Alapirodalmak a hazai cigány, roma népességre vonatkozó társadalomtörténet, társadalomismeret oktatásához*. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Pécs, 2015. 295–328.

- DUPCSIK Csaba: *A magyar szociológiai gondolkodás története 1990-ig*. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2022.
- ERDŐS Kamill: *A Békés megyei cigányok és cigánydialektusok Magyarországon*. Gyulai Erkel Ferenc Múzeum, Gyula, 1979.
- ERDŐS Kamill: Cigány lókereskedők Magyarországon. In: VEKERDI József (szerk.): *Erdős Kamill cigánytanulmányai*. Békés Megyei Tanács V. B. Cigányügyi Koordinációs Bizottság – Gyulai Erkel Ferenc Múzeum, Békéscsaba, 1989. 89–92.
- ERDŐS Kamill: Fémműves cigányok. In: VEKERDI József (szerk.): *Erdős Kamill cigánytanulmányai*. Békés Megyei Tanács V. B. Cigányügyi Koordinációs Bizottság – Gyulai Erkel Ferenc Múzeum, Békéscsaba, 1989. 111–127.
- FÜZES Miklós – MÁRFI Attila – ROZS András – VÖRÖS Huba (szerk.): *Dokumentumok a baranyai cigányság történetéből*. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 2005.
- GYERGYÓI Sándor: *Kirekesztéstől a beilleszkedésig. I. kötet*. MOZAIK Kiadó, Debrecen, 1990.
- GYÖRGY Eszter: *Köztes terek. A rendszerváltás utáni nyócker identitása*. L'Harmattan, Budapest, 2020.
- HÁBER Kornél: Romák a fővárosi jogszolgáltatás előtt. In: RÁCZ Attila (szerk.): *Válogatás a Budapesten élt cigány/roma népességre vonatkozó levéltári forrásokból*. Budapest történetének forrásai 16. Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2023. 319–348.
- HAJNÁ CZKY Tamás: A tibolddaróci barlanglakások felszámolása, avagy nem cigányok a CS-lakás-programban. *Valóság*, 2013/10. 80–98.
- HAJNÁ CZKY Tamás: Az 1961-es párthatározat margójára. Dokumentumok az MSZMP KB PB 1961. június 20-án kiadott határozatának Borsod-Abaúj-Zemplén megyei végrehajtásáról. *Múltunk*, 2013/1. 237–272.
- HAJNÁ CZKY Tamás: Az 1961-es párthatározat margójára II. Dokumentumok az MSZMP KB PB 1961. június 20-án kiadott határozatának Borsod-Abaúj-Zemplén megyei végrehajtásáról. *Múltunk*, 2014/3. 152–211.
- HAJNÁ CZKY Tamás (szerk.): *„Egyértelmű, hogy a cigányok nem tekinthetők nemzetiségnek.” Cigánypolitika dokumentumokban 1956–1989*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2015.
- HAJNÁ CZKY Tamás: A pártáram cigánypolitikája. A szektoriális cigánypolitikától a kényszerasszimilációs cigánypolitika kritikájáig. *Esély*, 2015/5. 54–92.
- HAJNÁ CZKY Tamás: Kádár János megjegyzései a „cigánykérdéshez”. *Kritika*, 2015/9–10. 12–13.
- HAJNÁ CZKY Tamás: A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei cigányság helyzete az 1950-es években a források tükrében. *FONS*, 2017/2. 234–235.

- HAJNÁCZKY Tamás: A pártállam cigánypolitikájának végrehajtása Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. In: BALI János (szerk.): *Cigány világok a Kárpát-medencében*. Cigány néprajzi tanulmányok 17. Magyar Néprajzi Társaság – Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Néprajzi Intézet, Budapest, 2017. 67–110.
- HAJNÁCZKY Tamás: Az 1961-es párthatározat margójára III. Dokumentumok az MSZMP KB PB 1979. április 18-án kiadott határozatának Borsod-Abaúj-Zemplén megyei végrehajtásáról. *Múltunk*, 2017/2. 246–277.
- HAJNÁCZKY Tamás: CS-lakás-program. „Szociális követelményeknek meg nem felelő telepek” felszámolás a Kádár-korszakban. *Romológia*, 2017/14. 29–36.
- HAJNÁCZKY Tamás: Források a kisiparosok CS-lakás-programbeli visszaéléseiről. *Romológia*, 2017/13. 90–105.
- HAJNÁCZKY Tamás (szerk.): *Magyar Cigányzenészek Országos Egyesülete. Cigányzenészek harca a két világháború közötti Magyarországon*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2019.
- HAJNÁCZKY Tamás: Cigánytelep felszámolási elgondolások és intézkedések a pártállam kényszerasszimilációs cigánypolitikáját megelőző időszakban 1945–1960. *FONS*, 2020/3. 317–324.
- HAJNÁCZKY Tamás Attila: A szocialista korszak kényszerasszimilációs cigánypolitikája térben és időben. Veszprém megyei esettanulmány (1961–1974). *Studia Wesprimiensia*, 2024/1–2. 138–172.
- HAJNÁCZKY Tamás Attila: Kényszerasszimiláció versus „modernebb cigánytelepek” a szocialista korszakban. A CS-lakás-program Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a levéltári források tükrében. *Múltunk*, 2024/4. 67–107.
- HAVAS Gábor: Faluba, faluvá növekedés – egy kivételről. In: KEMÉNY István – RUPP Kálmán – CSALOGH Zsolt – HAVAS Gábor: *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó; 1971-ben végzett kutatásról*. Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutató Intézete, Budapest, 1976. 117–127.
- HAVAS Gábor: Foglalkozásváltási stratégiák különböző cigány közösségekben. In: KOVALCSIK Katalin (szerk.): *Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből*. Eötvös Loránd Tudományegyetem – Iskolafejlesztési Alapítvány – Oktatási Minisztérium, Budapest, 2001. 93–114.
- HAVAS Gábor: A kistelepülések és a romák. In: GLATZ Ferenc (szerk.): *A cigányok Magyarországon*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 2004. 163–203.
- HUSZÁR Tibor: *A magyar szociológia története*. Osiris – ELTE Társadalomtudományi Kar, Budapest, 2015.
- KARDOS Ferenc: Utak és keresztutak: az író, a könyvkereskedő és az olvasó roma. In: NAGY Attila – PÉTERFI Rita (szerk.): *Híd szerepek. Cigány integrációs kérdések*. Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat Kiadó, Budapest, 2008. 29–60.

- KEMÉNY István: A magyarországi cigányok helyzete. In: KEMÉNY István – RUPP Kálmán – CSALOGH Zsolt – HAVAS Gábor: *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó; 1971-ben végzett kutatásról*. Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutató Intézete, Budapest, 1976. 7–68.
- KEMÉNY István – JANKY Béla – LENGYEL Gabriella: *A magyarországi cigányság 1971–2003*. Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2004.
- KEMÉNY István – RUPP Kálmán – CSALOGH Zsolt – HAVAS Gábor: *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó; 1971-ben végzett kutatásról*. Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutató Intézete, Budapest, 1976.
- KERESKÉNYINÉ CSEH Edit (szerk.): *Források a Békés megyei cigányság történetéhez. Dokumentumok a Békés Megyei Levéltárból (1768–1987)*. Békés Megyei Levéltár, Gyula, 2008.
- KLINGER András – KEPECS József: A cigányság helyzete Baranya megyében. In: HOÓZ István (szerk.): *A cigányok számának és demográfiai helyzetének alakulása Baranya megyében*. Jannus Pannonius Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar Módszertani Intézet Népesedéstudományi Munkaközösség – Baranya Megyei Tanács VB Cigányügyi Koordinációs Bizottsága, Pécs, 1989. 179–353.
- KOCSIS Károly – KOVÁCS Zoltán: A magyarországi cigánynépesség társadalomföldrajza. In: UTASI Ágnes – MÉSZÁROS Ágnes (szerk.): *Cigányélet*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1991. 78–105.
- KOVÁCS József: A szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolása. *Városgazdasági Tájékoztató*, 1975/5–6. 19–23.
- KOZÁKNÉ KESZEI Veronika: *Cigánypolitika Magyarországon. Elmélet és gyakorlat az 1960-as évek elejétől a 90-es évekig*. Romológiai Kutatóintézet Közleményei 5. Romológiai Kutatóintézet, Szekszárd, 2001.
- LADÁNYI János – SZELÉNYI Iván: *A kirekesztettség változó formái. Közép- és délkelet-európai romák történeti és összehasonlító vizsgálata*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004.
- LENGYEL Gabriella: Települési és társadalmi különbségek egy falusi cigány közösségben. In: ANDOR Mihály (szerk.): *Cigányvizsgálatok*. Művelődéskutató Intézet, Budapest, 1982. 141–157.
- NAGY Pál (szerk.): *„Nem szabad őket lenézni”. A cigány népesség felmérései Szabolcs-Szatmár megyében az 1950-es években*. Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Nyíregyháza, 2015.
- NOVÁKNÉ BÉKEFI Margit: Teknős cigányok Gödöllőn. In: LANDAUER Attila – NAGY Pál (szerk.): *Írások a magyarországi beásokról*. Szent István Gazdasági- és Társadalomtudományi Kar – Cigány Néprajzi és Történeti Egyesület, Gödöllő, 2009. 47–57.

- PÁRTOS Ferenc: A cigány és a nem cigány lakosság véleménye a főbb társadalmi politikai célkitűzésekről. In: HANN Endre – TOMKA Miklós – PÁRTOS Ferenc: *A közvélemény a cigányokról*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 1979. 45–74.
- PÉLI Tamás: A cigányok törekvései sorsuk megváltoztatására. In: SZEGŐ László (szerk.): *Cigányok honnét jöttek merre tartanak?* Kozmosz Könyvek, Budapest, 1983. 312–336.
- PÓCZIK Szilveszter: *Cigányok és idegenek. Társadalmi és kriminológiai tanulmányok*. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1999.
- PÓCZIK Szilveszter: *Cigány integrációs problémák*. Kölcsey Intézet, Budapest, 2003.
- SZABÓ Róbert Károly: Cigány gyerekek óvodai integrációja a szocialista kori Budapesten, a CIKOBI-iratok tükrében. *Studia Wesprimiensia*, 2024/1–2. 173–202.
- SZABÓ Róbert Károly: Szocialista kori törekvések és eredmények a cigány gyerekek óvodai integrációjára a Cigányügyi Koordinációs Bizottság iratanyaga alapján. *Pro Minoritate*, 2024/4. 33–55.
- SZABÓNÉ KÁRMÁN Judit: *A magyarországi roma/cigány értelmiség historiográfiája, helyzete, mentális állapota*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2012.
- TOMKA Miklós: Gazdasági változás a cigánysággal kapcsolatos közvélemény. In: Utasi Ágnes – Mészáros Ágnes (szerk.): *Cigánylét*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1991. 8–36.
- VALUCH Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005.

Sajtóforrások

- A beilleszkedés útján. Kedvező változások a cigánylakosság helyzetében. *Napló*, XXXIII. évf. 18. sz. (1977. január 22.) 4.
- A brácsás iskolája. *Napló*, XXXIII. évf. 258. sz. (1977. október 27.) 4.
- A nyughatatlan ember. *Napló*, XXXIV. évf. 59. sz. (1978. március 10.) 3.
- A város és a cigányok. *Napló*, XXXII. évf. 220. sz. (1976. szeptember 17.) 4.
- A visszatért bíró. *Napló*, XXXIII. évf. 284. sz. (1977. december 3.) 4.
- Amióta fönn vagyunk. *Napló*, XXXIV. évf. 82. sz. (1978. április 8.) 4.
- Analfabéták. *Napló*, XXXIII. évf. 49. sz. (1977. február 27.) 5.
- Cigányok, cigányaink. *Napló*, XXXIV. évf. 299. sz. (1978. december 20.) 4.
- Dolgoznak a munkaképes cigányok. *Napló*, XXXIV. évf. 141. sz. (1978. június 17.) 4.
- Gondoskodik a berhidai tanács. *Napló*, XXXIV. évf. 101. sz. (1978. április 30.) 8.
- Népfront események. *Napló*, XXXIII. évf. 185. sz. (1977. augusztus 7.) 8.

Segíteni a beilleszkedést. Értekezlet a megyei tanácson a cigányság helyzetéről. *Napló*, XXXIII. évf. 300. sz. (1977. december 22.) 8.

Ülést tartott a Minisztertanács. *Napló*, XXXV. évf. 137. sz. (1979. június 14.) 1.

Levéltári források

MNL VEVL XXIII-2a 83/1966.

MNL VEVL XXIII-2a 137/1976.

MNL VEVL XXIII-2a 139/1976.

MNL VEVL XXIII-2a 147/1978.

MNL VEVL XXIII-2a 151/1978.

MNL VEVL XXIII-2a 166/1981.

MNL VEVL XXIII-2a 167/1981.

IVONY ÉVA

VESZPRÉM VÁROS LAKÓNÉPESSÉGÉNEK FŐBB DEMOGRÁFIAI ÉS FOGLALKOZTATOTTSÁGI JELLEMZŐI

1. Bevezetés

Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata az 1999-ben elfogadott *Szociális Stratégiát* alapul véve 2005-ben dolgozta ki a város *Szociális Szolgáltatás-tervezési Konceptióját*.¹ A koncepció mind a szociális ellátások rendszerének kialakításához, mind az időskori aktív élet és jövedelembiztonság megteremtéséhez nyújtott biztos alapot. Veszprém város szociális szolgáltatásait az Önkormányzat törvényi² kötelezettsége keretében rendelettel³ szabályozza. Ugyanakkor hazánk *Időügyi Nemzeti Stratégiájában*⁴ megfogalmazott hosszú távú fejlesztési célok területén Veszprém város Önkormányzata szintén számos területen tett lépéseket. A célkitűzéseket – amelyek a születéskor várható élettartam európai uniós átlaghoz történő közelítésében, az egészségben töltött évek számának növelésében, az időskorúak igényeihez is igazodó egészségügyi-, szociális-, oktatási- és kulturális szolgáltatások összehangolásában, az idősök élethosszig tartó tanulásának támogatásában és az aktív idősödés feltételrendszereinek megteremtésében körvonalazódnak – a város a 2012-ben kidolgozott *Időügyi Konceptiójában*⁵ fogalmazta meg. E stratégiai dokumentumokban tett vállalásoknak a folyamatos felülvizsgálatával az Önkormányzat a Veszprémi Érseki Főiskola Szociális Tanulmányok Tanszékét bízta meg. Jelen tanulmány Veszprém város *Szociális Szolgáltatás-tervezési Konceptiójának* 2023-as évi felülvizsgálatából a veszprémi lakosság demográfiai

1 Veszprém Megyei Jogú Város Szociális Szolgáltatás-tervezési Konceptiója, 2005. (A koncepció és annak felülvizsgálati dokumentumai nem nyilvánosan hozzáférhető dokumentumok, azt kérelemre Veszprém város Polgármesteri Hivatalából lehet megtekintésre kikérni.)

2 1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és a szociális ellátásokról. <https://net.jogtar.hu/jog-szabaly?docid=99300003.tv> (Letöltés ideje: 2025. augusztus 24.)

3 Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata Közgyűlése 23/2011. (V. 11.) önkormányzati rendelete a települési támogatás keretében nyújtott szociális ellátásokról. https://veszprem.hu/wp-content/uploads/2024/04/2123kr_egyseg_20240501-tol.pdf (Letöltés ideje: 2025. augusztus 24.)

4 Időügyi Nemzeti Stratégia, 2009. <https://www.parlament.hu/irom38/10500/10500.pdf> (Letöltés ideje: 2025. augusztus 22.)

5 Veszprém Megyei Jogú Város Időügyi Konceptiója, 2012. (A koncepció nem nyilvánosan hozzáférhető dokumentumok, azt kérelemre Veszprém város Polgármesteri Hivatalából lehet megtekintésre kikérni.)

helyzetét, korösszetételében bekövetkezett változásokat, a belső vándorlás folyamatait, illetve a város lakónépességének munkaerőpiaci jellemzőit foglalja össze.

Az elemzésben áttekintett időszakot, a 2010–2022 közötti bő egy évtized demográfiai és foglalkoztatási mutatóinak alakulását – amellet, hogy Veszprém vármegye és Veszprém város mindig is a dinamikusan fejlődő térségek közé tartozott⁶ – három makrotársadalmi esemény befolyásolta. Egyrészt az évtized elején még éreztették hatásukat azok a társadalom- és gazdaságpolitikai intézkedések, melyek a 2009-es gazdasági recesszió kezelését célozták. Az intézkedéseknek köszönhetően hazánk 2013-ra lábalt ki a válságból, nőtt az egy főre jutó GDP, és 2014-re a munkanélküliségi ráta visszatért a válság előtti szintre. Másrészt az évtized közepén léptek életbe a családok otthonteremtési kedvezményeit összefoglaló *Családvédelmi akcióterv* rendelkezései, amelyek az előregedő népesség évek óta csökkenő születésszámát hivatottak javítani. A pronatalista népesedéspolitika családtámogatási rendszerét 2016-ban kiszélesítették, majd 2018-tól újabb elemekkel bővítették ki, mely támogatások változást hoztak a gyermekvállalási stratégiákban és megemelték a házasságkötések számát.⁷ Harmadrészt az időszak utolsó éveiben a Covid-19-járvány fejtette ki hatását, a pandémia teljes időszakát az alacsonyabb születésszám jellemezte, ugyanakkor nőtt a halálozások száma, főként az idős, krónikus betegségben szenvedők, elsősorban a 65 év feletti idős nők körében.⁸

A 2023-as elemzés során a veszprémi lakónépesség számában, nem és korstruktúrájában bekövetkezett változásokat az Önkormányzat adatszolgáltatása alapján készített saját számítások, míg az egyéb demográfiai és munkaerőpiaci folyamatokat az Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer (TeIR) adatai, illetve alap- és számított mutatói alapján tekintjük át. A tanulmány kizárólag a főbb tendenciák, illetve az azokban bekövetkezett változások bemutatására törekszik, mely támpontként szolgálhat a város egészségügyi és szociális szolgáltatásainak összehangolásához, illetve az aktív idős kor feltételrendszereinek kialakításához.

2. A veszprémi népesség demográfiai helyzete

Veszprém népességszámának történeti alakulásában jelentős szerepet játszottak az 1900-as évek urbanizációs és iparosítási folyamatai. A társadalmi-gazdasági fejlődésnek köszönhetően Veszprém város lakosság száma az 1980-as

6 Faluvégi Albert: A magyar kistérségek fejlettségi különbségei. *Területi Statisztika*, 2020/1. 118–148.

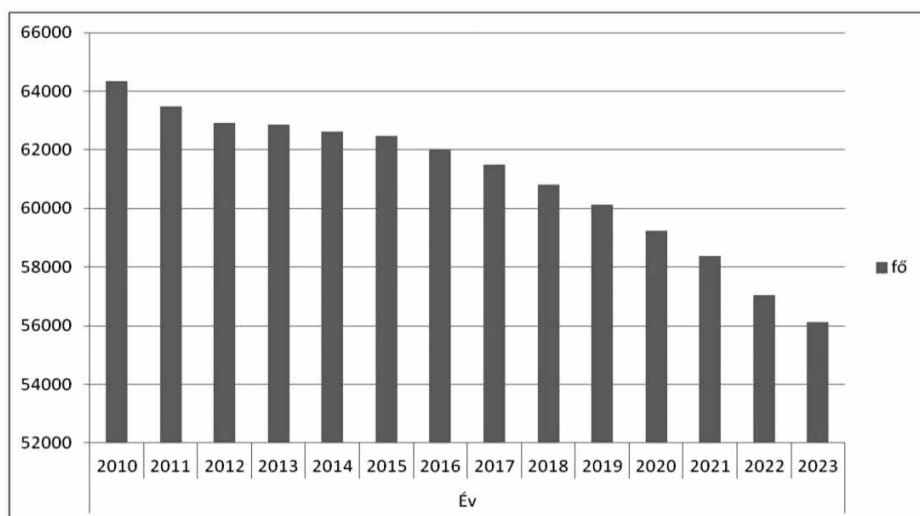
7 A népmozgalmi események vármegye és régió szerint. Házasságkötés. Központi Statisztikai Hivatal. https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0040.html (Letöltés ideje: 2023. augusztus 25.)

8 Kovács László – Vántus Katalin: A hazai koronavírus-halálozás járási különbségeinek összefüggései az egészségügyi ellátással. *Területi Statisztika*, 2022/3. 253–289.

évek végére meghaladta a 60 ezer főt, majd a rendszerváltozást követő húsz évben a 62–64 ezres lélekszám között mozgott (1990-ben 63 867 fő, 2001-ben 62 851 fő, 2010-ben 64 339 fő).⁹ A 2010-es évek végére a megyeszékhely lakosság-száma lecsökkent nagyjából 60 ezer főre (2019-ben 60 120 fő). Ez a lakosság-szám az utóbbi négy évben tovább apadt, 2020-ban 59 243 főt, 2021-ben 58 388 főt, 2022-ben 57 056 főt, míg 2023-ban 56 132 főt számlált a város lakónépessége (1. ábra).

1. ábra

Veszprém város lakónépességének alakulása 2010–2023 között (fő)

Forrás: a 2010-es év esetében a TeIR adatbázisa: www.teir.hu (Letöltés ideje: 2023. augusztus 3.). A 2011–2023. évek adatai Veszprém MJV Önkormányzatának adatszolgáltatása.

Jegyzet: Lakónépesség: az adott területen lakóhellyel rendelkező és másutt tartózkodási hellyel nem rendelkező személyek, valamint az ugyanezen területen tartózkodási hellyel rendelkező személyek együttes száma.

A város folyamatos népességfogyásának hátterében álló okok között említhetjük elsősorban a város gazdasági szerkezetének átalakulását, a lakosok városkörnyéki településekre költözését, vagyis a szuburbanizáció jelenségét, illetve a lakónépesség korösszetételének változását. A lakosság szám csökkenéséhez feltehetően a 2020–2021-es éveket érintő koronavírus-járvány miatti halálozási többlet

⁹ TeIR, Lakónépesség száma a megyei jogú városokban. www.teir.hu (Letöltés ideje: 2023. augusztus 3.)

is hozzájárult.¹⁰ Szakértői becslések szerint hazánkban az országos adatok szerint a 2020-as évben „a 12. és az 52. hét között a többlethalandóság [...] 13,7 ezer fő volt, azaz összességében a koronavírus megjelenésétől kezdve az év végéig ennyivel többen haltak meg ahhoz a feltételezett helyzethez képest, ha nem lett volna ilyen járvány Magyarországon”.¹¹ A veszprémi lakosság korösszetételéről az állandó lakosok főbb életkori korcsoportok szerinti megoszlása alapján elmondható, hogy az utóbbi négy év vonatkozásában a fiatalok közül a 0–14 évesek létszáma fogyatkozik. A fiatal felnőttek, illetve a közép- és időskorú aktívak, vagyis a 19–65 évesek lakónépességen belüli részaránya csökkent, míg ezzel párhuzamosan a 65 év felettieké nőtt. Tehát az elöregedő társadalom koncepció egyértelműen megmutatkozik az adatokban, az évtizedek óta alacsony születésszámok mellett évről évre egyre kevesebben lépnek át a fiatalabb korcsoportokból a 19–65 évesek csoportjába, az idősek pedig tovább élnek, így az ő részarányuk évről évre emelkedik (1. táblázat).

1. táblázat

*Veszprém állandó lakosságának megoszlása főbb életkori korcsoportok szerint
2010–2023 között (fő, %)*

Év	Korcsoportok									
	0–14 éves		15–18 éves		19–65 éves		66–		Összesen	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
2010	7728	13,3	2477	4,3	39 496	68,0	8407	14,5	58 108	100,0
2013	7771	13,4	2216	3,8	39 091	67,6	8789	15,2	57 867	100,0
2015	7889	13,7	1914	3,3	38 415	66,6	9471	16,4	57 689	100,0
2016	7929	13,9	1749	3,0	36 443	64,01	10 806	18,9	56 927	100,0
2017	7791	13,8	1807	3,2	35 706	63,3	11 057	19,6	56 361	100,0
2019	7533	13,5	1844	3,3	35 378	63,6	10 839	19,4	55 594	100,0
2020	7460	13,5	1886	3,4	35 000	63,4	10 901	19,7	55 247	100,0
2021	7209	13,2	2039	3,8	34 106	62,5	11 188	20,5	54 542	100,0
2022	6998	13,0	2052	3,8	33 286	62,0	11 401	21,2	53 737	100,0
2023	6772	12,8	2090	3,95	32 496	61,35	11 603	21,9	52 961	100,0

Forrás: Saját számítás, a 2010 és 2019 közötti adatok forrása a 2019-es felülvizsgálat dokumentuma. A 2020–2023-as adatok forrása: Veszprém MJV Önkormányzat adatszolgáltatása.

Jegyzet: A 2016 és 2017 években a megadott adatok a 19–64 és 65– életkori korcsoportokra vonatkoznak.

¹⁰ Veszprém városában a Covid-19-járvány okozta halálozási növekmény mértékéről nem áll rendelkezésünkre adat.

¹¹ Tóth G. Csaba: Többlethalandóság a koronavírus-járvány miatt Magyarországon 2020-ban. KORFA Népesedési Hírlevél, 2021/2. 2–3.

A lakosság nemek szerinti megoszlását megvizsgálva azt látjuk, hogy a 2023-as év elején mind a lakó-, mind az állandó népességen belül a nők lélekszáma 3,3–3,5 ezer fővel (állandó népességben: 3317, lakónépességben: 3566 fővel) magasabb, mint a férfiaké. Ez jóval több, mint a 2021-es évben mért különbség, amikor a lakónépességben: 3372 fővel, míg az állandó népesség körében 3160 fővel volt magasabb a nők lélekszáma, vagyis az eltelt két év alatt a nők lakosságon belüli száma (rendre) +194 fővel, illetve +157 fővel mutatott emelkedést (2–3. táblázat).

2. táblázat

*A veszprémi lakónépesség nem és életkori korcsoportok szerinti megoszlása
2023. január 1-jén (fő, %)*

Korcsoport	Férfi		Nő		Összesen	Az egészsből
év	fő	%*	fő	%*	fő	%*
0–1	441	53,2	388	46,8	829	1,5
2–3	439	51,5	414	48,5	853	1,5
4–6	726	50,9	701	49,1	1427	2,5
7–10	1008	50,6	985	49,4	1993	3,6
11–14	1049	51,4	991	48,6	2040	3,6
15–18	1142	47,3	1273	52,7	2415	4,3
19–20	698	50,0	699	50,0	1397	2,5
21–30	3349	51,9	3101	48,1	6450	11,5
31–40	3630	50,5	3551	49,5	7181	12,8
41–50	4606	49,0	4793	51,0	9399	16,7
51–60	3453	47,7	3787	52,3	7240	12,9
61–65	1374	42,6	1855	57,4	3229	5,8
66–70	1622	41,8	2262	58,2	3884	6,9
71–80	1996	37,1	3380	62,9	5376	9,6
81–89	652	31,5	1419	68,5	2071	3,7
90–99	98	28,4	247	71,6	345	0,6
100–X	0	0	3	100	3	0,0
Összesen	26 283	– *	29 849	– *	56 132	100

Forrás: Saját számítás, Veszprém MJV Önkormányzat adatszolgáltatása.

*Jegyzet: * A nemek szerinti megoszlások %-os adatai sorszázalékok, míg a teljes népesség életkori korcsoportok szerinti megoszlása oszlopszázalék.*

3. táblázat

*A veszprémi állandó népesség nem és életkori korcsoportok szerinti megoszlása
2023. január 1-jén (fő, %)*

Korcsoport	Férfi		Nő		Összesen	Az egészszből
év	fő	%*	fő	%*	fő	%*
0–1	435	53,8	374	46,2	809	1,53
2–3	409	50,8	396	49,2	805	1,52
4–6	664	50,0	663	50,0	1327	2,5
7–10	968	51,4	914	48,6	1882	3,54
11–14	1014	52,0	935	48,0	1949	3,7
15–18	1059	50,7	1031	49,3	2090	3,9
19–20	449	48,5	476	51,5	925	1,7
21–30	2648	51,1	2537	48,9	5185	9,8
31–40	3463	51,1	3311	48,9	6774	12,8
41–50	4541	49,6	4617	50,4	9158	17,3
51–60	3447	47,8	3759	52,2	7206	13,6
61–65	1392	42,9	1856	57,1	3248	6,1
66–70	1619	41,8	2255	58,2	3874	7,3
71–80	1960	36,8	3365	63,2	5325	10,1
81–89	655	32,0	1395	68,0	2050	3,9
90–99	98	28,2	250	71,8	348	0,7
100–X	1	16,7	5	83,3	6	0,01
Összesen	24 822	–*	28 139	–*	52 961	100

Forrás: Saját számítás, Veszprém MJV Önkormányzat adatszolgáltatása.

*Jegyzet: * A nemek szerinti megoszlások %-os adatai sorszázalékok, míg a teljes népesség életkori korcsoportok szerinti megoszlása oszlopszázalék.*

A 2019–2021 és a 2021–2023 közötti kétéves időszakokat összevetve a fiatal és aktív korú népességnél bekövetkezett változásokat alapvetően a belső vándorlással, lakcímváltozással, vagy a pandémia gazdasági hatásaival magyarázhatjuk (például munkahelyek megszűnése, leépítések, vállalkozások szüneteltetése vagy megszűnése¹²). Az idősebb korcsoportoknál látható eltérések hátterében a járvány első és második hulláma miatti többlethalandóság állhat magyarázó tényezőként, mely, ahogyan már említettük a 65 éves és idősebb népességnél, elsősorban a krónikus betegségben szenvedők körében okozott hazánkban magas halálozást.¹³ Ehhez természetesen az is hozzájárult, hogy

12 Veszprém 2019. december 31-én a megszűnt vállalkozások száma: 688. TeIR, Megszűnt vállalkozások száma a megyei jogú városokban, Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer, www.teir.hu (Letöltés ideje: 2023. augusztus 5.)

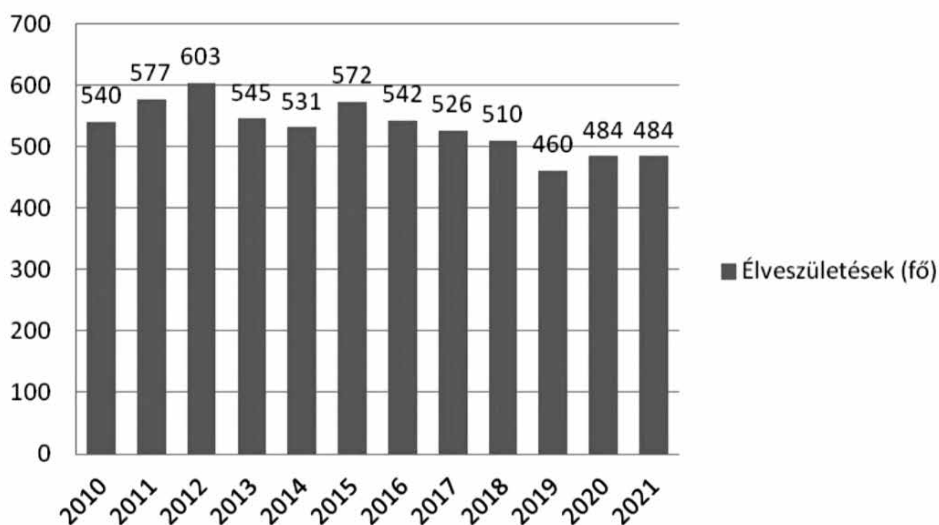
13 Kovács – Vántus: A hazai koronavírus-halálozás járási különbségeinek összefüggései az egészség-

„Magyarországon nagy problémát jelent a nemzetközi összehasonlításban kedvezőtlenebb egészségi állapot, a rosszabb életesélyek, a krónikus betegségek magasabb arányú előfordulása, az egészségkockázatok széles körű társadalmi jelenléte.”¹⁴

Magyarországon a gyermekszületések száma 1998 óta évente 100 ezer fő alatt marad, és minden évben 1-2 százalékkal kevesebb, mint az azt megelőző évben. A hazai halálozási ráta az életkörülmények javulásával valamelyest mérséklődött. A természetes fogyás ezer lakosra jutó átlaga 4,2 fő, amely értéket csupán a nyugati-, illetve déli országterületek haladták meg, az ott regionálisan jellemző alacsonyabb születési és magasabb halálozási ráták miatt.¹⁵ Veszprémben a legutóbbi évek adatai alapján kisebb-nagyobb hullámzással, de összességében az élveszületések számának folyamatos csökkenése, a halálozások számának pedig 2013-tól megfigyelhető – kisebb hullámzással tarkított, de folyamatos – emelkedése tapasztalható (2–3. ábra).

2. ábra

Élveszületések számának alakulása Veszprémben 2010–2021 között (fő)

Forrás: TeIR adatbázis, www.teir.hu (Letöltés ideje: 2023. augusztus 4.)

Jegyzet: Élveszületés: a magzat világrajövetele, amennyiben az az életnek valamilyen jelét adja, tekintet nélkül arra, hogy mennyi ideig volt az anya méhében és mennyi ideig élt.

ügyi ellátással. 253–289.

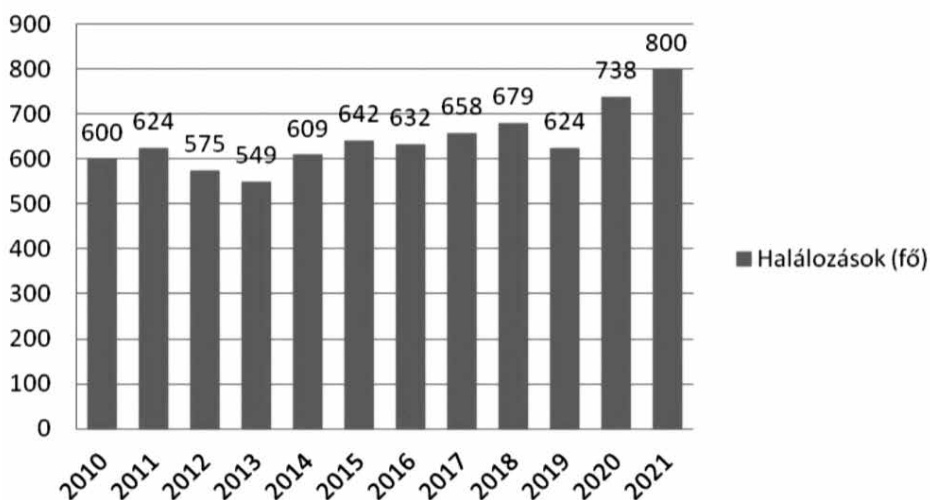
14 Uzzoli Annamária – Kovács Sándor Zsolt – Páger Balázs – Szabó Tamás: A hazai COVID-19-járvány-hullámok területi különbségei. *Területi Statisztika*, 2021/3. 299.

15 TÉR-KÉP 2018. *Területi különbségek Magyarországon*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 2019. Felelős kiadó: dr. Vukovics Gabriella. https://www.ksh.hu/docs/hun/xfp/idoszaki/pdf/ter_kep_2018.pdf (Letöltés ideje: 2025. augusztus 6.)

A halálozások száma a lakosság körében 2018-ról 2019-re csökkent, majd a 2020–2021-es koronavírus-járváynak köszönhetően ismét emelkedést mutatott. Az élveszületési és a halálozási adatok különbözetének ezer lakosra vetített természetes szaporodás/fogyás mutatója alapján a megyei jogú várost 2021-ben mind az országos, mind a Közép-dunántúli és a vármegyei értékeknél is valamivel kedvezőbb -5,48-as mutatóval a természetes fogyás jellemzi (4. ábra).

3. ábra

Halálozások számának alakulása Veszprémben 2010–2021 között (fő)

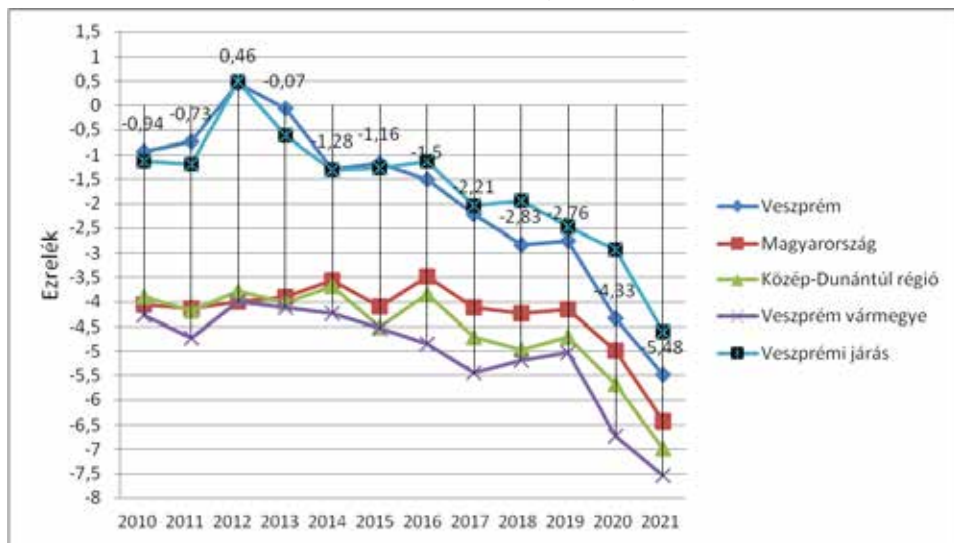

Forrás: TelR adatbázis, www.teir.hu (Letöltés ideje: 2023. augusztus 4.)

Jegyzet: Halálozás: az élet minden jelének végleges elmúlása az élveszületés megtörténte után bármikor, azaz az életműködésnek a születés utáni megszűnése, a feléledés képessége nélkül.

4. ábra

Természetes szaporodás/fogyás alakulása Magyarországon, a közép-dunántúli régióban, Veszprém vármegyében, a Veszprémi járásban és Veszprémben 2010–2021 között (ezrelék)

Forrás: KSH TelR adatbázis, www.teir.hu (Letöltés ideje: 2023. augusztus 5.)

Jegyzet: Az élveszületések és a halálozások különbözete ezer lakosra vetítve.

(Veszprém MJV indexértékei az adatpontok felett feltüntetve.)

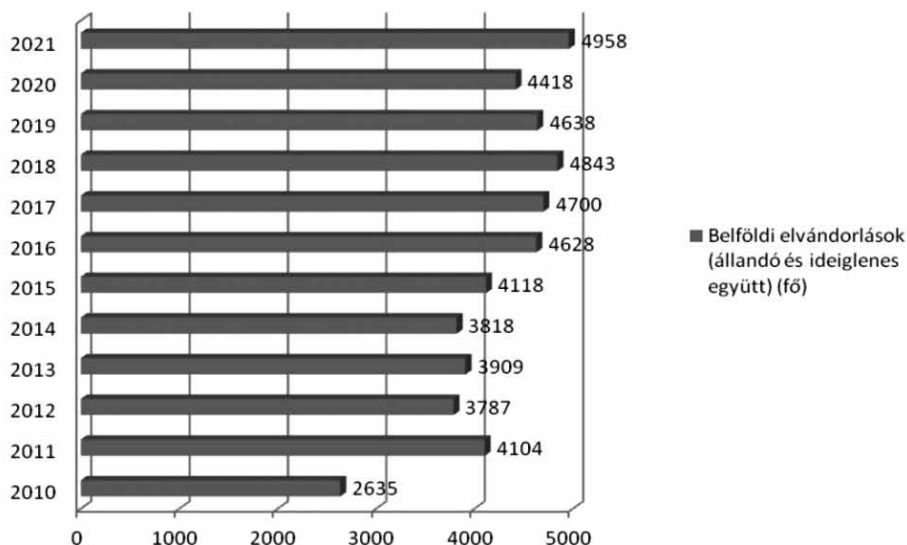
Az elmúlt öt év belföldi vándorlási adatait figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy hazánkban nagyjából ugyanannyian váltottak ideiglenes, illetve állandó jelleggel lakóhelyet (durván 280-280 ezer fő), ami minimális emelkedést hozott az előző öt év belföldi vándorlási adataihoz viszonyítva. Belső vándorlási többlet az utóbbi öt évben kizárólag az ország fejlettebb régióiban, a főváros vonzáskörzetében és a nyugati országrészen volt mérhető.¹⁶ Veszprémben az utóbbi évtized vonatkozásában látható, hogy majdnem duplájára nőtt az elvándorlások száma: 2010-ben 2635 fő, míg 2021-ben 4958 fő költözött el a városból (5. ábra). A vizsgált időszak utolsó éveiben országos jelenség, hogy az elvándorlások irányát nem a nagyvárosok jelentették, hanem a kisebb települések, községek, ők számolhattak be vándorlási nyereségről.¹⁷

16 TÉR-KÉP 2018. Területi különbségek Magyarországon. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 2019. Felelős kiadó: dr. Vukovics Gabriella. https://www.ksh.hu/docs/hun/xfp/idoszaki/pdf/ter_kep_2018.pdf (Letöltés ideje: 2025. augusztus 6.)

17 Bálint Lajos – Obádovics Csilla: Belföldi vándorlás. In: Monostori Judit – Öri Péter – Spéder Zsolt (szerk.): Demográfiai portré 2021. Jelentés a magyar népesség helyzetéről. KSH NKI, Budapest, 2021. 211–226.

5. ábra

Belföldi elvándorlások számának alakulása Veszprémben 2010–2021 között (fő)

Forrás: TeIR adatbázis, www.teir.hu (Letöltés ideje: 2023. augusztus 7.)

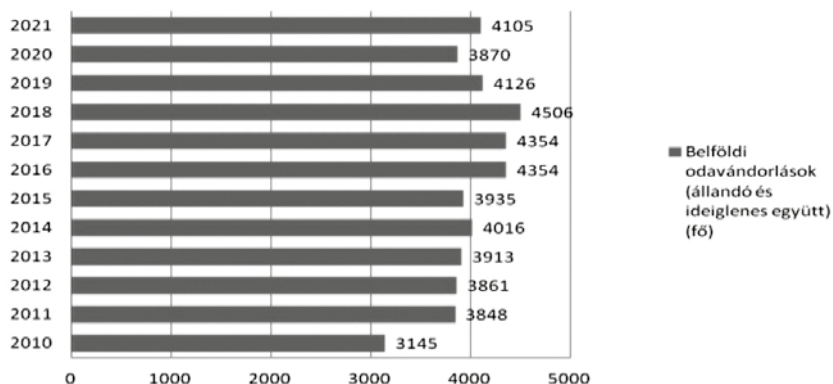
A megyei jogú városba költözők 2016–2018-as magasabb odavándorlási adataival összevetve a 2021-es évet, valamivel kevesebben választották állandó és ideiglenes lakóhelyül Veszprémet, mely érték az elmúlt évtized együttes átlaga (4078 fő) körül látszik stabilizálódni (6. ábra). Az ideiglenes lakcímet váltó beköltözők elsősorban a fiatal korosztály tagjai, Veszprém egyetemváros jellegéből adódóan, míg az állandó lakcímet váltó beköltözők jellemzően az idősebb korosztály közül kerülnek ki, akik a szolgáltatások és az egészségügyi ellátások könnyebb elérhetősége miatt költöznek vissza a városba.¹⁸

Veszprém város elvándorlási és odavándorlási mutatóiból számított vándorlási egyenlegének alakulása a 2010 és 2021 közötti időszakot tekintve hullámzó. A város az utóbbi évtized első éveiben, 2009–2010-ben és 2012–2014-ben vándorlási nyereséget könyvelhetett el, ezt követően azonban 2015-től folyamatosan vándorlási veszteségről beszélhetünk. A veszteség 2021-ben öltött drasztikus méretet (-14,8), ami a fentebb részletezett okoknak, illetve a koronavírus-járvány társadalmi- és gazdasági hatásainak is köszönhető (7. ábra).

¹⁸ Veszprém Város Időügyi Konceptiója és Hosszú Távú Stratégiájának felülvizsgálata, 2022 <https://veszprem.hu/wp-content/uploads/2023/10/Veszprem-MJV-Idosugyi-Koncepcioja-es-hosszutavu-strategiaja-2022.pdf> (Letöltés ideje: 2025. augusztus 27.)

6. ábra

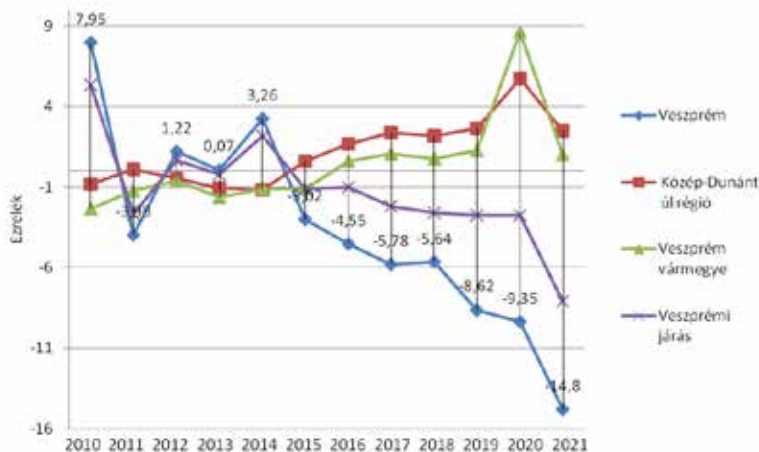
Belföldi odavándorlások számának alakulása Veszprémben 2010–2021 között (fő)

Forrás: TeIR adatbázis, www.teir.hu (Letöltés ideje: 2023. augusztus 7.)

7. ábra

Belföldi vándorlási egyenleg alakulása a közép-dunántúli régióban, Veszprém vármegyében, a Veszprémi járásban és Veszprémben (ezrelék)

Forrás: KSH, TeIR adatbázis, www.teir.hu (Letöltés ideje: 2023. augusztus 7.)

Jegyzet: Vándorlási különbözet az adott közigazgatási egységbe állandó vagy ideiglenes jelleggel bejelentkezők és az onnan másik közigazgatási egységbe állandó vagy ideiglenes jelleggel bejelentkezők számának különbözete ezer lakosra vetítve. (Veszprém MJV értékei az adatpontok felett feltüntetve.)

Az európai társadalmak előregedésének problémája továbbra is az Európai Unió, illetve hazánk egyik leghangsúlyosabb szakpolitikai feladatuként jelenik

meg. Magyarországon a népesség hosszabb távú fogyását vagy gyarapodását jelző bruttó reprodukciós ráta¹⁹ évtizedek óta csökken, a mutató süllyedése a 2010-es évekre mérséklődött valamelyest, mely tendencia a közép-dunántúli régióra is jellemző volt.²⁰ A népesség korösszetétele változásának és az előregedés folyamatának legfontosabb indikátora az úgynevezett öregedési index, amely az időskorú (65 éves és idősebb) népességnek a gyermekkorú (0–14 éves) népességhez viszonyított arányát fejezi ki. Veszprém város népességének folyamatos előregedéséről a korábbi koncepciók is beszámoltak, ráirányítva a figyelmet az idősek szociális ellátásának kiemelt kezelésére. Veszprém város öregedési mutatója 2010 és 2021 között a vármegyét kivéve mind az országos, mind a közép-dunántúli régiót és a Veszprémi járást jellemző értékeket is jelentősen meghaladja. Azonban a 2021-es év ettől is kedvezőtlenebb képet fest, 100 fiatalra már 174 idős lakos jut a településen, ami egyre jelentősebb terhet ró az aktív életkorú népességre (8. ábra).

8. ábra

Öregedési mutató alakulása Magyarországon, a közép-dunántúli régióban, Veszprém vármegyében, a Veszprémi járásban és Veszprémben 2010–2021 között (fő)

Forrás: TeIR adatbázis, www.teir.hu (Letöltés ideje: 2023. augusztus 29.)

Jegyzet: Az állandó népességből a 100 fő 0–14 évesre jutó 65–x évesek száma. (Veszprém MJV értékei az adatpontok felett feltüntetve.)

19 A bruttó reprodukciós együttható azt fejezi ki, hogy egy nő élete folyamán hány leánygyermeknek adna életet, ha az adott év kor szerinti termékenységi viszonyai tartósan (a reprodukciós időszak teljes terjedelmére) megmaradnának. A mutató a szülőképes korú női népesség és leánygyermekük egymáshoz viszonyított arányát is kifejezi, ezáltal a népességszám hosszabb távú alakulását is jelzi.

20 Népmozgalom, 2004–2019. Bruttó reprodukciós együttható, egy nőre. Központi Statisztikai Hivatal. https://www.ksh.hu/thm/2/indi2_1_3.html (Letöltés ideje: 2023. augusztus 24.)

3. Egészségben várható élettartam

Az öregedési mutató mellett a demográfusok külön vizsgálják az idős népesség életkilátásait, az úgynevezett egészségben várható élettartamot. Magyarországon a születéskor várható átlagos élettartam 1990 óta az életkörülmények javulásával, az egészségtudatos életmód terjedésével folyamatosan emelkedést mutat, 2022-ben a férfiaknál 72,55 év, a nőknél 79,05 év volt az átlagos születéskor várható élettartam.²¹ Az életkilátásokat mérő további indikátor a 65 éves korban várható élettartam, amelynek alakulása ugyanebben az időszakban szintén javulást mutat. Azonban a Covid-19-járványnak köszönhető többlethalálozás miatt a vizsgált időszak utóbbi éveiben ez kismértékben mérséklődött, így 2021-ben a 65 éves férfiak átlagosan 13,9 évet, míg nő társaik 17,6 évet remélhettek.²²

Harmadik jellemző paraméter az életésélyek mérésére a születéskor egészségesen várható átlagos élettartam, amely megmutatja, hogy a várható élettartamból hány évet töltünk el egészségi problémák nélkül, korlátozottságtól mentesen. Minél magasabb ez a szám, várhatóan annál kevesebb idő előtti nyugdíjazásra kerül sor, és annál később válik szükségessé adott populációban a hosszú távú szociális gondozás iránti igény. A mutató értéke a 2006–2022 közötti időszakban kisebb hullámzásokkal, de folyamatosan emelkedett, amíg 2006-ban a férfiak esetében 54,7 év, a nők esetében 57,5 év, addig 2022-ben a férfiaknál 61,5, a nőknél 64,1 év volt az átlagosan egészségben várható életévek száma. Meg kell még említeni a 65 éves népesség egészségesen várható átlagos élettartamát mérő indikátort, amely 2006–2022 között hasonlóan javuló tendenciát mutatott, minimális hullámmal: 2006-ban a férfiak 5,0, a nők 5,6 évre számíthattak, illetve 2022-ben a férfiak 6,7, a nők 7,6 évet remélhettek 65 éves koruk után egészségben.²³

Amennyiben egy társadalomban az időskorban aktívan és egészségben eltöltött évek száma folyamatosan emelkedik, annál később hárulnak a szociális ellátás terhei az államra, az önkormányzatokra és a szakellátást nyújtó intézményekre. Fontos kérdés tehát az idősekkel kapcsolatosan az aktív idősödés feltételeinek megteremtése. Ennek mértékét az ENSZ által kidolgozott Aktív Idősödés Index méri, ami négy dimenziót ölel át (foglalkoztatás, társadalmi részvétel, egészséges és biztonságos életvitel és az idősödés társadalmi környezete).²⁴ A négy dimenziót tartalmazó aggregált mutató alapján, de az egyes dimenziók tekintetében is hazánk meglehetősen elmarad az európai átlagtól.

21 A népesség, népmozgalom főbb mutatói. Központi Statisztikai Hivatal. https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0001.html (Letöltés ideje: 2023. augusztus 25.)

22 A várható élettartam. Központi Statisztikai Hivatal. <https://www.ksh.hu/sdg/1-10-sdg-3.html> (Letöltés ideje: 2023. augusztus 26.)

23 Egészségesen várható élettartam. Központi Statisztikai Hivatal. https://www.ksh.hu/stadat_files/ege/hu/ege0041.html (Letöltés ideje: 2023. augusztus 29.)

24 BOROS Julianna – GÁBRIEL Dóra – MONOSTORI Judit: Idősödés. In: MONOSTORI Judit – ŐRI Péter – SPÉDER

Elsősorban a társadalmi részvétel dimenzióban maradunk az uniós átlag alatt, itt 40%-os a lemaradás. Hasonlóan kedvezőtlen helyet foglalunk el az egészséges és biztonságos életvitel és a társas beágyazottság terén is, míg legkevésbé (kevesebb mint 10%-al) szorulunk átlag alá a munkaerőpiaci jelenlét, illetve a foglalkoztatás területén.²⁵

4. Foglalkoztatás, munkaerőpiaci helyzet

A foglalkoztatás Magyarországon 2010 és 2020 között a gazdasági konjunktúrának köszönhetően jelentősen bővült. A 15–64 éves népesség gazdasági aktivitásának emelkedését a munkanélküliség csökkenése kísérte, ugyanakkor megfigyelhető volt a gazdaságilag inaktívak egyre kisebb részaránya, amit elsősorban a nők és az idős aktív életkorúak munkaerőpiaci helyzetének javulása idézett elő. A foglalkoztatási ráta a 15–64 éves népességben a 2010-es 57%-ról 2019-re 72,2%-ra emelkedett, 2020-ban valamelyest mérséklődött (71,9%), majd 2021-ben 73,1%-ot, míg 2022-ben 74,4%-ot ért el.²⁶

Veszprém vármegye foglalkoztatási rátája (a teljes lakosságot figyelembe véve) a negyedéves értékekkel számolt éves átlagok alapján 2019-ben 73,4, 2020-ban 74,2% volt, melynek mértéke 2021-re 74,9, 2022-re pedig 76,5%-ra emelkedett.²⁷ A foglalkoztatás megyei átlagát Veszprém városa javítja leginkább, itt találunk legnagyobb arányban felsőfokú végzettséggel rendelkezőket. A 2013-tól kezdődő gazdasági konjunktúra mellett a munkanélküliség mértéke folyamatosan csökkent. A nyilvántartott álláskereső aránya a 15–64 éves népességben a 2010-es 10,9%-ról 2019-re 3,3%-ra redukálódott, ami 2020-ban a járványhelyzetnek köszönhetően 4,2%-ig kúszott fel, majd 2021-re 4,1, 2022-re pedig 3,7%-ra mérséklődött.²⁸ Veszprém vármegyében a munkanélküliségi ráta értéke a korábbi évtizedben tartósan 1,5% alatt maradt, 2019-ben 1,2%-ot ért el, azonban ez az érték a pandémia gazdasági hatásainak köszönhetően 2020-ban emelkedett (2,7%), ami 2021-re 1,98%-ra, 2022-re pedig 1,17%-ra esett vissza.²⁹

A gazdasági recesszió éveit követően a nyilvántartott álláskereső száma

Zsolt (szerk.): *Demográfiai portré 2021*. KSH NKI, Budapest, 2021. 163–182.

25 Boros – Gábel – Monostori: Idősödés. 163–182.

26 A munkaerőpiac legfontosabb éves adatai. Központi Statisztikai Hivatal. http://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0001.html (Letöltés ideje: 2023. augusztus 29.)

27 A 15–64 éves népesség gazdasági aktivitása, vármegye és régió szerint, negyedévente. Központi Statisztikai Hivatal. https://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0162.html (Letöltés ideje: 2023. augusztus 27.)

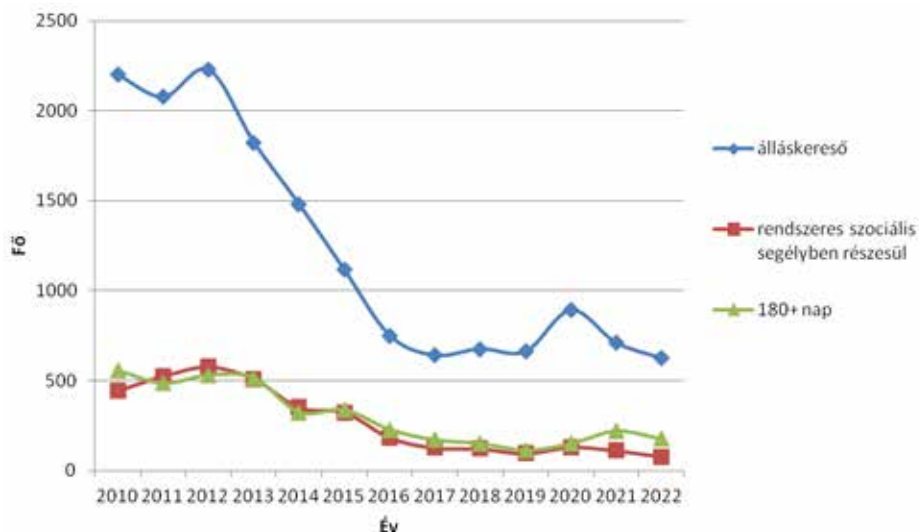
28 A 15–64 éves népesség gazdasági aktivitása, nemeként. Központi Statisztikai Hivatal. http://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0003.html (Letöltés ideje: 2023. augusztus 27.)

29 A 15–64 éves népesség gazdasági aktivitása vármegye és régió szerint, negyedévente. Központi Statisztikai Hivatal. (Negyedéves adatok éves átlagai.) https://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0162.html (Letöltés ideje: 2023. augusztus 27.)

Veszprémben is folyamatosan csökkent. Jelentősebb változás a járványhelyzetnek köszönhetően következett be, az álláskereső 2019-es 661 fős létszáma 2020-ra 891 főt ért el. A pandémia lecsengését követően a foglalkoztatási helyzet javulásával a munkanélküliség mértéke visszatért a korábbi alacsony értékekhez, 2022-ben már csak 624 főt tartottak nyilván (9. ábra). Hasonlóan folyamatosan csökkent a 180 napnál régebben regisztráltak, illetve a rendszeres szociális segélyt igénylők száma is a vizsgált időszakban. Azonban 2020 után a trend megváltozott, a tartós álláskeresők száma 2021-ben 219 főre ugrott, majd enyhülés következett, 2022-ben 175 főt tartottak nyilván. A rendszeres szociális segélyt 2020-ban már 131 fő igényelte, míg 2022-ben csak 78 fő részesült ilyen ellátásban.

9. ábra

A regisztrált álláskereső, a 180 napnál régebben regisztrált álláskereső és a rendszeres szociális segélyben részesülő regisztrált álláskereső számának alakulása Veszprémben 2010–2022 között (fő)

Forrás: TeIR adatbázis, www.teir.hu (Letöltés ideje: 2023. augusztus 30.)

Jegyzet: Minden évben a 12. havi adat került feltüntetésre, kivéve 2010, akkor a 11. havi adatsor volt elérhető.

A regisztrált álláskereső életkori korcsoportok szerinti megoszlása ugyanezt a trendet jeleníti meg, eltekintve a 20 év alattiaktól, ahol 2010 óta alacsony a regisztráltak száma (10. ábra). A 60 évesnél idősebbek korcsoportja sem illeszkedik az általános trendvonalhoz, mivel magasabb életkoruk miatt alacsonyabb foglalkoztatottság jellemzi őket. Számuk 2015-re nőtt meg jelen-

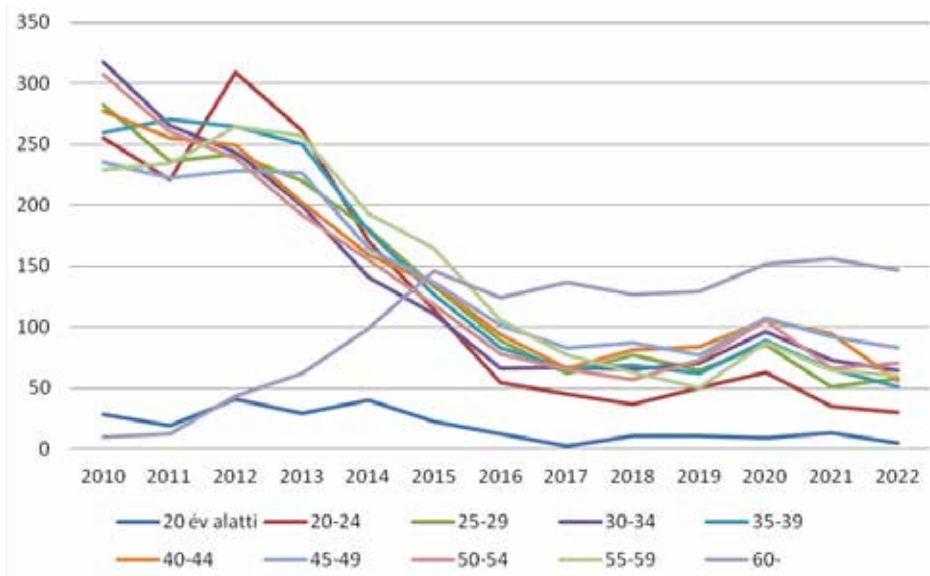
tősebben az álláskeresők között, arányuk pedig a regisztráltak körében 2020-ig tovább emelkedett, mely érték a pandémiát követően is kiugró maradt (4. táblázat).

A munkaerőpiacról kiszorulóknál általában alacsony iskolai végzettségű álláskereső, jellemzően szakmunkásképző iskolát és általános iskolát végzetek, de meglehetősen magas a szakközépiskolai és gimnáziumi végzettséggel rendelkezők száma is körükben (11. ábra). A 2020-ban álláskeresőként nyilvántartottak 26%-a szakmunkás végzettségű, 18%-uk szakközépiskolát, 16%-uk gimnáziumot, és szintén 16%-uk legfeljebb általános iskolát végzett, mely arány 2022-re egyedül a legfeljebb 8 általánost végzettek körében emelkedett 4 százalékponttal.

A válságok éveit követően a városban az utóbbi két évben a foglalkoztatás kedvezően alakult, a munkanélküliek száma csökkent (900 főről 624 főre), azonban az alacsony iskolai végzettséggel rendelkezők számára továbbra is nehéz a visszatérés a munka világába (5. táblázat).

10. ábra

A regisztrált álláskeresők megoszlása életkori korcsoportok szerint Veszprémben 2010–2022 között

Forrás: TeIR adatbázis, www.teir.hu (Letöltés ideje: 2023. augusztus 30.)

4. táblázat
Nyilvántartott álláskereső megoszlása életkori korcsoportok szerint
Veszprémben (2010–2022)

Korcsoportok	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
20 év alatti	28	19	41	29	40	22	12	2	11	11	9	13	5
20–24	255	221	309	261	170	114	54	45	37	50	63	35	30
25–29	282	236	242	220	180	133	89	62	77	64	85	51	58
30–34	317	265	243	200	141	111	66	67	65	70	96	73	64
35–39	259	270	264	250	179	127	83	66	69	62	89	65	51
40–44	277	255	249	202	159	135	94	66	81	84	106	95	56
45–49	235	222	228	227	164	137	101	83	87	77	107	92	83
50–54	307	260	238	192	155	118	78	65	57	73	106	66	70
55–59	229	234	264	257	193	164	106	77	63	50	87	64	60
60–	10	12	43	62	99	146	124	137	127	129	152	156	147
Összes	2199	1994	2121	1900	1480	1207	807	670	674	670	900	710	624

Forrás: TeIR adatbázis, www.teir.hu (Letöltés ideje: 2023. augusztus 30.)

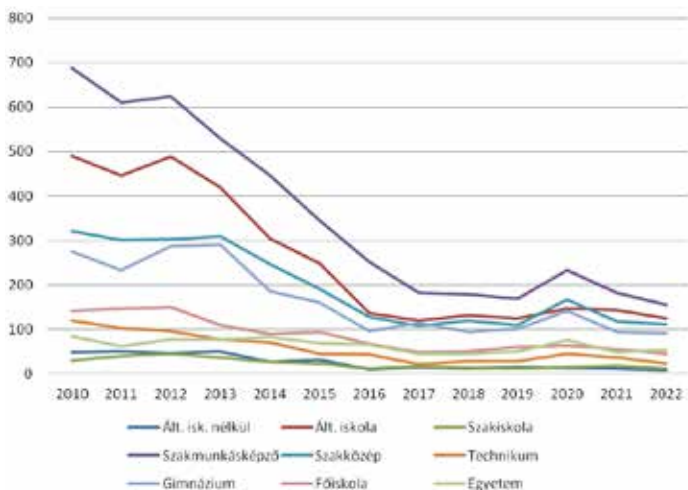
Jegyzet: A nyilvántartott álláskereső életkori korcsoportok szerinti bontását minden évben az adott év 11. havi adataira vonatkozóan közöljük, mivel a TeIR a 12. hónapnál ezeket a kimutatásokat nem tartalmazta.

A 60–75 éves népesség foglalkoztatása a pandémia miatti hullámozást leszámítva szintén javult, a különböző célzott programoknak köszönhetően nőtt a munkavállalási hajlandóság az idősök körében. A nyugdíjasok foglalkoztatását a városban kiemelten segítik a nyugdíjas szervezetek, azonban elsősorban alacsony iskolai végzettséget igénylő munkát kínálnak tagjaik számára, holott magasabb kvalifikációt igénylő munkára is lenne jelentkező. Pozitív jelenség, hogy az atipikus foglalkoztatási formák elterjedőben vannak, egyre többen vállalnak otthoni munkavégzést és más rugalmas munkaformákat.³⁰

30 Veszprém Város Időügyi Konceptiója és Hosszú Távú Stratégiájának felülvizsgálata, 2022. <https://veszprem.hu/wp-content/uploads/2023/10/Veszprem-MJV-Idosugyi-Koncepcioja-es-hosszutavu-strategiaja-2022.pdf> (Letöltés ideje: 2025. augusztus 27.)

11. ábra

A regisztrált álláskeresők megoszlása iskolai végzettség szerint Veszprémben
2010–2022 között

Forrás: TeIR adatbázis, www.teir.hu (Letöltés ideje: 2023. augusztus 30.)

5. táblázat

A nyilvántartott álláskeresők megoszlása iskolai végzettség szerint
Veszprémben (2010–2022)

Iskolai végzettség	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Ált. isk. alatt	49	51	47	50	27	32	9	14	12	15	13	11	8
Ált. isk.	491	446	489	419	305	248	136	119	132	125	147	143	124
Szakiskola	30	40	46	37	27	23	12	17	13	12	15	18	11
Szaktanulmányi képző	688	611	624	530	446	345	251	183	179	168	233	183	156
Szakközépisk.	321	301	303	309	246	191	128	108	119	109	167	118	112
Technikum	120	103	96	77	71	45	43	21	28	29	45	37	24
Gimnázium	275	233	288	290	185	160	96	114	95	101	141	95	91
Főiskola	141	147	150	110	90	94	67	49	50	60	64	56	45
Egyetem	84	62	78	78	83	69	65	45	46	50	75	49	53
Összes	2199	1994	2121	1900	1480	1207	807	670	674	669	900	710	624

Forrás: TeIR adatbázis, www.teir.hu (Letöltés ideje: 2023. augusztus 30.)

Jegyzet: A nyilvántartott álláskeresők iskolai végzettség szerinti bontását minden évben az adott év 11. havi adataira vonatkozóan közöljük, mivel a TeIR a 12. hónapnál ezeket a kimutatásokat nem tartalmazta.

5. Összefoglalás

A közép-dunántúli régió a dinamikusan fejlődő régiók közé tartozik, ezért a város munkaerőpiaci helyzete meglehetősen kedvező, az országos átlagtól jóval alacsonyabb munkanélküliségi és magasabb foglalkoztatotti ráta jellemzi. A foglalkoztatottak legnagyobb részét nemzetgazdasági ágak szerint az ipari-építőipari és a szolgáltatási szektorban találjuk. A regisztrált állás-keresők száma 2013 és 2019 között folyamatosan csökkent a legtöbb életkori korcsoportban és iskolai végzettség szerinti kategóriában. A kedvezőtlen fordulatot a Covid-19-járvány által előidézett gazdasági válság hozta magával, az álláskeresők száma 2020-ban megemelkedett, ami a pandémia lecsengését követően visszatért a korábbi, 2019-es év alacsony indexértékeihez, jöllehet a legfeljebb 8 általános iskolai végzettséggel rendelkezők körében ez nem következett be.

Veszprém lakosságszámának alakulására az utóbbi években tapasztalt népességfogyás jellemző továbbra is, amely elsősorban a város környéki kisebb településekre irányuló elvándorlásnak és az alacsony születésszámnak, illetve a koronavírus-járvány miatti többlethalálozásnak köszönhető. A férfiak életeseleyei változatlanul kedvezőtlenebbek, így tovább emelkedett az időseken belül az idős nők aránya. Az egészségben várható éveket tekintve azonban a nők hosszabb időt töltenek idős korukban betegségben, mint férfi társaik. A vizsgált időszakban a népesség elöregedése tovább folytatódott, melyre az öregezési index folyamatos emelkedése hívja fel a figyelmet, ami nem csupán az idősek eltartottságának növekedését, egyúttal az aktív életkorúak növekvő társadalmi-gazdasági terheit vetíti előre, de hatással van a munkaerőpiacra és a hosszú távú gazdasági fenntarthatóságra, továbbá jelzi az egészségügyi és a szociális rendszerekre nehezedő fokozódó terhelést, amelyet az idősek javuló foglalkoztatása egyelőre csak kismértékben ellensúlyoz.

Irodalomjegyzék

1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról. Forrás: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99300003.tv> (Letöltés ideje: 2025. augusztus 24.)
- BÁLINT Lajos – OBÁDOVICS Csilla: Belföldi vándorlás. In: MONOSTORI Judit – ÓRI Péter – SPÉDER Zsolt (szerk.): *Demográfiai portré 2021. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. KSH NKI, Budapest, 2021. 211–226.
- BOROS Julianna – GÁBRIEL Dóra – MONOSTORI Judit: Idősödés. In: MONOSTORI Judit – ÓRI Péter – SPÉDER Zsolt (szerk.): *Demográfiai portré 2021*. KSH NKI, Budapest, 2021. 163–182.

- FALUVÉGI Albert: A magyar kistérségek fejlettségi különbségei. *Területi Statisztika*, 2020/1. 118–148.
- Időügyi Nemzeti Stratégia, 2009. Forrás: <https://www.parlament.hu/irom38/10500/10500.pdf> (Letöltés ideje: 2025. augusztus 22.)
- KOVÁCS László – VÁNTUS Katalin: A hazai koronavírus-halálozás járási különbségeinek összefüggései az egészségügyi ellátással. *Területi Statisztika*, 2022/3. 253–289.
- TÉR-KÉP 2018. Területi különbségek Magyarországon. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 2019. Felelős kiadó: dr. Vukovics Gabriella. https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/ter_kep_2018.pdf (Letöltés ideje: 2025. augusztus 6.)
- TÓTH G. Csaba: Többlethalandóság a koronavírus-járvány miatt Magyarországon 2020-ban. *KORFA Népesedési Hírlevél*, 2021/2. 1–7.
- UZZOLI Annamária – KOVÁCS Sándor Zsolt – PÁGER Balázs – SZABÓ Tamás: A hazai COVID-19-járvány-hullámok területi különbségei. *Területi Statisztika*, 2021/3. 291–319.

Központi Statisztikai Hivatal adatai

- A 15–64 éves népesség gazdasági aktivitása, nemenként. Központi Statisztikai Hivatal. http://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0003.html (Letöltés ideje: 2023. augusztus 27.)
- A 15–64 éves népesség gazdasági aktivitása vármegye és régió szerint, negyedévente. Központi Statisztikai Hivatal. (Negyedéves adatok éves átlagai.) https://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0162.html (Letöltés ideje: 2023. augusztus 27.)
- A munkaerőpiac legfontosabb éves adatai. Központi Statisztikai Hivatal. http://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0001.html (Letöltés ideje: 2023. augusztus 29.)
- A népesség, népmozgalom főbb mutatói. Központi Statisztikai Hivatal. https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0001.html (Letöltés ideje: 2023. augusztus 25.)
- A népmozgalmi események vármegye és régió szerint. Házasságkötés. Központi Statisztikai Hivatal. https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0040.html (Letöltés ideje: 2023. augusztus 25.)
- A várható élettartam. Központi Statisztikai Hivatal. <https://www.ksh.hu/sdg/1-10-sdg-3.html> (Letöltés ideje: 2023. augusztus 26.)
- Egészségesen várható élettartam. Központi Statisztikai Hivatal. https://www.ksh.hu/stadat_files/ege/hu/ege0041.html (Letöltés ideje: 2023. augusztus 29.)

Népmozgalom, 2004–2019. Bruttó reprodukciós együttható, egy nőre. Központi Statisztikai Hivatal. https://www.ksh.hu/thm/2/indi2_1_3.html (Letöltés ideje: 2023. augusztus 24.)

Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer adatai

TeIR, A regisztrált álláskeresők száma életkori korcsoportok szerint a megyei jogú városokban. Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer, www.teir.hu (Letöltés ideje: 2023. augusztus 30.)

TeIR, A regisztrált álláskeresők száma iskolai végzettség szerint a megyei jogú városokban. Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer, www.teir.hu (Letöltés ideje: 2023. augusztus 30.)

TeIR, Élveszületések száma a megyei jogú városokban, Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer, www.teir.hu (Letöltés ideje: 2023. augusztus 4.)

TeIR, Halálozások száma a megyei jogú városokban, Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer, www.teir.hu (Letöltés ideje: 2023. augusztus 4.)

TeIR, Lakónépesség száma a megyei jogú városokban, Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer, www.teir.hu (Letöltés ideje: 2023. augusztus 3.)

TeIR, Megszűnt vállalkozások száma a megyei jogú városokban, Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer, www.teir.hu (Letöltés ideje: 2023. augusztus 5.)

TeIR, Öregedési mutató alakulása Magyarországon, a közép-dunántúli régióban, Veszprém vármegyében, a Veszprémi járásban és Veszprémben. Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer, www.teir.hu (Letöltés ideje: 2023. augusztus 29.)

TeIR, Természetes szaporodás/fogyás mutatója a megyei jogú városokban, Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer, www.teir.hu (Letöltés ideje: 2023. augusztus 5.)

TeIR, Vándorlási adatok: elvándorlás/odavándorlás a megyei jogú városokban. Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer, www.teir.hu (Letöltés ideje: 2023. augusztus 7.)

TeIR, Vándorlási különbözet mutatója a megyei jogú városokban, Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer, www.teir.hu (Letöltés ideje: 2023. augusztus 5.)

Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata dokumentumai

Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata Közgyűlése 23/2011. (V. 11.) önkormányzati rendelete a települési támogatás keretében nyújtott szociális ellátásokról. https://veszprem.hu/wp-content/uploads/2024/04/2123kr_egyseges_20240501-tol.pdf (Letöltés ideje: 2025. augusztus 24.)

Veszprém Megyei Jogú Város Szociális Szolgáltatástervezési Konceptiója, 2005.

Veszprém Megyei Jogú Város Szociális Szolgáltatástervezési Konceptiójának felülvizsgálati anyagai, 2007, 2009, 2011, 2013, 2015, 2017, 2019, 2021, 2023.

Veszprém Város Időügyi Konceptiója és Hosszú Távú Stratégiája, 2012.

Veszprém Város Időügyi Konceptiója és Hosszú Távú Stratégiájának felülvizsgálata, 2022. <https://veszprem.hu/wp-content/uploads/2023/10/Veszprem-MJV-Idosugyi-Koncepcioja-es-hosszutavu-strategiaja-2022.pdf> (Letöltés ideje: 2025. augusztus 27.)

VESZPRÉM MEGYEI JOGÚ VÁROS SZOCIÁLIS SZOLGÁLTATÁSAI 2023-BAN

Kutatási zárójelentés

1. Bevezetés

A szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény 92. § (1) bekezdése¹ alapján a helyi önkormányzat a személyes gondoskodást nyújtó ellátásokról, azok igénybevételéről, valamint a fizetendő térítési díjakról rendeletet alkot. A rendelet Veszprém Város Önkormányzata számára kötelező feladattá teszi szolgáltatástervezési koncepció készítését, továbbá annak felülvizsgálatát. A koncepció célja átlátható, egységes rendszerbe foglalni az önkormányzati szociális ellátások és szolgáltatások különböző elemeit. A kétévente lezajló felülvizsgálat célja, hogy az alapkoncepció összhangban legyen az időközben történt jogszabályi változásokkal, továbbá hogy tartalmát harmonizálja a változó társadalmi, gazdasági, intézményi és szervezeti környezettel. E feladatkörön belül szükséges vizsgálni, hogy a szociális szolgáltatások mennyire felelnek meg a szolgáltatás célcsoportjai, alanyai (kliensek/ügyfelek) igényeinek, szükségleteinek. A felülvizsgálat célja továbbá, hogy feltárja, mely területeken vannak hiányosságok, elmaradások, amelyeknek a pótlása feladatot jelent az önkormányzat számára. Természetesen a 2023 nyarán lebonyolított kutatás arra is rávilágít, hogy melyek az ellátórendszer erősségei. A rendszeres felülvizsgálat biztosítja a szolgáltatástervezési koncepció életszerűségét, használhatóságát, orientációs megbízhatóságát és ezáltal képes egy olyan dokumentummá válni, amelyet jól tudnak használni a szociális szolgáltatástervezés irányítói és gyakorlati megvalósítói.

Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata a 2005-ben készített szociális szolgáltatástervezési koncepcióját az 1999-ben elfogadott középtávú szociális stratégiára építhette, ugyanis Veszprém azon kevés városok közé tartozott, amely rendelkezett szociális stratégiával. Az alapkoncepció első felülvizsgálata 2007-ben, a legutóbbi 2023-ban valósult meg.² A felülvizsgálat az alapkoncepció megvalósulását vizsgálja elsősorban, folyamatosan

1 1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról. Forrás: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99300003.tv> (Letöltés ideje: 2023. augusztus 21.)

2 Veszprém Megyei Jogú Város Szociális Szolgáltatástervezési Koncepciójának felülvizsgálati dokumentumai nyilvánosan nem hozzáférhetőek, azokat kérelemre, Veszprém város Polgármesteri Hivatalából lehet megtekintésre kikérni.

reagálva a bekövetkezett – korábban jelzett jogszabályi és társadalmi – változásokra. A szociális szolgáltatástervezési koncepció feladata továbbra is, hogy meghatározza az önkormányzati szociálpolitika céljait és feladatait a szolgáltatások területén. Számba vegye az alapvető, meghatározó értékeket, megnevezze, a figyelem fókuszába állítsa azokat a társadalmi csoportokat, amelyek kiemelt gondoskodást igényelnek az önkormányzat részéről.

2. A felülvizsgálat módszertana

A szociális szolgáltatástervezési koncepció felülvizsgálata során a szakértők tanulmányozzák a témával összefüggő dokumentumokat (szolgáltatástervezési koncepciók, jogszabályok, helyi rendeletek, szakterületi felülvizsgálati anyagok, ellátás igénybevételével kapcsolatos kimutatások, szakmai jelentések, vizsgálati jegyzőkönyvek stb.), elemzik azokat, majd a tapasztalatok alapján célirányos beszélgetéseket, egyéni és csoportos interjúkat készítenek a különböző irányítási és szolgáltatási területek szakembereivel.³ Ezt követően kerül sor a koncepcióban megjelölt feladatok és azok teljesítése közötti viszony megállapítására arra vonatkozóan, hogy azok milyen mértékben teljesültek. Az elemzés és a javaslatok kidolgozását követően Veszprém Megyei Jogú Város Közjóléti Irodájának vezetőjével és munkatársaival egyeztetés történik, majd ezt követően tárgyalja és fogadja el a felülvizsgálati jelentést a Közgyűlés.

3. Küldetés, értékek

Az önkormányzati szociálpolitika tervezéséhez, működtetéséhez és fejlesztéséhez egyaránt szükséges megfogalmazni azokat az alapvetéseket, amelyek mindenkor elsődleges befolyással bírnak a rövid és hosszú távú döntések meghozatalában. Ez a fundamentum teremti meg a veszprémi polgárok, a rászorulóknak, az ellátásban részt vevő intézmények, valamint a mindenkori döntéshozók számára a biztonságot és a kiszámíthatóságot. Ezekben túlmenően a korszerű és stabil önkormányzati szociálpolitika működésének elengedhetetlen feltétele nemcsak a folyamatok, hanem a

3 A felülvizsgálathoz felhasznált dokumentumok, adatforrások: Veszprém 2030 Városfejlesztési Stratégia, Veszprém Megyei Jogú Város Ellátási-igénybevételi mutatók, 2021, 2022.; Veszprém Megyei Jogú Város Fenntartható Városfejlesztési Stratégiája, 2021–2027. Veszprém Megyei Jogú Város Helyi Esélyegyenlőségi Programjának átfogó felülvizsgálata, 2023–2028., Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzatának Gazdasági programja, 2020–2025., Veszprém Megyei Jogú Város Szolgáltatástervezési Koncepció, 2005., Veszprém Megyei Jogú Város Szociális Szolgáltatástervezési Koncepciójának felülvizsgálati dokumentumai, 2007, 2009, 2011, 2013, 2015, 2017, 2019, 2021., Veszprém Megyei Jogú Város Szociális intézmények éves beszámolóí, 2021, 2022., Veszprém Város Időügyi Koncepciója és Hosszú Távu Stratégiája, 2012., Veszprém Város Időügyi Koncepciója és Hosszú Távu Stratégiájának felülvizsgálata, 2022.

szándékok és tervek átláthatóságának biztosítása; a regionális és nemzeti szintű folyamatokat, terveket és lehetőségeket figyelembe vevő, azokhoz kapcsolódni képes helyi rendszerek működtetése; illetve az Európai Unió célkitűzéseit és politikáit a helyi gyakorlatban is érvényesítő eljárások és döntések biztosítása. A küldetés és értékek meghatározásakor a helyi szükségletek és igények mellett figyelembe kell venni az Európai Unió Alkotmányának III. fejezet 209–219. cikkelyeiben, a *Nemzeti Cselekvési Terv a Társadalmi Összetartozásért* című dokumentumban (2004–2006); az *Európai Unió Társadalmi Kirekesztés Elleni Stratégiájában* és az Új Magyarország Fejlesztési Tervben foglaltakat.

3.1. A Veszprémben megvalósuló szociálpolitika küldetése

- Az önkormányzati szociálpolitika elsődleges funkciója a védelem, amely egyszerre jelenti a támogatásra szoruló egyén/család védelmét, és a köz, a város társadalmának védelmét. Az Önkormányzat szociálpolitikája működtetésével a helyi társadalom zavartalan együttélését hivatott biztosítani.
- Minden veszprémi polgárnak joga van az emberhez méltó életre, és ez a jog elidegeníthetetlen. Ezért biztosítani szükséges mindenki számára a szociális minimumot.
- A társadalmi befogadás és integráció elengedhetetlen feltétele a helyi társadalom nyugodt hétköznapijainak és fejlődésének, ezért a szociálpolitika eszközzrendszerével meg kell akadályozni a szegregációt és kirekesztődést.
- Minden veszprémi polgár számára biztosítani kell, hogy törvényben rögzített jogaikat, így a szociális jellegűeket is az Önkormányzat közreműködésével érvényesíteni tudják.
- Az Önkormányzatnak és szociális intézményeinek, valamint a feladatot átvállaló intézményeknek minden körülmények között tekintettel kell lenniük a veszprémi polgárok megélhetési és szociális problémáira, ugyanakkor fel kell hívniuk a figyelmet a közösségi (önkormányzati) felelősség korlátaira és hatáira is.
- A város szociálpolitikája nyitott. Az önkormányzat a helyi szociálpolitikának, szociális gondoskodásnak csak az egyik, bár kiemelt, szervező, összehangoló szerepet is betöltő ágense. Mellette, vele együttműködve a nonprofit, egyházi és piaci szervezetek részvétele kiemelt jelentőségű lehet a szociális ellátások területén.
- A szociális ellátások és szolgáltatások olyan rendszerben kell, hogy működjenek, amely alkalmas a folyamatos megújulásra.
- A megújulás képessége a szolgáltatások minőségi fejlődését, az ellátások egyre személyre szabottabbá tételét, az elért eredmény-

nyességét és az ellátás hatékonyságát kell, hogy biztosítsa.

- A megújulás képessége a szolgáltatások szervezeti kereteinek rugalmasságát, a sztenderdizálást és a forrásmobilizáló, szektorok közötti együttműködések megjelenését kell, hogy szolgálja.
- A szociális ellátások és intézmények az önkormányzati szociálpolitika elsődleges színterei, ezért azok kiszámítható és színvonalas működtetése alapfeltétele az eredményes ágazati politikának. Azokon a területeken, ahol az állami, önkormányzati források és lehetőségek nem elégségesek az igények kielégítésére, ott lehetővé kell tenni a közszféra és a magánszféra kölcsönösségen alapuló együttműködését a szakmai feladatokban épp úgy, mint a finanszírozói szerepek megosztásában.
- Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata elkötelezett abban, hogy szociális partnereivel együtt közreműködik a társadalmi egyenlőtlenségek mérséklésében, a szociális biztonság megteremtésében és a szegénység okozta nehézségek enyhítésében.

3.2. Veszprém város szociálpolitikájában és a szociális gondoskodásban érvényesülő értékek

- A társadalmi kohézió megőrzésének és erősítésének szándéka elsődlegesen kell, hogy vezérelje a szociális gondoskodás minden formáját és módját.
- Az ellátások és szolgáltatások alapvetően a megbomlott szociális egyensúly korrekciójára hivatottak, de minden esetben és formában a beavatkozás preventív jellegét is erősíteniük kell.
- Az ágazatnak egész működésével erősítenie és támogatnia kell a társadalmi integrációt és csak a legszükségesebb, szakmailag indokolt esetekben alkalmazhatja azokat az eszközöket, amelyekkel szegregációt okozhat.
- Az ágazat működtetésében azonos esélyekkel és feltételekkel kapcsolódhatnak be állami, önkormányzati, piaci és nonprofit szervezetek. Az ágazatnak impulzívan és innovatívan kell jelen lennie a helyi társadalomban, figyelve a szükségletek alakulását, arra reagálva kell újra és újra értelmezni feladatai ellátásának módját és eszközrendszerét.
- A szociálpolitika és a szociális ellátások kulcskérdése a hatékonyság és hatásosság.

4. Célcsoportok

Az aktuális és a várható szükségletekre alapozva, az ellátási hiányokra, valamint a jogszabályi kötelezettségekre tekintettel, az Önkormányzat a

2005-ös koncepcióban és az azt követő kétévenkénti felülvizsgálatokban megnevezi azokat a csoportokat, területeket, melyekre továbbra is kiemelten kell fókuszálni:

- pályakezdő, családalapító fiatalok (lakhatási, egzisztenciateremtési feltételek javítása, gyermekvállalással és neveléssel kapcsolatos támogatások, szolgáltatások);
- munkanélkülivé válók, tartós munkanélküliek (a lecsúszás, jelentős státuszvesztés megelőzése, munkajövedelem-szerző képesség megőrzése, munkaerőpiaci reintegráció segítése, alapvető létfeltételek biztosítása);
- megváltozott munkaképességűek részére jövedelmet eredményező megoldások támogatása, képességfejlesztés, rehabilitáció;
- fogyatékkal élők, pszichiátriai betegek foglalkoztatása, integrációja;
- egyedülálló időskorúak, nyugdíjasok (alapvető megélhetési, gondozási feltételek és körülmények biztosítása);
- egyszülős családok segítése;
- marginalizálódott csoportok, hitellel rendelkező, adósságokat felhalmozó családok, krízishelyzetben lévő gyermekes családok, hajléktalanok (szülői gondoskodáshoz szükséges feltételek megerősítése, korrekció a krízishelyzetekben, alapvető létfeltételek biztosítása).

5. Az ellátások és szolgáltatások teljesüléséről⁴

A 2021–2023 között eltelt két év jelentősebb változásainak, fejlesztéseinek, jövőbeni feladatoknak és javaslatoknak a megjelenítése az alábbi szempontok figyelembevételével történt:

- jelentősebb jogszabályi változások;
- a szociális ellátások és szolgáltatások szakmai feltételrendszere;
- a szociális ellátások és szolgáltatások működtetési feltételrendszere;
- szociális információs rendszer, lakossági tájékoztató tevékenység.

A javaslatok felvázolása a 2023-ban a Polgármesteri Hivatal Közjóléti Iroda vezetőjével, munkatársaival, vagy az intézményvezetőkkel készült interjúk alapján történt. Az alábbiakban a szociális ellátások, szolgáltatások teljesülését, néhány jelenlegi jellemzőjét, illetve hiányosságait foglalkozunk össze.

⁴ A fejezetben az Önkormányzat aktuális szolgáltatástípusait tüntettük fel, illetve a korábban nyújtott ellátástípussal kapcsolatos változásokat. Vagyis nem jelenik meg minden esetben minden szolgáltatásforma.

5.1. Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzatának a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény (Szt.)⁵ alapján a pénzbeli és természetben nyújtott szociális és gyermekvédelmi ellátásai:

1.) Kötelező ellátások, melyeket 2021–2023 között a Járási Hivatal biztosított:

Pénzbeli ellátások:

- időskorúak járadéka;
- aktív korúak foglalkoztatást helyettesítő támogatása;
- aktív korúak egészségkárosodási és gyermekfelügyeleti támogatása;
- gyermekek otthongondozási díja;
- alapösszegű ápolási díj;
- kiemelt ápolási díj;
- emelt összegű ápolási díj.

Természetben nyújtott ellátások:

- közgyógyellátás – alanyi;
- közgyógyellátás – normatív;
- egészségügyi szolgáltatásra való jogosultság.

2.) Kötelező ellátások, melyeket 2021–2023 között az Önkormányzat biztosított, képviselő-testületi hatáskörben:

Pénzbeli ellátások:

- települési támogatás.

Természetben nyújtott ellátások:

- köztemetés.

5.2. Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzatának a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény (Gyvt.)⁶ alapján a pénzbeli és természetben nyújtott gyermekvédelmi ellátásai:

1.) Kötelező ellátások a Gyvt. alapján, melyeket 2021–2023 között az Önkormányzat biztosított jegyzői, képviselő-testületi hatáskörben:

Pénzbeli ellátások:

- rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény.

Természetben nyújtott ellátások:

- gyermekétkeztetés;
- szünidei gyermekétkeztetés a Gyvt. 21./c. pontjában meghatározott gyermekek részére.

5 1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és a szociális ellátásokról. Forrás: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99300003.tv> (Letöltés ideje: 2023. augusztus 21.)

6 1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról. Forrás: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99700031.tv> (Letöltés ideje: 2023. augusztus 21.)

2.) Kötelező ellátások a Gyvt. alapján, melyeket 2021–2023 között a Gyámhivatal biztosított:

Pénzbeli ellátások:

- gyermektartásdíj megelőlegezése;
- otthonteremtési támogatás.

5.3. Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzatának helyi rendeletben meghatározott pénzbeli, illetve természetbeni települési támogatásai a 23/2021. (V. 11.)⁷ önkormányzati rendelet alapján:

1.) Rendszeres települési támogatások:

Kötelező:

- szociális alapon bérbe adott önkormányzati lakások bérlőinek lakbértámogatása.

Nem kötelező (saját költségvetés terhére):

- lakásfenntartási támogatás;
- adósságcsökkentési támogatás;
- felsőfokú oktatási intézményben tanulók albérleti támogatása (megtartása továbbra is cél);
- gyermekintézményi térítési díj kifizetéséhez nyújtott támogatás (megtartása továbbra is cél);
- szünidei gyermekétkeztetés (kibővítésre került);
- lakossági szilárdhulladék-kezelési közszolgáltatási díj támogatás és hulladéktároló edény cseréjéhez nyújtott támogatás (megtartása továbbra is cél);
- gyógyszereltámogatás (megtartása továbbra is cél);
- gyermekes bérlet (megtartása továbbra is cél).

2.) Rendkívüli települési támogatások:

Kötelező:

- időszakosan vagy tartósan létfenntartási gonddal küzdő, továbbá létfenntartást veszélyeztető rendkívüli élethelyzetbe került személy részére;
- köztemetés költségének megtérítési kötelezettségével kapcsolatos fizetési kedvezmények.

Nem kötelező (saját költségvetés terhére):

- beiskolázás költségeihez nyújtott támogatás;
- veszélyhelyzet időszakára szóló krízistámogatás (2022. 08. 31. napjával megszűnt);
- haláleset bekövetkeztére nyújtott támogatás.

⁷ Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata Közgyűlése 23/2011. (V. 11.) önkormányzati rendelete a települési támogatás keretében nyújtott szociális ellátásokról. Forrás: https://veszprem.hu/wp-content/uploads/2024/04/2123kr_egyseges_20240501-tol.pdf (Letöltés ideje: 2023. augusztus 22.)

5.4. Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzatának szociális és gyermekvédelmi szolgáltatási, ellátási kötelezettsége 2023-ban (önkormányzat saját intézménye vagy társulás, civil vagy egyházi szervezet látja el ellátási szerződéssel vagy ellátási szerződés nélkül):

1.) Személyes gondoskodást nyújtó szociális alapszolgáltatások:

Kötelező:

Étkeztetés:

- szociális étkeztetés (szerződéssel: VKTT ESZI,⁸ Életöröm Időotthon SzEKNK⁹);
- népkonyha (Máltai Befogadás Háza¹⁰).

Házi segítségnyújtás (szerződéssel: VKTT ESZI, Életöröm Időotthon SzEKNK; szerződés nélkül: ÁSzPSz,¹¹ Hajmáskér-Sólyi Református Társsegyházközség).

Családsegítés – család- és gyermekjóléti szolgáltatás keretében (szerződéssel: Veszprémi Családsegítő és Gyermekjóléti Integrált Intézmény).

Nappali ellátás:

- idősek klubja (szerződéssel: VKKT ESZI, Életöröm Időotthon SzEKNK);
- fogyatékos személyek nappali ellátása (önkormányzat látja el: Göllesz¹²);
- hajléktalan személyek nappali ellátása (szerződéssel: Máltai Befogadás Háza);
- szenvedélybetegek nappali ellátása (szerződéssel: Alkohol-Drogsegély Ambulancia);
- pszichiátriai betegek nappali ellátása (szerződéssel: Horgony¹³).

Nem kötelező (saját költségvetés terhére):

Közösségi ellátás:

- szenvedélybetegek közösségi ellátó szolgálata (szerződés nélkül: MVVMSz¹⁴);
- szenvedélybetegek alacsonyküszöbű ellátó szolgálata (szerződés nélkül: MVVMSz);
- pszichiátriai betegek közösségi ellátása (szerződés nélkül: Horgony).

8 Veszprémi Kistérség Többcélú Társulása Egyesített Szociális Intézménye.

9 Életöröm Időotthon Szociális Ellátó Közhasznú Nonprofit Kft.

10 Magyar Máltai Szeretetszolgálat Egyesület Befogadás Háza.

11 Árpád-házi Szent Piroksa Szeretetszolgálat.

12 Göllesz Viktor Fogyatékos Személyek Nappali Intézménye.

13 „Horgony” Pszichiátriai Betegekért Közhasznú Alapítvány.

14 Magyar Vöröskereszt Veszprém Megyei Szervezete.

Támogató szolgáltatás (szerződéssel: MMSzVTSz;¹⁵ szerződés nélkül: MVVMSzFÉTSz,¹⁶ MOVE BÉTA¹⁷).

Utcai szociális munka (szerződéssel: Máltai Befogadás Háza).

2.) Személyes gondoskodást nyújtó szakosított ellátások:

Ápolást-gondozást nyújtó intézmények:

Kötelező:

- Idősek Otthona (szerződéssel: VKKT ESZI, Életöröm Időotthon, TÁMASZ¹⁸).

Választott kötelező:

- Hajléktalanok Otthona (szerződéssel: Máltai Befogadás Háza).

Rehabilitációs intézmények:

Nem kötelező (saját költségvetés terhére):

- Alkohol-Drogsegély Ambulancia / Szenvedélybetegek Rehabilitációs Intézménye (Noszlopon ellátási szerződés nélkül fogadja a rászorulókat az ország egész területéről).

Átmeneti elhelyezést nyújtó intézmények:

Kötelező:

- Időskorúak Gondozóháza (szerződéssel: VKTT ESZI, Életöröm Időotthon);
- Átmeneti Szállás (hajléktalan ellátásban), (szerződéssel: Máltai Befogadás Háza);
- Éjjeli Menedékhely (hajléktalan ellátásban), (szerződéssel: Máltai Befogadás Háza);
- Rehabilitációs célú átmeneti szállás (hajléktalan ellátásban), (szerződéssel: Máltai Befogadás Háza).

Nem kötelező (saját költségvetés terhére):

- Szenvedélybetegek Átmeneti Otthona;
- Pszichiátriai Betegek Átmeneti Otthona.

Támogatott lakhatás:

Nem kötelező (saját költségvetés terhére):

- ÉFOÉSZ.¹⁹

3.) Gyermejkölési alapellátások:

Kötelező:

- Gyermejkölési szolgáltatás, család- és gyermejkölési szolgálat keretén belül (önkormányzat látja el: Veszprémi Családsegítő és Gyermejkölési Integrált Intézmény);

15 Magyar Máltai Szeretetszolgálat Veszprémi Támogató Szolgálata.

16 Magyar Vöröskereszt Veszprém Megyei Szervezete Fogyatékkal Élők Támogató Szolgálata.

17 MOVE BÉTA Emberiség Integrált Támogató Szolgálat.

18 TÁMASZ Idősek Otthona Veszprém Szociálisellátó Nonprofit Kft.

19 Értelmi Fogyatékkal Élők és Segítők Országos Érdekvédelmi Szövetsége.

- Család és Gyermekjóléti Központ (önkormányzat látja el: Veszprémi Családsegítő és Gyermekjóléti Integrált Intézmény).

4.) Gyermekek napközbeni ellátása:

Kötelező:

- bölcsőde (önkormányzat látja el: Veszprémi Bölcsődei és Egészségügyi Alapellátási Integrált Intézmény).

Nem kötelező (saját költségvetés terhére):

- családi bölcsődék (szerződés nélkül: Bambinó, Csigaház, Gyermekbolygó, Kökörcsin Öko, FÜRGE Róka Lábak, Boglárka Öko, Pityang Családi Bölcsődék);
- „Csa-ládika” Gyermekek Alternatív Napközbeni Ellátása (önkormányzat látja el: Veszprémi Családsegítő és Gyermekjóléti Integrált Intézmény).

5.) Gyermekek átmeneti gondozása:

Kötelező:

- Gyermek Átmeneti Otthona (nem teljesült – szakmai előkészítése megtörtént, pályázati forrásra vár);
- Családok Átmeneti Otthona (önkormányzat látja el: Veszprémi Családsegítő és Gyermekjóléti Integrált Intézmény).

6. Pénzbeli és természetbeni ellátások, jelenlegi helyzetkép

A továbbiakban Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata szociális és gyermekvédelmi szolgáltatási és ellátási kötelezettségének jelentősebb változásait mutatjuk be a 2021-es felülvizsgálathoz képest, kitérve a jövőbeni feladatokra és javaslatokra.

A rendkívüli települési támogatás esetében a jogosultsági jövedelemhatár azon családok esetében, ahol legfeljebb 4 személy él, 160%-ról 190%-ra, ahol 4-nél több személy él, 130%-ról 160%-ra, egyedül élő személy esetében pedig 220%-ról 300%-ra emelkedett. A lakásfenntartási támogatásnál az egy főre jutó jövedelemhatár 200%-ról 250%-ra, egyedül élő személy esetében 250%-ról 300%-ra emelkedett. Bevezetésre került 2023. március 1-jétől a 65 év feletti személyek esetében az egyedül élő személynél a 400%-os, kétfős háztartásban a 350%-os jövedelemhatár. A *gyógyszertámogatás*nál az egy főre jutó jövedelemhatár 250%-ról 300%-ra, egyedül élő személy esetében 300%-ról 350%-ra emelkedett. A rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény esetében a jogosultsági jövedelemhatár 2023. január 1-jétől emelkedett. A családok esetében az egy főre jutó szociális vetítési alap 135%-ról 165%-ra, egyéb esetekben (például gyermeket egyedül nevelő szülő, tartós beteg gyermeket nevelő szülő) 145%-ról 180%-ra változott. Az önkormányzat 2022. november 1-jétől rendeletben bevezette az 1993. évi szociális törvényben történt változást, miszerint az öregségi teljes nyugdíj mindenkori legkisebb összege helyett az úgynevezett

szociális vetítési alap fogalmát alkalmazza. Az egy főre jutó jövedelemhatár viszonyítási alapja a szociális vetítési alap, ennek összege 28 500 forint, amely 2008 óta változatlan. Ugyanakkor 2022. augusztus 31-től kivételre került a rendkívüli települési támogatás keretén belül adott veszélyhelyzet időszakára szóló krízistámogatás.

Az ingyenes szünidei gyermekétkeztetést az Önkormányzat az összes rendszeres gyermekvédelmi támogatásban részesülő gyermeknél biztosítja, ha a szülő kéri az ellátást. Az elmúlt időszakban egy család igényelte 3 gyermekének. Az Önkormányzat változatlanul fontosnak tartja a prevenciót és az esélyegyenlőséget szolgáló ellátások fenntartását, így például a felsőfokú oktatási intézményben tanulók albérelti támogatását, a kisgyermekes bérletet és a gyógyszer-támogatást. Az ellátórendszerben maradnak továbbra is a tartós munkanélküliek, illetve a tartósan betegek, fogyatékkal élők. Az ő támogatásuk kiemelt feladatként szerepel az Önkormányzatnál. A rendkívüli települési támogatások nagy részét ők veszik igénybe.

A rendszeres gyermekvédelmi támogatásban részesülők száma az utóbbi két évben tovább csökkent (2021-ben 67 fő, 2022-ben 53 fő), az igénybevétel feltételeiben továbbra sincs változás. A jogosultsági határon lévők száma továbbra is magas, és ami nehézség, hogy ennek a támogatásnak a hiányában más támogatási formáktól is eleshetnek a családok, például ingyenes étkeztetés az iskolában, szünidei gyermekétkezés. A települési támogatást igénybe vevők száma is csökkent, 2021-ben 556 fő volt, 2022-ben 428 fő (nem halmozott adat). Ennek oka vélhetően, hogy a támogatási összegek nem olyan mértékűek, amelyek jelentős segítséget jelentenének, és a bürokratikus eljárás is visszatartó erő.

Az 1999. évi XLIII. törvényben meghatározott szociális temetésre vonatkozó jogszabályi rendelkezések nem lépnek hatályba. Az ügyfélszolgálati idő rövidült, mivel nem volt kihasználva, inkább telefonos és elektronikus úton történik az érdeklődés, az ügyintézés, illetve az energiaköltségek csökkentése is indokolta a rövidebb nyitvatartást. Az ügyintézők újra csak mellékszámos telefonszámon érhetők el. A pénzbeli és természetbeni ellátásokról való tájékoztatás továbbra is Veszprém város honlapján található meg, illetve az aktuális változásokról, időszakos támogatási formák igénylési módjáról a *Veszprémi7 Nap* rendszeresen tájékoztat.

A jövőbeni feladatok, javaslatok három fő területre irányulnak. Egyrészt továbbra is fontos a szociális jogok érvényre juttatása, a társadalmi szolidaritás erősítése, a jövő nemzedékért és a szociális segítségre szorulóként érzett felelősség közvetítése. Ennek kapcsán továbbra is cél, hogy az évi költségvetés megállapításnál figyelemmel legyenek arra, hogy esetlegesen mely támogatások jogosultsági körét lehetne bővíteni, illetve mely támogatások összegét lehetne tovább növelni, például lakásfenntartási támogatás, lakbér-

támogatás, temetési segély, rendkívüli segély, illetve új támogatási formát bevezetni. Másrészt továbbra is szükséges megvizsgálni, hogy a települési támogatás keretén belül megoldható-e a 18. életévet betöltött tartósan beteg hozzátartozó ápolását, gondozását végző személyek támogatása (Szt. 45. § (1) bekezdés b) pontja alapján), vagy egy olyan eseti támogatás kialakítása, amely az időskorúak gondozásával kapcsolatos többletterheket enyhíti (például ápolási osztályon tartott idősök napi díjához való hozzájárulás). Harmadrészt pedig megfontolandó a korábban már biztosított Bursa Hungarica ösztöndíj-támogatás visszaállítása.

7. Gyermekek, családok számára nyújtott szolgáltatások

7.1. Gyermekek napközbeni ellátása

Az Önkormányzat hat bölcsődével biztosítja ezt az ellátási formát. Az elmúlt két évben jelentős felújítások történtek: 2021-ben megtörtént az Aprófalvi Bölcsőde energetikai megújítása, 2022-ben befejeződött a Módszertani Bölcsőde felújítása és energetikai megújítása a TOP-6.5.1-16 pályázat támogatásával, illetve a Módszertani Bölcsőde megújítása, bölcsődei eszközbeszerzések a TOP-6.2.1-16 pályázat segítségével. A Hóvirág és a Vackor Bölcsőde kivételével minden bölcsőde megújult, ezekben az intézményekben is elkezdődtek a részleges felújítási munkálatok. Az Aprófalvi, a Módszertani és a Vackor Bölcsődében sósobát is kialakítottak. Az összes intézmény teljesen vagy részlegesen akadálymentesített. Az intézményekbe minden jelentkezőt fel tudtak venni. A bölcsődékben megoldott a fogyatékkal élő gyerekek szakszerű gondozása és a sajátos nevelési igényű gyerekek integrált nevelése.

A jövőbeni feladatok, javaslatok között szerepel a tervezett felújítási munkálatok ütemezés szerinti teljesítése, továbbá a játszóudvarok felújítása, füvesítése, talajcsere végrehajtása, pavilononkénti vízpermetezők kialakítása, és a teraszok burkolatának cseréje azokban a bölcsődékben, ahol ez még nem történt meg. Illetve a Vackor Bölcsődében szükség lenne az akadálymentesítésre a mozgáskorlátozottak számára.

7.2. Családi bölcsődék

A jogszabályváltozásnak köszönhetően 2017-től a gyermekek napközbeni ellátása több formában is biztosítható (mini bölcsőde, munkahelyi bölcsőde, családi bölcsőde, napközbeni gyermekfelügyelet, alternatív napközbeni ellátás). Az önkormányzat feladata a támogató hozzáállás, és ha szükséges, szakmai tanácsadás a Veszprémi Bölcsődei és Egészségügyi Alapellátási Integrált Intézmény Módszertani Bölcsőde részéről. A családi napközik terén jelentősebb változás nem történt. Jelenleg Veszprém közigazgatási területén

az alábbi családi bölcsődék működnek civil, illetve alapítványi szolgáltatók fenntartásában: Bambino Családi Bölcsőde Hálózat I-II-III-IV., Csigaház Családi Bölcsőde, Gyermekbolygó Családi Bölcsőde, Kökőrcsin Öko Családi Bölcsőde, Fürge Róka Lábak Családi Bölcsőde, Boglárka Öko Családi Bölcsőde, Pitypang Családi Bölcsőde. A gyermekek szocializációját és az anya-gyermek kapcsolatot elősegítő szolgáltatásként évek óta játszóházak is működnek a városban: így a Játszóház (piaci alapon működik 2022-től) és a „Csa-ládika” Gyermek Alternatív Napközbeni Ellátása (a Veszprémi Családsegítő és Gyermekjóléti Integrált Intézmény működtetésében).

7.3. Alternatív napközbeni ellátások

1.) Családok Átmeneti Otthona: A gyermekek átmeneti gondozását a Veszprémi Családsegítő és Gyermekjóléti Integrált Intézmény biztosítja. Férőhelyek száma 30 fő. A Családok Átmeneti Otthonának jelenlegi elhelyezése továbbra sem felel meg a jogszabályi előírásoknak. A Családok Átmeneti Otthonába történő elhelyezést jellemzően olyan szülők kérik, akik anyagi gondokkal küszködnek, nincs állandó munkájuk, nem megoldott a lakhatásuk, és gyakori az életvezetési probléma esetükben. A halmozottan hátrányos helyzetű családok lakhatási gondján segítene, ha az Önkormányzat növelné a szociális bérlakás állományát. Segítség nélkül – a jelenlegi albérleti árak mellett – szinte elérhetetlenné válik a családok egy része számára a kiemelkedés, az önálló életvitel kialakítása. A jövőbeni feladatok, javaslatok között elsődleges a Családok Átmeneti Otthonának (CSÁO) végleges helyére költöztetéséhez források felkutatása. A végleges helyre történő költözésig szükséges a CSÁO-ban a megkezdett felújítási munkálatok folytatása. Lényeges jövőbeni feladat továbbá több szociális bérlakás biztosítása.

2.) Gyermekek Átmeneti Otthona: A Gyermekek Átmeneti Otthona működtetési kötelezettségének az önkormányzat anyagi források hiányában továbbra sem tudott eleget tenni. Az otthonba történő átmeneti elhelyezéssel több esetben megelőzhető lenne a gyermekek családjukból történő kiemelése. Itt a legfontosabb jövőbeni feladat a Gyermekek Átmeneti Otthonának megvalósításához pályázati lehetőség felkutatása.

3.) Helyettes szülői hálózat: Az önkormányzatnak a helyettes szülői hálózat kialakítására irányuló törvényi kötelezettségének továbbra sem sikerült eleget tennie a szigorú jogszabályi feltételek miatt. Az elmúlt években – különösen a pandémia ideje alatt – fokozottan jelentkezett az igény a gyermekes családok körében egy új szolgáltatás, a házi gyermekfelügyelet biztosítására. Ezért a jövőbeni feladat e téren a házi gyermekfelügyelet megvalósíthatóságának mérlegelése, ehhez források felkutatása.

8. Gyermekjóléti szolgáltatások

A családsegítést és gyermekjóléti szolgáltatást a Veszprémi Családsegítő és Gyermekjóléti Integrált Intézmény látja el. A Család- és Gyermekjóléti Szolgálat által nyújtott szolgáltatások alapvetően a családsegítés, a gyermekjóléti szolgáltatások és az adósságkezelés körébe sorolhatók.

1.) Családsegítés: A családsegítők tapasztalata továbbra is az, hogy a segítséget kérő családok nagy részénél a problémák halmozottan jelentkeznek. Több családnál jelentett súlyos problémát 2021-ben a pandémia miatti keresetkiesés, 2022 őszétől pedig a rezsiköltségek emelkedése, az áremelkedések, melyek ellensúlyozására a családsegítők folyamatosan igyekeztek többféle megoldást, segítséget nyújtani. A szolgálat az adományközvetítést is feladatának tekinti, melynek során helyi és országos szervezetekkel, magánszemélyekkel, vállalkozásokkal, egyházakkal, intézményekkel vették fel a kapcsolatot annak érdekében, hogy minél hatékonyabban tudjanak segíteni. A felülvizsgálat ideje alatt a tendencia ugyanaz, mint az előző években. A gyermekek veszélyeztetettségének fő okai: a szülők, a család életvitele, nevelési problémák, családi konfliktusok.

A Család- és Gyermekjóléti Szolgálat csoportokkal, közösségekkel folytatott szociális munkát is végez. Klubokat, játszóházakat, nyári tábort működtetnek a Család- és Gyermekjóléti Központtal együttműködve. Az intézmény évek óta helyet biztosít szenvedélybetegek és hozzátartozóik részére létrehozott önszolgáltató csoportok számára (Anonim Alkoholisták Csoportja, Al-Anon Családi Csoport, NA,²⁰ ACA²¹). Továbbá 2017 eleje óta működik a Családika, a gyermekek alternatív napközbeni ellátása. Az ellátás helyszíne az Agóra Veszprém Kulturális Központ. A Családika szolgáltatásai iránt továbbra is nagy az érdeklődés. A jövőbeni feladatok és javaslatok között kiemelt helyen szerepel az eddigi hatékony munka folytatása, az észlelő és jelzőrendszer passzív tagjainak mozgósítása a veszélyeztetettség megelőzése érdekében. Szükséges az intézmény tetőszerkezetének javítása, valamint a szigeteléssel kapcsolatos problémák megoldása. Továbbá lényeges a szakemberek közötti ágazati együttműködés hatékonyságának növelése.

2.) Család- és Gyermekjóléti Központ: Jogszabályváltozás következtében 2016. január 1-jétől a Család- és Gyermekjóléti Központ, mely a korábbi Gyermekjóléti Központ feladatai közül a gyermekvédelmi hatósági feladatellátást és a speciális szolgáltatásokat eddig a társult településeken biztosította, a fenti szolgáltatásokat a Veszprémi járás területén is nyújtja. Pszichológiai tanácsadás keretében az intézmény pszichológusa felnőtt és gyermek pszichodiagnosztikai vizsgálatokat végez, valamint gyermekeknek egyéni terápiát, szülő-

²⁰ Narcotics Anonymous csoport.

²¹ Adult Children of Alcoholics (Az „Alkoholista és rendellenesen működő családok felnőtt gyermekei”).

és serdülőkonzultációt, tanácsadást biztosít. A pszichológiai megsegítésre nagyon nagy az igény, várólista alakult ki. A központ továbbra is biztosítja a jogi tanácsadást 1 fővel, valamint fejlesztőpedagógusi segítséget is biztosít 2 fővel. Az intézményben 1 fő addiktológiai, mentálhigiénés munkatárs fogadja a szenvedélybetegeket és hozzátartozóikat. Az elmúlt 2 évben tovább nőtt az igény az addiktológiai és mentálhigiénés tanácsadás iránt, ezért egy fővel bővült a mentálhigiénés szakemberek száma. Továbbra is igénybe vehető – konfliktus esetén – a mediáció és a családkonzultáció az intézményben. Az ellátottak körében nőtt az érdeklődés a tanácsadás iránt.

Kötelezően ellátandó feladat 2018-tól az óvodai és iskolai segítő tevékenység. A segítő munka döntően az oktatási és nevelési intézményekben történik, ahol a gyermekekkel egyénileg és csoportosan is foglalkoznak. Azonban 2022-től az oktatási, nevelési intézmények részéről megnőtt az igény a csoportos foglalkozások iránt. Jelentős változás, hogy már nemcsak gyermekeknek tartanak tematikus csoportokat a szociális segítő, hanem szülőknek, pedagógusoknak is.

Az intézmény 2019-ben pályázatot nyújtott be a *Veszprém, az élhető város* programon belül, melynek címe: A családra mint a társadalom alapegységére építő komplex program. A sikeres pályázat megvalósítása 2022-től kezdődött meg. Rendkívül színes, generációkat átfogó, különböző klienscsoportokat érintő programok várták a résztvevőket. A Covid-járvány 2021-ben a Veszprémi Családsegítő és Gyermejkölési Integrált Intézmény működésében fennakadást már nem okozott. Ellenben az Ukrajnából érkezett, a háború elől menekülő családoknak a segítése eddig nem látott feladat elé állította az intézmény munkatársait. Feladatul kapták 2022 márciusától a Veszprémbe tartózkodó ukrain menekült élelmezésének a megoldását, melyet a mai napig folyamatosan ellátnak. Ezenfelül sokféle probléma megoldásában igyekeznek segíteni az ukrain menekült családokat. Az intézmény vezetője folyamatosan biztosítja munkatársai számára a csoportos és egyéni szupervízió igénybevétele lehetőségét. A jövőbeni feladatok és javaslatok között megfogalmazódott, hogy továbbra is fontos a munkatársak számára a szupervízió biztosítása és ehhez a források bővítése. Illetve az energetikai megtakarítás is feladat az intézményben, de ehhez szükséges az infrastruktúra fejlesztése, a fűtés korszerűsítése.

9. Idősek számára nyújtott ellátások

1.) Étkeztetés: Az Önkormányzat továbbra is a Veszprémi Kistérség Többcélú Társulása Egyesített Szociális Intézménye (VKTT ESZI) útján tesz eleget az idősellátással kapcsolatos kötelező feladatainak. A társulást alkotó települések számában nincs változás az elmúlt felülvizsgálathoz képest. A szociális étkeztetést a VKTT ESZI és az Életöröm Idősothon Szociális Ellátó Köz-

hasznú Nonprofit Kft. látja el a városban. Mindkét helyen lehetőség van az étel személyes elvitelére, valamint az ebéd házhoz szállítására. Az Életöröm Idősothottnál a szociális étkeztetés adagszáma 2023-ban kisebb csökkenést mutatott az előző évi záró adathoz képest.

2.) Házi segítségnyújtás: Veszprémben a VKTT ESZI által szolgáltatott házi segítségnyújtás igénybe vevőinek száma növekszik. A gondozásra fordított időkeret, az ellátotti szám meghatározása és a szakmai létszámok a jogszabályoknak megfelelőek. A Völgyikút utcai telephelyen a kapacitások emelése vált szükségessé 140-ről 160-ra (ez a kistérségi településeket is tartalmazza). A VKTT ESZI a civil szolgáltatókkal ellentétben továbbra is térítésmentesen szolgáltatja ezt az ellátást. A szakdolgozók kötelező továbbképzése megoldott. A házi segítségnyújtás keretében személyi gondozást végzők kivétel nélkül szakképzettek.

Egyházi fenntartásban ellátási szerződés nélkül két szolgáltató működik: Az Árpád-házi Szent Piroska Szeretetszolgálat differenciált személyi térítési díj megtartásával, és 2023-ban változatlan létszámmal (75 fő) működik (ők valamennyien személyi gondozásban részesülnek). A gondozónők szakképzettsége teljes mértékben megoldott. Befogadási kérelmet már nem adtak be a sorozatos visszautasítás miatt, de az igény továbbra is nagyobb. A Hajmáskér-Sólyi Református Társegyházközség, amely 124 főt látott el 2021-ben, 2022-re vonatkozóan adatokról és helyzetképről nem tudunk beszámolni adatszolgáltatás hiányában. Jövőbeni feladat a házi segítségnyújtás kapacitásainak igény szerinti növelése.

3.) Idősek klubja: A pandémiát követően az elmúlt két évben visszatértek az idősek a nappali intézményekbe. Az ellátást igénybe vevők körében továbbra is folyamatosan emelkedik a demens idős emberek száma. A súlyos demens személyek nappali ellátására jelenleg csak a Völgyikút utcai klubban van lehetőség, ahol 10 fővel bővült a férőhely, de más telephelyen nem tudott megvalósulni a demensellátás. Az Alzheimer Café újra működik, változó érdeklődéssel. Az idősklubok közül a 4. számú klubnál történt burkolatfelújítás. Jövőbeni feladatok között a 2. sz. Idősek Klubjánál az épület teljes felújítása szerepel, míg javaslatként a demens személyek számára nyújtott szolgáltatások bővítése fogalmazható meg.

4.) Jelzőrendszeres házi segítségnyújtás: Továbbra is állami feladat, így az állammal kötött ellátási szerződés keretében látja el ezt a szolgáltatást a VKTT ESZI. Az SOS Központ Kft.-vel kötött szerződés alapján 160 készülékre van engedély, de változatlanul 100 készülék elegendő az igények teljesítésére. A szolgáltatást a Kistérségi Gondozási Központban, illetve a VKTT ESZI részegységeiben lehet igényelni. A jelzőkészüléket személyesen, telefonon, a házi orvos, a gondozónő javaslatára kérhetik a rászorulóknak. A jelzőrendszeres házi segítségnyújtást a többi szociális alapszolgáltatással együtt, de önmagá-

ban is igénybe vehetik az arra rászorultak. A havi térítési díj az elmúlt két évben emelkedett, az ellátás jövedelemfüggő (legmagasabb díj 3100 Ft).

5.) Időskorúak gondozóháza: Az Időskorúak Gondozóháza a VKTT ESZI fenntartásában hat férőhellyel működik a Völgyikút utcai intézményben, folyamatos, maximális kihasználtság mellett. Az átmeneti ellátásba továbbra is elsősorban ápolási osztályról érkeznek az igénybe vevők, illetve akiknek az egészségi állapota fokozottabb gondozást igényel, és otthonukban egyedül már nem hagyhatók. Két civil szervezet által működtetett időskorúak gondozóháza nyújtja ezt a szolgáltatást. Egyik az Életöröm Időotthon Szociális Ellátó Közhasznú Nonprofit Kft., amely 2 férőhellyel biztosítja az ellátási formát (2023-ban 6875 Ft a napi térítési díj). A másik intézménynél, a TÁMASZ Idősek Otthona Veszprém Szociálisellátó Nonprofit Kft.-nél is megmaradt a 6 férőhely, amely lehetővé teszi, hogy a napi 4 óra ápolási, gondozási szükségletet meg nem haladó időseket is fel tudják ideiglenesen venni (2023-ban 5670 Ft a napi térítési díj).

6.) Idősek otthona: Ezt az ellátást a VKTT ESZI két intézményben nyújtja. A bentlakásos ellátásba változatlanul olyan idősek kerülnek, akik szakápolásra szorulnak. Ennek következtében az ápolási feladatok ellátásának költségei folyamatosan növekednek (több gyógyászati és higiénés eszköz fogy). Az ápoló-gondozó személyzet fizikai és mentális leterheltsége továbbra is jelen van, mivel a demens idősek száma folyamatosan emelkedik. A dolgozók között nagy a fluktuáció. Változatlanul magas a várakozók száma, az I. sz. Idősek Otthona esetében egy kis csökkenés mutatkozik: 201 fő helyett 185 fő, a II. sz.-nál viszont a 152 fő helyett 223 fő várakozik. A felújítási munkálatokat a bevételi többletekből, kisebb mértékben költségvetési támogatásból végezték. Az elmúlt két évben a II. sz. Idősek Otthonában 6 lakás került felújításra. Az I. sz. Idősek Otthonában egy fürdőszoba akadálymentesítése történt meg. A Török Ignác utcai Idősek Otthonában az új lift kiépítése 2021 őszén megvalósult, mely nagyban megkönnyíti az ellátottak és a dolgozók mindennapjait.

A VKTT Egyesített Szociális Intézmény nagyszabású informatikai fejlesztésen ment keresztül. Továbbá az intézeti autókba interneten keresztül üzemeltethető nyomkövető és távfelügyeleti rendszer került beépítésre. Az I-II. sz. Idősek Otthonában kamerarendszer került kiépítésre, részben adományból. A dolgozók számára az elmúlt két évben nem volt olyan pályázat, amelyből szupervíziót vagy egyéb rekreációs programot tudtak volna biztosítani. Megbízható, szakmai tudással és végzettséggel rendelkező munkatársak továbbra is hiányoznak, elsősorban a bérezés miatt.

Az Európa Kulturális Fővárosa program keretén belül az *Esthajnal a Veszprémi Időskorúakért Alapítvány* sikeresen pályázott, és a 350 ezer forintos támogatásból kulturális programokat, kirándulásokat tudtak szervezni az intézmény-

nyel kapcsolatban álló idősök számára. A Béres Alapítvány továbbra is rendszeresen küld Béres-cseppet a bentlakók számára. Az intézményi honlapon (<http://www.vpeszi.hu>) aktualizálták a régebbi adatokat, információkat.

A városban két civil fenntartású intézmény működik, amelyekkel ellátási szerződést kötött Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata. Az egyik az Életöröm Idősothton Szociális Ellátó Közhasznú Nonprofit Kft., amely 148 férőhellyel áll rendelkezésre (2023-ban a térítési díj 6875 Ft/nap). A fokozott ápolási részlegen 36 főt tudnak ellátni, de a demenciában szenvedők száma nő, ezért egyre szűkösebb a részleg. A koronavírus-járvány hatása a lakók mentális állapotán továbbra is érzékelhető. A bentlakók zárkózottabbá váltak. A szakdolgozói utánpótlás érdekében az idősothton is részt vesz a duális szakképzésben szociális gondozó és ápoló szakmában. Az aktív korú szakdolgozói állomány a környező intézmények között vándorol évek óta.

A másik intézmény a TÁMASZ Idősök Otthona Veszprém Szociálisellátó Nonprofit Kft., amely 65 férőhelyet biztosít (5670 Ft/nap, illetve 8665 Ft/nap a térítési díj, az elhelyezés körülményeitől és az ápolási szükséglettől függően). A rezsiköltségek jelentősen növekedtek, amelyeket az állam nem kompenzált a nem egyházi civil szervezeteknél. A pandémia hatása az elmúlt két évben érezhető volt. Először a beköltözési jelentkezéseknél volt egy kis megtorpanás, és a védőeszköz-költségek voltak magasabbak a korábbi évekéhez képest. Jelenleg a rezsiköltségek drasztikus emelkedése és a magas infláció miatt nagy a kereslet a szabad férőhelyekre. A magas infláció és az alacsony szociális ágazati bérek miatt rendkívül nagy a dolgozói fluktuáció. Két-három évenként szinte teljesen kicserélődik a dolgozói állomány. A szakképzés nem képes lépést tartani az igényekkel. A Máltai Szeretetszolgálat Befogadás Házának köszönhetően a hajléktalan időskorúak számára kiterjedt szolgáltatás áll rendelkezésre. Jövőbeni feladatok, javaslatok között szerepel, hogy továbbra is fontos az idősök otthonaiban a férőhelyek és a gondozónők létszámának bővítése, illetve az intézmények munkatársai számára a szupervízió biztosítása.

7.) Civil szféra: Az elmúlt két évben eggyel csökkent a nyugdíjasklubok száma (42 klub), továbbá 2022-ben a taglétszám 1880 fő volt, ami 200 fővel kevesebb az elmúlt évekhez képest. Nehézsége a kluboknak, hogy tovább nőtt a nyugdíjasklubok tagjainak átlagéletkora, a fiatal nyugdíjasok továbbra sem keresik a klubokat. A klubokat összefogja, koordinálja és érdekeiket képviseli a Veszprémi Nyugdíjasok Érdekvédelmi, Érdekképviselői Egyesülete (továbbiakban Egyesület), amely együttműködik a Polgármesteri Hivatallal, az Időügyi Tanáccsal, a Szociális Kerekasztallal, az Agóra Kulturális Központtal, a Családsegítő Szolgálattal, az iskolákkal, kulturális intézményekkel és a városi, megyei rendőrséggel. A klubok közül 18 klub az Életet az Éveknek Veszprém Megyei Egyesületnek is tagja.

A pandémiával kapcsolatos korlátozások miatt 2022 első negyedévéig az előző évhez hasonlóan szintén elmaradtak a klubok rendezvényei, azonban 2022-ben az Önkormányzattól a klubok a programjaik szervezéséhez 2,5 millió forintos támogatást kaptak. Az Egyesület megalakulásának 30. évfordulóját 2022 szeptemberében ünnepelte. Lassan újraindultak a fent említett együttműködések közül a programok, így például a Veszprémi Családsegítő és Gyermekjóléti Integrált Intézmény segítségével szervezett csapatverseny. Ismét volt Nyugdíjas Bál, amely immár a huszonötödik volt. A Nyugdíjasklubok karácsonyát két év 'távünnepség' után élőben ünnepelhették az idősek. A Városi Civil Alap 2021. nevű pályázat támogatásával is több program valósult meg. Aktívan vesznek részt az Egyesület tagjai a Veszprém-Balaton 2023 – Európa Kulturális Fővárosa programjaiban. Továbbra is működik az Egyesület azon szolgáltatása, amelynek keretében különböző technikai eszközöket lehet kölcsönözni, például laptop, projektor, hangosító berendezés, vágógép, fóliázógép.

Az *Idősügyi Konceptió* felülvizsgálata 2022 szeptemberében készült el a Veszprémi Érseki Főiskola Szociális Tanulmányok Tanszék által, mely munkában az Egyesület és a klubok vezetői is tevékenyen, eredményesen vettek részt. Az Egyesület elkezdte az *Idősügyi Konceptió* felülvizsgálata kapcsán megfogalmazott javaslatok megvalósítását. Kidolgozás alatt van a nyugdíjasokat segítő személyek és tevékenységeik nyilvántartása, elérhetőségeik biztosítása a klubok részére (Nagyi Szolgálat). Kiadásra kerül egy *Senior Kisokos* kiadvány, ahol összegyűjtve megtalálhatók az időseket érintő helyi információk. Továbbá szerkesztés alatt van egy *Íránytű a nyugdíjasklubokhoz* című kiadvány a frissen nyugdíjba vonult személyek részére a veszprémi nyugdíjasklubok tevékenységeiről, elérhetőségeiről. A pandémia alatt kialakult elektronikus kapcsolattartási és tájékoztatási formát megtartották a klubtagok, de a legfontosabbnak a közvetlen emberi kapcsolatok fenntartását és elmélyítését tartja az Egyesület. Jövőbeni feladat és javaslat az Idősügyi Konceptió felülvizsgálati anyagában leírt javaslatok megvalósítása.

10. Pszichiátriai betegek számára nyújtott ellátások

1.) Nappali ellátás: A pszichiátriai betegek nappali ellátására az Önkormányzat a Horgony Pszichiátriai Betegekért Közhasznú Alapítvánnyal kötött ellátási szerződést. Ennek keretében működik a Pszichiátriai Betegek Nappali Klubja. Az engedélyezett férőhelyszám 42 fő, de finanszírozást továbbra is csak 30 főre kapnak. Az ellátási terület Veszprémen kívül Szentgál, Herend és Hajmáskér. Az ellátottak több mint 90%-a veszprémi lakos. A nappali klub komplex rehabilitációt nyújt a pszichiátriai betegek részére. Az elmúlt két évben is jellemző volt, hogy nemcsak a munkarehabilitáció terén sikeresek a munkába állítások, hanem a nyílt munkaerőpiacra is helyeznek el ellátottakat a segítők.

Az Alapítvány fontosnak tartja a lakosság érzékenyítését, a prevenciót, az *Antistigma program* megszervezését, de ez a későbbiekben csak akkor tud működni, ha sikerül plusz anyagi forrást előteremteni. Az Alapítvány munkatársai pozitív változást tapasztaltak a munkáltatók, a szolgáltatók, a lakosság körében a pszichiátriai betegek megítélése tekintetében. Elfogadóbb, befogadóbb a közösség, amiben jelentős szerepe lehet az Antistigma programnak is. A rezsiköltségek nagymértékű emelkedése az utóbbi években szinte ellehetetlenítette a klub működését. Ezen a nehéz helyzeten segített túllendülni az Önkormányzat, amikor 2023-ban rezszi-hozzájárulás címén jelentős összeggel támogatta az Alapítvány működését. Azonban továbbra is növekszik azon személyek száma, akiket kapacitás hiányában nem tudnak ellátni. Az Alapítvány több alkalommal is igényelt férőhelybővítést, de sikertelenül. Jövőbeni feladatok, javaslatok körében megfogalmazódott, hogy fontos lenne továbbra is az Önkormányzat részéről anyagi támogatás biztosítása, tekintettel a forráshiányra és az ellátásra szorulóknak számának növekedésére, illetve az Antistigma program további népszerűsítése.

2.) Községi ellátások: Pszichiátriai betegek részére közösségi alapellátást – amely nem kötelező feladat – 2011-től a Horgony Pszichiátriai Betegekért Közhatalmú Alapítvány biztosít. A közösségi pszichiátriai gondozás változatlanul három kistérségben történik (Veszprém, Balatonalmádi, Várpalota). A közösségi ellátás célja a pszichiátriai betegek lakókörnyezetükben történő gondozása, gyógyulásuk és rehabilitációjuk elősegítése. A finanszírozott létszám 2023 elején, hasonlóan az elmúlt évekhez, 77 fő. A közösségi ellátás alulfinanszírozott. A felülvizsgálatok során folyamatosan felhívtuk a figyelmet arra, hogy a jövőben egyre több ellátott lakhatása kerül veszélybe. Az Alapítvány saját erőből a lakhatás kérdését megoldani nem tudja. A támogatott lakhatás biztosításával a probléma részben kezelhetővé válna. Az Alapítvány vállalná a támogatott lakhatás működtetését, ha ehhez az Önkormányzat megfelelő ingatlant biztosítana. A Pszichiátriai Betegek Átmeneti Otthonának működtetése nem kötelező feladat, de nagy szükség lenne rá. A jövőbeni feladatok és javaslatok között szerepel a támogatott lakhatás biztosítása, a szociális bérlekások további kiutalása pszichiátriai betegek részére, a pszichiátriai betegek átmeneti otthonának működtetése, az Antistigma program további népszerűsítése, szakmai felvilágosító programok folyamatos szervezése, információátadás, érzékenyítés különböző szociális szolgáltatóknál, illetve megváltozott munkaképességű személyeket foglalkoztató cégeknél, továbbá középiskolákban és a tantestületekben.

11. Szenvedélybetegek számára nyújtott ellátások

1.) Nappali ellátás: A szenvedélybetegek nappali ellátását Veszprémben ellátási szerződéssel továbbra is az Alkohol-Drogsegély Ambulancia biztosít.

ja az általa fenntartott Szenvedélybetegek Nappali Ellátó Intézményében. Az intézmény 20 fő szenvedélybeteg számára nyújt lehetőséget napközbeni tartózkodásra, a szabadidő hasznos eltöltésére, a társas kapcsolatok ápolására és a különböző szakmai programokon történő részvételre. A Nappali Ellátóban 2021-ben 34 fő, 2022-ben 35 fő szenvedélybeteget láttak el.

Az EFOP 1.8.7-16-2017-00001 számú Szeretlenül határok nélkül elnevezésű pályázat keretén belül színvonalas programokon vehettek részt az érdeklődők a *Motivációs hét* nevű programsorozat keretében 2021 júniusában és augusztusában egy-egy héti. Az előző évek jól bevált gyakorlatát követve 2021-ben is nyílt napokat tartottak az intézmény dolgozói leendő klienseknek, vagy más intézményekben dolgozó szociális szakembereknek, főiskolai hallgatóknak azzal a céllal, hogy betekintést nyerjenek a nappali intézmény mindennapi életébe. A fenntartónak köszönhetően – az elmúlt évekhez hasonlóan – az ellátottak kedvezményes térítési díj ellenében ebédelhetnek.

A Szenvedélybetegek Nappali Intézménye Veszprém megyében 2022-től konzorciumi partnerként vesz részt hároméves időtartamban a szakmafejlesztési és szakmatámogatási hálózat tevékenységében. A gesztorszervezet a Magyar Máltai Szeretetszolgálat Egyesület. Sajnos 2021-ben a Covid-19-járvány jelentősen akadályozta a tervezett programok lebonyolítását. Jövőbeni feladat és javaslat a kedvezményes étkeztetés további biztosítása.

2.) Közösségi ellátások: Közösségi alapellátások körében szenvedélybetegek részére alapellátást továbbra is a Magyar Vöröskereszt Veszprém Megyei Szervezete biztosít. Az előző évekhez hasonlóan 44 fő ellátása finanszírozható, ténylegesen azonban éves viszonylatban 50-60 fő között mozog az ellátottak száma, akiknek egy része hajléktalan, többen egyedül élnek. Tervezik pályázat benyújtását – amint arra lehetőség nyílik – befogadott feladatmutató emelésére. Törekednek arra, hogy minden segítségkérőt ellássanak. A Vöröskereszt alapvetően széles körű ellátást biztosít a rászorulóknak.

Alacsonyküszöbű ellátások körében Veszprémben 2010-től a Magyar Vöröskereszt Veszprém Megyei Szervezete biztosítja a szenvedélybetegek részére nyújtott alacsony küszöbű ellátást, amely anonim, önkéntes és ingyenes, ellátási területük a Veszprémi járás. Jelenleg a segítséget kérők mindegyike veszprémi lakos. A Vöröskereszt munkatársai 2021-ben 87 főt, 2022-ben 89 főt támogattak. Jövőbeni feladatok, javaslatok között szerepel a meglévő szolgáltatás színvonalának megtartása, a pályázati lehetőségek maximális kihasználása, a közösségi helyiség infrastruktúrájának további fejlesztése.

12. Fogyatékkal élők számára nyújtott ellátások

1.) Támogató szolgáltatások: Az Önkormányzattal kötött ellátási szerződéssel továbbra is a Magyar Máltai Szeretetszolgálat Veszprémi Támogató Szolgálat látja el ezt a feladatkört. A Magyar Máltai Szeretetszolgálat Veszprémi

Támogató Szolgálatának feladatmutatója 3791 egység, de finanszírozás nélkül még további ezer fő ellátását biztosítja a szolgálat. Ezenkívül még további két szolgálat működik városunkban: a Magyar Vöröskereszt Veszprém Megyei Szervezete Fogyatékkal Élők Támogató Szolgálat, valamint a MOVE BÉTA Emberiesség Integrált Támogató Szolgálat. A jövőbeni feladatok, javaslatok között kiemelt helyen szerepel, hogy továbbra is fontos volna a jogszabályi keretek változtatásával tágítani a gondozhatók körét, mert az otthon igénybe vehető szolgáltatások beszűkülésével a rászorulóknak kénytelenek a kevésbé személyre szabott és költségesebb bentlakásos szociális gondoskodást választani.

2.) Értelmi fogyatékosok nappali ellátása: A Göllész Viktor Fogyatékos Személyek Nappali Intézménye működteti a fogyatékkal élő felnőttek személyes gondoskodást nyújtó nappali ellátását és emellett munkalehetőséget is biztosít számukra. Az ellátási férőhelyeket tekintve az intézmény ugyan képes ellátni a jelentkezők felügyeletét és foglalkoztatását, de nem teszi lehetővé a szolgáltatások igény szerinti bővítését és a fejlesztés színvonalának emelését kellő méretű helyiségek híján. Foglalkoztatás terén a létszámadatok nem változtak a 2021-es felülvizsgálathoz képest. Jövőbeni feladatok, javaslatok számbavételénél elsődleges lenne a jelentkező kulturális igények kielégítéséhez és azok megfelelő környezetben történő biztosításához egy nagy méretű, technikailag felszerelt helyiség (például a karácsonyi, farsangi táncos rendezvényekhez, vagy a táncscsoport és a drámacsoport foglalkozásaihoz). Szintén fontos lenne a nappali ellátás mellett egy azonnali elhelyezést biztosító ellátás (például krízisotthon), arra az esetre, ha a fiatalok családi háttérében váratlan változás állna be.

3.) Fogyatékos személyek gondozóháza: Az állami fenntartásban működő fogyatékos személyek bentlakásos ellátása jelenleg is tíz férőhellyel működik. Az intézmény működtetése nem önkormányzati feladat, de a településen élő, fogyatékkal élő fiatal vagy korosodó felnőttek végleges elhelyezését biztosító ellátás működtetése nincs megoldva városunkban. A tíz férőhely teljes kihasználtsággal működik, és jelenleg még kielégíti a város szükségleteit, de a szülők idősödésével lenne igény új férőhelyek kialakítására. A férőhelyek bővítését az esetleges családi krízishelyzetekre való felkészülés is indokolja (például szülő hirtelen megbetegedése). A szülők tartanak attól a helyzettől, hogy időskorukban nem képesek ellátni a gyermeküket, és a tartós elhelyezésben keresnének megoldást, de nem szeretnék, ha gyermekük elkerülne távol az otthonától, ahol koruk és egészségi állapotuk miatt nem tudnák rendszeresen, személyesen tartani a kapcsolatot szeretteikkel.

4.) Támogatott lakhatás: A támogatott lakhatást az Önkormányzat mint nem kötelező ellátási formát a Veszprém Megyei ÉFOÉSZ Közhasznú Egyesülete Tapolca intézményével ellátási szerződést kötve jelenleg 6 fő részére biztosítja. A jövőbeni feladatok, javaslatok között szerepel a férőhelyek további bővítése, igény esetén.

13. Hajléktalanok számára nyújtott ellátások

1.) Utcai szociális munka: Az utcai szociális munkához kapcsolódó feladatokat továbbra is a Máltai Szeretetszolgálat Befogadás Házának két utcai szolgálata látja el. Az Élelmiszerbankkal való szoros kapcsolat jelenleg is fennáll, így a hajléktalanok napi szinten élelmiszer-adományban részesülnek. A *Transzit Foglalkoztatási Program* segítségével lehetőség nyílt elsősorban utcán élő hajléktalan emberek foglalkoztatására. A hajléktalanok adományokkal történő támogatása gyakran célzott módon a foglalkoztatáshoz kötődően preferált az adományozók részéről. A lakhatási program működik. Az átmeneti szálló korábbi lakói számára ez kiléptető megoldást nyújt, ezáltal bővül az átmeneti szállás férőhelyeinek száma, így az utcáról többen férnek hozzá ehhez a szolgáltatáshoz. Jövőbeni feladat, egyben célkitűzés a meglévő programok fenntartása.

2.) Nappali ellátás: A Nappali Melegedő működtetése továbbra is biztosított Veszprémben, reggel 8 órától 18 óráig tart nyitva, csomagmegőrző szolgáltatással. Délután 18 órától reggel 8 óráig az éjjeli menedékhely fogadja a rászoruló hajléktalanokat, tehát a napnak nincs olyan szakasza, amikor fedél nélkül maradnak a hajléktalanok. A Hajléktalan Országos Közfoglalkoztatás Mintaprogramban 14 fő dolgozik négy munkakörben, 6 fő hosszabb időtartamú közfoglalkoztatásban vesz részt. Az EKF program keretén belül az Önkormányzat felújította a MÁV tulajdonában lévő épület második szintjét, ahová a Nappali Centrum költözött. Az épület átadására 2023 júliusában került sor.

3.) Népkonyha: A népkonyha legalább napi egyszeri, egy tál meleg ételt biztosít. Az intézmény továbbra is pályázatok segítségével teszi lehetővé, hogy a kötelező ellátáson kívül élelemhez, gyümölcshöz, vitaminhoz jussanak a rászorulók.

4.) Ápolást, gondozást nyújtó intézmény: Ez nem kötelező típusú szolgáltatás. A 27 férőhelyből 10 határozatlan idejű, 7 férőhely utcán élő hajléktalan emberek számára van fenntartva, 10 férőhely az Egészségügyi Centrum részét képezi. Megvalósult az akadálymentesített fürdő kialakítása, állagóvás, felújítások, továbbá egy átépítést követően jelentősen megnövekedett a közösségi tér. Itt a jövőbeni feladat, javaslat a férőhelyek, elsősorban női férőhelyek bővítése.

5.) Egészségügyi Centrum: Az Egészségügyi Centrum 10 hajléktalan személy számára tud a betegség, lábadozás ideje alatt ellátást nyújtani. Ezenkívül 24 órás háziorvosi ügyeletet, hétközben reggel 8 órától délután 16 óráig háziorvosi szolgáltatást, heti 3 alkalommal 'mozgóorvosi ellátást' működtet. A 24 órás Egészségügyi Centrum és Hajléktalanok Otthona részleges felújítása 2022-ben megtörtént. A munkálatok keretében a lakószobák, közösségi terek, vizesblokkok egyaránt megújultak, komfortosabbá váltak.

6.) Rehabilitációs Célú Átmeneti Szállás: A rehabilitációs célú átmeneti szállás magas kihasználtsággal működik. A korábbi évekhez hasonlóan ezen a terephelyen is sikerült előre csomagolt készételt biztosítani az ellátottak részére.

7.) Éjjeli menedékhely: Ezt a szolgáltatást szintén a Magyar Máltai Szeretetszolgálat Befogadás Háza működteti városunkban. Az éjjeli menedékhely és az átmeneti szállás lakóinak heti öt órában van lehetőségük pszichológus segítségét igénybe venni. Az Energiaügyi Minisztérium, EU Fejlesztések Végrehajtásáért Felelős Helyettes Államtitkárság által támogatott programok keretében az Éjjeli Menedékhely felújítása, korszerűsítése 2022-ben megtörtént.

8.) Átmeneti szállás: Az Átmeneti Szállás 2022-ben szintén felújításra került pályázati forrásból. Az RSZTOP-2 nevű pályázat 2022-ig itt is biztosított napi egyszeri fóliás készételt a hajléktalan személyek számára, korábbiakhoz képest bővülő választékkal. Akadálymentesítés keretében lift épült.

14. Közfoglalkoztatás

Veszprémben továbbra is egységes rendszeren belül történik a közfoglalkoztatás, amelynek a működtetője az állami foglalkoztatási szerv hatáskörében eljáró kormányhivatal és a járási hivatal. Az intézmények önmaguk igénylik és szervezik meg a közfoglalkoztatást. Az Önkormányzat csak a Polgármesteri Hivatalnál történő foglalkoztatást szervezi. A megyei jogú városoknál 2020. március 2. és 2021. február 28. közötti foglalkoztatási időszakban nem engedélyezték az adminisztratív munkakörben történő közfoglalkoztatást, így nem volt lehetőség a foglalkoztatásra. Azonban a 2021. március 2-től 2022. február 28-ig tartó foglalkoztatási időszakban újra lehetőséget kapott az Önkormányzat adminisztratív munkakörben történő foglalkoztatásra. Jelenleg 1 fő munkavállaló dolgozik közfoglalkoztatásban. Jövőbeni feladat, javaslat, hogy az Önkormányzat a munkahelyteremtő beruházásokat továbbra is támogassa.

15. Összefoglalás

Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata *Szociális Szolgáltatástervezési Konceptiójának* 2023-as felülvizsgálata eredményeképpen elmondhatjuk, hogy Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata a szociális szolgáltatásokat illetően a pénzületi és természetbeni ellátások területén, a többször módosított 1993. évi III. törvény és az 1997. XXXI. törvényben történt változásokat maradéktalanul teljesítette. Az Önkormányzat a települési támogatás keretén belül próbálja megtartani a már jól bevált támogatási formákat, illetve a vizsgált időszakban egyes támogatások jogosultsági körét tovább bővítette (2021. június 1-jétől a beiskolázási, temetési támogatás, 2022. július 1-jétől a rendkívüli települési támogatás, a lakásfenntartási támogatás és a gyógyszerátogatás jogosultsági jövedelemhatára emelkedett). A rendkívüli települési támogatás körén belül a

krízis támogatási forma 2023-ra kivezetésre került. Továbbra sem került bevezetésre a méltányossági ápolási díj. A rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény jogosultsági jövedelemhatára 2023. január 1-jétől emelkedett. A korábban népszerű Bursa Hungarica ösztöndíj-támogatás visszaállítása is szükséges lenne, mivel tapasztalataink szerint a rászoruló diákok számára kevesebb rendszeres támogatást biztosító pályázati lehetőség nyílik a felsőoktatási intézményekben.

A felülvizsgálat időszakában a Hóvirág és a Vackor Bölcsőde kivételével minden bölcsődét felújítottak, 2021-ben megtörtént az Aprófalvi Bölcsőde energetikai felújítása, 2022-ben befejeződött a Módszertani Bölcsőde felújítása, energetikai megújítása, bölcsődei eszközbeszerzések zajlottak le pályázatok segítségével. Azonban továbbra is feladat a Gyermek Átmeneti Otthonának létrehozása, valamint a Családok Átmenti Otthonának megfelelő elhelyezése.

Az idősellátás területén változatlanul magas szintű a szolgáltatás, a működés a jogszabályoknak megfelel. A VKTT ESZI-nél a demens nappali ellátásra megnövekedett az igény, ezért szükséges lenne a megfelelő keretek kialakításával növelni a férőhelyek számát. A speciális demensotthon létrehozása, illetve az alacsony jövedelműek számára is elérhető bentlakásos otthonok férőhelyeinek növelése azonban továbbra is cél. A tartós bentlakást biztosító intézményi férőhelyek hiányában még indokoltabb a házi segítségnyújtás szolgáltatás fejlesztése. Az elmúlt két évben az utóbbi területen kisebb kapacitásnövelés történt, de annak mértéke még mindig nem elegendő sem az önkormányzati, sem a civil szervezeteknél. Továbbra is gond a megfelelő szakképzett munkaerő foglalkoztatása és megtartása.

A kutatás megállapította azt is, hogy a fogyatékkal élők ellátása továbbra is magas színvonalon és széleskörűen történik a városban, ugyanakkor az állami kompetenciába tartozó végleges otthont nyújtó ellátás hiánya már több felülvizsgálaton is átívelő probléma. A fiatalok nappali ellátásának bővítése azért is időszerű feladat, mert a köznevelésből kikerült fiatal értelmi fogyatékos személyek számára nyújtott szolgáltatások, fejlesztések biztosítása a most még fiatalok készségeinek és képességeinek hosszú távú fenntartását eredményezné. Az ÉFOÉSZ továbbra is működteti a támogatott lakhatást.

Veszprémben 2022-ben 202 bérlakás volt, ebből 175 Veszprém MJV önkormányzati tulajdona, további 22 lakás tekintetében Veszprém MJV Önkormányzata bérlőkijelölési joggal rendelkezik, 5 lakás pedig a Magyar Máltai Szeretetszolgálat tulajdona. A jelenlegi bérlakásállomány továbbra sem elégíti ki a város szociálisbérlakás-szükségeit. A veszprémi, Veszprém környéki albérlétek mellett változatlanul magas a kereslet az önkormányzati bérlakások iránt. A bérlakások komfortfokozata változó, többségük összkomfortos vagy komfortos, de léteznek még félkomfortos, komfort nélküliek is. A VESZOL Veszprémi Községi Lakásügynökség Nonprofit Kft. gondot fordít a lakások karbantartására, javítására, állagmegóvására. Ezen túl a helyi szociálpolitika

részeként kezelve intézményüket, a lakásgazdálkodás elvi szintjeinek javítása is megtörténik. Szociális diagnózis áll rendelkezésre 202 lakás tekintetében, mely alapja az újonnan megalkotott lakásgazdálkodási koncepciónak. A bérleti díjak 2023-tól változtak, a díjhátralékok kezelése professzionális szociális munka keretében történik, szem előtt tartva a kilakoltatás megelőzését. Az intézmény kivette részét az ukrán menekültekkel való segítő munkából.

A Magyar Máltai Szeretetszolgálat Befogadás Háza az Önkormányzattal kötött ellátási szerződés alapján gondoskodik a hajléktalanok széleskörű és szakszerű ellátásáról, melyet kiváló szakmai módszertani protokollokkal végeznek. A korábbi évek folytatásaként, továbbá az EKF-hez kötődően az elmúlt két évben is nagyobb infrastrukturális és szolgáltatásfejlesztés történt, melyeket pályázati forrásokból és a Veszprém MJV Önkormányzata támogatásával finanszíroztak.

Nem megoldott a szenvedélybetegek és a pszichiátriai betegek átmeneti gondozása, amely állami feladat. Mindkét területen az ellátásra várók száma sürgetővé teszi a szakellátások mielőbbi biztosítását. A közösségi ellátás a pszichés zavarral küszködők esetében az egyik leghatékonyabb ellátási forma, ezért is fontos a Horgony Pszichiátriai Betegekért Kiemelten Közhasznú Alapítvány tevékenységét továbbra is támogatni. Szükség lenne a támogatott lakhatás kialakítására, valamint a szociális bérlekások számának növelésére. A támogatott lakhatás megvalósításához az Önkormányzat segítsége elengedhetetlen.

Az Alkohol-Drogsegély Ambulancia továbbra is nagy hangsúlyt helyez a drogprevencióra. Nem önkormányzati feladat, de a jövőben is fontos lenne a szenvedélybeteg nők bentlakásos rehabilitációjának biztosítása és a szenvedélybetegek átmeneti otthonának működtetése.

Városunkban működik Kábítószerügyi Egyeztető Fórum (KEF 2001). A KEF feladata közé tartozik, hogy összehangolja a drogprobléma visszaszorításban szerepet játszó intézmények munkáját. A KEF elsődleges feladatának tekintette a *Kábítószerügyi Stratégia* megújítását. Örömteli esemény, hogy elkészült Veszprém harmadik *Kábítószerügyi Stratégiája* (2022–2025). A vizsgált időszakban a stratégiában előírányzott, forrásigénnyel bíró feladatok azonban anyagiak hiányában nem tudtak megvalósulni.

A Szociálpolitikai Kerekasztal a törvénynek megfelelően működik a városban. Feladata a szociális alapszolgáltatások és szakellátások, valamint gyermekjóléti és gyermekvédelmi szakellátások fejlesztése, hatékonyságának javítása és a szolgáltatástervezési koncepcióban foglalt feladatok megvalósításának figyelemmel kísérése.

Összességében véve városunkban megoldott az előírt ellátások és szolgáltatások biztosítása. Az Önkormányzat számára kötelezően előírt feladatok közül még teljesítésre vár a gyermekek átmeneti otthonának működtetése. Az állami ellátási kötelezettségek közül nem megoldott a fogyatékosok tartós bentlakásos elhelyezése, a szenvedélybetegek, illetve a pszichiátriai bete-

gek átmeneti otthonának működtetése. A felülvizsgálat tapasztalatai alapján megállapítható, hogy a város szociális intézményei a koronavírus-járványt követően az újabb nehézségek – mint az ukrán menekültek helyzetének megoldása vagy az energiaválság – ellenére is jó színvonalon látták el feladataikat.

Irodalomjegyzék

1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról. Forrás: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99300003.tv> (Letöltés ideje: 2023. augusztus 21.)
1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról (Gyvt.). Forrás: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99700031.tv> (Letöltés ideje: 2023. augusztus 21.)

Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata dokumentumai

- Veszprém 2030 Városfejlesztési Stratégia.
- Veszprém Megyei Jogú Város Ellátási-igénybevételi mutatók, 2021, 2022.
- Veszprém Megyei Jogú Város Fenntartható Városfejlesztési Stratégiája, 2021–2027.
- Veszprém Megyei Jogú Város Helyi Esélyegyenlőségi Programjának átfogó felülvizsgálata, 2023–2028.
- Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata Közgyűlése 23/2011. (V. 11.) önkormányzati rendelete a települési támogatás keretében nyújtott szociális ellátásokról. Forrás: https://veszprem.hu/wp-content/uploads/2024/04/2123kr_egyseges_20240501-tol.pdf (Letöltés ideje: 2023. augusztus 22.)
- Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzatának Gazdasági programja, 2020–2025.
- Veszprém Megyei Jogú Város Szociális intézmények éves beszámolóí, 2021, 2022.
- Veszprém Megyei Jogú Város Szociális Szolgáltatástervezési Konceptiójának felülvizsgálati anyagai, 2007, 2009, 2011, 2013, 2015, 2017, 2019, 2021.
- Veszprém Megyei Jogú Város Szolgáltatástervezési Konceptió, 2005.
- Veszprém Város Időügyi Konceptiója és Hosszú Távú Stratégiája, 2012.
- Veszprém Város Időügyi Konceptiója és Hosszú Távú Stratégiájának felülvizsgálata, 2022. Forrás: <https://veszprem.hu/wp-content/uploads/2023/10/Veszprem-MJV-Idosugyi-Konceptioja-es-hosszutavu-strategiaja-2022.pdf> (Letöltés ideje: 2025. augusztus 27.)

LÁDONYI ZSUZSANNA

VILÁGOK KÖZÖTTI ÁTJÁRÁS

Az Otthonra találni a művészetben projektről másként – a részt vevő szakemberek reflexióival

1. Bevezetés

A Veszprém-Balaton 2023 Zrt. támogatásával 2023-ban megvalósult Európa Kulturális Fővárosa (EKF) programról, az *Otthonra találni a művészetben* projektről több publikáció is született már,¹ mégis érdemes egy újabb aspektusból is megközelíteni ezt a gazdag folyamatot. Mindez azért is igaz, mert ami a tervek szintjén 2020-ban elindult, három évvel később EKF-támogatással megvalósult, az 2024-ben a Magyar Máltai Szeretetszolgálat segítségével részben tovább élt, sőt 2025-ben is folytatódott még Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata jóvoltából. Ha így nézzük, egy igazi sikertörténet az *Otthonra találni a művészetben* projekt, ami EKF-örökségként folytatja utóéletét. A program gazdagságának számtalan dimenzióját érdemes megvizsgálni, reflektálni, levonni a következtetéseket magunk és mások javára. A mostani tanulmányomban a folyamatban részt vevő szakemberek oldaláról vizsgálom meg interjúk alapján az *Otthonra találni a művészetben* projektet, hogy milyen intézményi kontextusba ágyazódott be, milyen újdonsággal bírt.

A projekt innovatív személetét jól tükrözi, hogy a szociális és a kulturális szektor találkozik általa, ami lehetőséget teremt a társadalmi integráció erősítésére egy többszörösen hátrányos helyzetű csoport értékeinek bemutatásával. A művészet eszközeit használva a szociális szolgáltatások új dimenzióba kerülhetnek, és olyan fejlesztéseket lehet megvalósítani egyéni és/vagy csoportos szinten, mint például a kooperációs készségek vagy a reziliens működés erősítése.² Az otthon nélkül élő emberek számára, akik különösen

1 LÁDONYI Zsuzsanna: Visszaadott méltóság – művészetterápiával a hajléktalanokért. A VEB2023 Európa Kulturális Fővárosa által támogatott „Otthonra találni a művészetben” projekt tapasztalatai. Máltai *Tanulmányok*, 2024/1. 133–144., LÁDONYI Zsuzsanna – QUIRIN Ágnes: „Otthonra találni a művészetben”. Művészetterápia hajléktalan embereknek Veszprémben. In: PINTÉR Márta – GYÖRE Géza – KUBINGER-PILLMANN Judit (szerk.): *Mentálhigiéné az emberi kapcsolatokért: A mentálhigiénés szemlélet és módszerek alkalmazása a segítő szakmákban*. Pannon Egyetemi Kiadó, Veszprém, 2023. 90–111., LÁDONYI Zsuzsanna: Perifériáról a centrumba – az „Otthonra találni a művészetben” projekt által generált változás-dimenziók In: ÁDÁM Szilvia – GALAMBOS Katalin (szerk.): *Tiéd a tér. Kultúra és együttműködés: Socio Summit 2023 – konferenciakötet*. Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete, Kőszeg, 2023. 78–87.

2 Ádám Szilvia – Galambos Katalin: *Előszó* In: Ádám Szilvia – Galambos Katalin (szerk.): *Tiéd a tér. Kultúra és együttműködés: Socio Summit 2023 – konferenciakötet*. Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete, Kőszeg, 2023. 6.

kiszolgáltatottak és reményvesztettek, a remény új útjait tudja megnyitni a művészetterápia. A művészet közvetítő ereje képes a dialógust elindítani, mely által megszülethet a megértés, valamint a félelmek, félreértések leküzdése különböző társadalmi csoportok között. A művészet által generált párbeszédre mindannyiunknak szüksége van, nemcsak a szociális szolgáltatásokat igénybe vevőknek, a szakembereknek, hanem az egész társadalomnak. Az így létrejövő kapcsolatok az erőforrások felszínre hozásához is lehetőséget adnak, s terápiás hatással bírnak, hiszen a gyógyulást segíthetik elő.³ Különösen igaz az otthon nélkül élő emberekre, hogy kapcsolatban sérülünk, és aztán kapcsolatban tudunk gyógyulni, s ehhez a művészetterápia eszköze igazi segítség lehet.

A tanulmány célja annak bemutatása, hogy az „Otthonra találni a művészetben” projekt miként valósult meg a gyakorlatban, és hogyan értelmezik annak hatásait a résztvevő szakemberek. Írásomban nem csupán a program leírására törekszem, hanem arra is, hogy feltárjam a szakemberek reflexióin keresztül a projekt szakmai jelentőségét, tanulságait és továbbgondolható aspektusait.

A tanulmány első részében rövid elméleti keretet adok a művészetterápia megközelítéséhez, ezt követően bemutatom a projekt megvalósulását, az intézményi kereteket, majd a részt vevő szakemberek szempontjai mentén elemzem a tapasztalatokat. Közben egy rövid fejezet erejéig felvillantom a máltai szellemiség, a szociális munka és a művészetterápia kapcsolódási pontjait. Végül kitekintésként és összegzésként a művészetterápia helyének és szerepének erősítése mellett foglalkok állást.

2. Mi a művészetterápia?

A művészetterápia olyan integratív gyógyító módszer, amely a művészi alkotófolyamatot használja az egyén belső élményeinek feltárására, kifejezésére és feldolgozására. A British Association of Art Therapists definíciója szerint a művészetterápia *„olyan pszichoterápia, amelyben a művészeti médiumok az elsődleges kifejezési és kommunikációs eszközt jelentik, és nem szükséges előzetes művészi tapasztalat a résztvevők részéről”* – a hangsúly a terápiás kapcsolaton és a kreatív folyamaton van, nem pedig az alkotás esztétikai értékén vagy a technikai kivitelezésen.⁴ A művészetterápia alapvetően eltér a verbális terápiás módszerektől, mivel elsődlegesen nem a beszédre épül, hanem lehetőséget teremt a

3 Seres-Pittlik Tímea – Bódy Éva – Galambos Katalin – Juhász Péter – Ádám Szilvia: Megmutatni, megérteni, kapcsolódni kultúrával a szociális szolgáltatások rezilienciájáért. In: Ádám Szilvia – Galambos Katalin (szerk.): *Tiéd a tér. Kultúra és együttműködés: Socio Summit 2023 – konferenciakötet. Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete, Kőszeg, 2023.* 18–27.

4 What is Art Therapy? British Association of Art Therapists. <https://www.baat.org/About-Art-Therapy> (Letöltés ideje: 2025. december 29.)

tudattalan, preverbális vagy nehezen verbalizálható tartalmak megjelenítésére szimbolikus formában. A művészetterápia többféle művészeti ágon keresztül gyógyíthat, így ennek megfelelően többféle fajtája létezik, mint például zeneterápia vagy táncterápia. A képzőművészeti megközelítésű módszer a vizuális alkotás során létrejövő képek, formák és színek olyan belső élményrétegekhez biztosítanak hozzáférést, amelyek gyakran a tudatos narratíván kívül helyezkednek el. A kép mint köztes objektum egyszerre hordozza a kliens belső világát és válik a terápiás kapcsolat részévé, így segíti az érzelmi távolítás és az integráció folyamatát.⁵ A képzőművészeti művészetterápia a rajzolás, festés, kollázs, plasztikai formálás eszközeit alkalmazza a pszichés tartalmak megjelenítésére. Ezek a módszerek lehetővé teszik az alkotó számára, hogy aktív, cselekvő módon kapcsolódjon saját belső folyamataihoz, miközben az anyaggal való munka testi-érzéki tapasztalata is fontos szerepet kap a terápiás hatás kialakulásában.⁶

A hazai művészetterápiás gyakorlat egyik meghatározó irányzata Antalfai Márta nevéhez fűződik. Az általa kidolgozott *Katarzisz Komplex Művészetterápiás Módszer* a jungi analitikus pszichológia elméleti keretére épül, és integrálja a vizuális alkotást, a relaxációt és a csoportdinamikai folyamatokat. A módszer központi eleme a katarzisz élménye, amely az alkotás és a tudatos reflexió összekapcsolódásán keresztül támogatja a személyiség mélyebb rétegeinek feldolgozását és az önismereti fejlődést.⁷

A művészetterápia tehát nem alternatív „kiegészítő” módszer, hanem önálló elméleti és módszertani kerettel rendelkező pszichoszociális beavatkozás, amely különösen alkalmas olyan komplex élethelyzetek kezelésére, ahol a személyes identitás, az emberi méltóság és a társas kapcsolódás sérülése egyszerre van jelen. E sajátosságai teszik különösen relevánssá az otthon nélkül élő emberekkel végzett segítő munkában, ahol a biztonságos önkifejezés, a belső erőforrások aktiválása és a közösségi kapcsolódás újraépítése kulcsfontosságú cél.

3. Miről szól az Otthonra találni a művészetben projekt?

3.1. Definiálási kísérlet

Erre a kérdésre korábban adott válaszomat idézem: egy komplex „művészet-alapú vizuális segítő és társadalmi integrációt előmozdító beavatkozásnak tekinthetjük”⁸ az Otthonra találni a művészetben projektet. Az elsődleges célcsoport az

5 JOY SCHAEVEREN: *The revealing image. Analytical art psychotherapy in theory and practice*. Routledge. 1991. 45.

6 JUDITH ARON RUBIN: *Approaches to Art Therapy*. Psychology Press, 2001. 123–124.

7 ANTALFAI MÁRTA: Gyógyítás és személyiségfejlesztés vizuális művészet-pszichoterápiával. A módszer ismertetése. *Psychiatria Hungarica*, 2007/4. 276–299.

8 LÁDONYI: Perifériáról a centrumba – az „Otthonra találni a művészetben” projekt által generált változás-dimenziók. 81.

otthon nélkül élő emberek, de a projekt nem áll meg az ő segítségüknél. Lehetőséget teremt arra, hogy a hajléktalan emberek kilépjenek a saját zárt világukból, a társadalom periferiájából, és a művészet segítségével átlépjenek egy másik világba, figyelmet kapjanak, s a többségi társadalom számára megmutathassák értékeiket. A projekt által megvalósuló találkozási lehetőségek, a világok közötti átjárás nemcsak egyirányú, hanem egy kölcsönös tanulási, szemléletformálási lehetőséget jelent, a többségi társadalom viszonyulása is változik, alakul a közvetlen kapcsolódások által. Mindezzel a társadalmi integrációt erősítjük, a szervezesebben egymáshoz kapcsolódó helyi közösségek létrejöttét segítjük.

De hogy is valósul meg a világok közötti átjárás? Ahogy említettem már; a művészet által, mert a projekt munkatársaival együtt hisszük, hogy a művészet mindenkié, és minden ember értékes. Székely szavai szerint a művészet olyan örömforrás, amely *„rávezet olyan ismeretlen dolgokra, érzések megismerésére, amelyek nem kézzel foghatóak vagy szóban megfogalmazhatóak. Terápiás hatása is lehet [...] állásfoglalásra készítet, önreflexiót vált ki, és érzelmeket.”*⁹ *„A művészet önismereti út, amely fejlődéshez vezet. Segít kérdezni, megismerni, értelmezni, feldolgozni az egyénben rejlő kérdéseket.”*¹⁰

A művészet által pedig sokféle csatornán keresztül lehetséges megmutatni a hajléktalan emberek értékeit, miközben a művészet eszköz is arra, hogy ez felszínre kerülhessen, és a negatív énképpel élő, kudarcokkal, nehézségekkel terhelt ember is rácsodálkozhasson önmagára, társára.

3.2. Konkrét megvalósulás

2023-ban három pillér által vált valósággá az üzenet, melyek a következők voltak:

1. pillér: 2023. január–május között tizenöt héten át művészetterápiás foglalkozások zajlottak a Magyar Máltai Szeretetszolgálat veszprémi Befogadás Háza intézményben, amelyen a hajléktalan ellátottak vettek részt (1–2. kép). A foglalkozások Quirin Ágnes komplex művészeti terapeuta, grafikusművész vezetésével valósultak meg, aki az Antalfai Márta által kialakított *Katarzisz Komplex Művészetterápiás Módszert*¹¹ használva dolgozott. A heti rendszerességgel megvalósuló alkalmakon a módszernek megfelelően a képzőművészeti alkotás állt a fókuszban, ugyanakkor az inspirációt, a befelé figyelést segítve más művészeti ágak is jelen voltak. A zene, a klasszikus zene inspirált, valamint az irodalom, ami pedig a felolvasott verseken keresztül vált a hangolódás eszközévé a folyamatban.

Szerettük volna a csoportot zárttá tenni, hogy a biztonságos, bensőséges, vé-

9 SZÉKELY Éva Hilda: Művészet-iránytű a személyiségfejlődésben. *Symbolon*, 2018/Special Number. Art and Education. 76.

10 Uo. 76.

11 ANTALFAI Márta: *Alkotás és kibontakozás. A Katarzisz Komplex Művészetterápia elmélete és gyakorlata.* Lélekben Otthon Közhasznú Alapítvány, Budapest, 2016.

dett légkör minél teljesebben valósuljon meg, amiben könnyebb az egyénnek feltárnia önmagát, de erre nem volt lehetőség. Hogy miért? A sokszor nagyon nehéz élethelyzetből, komoly kapcsolati veszteségekkel terhelt lakók, akik közül többen fizikai fájdalmakkal is küzdöttek, mozgásukban is korlátozottak sokszor, egyszerűen nem voltak abban a helyzetben, hogy el tudtak volna köteleződni. Életük bizonytalanságai fizikai és lelki síkon is azzal jártak, hogy a stabil, kiszámítható működésre, jelenlétre nem volt lehetőségük, mindez a krónikus otthontalanság jelenségével is leírható, ahogy ezt Kántor és Düll megfogalmazta.¹²

Ugyanakkor a helyszín is változott, mert az első néhány foglalkozás terme bár zárt térként működhetett, csak nehezen tudták többen is megközelíteni. Volt, akit a lépcsőkön kézben hoztak fel, illetve a kerekesszékes lakóknak nem volt lehetőségük feljutni a lifttel nem rendelkező épület első emeletére. A korszerűtlen, régi épületet pedig, amelyben a lépcsőn keresztül megközelíthető terem volt, tavasszal le is bontották, így mindenképpen szükségszerűvé vált a helyszínváltozás. Az új, akadálymentesen elérhető, földszinti terem nem volt zárható, illetve étkezőhelyiségként is funkcionált, azaz bár részben kedvezőbb hely volt, más szempontból viszont fokozott rugalmasságot igényelt.

A bizonytalan, kiszámíthatatlan helyzetekhez való alkalmazkodás alapvetően fontos volt a folyamatban a munkatársunk részéről is, amelyhez rugalmas, nyugodt, biztonságot sugárzó stabil személyisége elengedhetetlen volt. Az intézményi helyzet, a speciális célcsoport mind-mind annyi váratlan helyzetet rejtett magában, amire nem lehetett előre felkészülni, viszont nyitott lélekkel, türelemmel át lehetett hidalni.

2. pillér: Az intézményhez kötött zárt világból való kilépést jelentette a következő lépés. A folyamat során született alkotások és az alkotási folyamatot bemutató fotók kiállítása. A művészetterápiás foglalkozásokon nem megszokott módon rendszeresen készültek fotók. Szokatlannak nevezhető, hiszen egy befelé figyelő, intim folyamat bemutatását célozták meg a fényképek. Ezeknek nem a dokumentáció volt a lényege, hanem az, hogy az alkotási folyamat bensőséges pillanatait is be tudjuk mutatni azok számára, akik megnézik a kiállításainkat. Ehhez a fotósnak, Ládonyi Ferencnek is szinte csoporttaggá kellett válnia, hogy jelenlétével ne okozzon feszültséget, és minden tag biztonságban érezhesse magát, miközben fényképezik. A célunk sikerült, olyan megrendítő pillanatok sikerült megörökítenie művészi színvonalon, melyek által a kiállításainkra látogatók átélhették az erős érzelmi hatást: beteg kézzel is lehet alkotni, teremteni, a traumatizált ember arca is tud mosolyogni, és őszinte, gyermeki csillogást lehet látni az amúgy megtört fényű szemekben.

12 Kántor Árpád – Düll Andrea: A hajléktalanság láthatatlan arca: A lelki otthon és a lelki otthontalanság. Magyar Pszichológiai Szemle, 2018/4. 643–667.

A kiállított festmények és agyagalkotások önmagukban is értéket képviselnek, több közöttük művészi értékű, ugyanakkor fontos kiemelni, hogy a művészetterápiás folyamatban születő alkotásoknál nem elvárás az esztétizálás. Egyszerűbben fogalmazva, nem kell szépnek lennie a képnek, mert nem az a cél, hanem hogy az alkotó belső tartalmait, érzéseit a vizualitás eszközén keresztül kifejezzék. Szokatlan volt a folyamat során az is, hogy végül a nagyközönség elé kerültek a képek. A művészetterápiás folyamatoknak ez a mozzanat szintén nem szokott a része lenni, mert nem azzal a céllal születnek az alkotások, hogy a belső, biztonságos körből kikerüljenek. Mégis, ebben az esetben olyan fontos üzenetet tudtak hordozni az alkotások esztétikai értéküktől függetlenül, amely által hidat tudtak képezni ember és ember között, a többségi társadalom tagjai és a periférián élők között.

A képek tömör, gyors üzenete szavak nélkül is értelmezhetővé tette a mondanókat, a hajléktalan emberek anélkül, hogy beszéltek volna, fejezték ki magukat az alkotásaikon keresztül. A hajléktalan alkotók emberi méltósága mintha a képeken keresztül rehabilitálódott volna.

Eredetileg három kiállítást terveztünk, de több valósult meg 2023-ban, illetve 2025-ben. Az elsőre 2023. áprilisban került sor, amit a Veszprémi Petőfi Színház fogadott be a többnapos *Lélektől lélekig a Színház Gyógyító Ereje Fesztiválja* keretében. (Lásd 3. kép.) Amegnyitóra a fesztivál nyitónapján került sor, amikor a színpadon Kellerné Egresi Zsuzsanna, a színház kreatív igazgatóhelyettese, az *Otthonra találni a művészetben* projekt fővédnöke beszélgetett két hajléktalan alkotóval és a művészetterapeutánkkal, Quirin Ágnessel. Közel száz ember hallgatta, ahogy a korábban tíz évig egy erdőben élő, majd a hajléktalanszállóra bekerült csoporttag mesélt az életéről, a küzdelmeiről és örömeiről. Katartikus pillanat volt ezt megélni mindannyiunknak. Ahogy ez az alkotó később mesélte, olyan volt számára, mintha az egyik világból egy másik világba került volna, ahol még sosem járt. A világok közötti átjárást jelentette: a város szélén elhelyezkedő intézmény speciális világából átlépett egy másik világba, ahol figyelnek rá, ahol fókuszba kerül, ahol kíváncsiak rá a 'normál' emberek, akik a teljesítményalapú társadalomban talpon tudtak maradni. Az életéről mesélhetett érdeklődő embernek, akik utána odamentek hozzá, és gratuláltak neki. Meghatározó élmény volt ez az este mindannyiunk számára.

A következő kiállítás május elején a Szilágyi László Utcagalériában valósult meg, amely Veszprém belvárosának a legforgalmasabb közlekedési csomópontja alatti aluljáróban lett kialakítva. Itt nagy méretben nyolc darab művészi értékű fotó került kiállításra az alkotási folyamat egy-egy meghatározó pillanatáról. Ezt követően nyílt meg a Művészetek Háza, Veszprém várban található Magtár kiállítóterében a záró kiállítás május második felében (4–7. kép). Itt nyomon lehetett követni a képeken keresztül, hogy a művészetterá-

piás folyamat belső változásai milyen lenyomatot hagytak a papíron. Volt, akinek a képei egymás mellett voltak kiállítva, és meg lehetett figyelni, hogy a sötét tónusú, barna színű, lomb nélküli fákat ábrázoló képtől hogy jutott el a nap szimbólumának megjelenéséig úgy, hogy mindent betöltött a derű és a fény a képen (5. kép).

A világok közötti átjárás itt is megvalósult, hiszen volt olyan alkotó, aki még nem volt kiállításmegnyitón, illetve nem a sajátján. Itt pedig az ő tiszteletükre eljött az önkormányzat képviselője, Kovács Áron, valamint Antalfai Márta, a *Katarzisz Komplex Művészetterápiás Módszer* megalkotója, illetve egy színész verset mondott, egy fuvolaművész és egy zongorista játszott neki.

A legutóbbi kiállítás 2025 őszén nyílt meg a Laczkó Dezső Múzeumban,¹³ ami attól vált különlegessé, hogy nemcsak a képek és agyagalkotások kerültek bemutatásra, hanem az alkotókhoz kapcsolódó jellegzetes tárgyak is, mint például egy pad, amit ki lehetett próbálni, milyen ráfeküdni, vagy egy sátor, amit az alkotók még a téli hidegben is használtak. Továbbá olyan alkotások is megtekinthetők voltak ezen a kiállításon, amelyek korábban nem voltak bemutatva, több fejlődési folyamatot is végig lehetett követni, s egy helyen voltak láthatóak a 2023-as és a 2024-es években született festmények.

3. pillér: A projekt ezen fázisában a jövő generációja és a lakosság került a fókuszba. Múzeumpedagógiai foglalkozásokat szerveztünk és valósítottunk meg általános iskola felső tagozatos gyerekeknek és középiskolásoknak. A célunk az volt, hogy a megjelölt korosztályok számára közelebb tudjuk hozni a hajléktalan emberek világát, csökkenteni az előítéletet, mintát adni a társadalmi szolidaritásra, erősíteni, segíteni azt. A foglalkozások a kiállításokhoz kapcsolódtak. Az általános iskolásoknak 2023-ban a Magtár udvarában beszélgetést szerveztünk, ahova az egyik alkotó is eljött, s a gyerekek nyelven mesélt az életéről, magáról. Ez az esemény szintén óriási élmény volt a hajléktalanszálló lakójának, mert ismét átlépett az egyik világból egy másik világba. A gyerekekkel aztán beszélgettünk, hogy mit gondolnak, milyen gondolatok fogalmazódtak meg bennük a kiállítás és az alkotó személyes beszámolója alapján. Nincs máshol lehetőségük személyesen találkozni, meghallgatni egy otthon nélkül élő embert, ezért különlegesen értékes találkozásnak tekinthetjük ezt, mely segített az előítéleteket lebontani. Addig a másik csoport maga is leült festeni, inspirációként a kiállítás szolgált. Az így elkészült alkotásokat bekeretezve átadtuk a Befogadás Háza lakóinak a gyerekek ajándékeként.

2025-ben, a Laczkó Dezső Múzeumban megvalósult kiállításhoz kapcsolódóan is sor került több múzeumpedagógiai foglalkozásra, ezúttal nemcsak általános és középiskolás diákoknak, hanem egy nyugdíjasklub tagjai is eljöttek

13 2025. október 16-án. A kiállítás 2026. január 31-ig volt látogatható a Laczkó Dezső Múzeum TIOP termében.

alkotni, beszélgetni. Mindegyik korcsoport számára nagy élményt jelentett a találkozás, különösen a gyerekek számára, akiknek ismét volt lehetőségük az egyik alkotóval személyesen megismerkedniük. A Laczkó Dezső Múzeum munkatársai (Tóth István és Huszti László) a beszélgetés előtt lehetőséget teremtettek a résztvevők számára, hogy az otthon témájához kapcsolódóan alkothassanak, így születtek izgalmas plakátok és festmények.

Továbbá Veszprémben lakossági fórumokat szerveztünk, ahol a projekt bemutatását követően lehetett beszélgetni, érzéseket, gondolatokat, tapasztalatokat megosztani a hajléktalansággal, a hajléktalan emberekkel kapcsolatosan. A projekt pedig az országhatáron túlra is eljutott, mivel Nagyváradon és Kolozsváron is volt lehetőségük a jövő szociális szakembereinek megismerni az *Otthonra találni a művészetben* projektet az általam tartott, képekkel illusztrált előadásaimon. Az előadásokat minden esetben beszélgetések követték, így is inspirálva a résztvevőket, hogy akár saját innovatív ötleteik megvalósításáért bátran küzdjenek. Az elmúlt évek eseményeit napjainkig többféle online felületen, a www.otam.hu weboldalon és a közösségi médiában az *Otthonra találni a művészetben* Facebook oldalán is lehet(ett) követni és vizsgálgatni.

4. A befogadó intézmény

A projekt felépítésének bemutatását követően szeretném fókuszba állítani azt az intézményt, amelyben megvalósult a folyamat. Ez az aspektus egyelőre egyik korábbi tanulmányban sem került kibontásra, ugyanakkor fontos látni azt is, hogy milyen intézményi keretbe ágyazódva valósult meg az *Otthonra találni a művészetben* című projekt.

4.1. Az intézmény történeti háttere

A Magyar Máltai Szeretetszolgálat veszprémi Befogadás Háza egy komplex intézmény, amelynek fő feladata az otthon nélkül élőknek többretű támogatást nyújtani. A rendszerváltás követően, 1991-ben jött létre a jelenlegi intézmény elődje. Veszprém Megyei Jogú Város ekkor nyitotta meg azt a Gondozási Központot, amely által elindult a veszprémi hajléktalan ellátás legújabb kori története.¹⁴

Az eredeti intézmény, a Gondozási Központ több célcsoportnak nyújtott egyszerre szociális szolgáltatást: idősgondozás, szociális étkeztetés, fogyatékkal élő személyek nappali ellátása és a hajléktalanok támogatása valósult meg. A hajléktalanellátásnak a kezdeti években többször is költöznie kellett, mire 1995-ben a Jutasi út 24–26-ba költözött, közel a vasútállomáshoz. Ettől az

14 Halász Péter: A veszprémi hajléktalanellátás bemutatása, ezen belül az Utcai Szolgálat munkájának teljes körű bemutatása. Szakdolgozat. Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola, 2006. 5–6.

évtől kezdve többféle új szolgáltatás már működött vagy elindult. Az épület átalakítását követően alkalmassá vált családok befogadására, illetve az átmeneti szálló nőket tudott már fogadni, valamint éjjeli menedékhellyel bővült, és a megváltozott munkaképességű ügyfelek számára is elindult a foglalkoztatási program. 1997-től egy időben épült ki a nappali melegedő szolgáltatás és az utcai szociális munka. Az új intézményi funkciók új kollégák felvételét is szükségessé tette, így bővült a szakmai csapat.¹⁵

Nagy áttörést az jelentett, amikor 1999-ben önálló intézményi keretek közé került a hajléktalanellátás Szociális Gondozási Központ néven. Így levált az idősellátás és a fogyatékkal élő személyek nappali ellátása. 2001-től külön intézményi keretek közé került és fizikailag is elköltözött egy másik intézménybe, a Családok Átmeneti Otthonába. Ez az intézmény jelenleg a Veszprémi Családsegítő és Gyermekjóléti Integrált Intézményhez tartozik már, vagyis levált a hajléktalanellátásról. Az idők során a fejlődés tovább folytatódott: 2003-ban elindult az Időskorú Hajléktalanok Otthona, s 2006-ra a különböző szolgáltatásokat igénybe vevők száma összesítve elérte a félezer főt.¹⁶

2009-ben vette át a várostól az intézményt a Magyar Máltai Szeretetszolgálat.¹⁷

4.2. Az intézmény jelenlegi felépítése

A Magyar Máltai Szeretetszolgálat Egyesület által működtetett veszprémi Befogadás Háza integrált intézményként működik, személyes gondoskodást nyújtó szociális alapszolgáltatásokat (Utcai Szociális Munka, Népkonyha és Nappali Melegedő – alacsony küszöbű ellátásként is), valamint szakosított ellátási formákat (Éjjeli Menedékhely, Átmeneti Szállás, Hajléktalanok Otthona és Rehabilitációs Célú Átmeneti Szállás) és egészségügyi ellátást (24 órás Egészségügyi Centrum) is nyújt. A cél minden szolgáltatási szint és forma vonatkozásában az, hogy a szociális, mentálhigiénés és egészségügyi ellátás által segítse, támogassa a szolgáltatást igénybe vevőket, képességeiket fejlessze, a többségi társadalom által elvárt és számára elfogadható életformára felkészítse. A Befogadás Háza három telephellyel rendelkezik, ahol a veszprémi hajléktalanellátás megvalósul, melyek közül kettő a vasútállomás mellett található, a harmadik a Házgyári út 1.-ben, amit régen „*pokoli torony*” neveztek.¹⁸

Az egyes intézményi egységeken belül folyó munkák közül a szakosított ellátási formák rövid bemutatása következik, melyek a Jutasi úton, a vasútál-

¹⁵ Uo. 5–6.

¹⁶ Uo. 5–6.

¹⁷ LENDVAI-FRIKKEL Attila: Emberközpontú bérlakáskezelés: A Jelenlét megvalósítása Veszprém-ben. *Máltai Tanulmányok*, 2024/1. 120–132.

¹⁸ Uo.

lomás melletti épületben valósulnak meg, hiszen ide kapcsolódott az *Otthonra találni a művészetben* projekt.

Az *Éjjeli Menedékhely* az otthonnal nem rendelkező személyek számára nyújt védelmet, ha közvetlen életveszélyben vannak az utcai életvitel miatt: nyugodt, biztonságos éjjeli szállást tud biztosítani a tisztálkodási lehetőség mellett térítésmentesen 18.00 és 8.00 között.¹⁹ Az *Átmeneti Szállás* szolgáltatását maximum két évig lehet igénybe venni, hiszen itt életvitelszerű lakhatást biztosítanak a szolgáltatást igénybe vevők számára jövedelemtől függő térítési díj ellenében. A lakók itt személyre szabott segítséget kapnak ügyeik intézésében, személyes mentális és szociális támogatás mellett, csoportfoglalkozások segítségével támogatják az ügyfelek visszailleszkedését a társadalomba a honlapon található leírás szerint.²⁰ A Hajléktalanok Otthona szintén térítés ellenében vehető igénybe, amely menedéket jelent azok számára, akik életkoruk, egészségi állapotuk miatt igényelnek támogatást. Ez a szolgáltatási forma napi háromszori étkezést, tisztálkodási szereket és szükség esetén ruhát is biztosít, valamint a honlap információ szerint „ápolási és gyógyászati segédeszközöket, szakszerű gyógyszerelést, folyamatos egészségügyi, szociális és mentálhigiénés gondozást”.²¹

Az egészségügyi ellátást biztosító 24 órás Egészségügyi Centrum az intézményen belül biztosít háziorvosi ellátást a lakóknak, illetve házi betegellátásra is van lehetőség, ha valakit a kórházból már kiengednek, de még ápolásra szorul. Erre a helyzetre külön kialakított lábadozószobákkal rendelkezik az intézmény.

4.3. A máltai szellemiség, a szociális munka és a művészetterápia együtt a projektben

Jelen tanulmánynak nem célja, hogy a máltai szellemiséget részletsen elemezze és összevesse a szociális munka szemléletével, tovább folytatva a gondolatmenetet a művészetterápia, azon belül is a *Katarzisz Komplex Művészetterápiás Módszer* (KKMM) szemléletmódjával. Mégis szükségesnek tartom legalább egymás mellé helyezni e három szálát, ami az *Otthonra találni a művészetben* projektben egymáshoz kapcsolódott.

A Magyar Máltai Szeretetszolgálat munkáját, célját meghatározza a máltai lovagrend több mint kilencszáz éves jelmondata: „*Tuitio fidei et obsequium pauperum.*”²² „*A hit védelme és a szegények szolgálata*”. E máltai jelszó egyszerre

19 Befogadás Háza – Veszprém. Magyar Máltai Szeretetszolgálat. <https://www.maltai.hu/veszprembefogadas> (Letöltés ideje: 2025. november 4.)

20 Uo.

21 Uo.

22 A rend küldetése. Magyar Máltai Lovagok Szövetsége. <https://www.mmlsz.hu/tartalom/show/138> (Letöltés ideje: 2025. november 4.)

fejezi ki a spiritualitás és a társadalmi felelősségvállalás egységét, amely a Magyar Máltai Szeretetszolgálat tevékenységének alapját képezi. E szellemiség a személy méltóságának feltétlen tiszteletére és a közösségi szolidaritásra épül, ami szoros összhangban áll a szociális munka 2014-es globális definíciójával, amely szerint „A szociális munka olyan gyakorlat alapú szakma és tudományág, amely elősegíti a társadalmi változást és fejlődést, a társadalmi összetartozást, valamint az emberek hatalommal való felruházását és felszabadítását.” Középpontjában „a társadalmi igazságosság, az emberi jogok, a közös felelősségvállalás áll”. Kiemelem még a definícióból, hogy a szociális munka „embereket és rendszereket aktivizál, hogy választ adjon az élet kihívásaira és előmozdítsa a jóllétet”.²³

A művészetterápiás megközelítés, különösen az Antalfai Márta által kidolgozott *Katarzisz Komplex Művészetterápiás Módszer* ehhez a szemlélethez kapcsolódva az ember testi-lelki egységét és önkifejező potenciálját helyezi előtérbe. A KKMM célja a személyiség integrációjának elősegítése a szimbolikus önkifejezés, a belső erőforrások aktiválása és a transzcendens élmény megtapasztalása által.²⁴

A három megközelítés közös metszéspontja az emberi méltóság helyreállítására és a belső erőforrások mozgósítására irányuló törekvés: míg a máltai karizma a szolgálat és hit egységében, a szociális munka a társadalmi igazságosság értékrendjében, addig a művészetterápia az alkotás élményén keresztül támogatja az egyén és közösség belső gyógyulását. Az *Otthonra találni a művészetben* projekt e három szellemiség találkozási pontjaként olyan integrált térként értelmezhető, ahol a művészet a segítő kapcsolat eszközévé vált, s ezáltal a befogadás és a hiteles emberi jelenlét gyakorlatává.

Számtalan példával²⁵ támasztottuk már alá ennek a szemléletnek megfelelően a tapasztalatainkat, de itt most fontos kiemelni, hogy a projektünk a máltai szemléletbe ágyazódva valósult meg úgy, hogy a projekt megálmodója, menedzsere alapidentitása szerint szociális munkás. Az *Otthonra találni a művészetben* projektet a Magyar Máltai Szeretetszolgálat veszprémi Befogadás Háza honlapja a felújított épület megáldásáról szóló hír utolsó mondatában említi meg.²⁶

23 A teljes definíció magyarul Fehér Boróka fordításában: A szociális munka globális definíciója. *Esély*, 2014/6. 96. Az eredetit lásd: Global Definition of Social Work. <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/> (Letöltés ideje: 2025. november 4.)

24 ANTALFAI Márta: *A Katarzisz Komplex Művészetterápiás Módszer. A nő lét analógiás szimbolikája a természet és művészet tükrében*. Flaccus Kiadó, Budapest, 2007.

25 LÁDONYI: Visszaadott méltóság – művészetterápiával a hajléktalanokért., LÁDONYI – QUIRIN: „Otthonra találni a művészetben”: Művészetterápia hajléktalan embereknek Veszprémben., LÁDONYI: Perifériáról a centrumba – az „Otthonra találni a művészetben” projekt által generált változásdimenziók.

26 Kozma Imre atya megáldotta a felújított veszprémi nappali centrumot. Magyar Máltai Szeretetszolgálat. <https://www.maltai.hu/cikk/hir/4743> (Letöltés ideje: 2025. november 4.)

5. Az interjúk tükrében

A kvalitatív kutatás középpontjába a projektben érintett szakemberek, vezető munkatársak reflexiói kerültek, akikkel szoros munkakapcsolatban valósultak meg az előkészítési munkálatok, valamint az 1. és 2. pillér feladatai. Az interjúk célja annak feltárása volt, hogy a program miként illeszkedett az intézményi valóságba, milyen kihívásokkal és lehetőségekkel járt a megvalósítás, valamint hogyan érzékelték a művészetterápiás folyamat hatásait mind a lakók, mind a szakemberek életében. Az interjúk a 2023-as folyamatra fókuszáltnak készültek ugyanazon év augusztusában a Magyar Máltai Szeretetszolgálat veszprémi Befogadás Házában. Az adatgyűjtés személyes jelenléttel valósult meg az intézmény kollégáival hangfelvétel készítésével félig strukturált interjúk keretében. A beszélgetések kvalitatív elemzésének eredményeként több, egymással szorosan összefüggő tematikus egység rajzolódott ki, amelyek az intézményi keretekhez, a bevonódás kérdéseihez, a szakmai együttműködéshez, valamint a személyes és közösségi változásokhoz kapcsolódtak.

5.1. A bevonódás dilemmái és az intézményi keretek korlátai

Az egyik legmarkánsabb tapasztalat a projekt kezdeti szakaszához kapcsolódott: a célcsoport megszólítása és bevonása jelentős nehézségekbe ütközött. A szakemberek beszámolóí szerint az alacsony küszöbű ellátásban részesülő, nappali melegedőt használó kliensek elérése különösen problematikus volt, míg a zártabb, stabilabb intézményi környezetből (átmeneti szállás, otthon) sikerült résztvevőket bevonni.

Az egyik interjúalany így fogalmazott: *„Ott, ahol leginkább szükség lenne segítségre, őket nem sikerült megszólítani [...] az alacsony küszöbű szolgáltatásoknál nem tudott gyökeret verni a program.”*²⁷

A tapasztalat rámutatott arra, hogy a leginkább rászorulóknak eléréséhez speciális motivációs és kapcsolati stratégiák szükségesek. Ugyanakkor a projekt sikerének kulcsa a biztonságos, zárt tér és a személyes jelenlét folyamatossága volt: *„A kihívásos helyzetekhez való alkalmazkodáshoz a művészetterapeuta rugalmassága kellett, mert nem tudott klasszikus csoportként működni [...] A zárt helyszín jobb volt, ott megerősödött a csoport. S onnan könnyebb volt már átlépni a második helyszínre, ami egy nyitottabb tér volt, viszont kerekesszékekkel azt meg lehetett könnyen közelíteni.”*²⁸

A fenti tapasztalatok egyértelműen jelzik, hogy a művészetterápiás módszer csak akkor tud hatékonyan beépülni az ellátórendszerbe, ha az intézményi környezet és a szakmai csapat rugalmasan képes reagálni a célcsoport

²⁷ „A” interjúalany.

²⁸ „A” interjúalany.

változó szükségleteire. Épp ezért az alacsony küszöbű szolgáltatásokat igénybe vevők megszólítására külön módszertan kialakítása szükséges, mert épp az intézmény szolgáltatásait igénybe vevők közül ők a legsérülékenyebbek, és talán nekik is lenne a legnagyobb szükségük a művészetterápia nyújtotta speciális segítségre. Ennek kidolgozása egy izgalmas jövőbeni feladat lehet, melyhez mindenképpen plusz erőforrásokat szükséges rendelni.

5.2. A szakmai együttműködés és bevonódás tanulságai

Az interjúk tanúsága szerint a projekt során az egyik legnagyobb kihívás az intézményi munkatársak bevonása volt. Bár a vezetői szintű támogatás egyértelműen jelen volt, a mindennapi szociális munka terheltsége, a váratlan krízishelyzetek kezelése és a kiegészre hajlamosító tényezők korlátozták a mélyebb szakmai együttműködés lehetőségeit: *„Ahogy a lakók a periferián élnek, úgy a munkatársak is a periferián vannak. Nagyon nehéz és megterhelő ez a munka.”*²⁹

A beszámolók alapján a belső kommunikáció és a közös reflexiók alkalmai (például esetmegbeszélések, szupervíziók) segíthették volna a program hatásainak elmélyítését és az eredmények beépülését az intézmény szakmai kultúrájába: *„Több esetmegbeszélőn való részvétellel, többször jelen lett volna a művészetterapeuta, akkor élőbbé tudott volna válni a kapcsolat.”*³⁰ Sajnos erre nem volt külön anyagi bázis a projektben, ugyanakkor fontos szempont lehet a jövőben minden 'kívülről' érkező szakmai projekt számára, hogy a munkatársakkal való szorosabb együttműködés egyik lehetséges formája lehet a közös esetmegbeszéléseken való részvétel, a szakmai team egyéb közös megbeszélésein való részvétel.

A megállapítások összességében arra utalnak, hogy a művészetterápiás folyamat nem csupán a kliensekre, hanem a segítő szakemberek mentálhigiénéjére is hatással lehetett volna, amennyiben a projekt szervezeti szinten is jobban tudott volna integrálódni. Az információáramlás csatornáit jobban kellett volna ehhez ismerni a projekt munkatársainak, és az egyes foglalkozások előtt, után jobban kellett volna ezeket használni, hogy a közös szakmai munka keretei jobban kimunkálódjanak.

5.3. A változás és a kinyílás élménye

Az egyik vezető visszaemlékezései érzékletesen mutatják be a résztvevők belső változásait és a csoportdinamika fejlődését. A foglalkozások során fokozatosan oldódtak a konfliktusok, erősödött az empátia és a kölcsönös megértés, a résztvevők pedig képesek lettek saját történeteiket összekapcsolni mások tapasztalataival. *„Emlékszem, az egyik lakónknak milyen nehéz, konfliktusos kap-*

²⁹ „C” interjúalany.

³⁰ „B” interjúalany.

csolata volt a másikkal [...] de a végén nyitottá tudott válni. Elkezdtek érzékelni, hogy a másik is ugyanúgy küzd a problémákkal, mint ő.”³¹

A záró kiállítás és a színházi bemutató különösen erős érzelmi hatást gyakorolt mind a résztvevőkre, mind a szakemberekre. A nyilvános szereplés a társadalmi láthatatlanságból való szimbolikus kilépésként értelmezhető: *„Amikor a színházban [az első kiállításmegnyitón] voltak, akkor vált kerek egésszé. Én végigsírtam az egészet, hogy el merik mondani annyi ember előtt, hogy ők hajléktalan emberek, de mégis boldogok tudnak lenni.”³²*

A „világok közötti átjárás”, amely a projekt koncepcionális középpontjában állt, a résztvevők élményeiben megélt tapasztalattá vált: *„Átléptem a másik világba”³³* – fogalmazta meg az egyik alkotó, szimbolikusan is összefoglalva a program lényegét.

5.4. Szakmai és személyes megerősödés

A projekt nemcsak a részt vevő hajléktalan személyekre, hanem a szakemberekre is pozitív, megerősítő hatást gyakorolt. A művészetterápiás folyamatban való részvétel, valamint a közösségi események lehetőséget teremtettek a segítők számára a személyes töltekezésre és a szakmai identitás újraértelmezésére: *„A saját mentális egészségemért tettem, hogy elmentem a színházba. Mert ebben a munkában nincs sok sikerélmény, de ott lehetett töltekezni.”³⁴*

A projekt így a kiégés megelőzésének alternatív formájaként is értelmezhető: a közös élmények és sikerek megerősítették a szakmai hitet és a segítő hivatás értelmét: *„Nekem ez akkora hitet adott, hogy meg lehet csinálni. És mi vagyunk a történet vége – ha mi nem segítünk, akkor ki?”³⁵*

5.5. A közösségi kohézió erősödése

A szakemberek visszajelzései alapján a projekt egyik legmaradandóbb hatása a közösségi kapcsolatok és az intézményi klíma pozitív változása volt. Az alkotófolyamat, a közös kiállítások és az élményszerű események hozzájárultak ahhoz, hogy erősödjön az egymás iránti figyelem és bizalom. *„Egyfajta kohézió lett ez, az udvaron is jobban beszélgetnek azok, akik részt vettek a foglalkozásokon.”³⁶* E tapasztalat jól tükrözi, hogy a művészet nemcsak önkifejezési eszköz, hanem a közösségi kapcsolódás és a társas gyógyulás előmozdítója is lehet.

31 „B” interjúalany.

32 „B” interjúalany.

33 „D” interjúalany.

34 „B” interjúalany.

35 „B” interjúalany.

36 „A” interjúalany.

5.6. Következtetések

Az interjúk elemzése alapján megállapíthatjuk, hogy az *Otthonra találni a művészetben* projekt többszintű változást indított el: személyes, közösségi és intézményi szinten egyaránt. A művészetterápiás folyamat segítette a résztvevőket abban, hogy újraértelmezzék saját történetüket, növelte az intézményi közösség kohézióját, és erősítette a szakemberek szakmai hitelességét és ön-reflexióját. Ugyanakkor az EKF projektnek megfelelő elvárás alapján nemcsak a hajléktalan emberek láthatósága nőtt a többségi társadalom tagjai számára a sokrétű médiamegjelenés és az önálló közösségi oldal létrehozása által, hanem magáé az intézményé is. Azóta a Veszprémi Befogadás Háza is létrehozta a saját közösségi oldalát, látva, hogy így is van lehetőség megszólítani embereket és hírt adni fontos munkájukról.

A „világok közötti átjárás” metaforája így nemcsak a projekt koncepcionális keretét, hanem a változás konkrét, megélt tapasztalatát is jelképezi: az utat, amely az izolációból a kapcsolódás, a kirekesztettségből a közösség, a hallgatásból pedig a megszólalás felé vezet.

6. Összefoglalás, kitekintés

Visszagondolva az elmúlt öt év gazdag tapasztalataira fontos összegezni, hogy van létjogosultsága annak, hogy a művészet, az alkotás mint gyógyító erő teret kapjon a leghátrányosabb emberek életében, a segítő folyamatban. Van létjogosultsága, és a jövőbeni kreatív szociálpolitika egyik alaptétele is lehet, hogy a különböző szektorok, mint a szociális és a kulturális, együttműködve segítség új útjait alakítsák ki. A Magyar Máltai Szeretetszolgálat és a Veszprém Művészetek Háza, valamint a Veszprémi Petőfi Színház együttműködése tovább élhet, illetve a sorba bekapcsolódott már a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum is. Tervben volt még egy dokumentumfilm elindítása a folyamatról, amire sajnos anyagi okok miatt nem került sor, de keressük a további lehetőségeket, hogy a projekt tapasztalatait el tudjuk juttatni az érdeklődő közönséghez, erősítve ezzel is a társadalmi szolidaritást.

A tanulmány az *Otthonra találni a művészetben* projekt bemutatásán keresztül arra vállalkozott, hogy feltárja a képzőművészeti művészetterápia lehetőségeit az otthon nélkül élő emberekkel végzett pszichoszociális segítségnyújtás kontextusában. A projekt tapasztalatai megerősítik, hogy a művészetterápia olyan nonverbális önkifejezési és feldolgozási lehetőséget kínál, amely különösen releváns azokban az élethelyzetekben, ahol a verbalitás korlátozott, sérült vagy túlzott érzelmi terheltséggel jár.

A vizuális alkotás mint terápiás médium lehetővé tette a résztvevők számára, hogy belső élményeiket, veszteségeiket és identitásuk töredezett elemeit szimbolikus formában jelenítsék meg, miközben az alkotás folyamata biztonságos keretet teremtett az érzelmi megközelítéshez és a reflexióhoz. A

Katarzisz Komplex Művészetterápiás Módszer alkalmazása különösen alkalmasnak bizonyult a belső tartalmak fokozatos integrációjának támogatására, mivel az alkotást, a relaxációt és a tudatos feldolgozást egységes terápiás folyamatként kezeli.

A projekt egyben rámutat arra is, hogy a művészetterápia nem csupán egyéni pszichés támogatást nyújt, hanem közösségformáló és identitáserősítő szereppel is bír. A közös alkotási tér hozzájárult a társas kapcsolódás újraépítéséhez, az önértékelés erősödéséhez és a marginalizált szerepekből való kilépés lehetőségéhez. Ebben az értelemben a program kulturális alapú szociális innovációként is értelmezhető, amely a kreatív önkifejezést a társadalmi reintegráció eszközeként alkalmazza.

A tanulmány további célja volt, hogy a befogadó intézmény és a befogadó munkatársak szempontjai is bemutatásra kerülhessenek, mindezek által teret kaphassanak azok a tanulságok, amelyek egy jövőbeni tervezést segíthetik. Legfontosabb üzenetként azt tudom kiemelni az interjúkból, hogy szükséges erősíteni a szakmai kapcsolatot a szociális munkások és a művészetterapeuta között az ügyfelek érdekében. Ennek kerete lehet például az, hogy a művészetterapeuta is részt vesz a közös esetmegbeszéléseken.

A tapasztalatok alapján megállapítható, hogy a módszer adaptálható más szociális és egészségügyi intézményekbe is, amennyiben biztosított a megfelelő szakmai kompetencia és az etikus, reflektív keretrendszer. A projekt eredményei hozzájárulhatnak a művészetterápia hazai alkalmazásának további szakmai diskurzusához, valamint alátámasztják annak létjogosultságát a komplex, többszörösen hátrányos helyzetű csoportokkal végzett segítő munkában. És különösen fontos lenne mindezek fényében, hogy a művészetterapeuta stabil helyet kaphasson a segítő szervezetek interprofesszionális teamjeiben.³⁷ Ehhez szükség lenne a szakemberek, döntéshozók szemléletformálására, valamint a finanszírozás oldaláról nézve művészetterapeuta státuszok kialakítására az egyes szociális intézményekben, hogy ne csak a bizonytalan, projekt alapú támogatás által kaphasson helyet értékes munkájuk. A világok közötti átjárás lehetőségét így hadd kapják meg minél többen, akik elszigetelten vagy reményvesztetten élnek társadalmunkban, csökkentve a távolságot, lebontva a falakat az egyes társadalmi csoportok között, erősítve ezzel is a szolidaritást, az integrációt.

37 BUDAI István: Az interprofesszionális együttműködés és a szociális munka. *Esély*, 2009/5. 83–114.

Irodalomjegyzék

A szociális munka globális definíciója. *Esély*, 2014/6. 96–100.

ÁDÁM Szilvia – GALAMBOS Katalin: Előszó In: ÁDÁM Szilvia – GALAMBOS Katalin (szerk.): *Tiéd a tér. Kultúra és együttműködés: Socio Summit 2023 – konferenciakötet*. Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete, Kőszeg, 2023. 6.

ANTALFAI Márta: *A Katarzisz Komplex Művészetterápiás Módszer. A női lét analógiás szimbolikája a természet és művészet tükrében*. Flaccus Kiadó, Budapest, 2007.

ANTALFAI Márta: Gyógyítás és személyiségfejlesztés vizuális művészet-pszichoterápiával. A módszer ismertetése. *Psychiatria Hungarica*, XXII. évf. 2007/4. 276–299.

ANTALFAI Márta: *Alkotás és kibontakozás. A Katarzisz Komplex Művészetterápia elmélete és gyakorlata*. Lélekben Otthon Közhasznú Alapítvány, Budapest, 2016.

BUDAI István: Az interprofesszionális együttműködés és a szociális munka. *Esély*, 2009/5. 83–114.

HALÁSZ Péter: *A veszprémi hajléktalan ellátás bemutatása, ezen belül az Utcai Szolgálat munkájának teljes körű bemutatása*. Szakdolgozat. Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola, 2006.

KÁNTOR Árpád – DÜLL Andrea: A hajléktalanság láthatatlan arca. A lelki otthon és a lelki otthontalanság. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 2018/4. 643–667.

LÁDONYI Zsuzsanna: Perifériáról a centrumba – az „Otthonra találni a művészetben” projekt által generált változás-dimenziók In: ÁDÁM Szilvia – GALAMBOS Katalin (szerk.): *Tiéd a tér. Kultúra és együttműködés: Socio Summit 2023 – konferenciakötet*. Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete, Kőszeg, 2023. 78–87.

LÁDONYI Zsuzsanna: Visszaadott méltóság – művészetterápiával a hajléktalanokért. A VEB2023 Európa Kulturális Fővárosa által támogatott „Otthonra találni a művészetben” projekt tapasztalatai. Máltai *Tanulmányok*, 2024/1. 133–144.

LÁDONYI Zsuzsanna – QUIRIN Ágnes: „Otthonra találni a művészetben”. Művészetterápia hajléktalan embereknek Veszprémben. In: PINTÉR Márta – GYÖRE Géza – KUBINGER-PILLMANN Judit (szerk.): *Mentálhigiéne az emberi kapcsolatokért. A mentálhigiéne szemlélet és módszerek alkalmazása a segítő szakmákban*. Pannon Egyetemi Kiadó, Veszprém, 2023. 90–111.

LENDVAI-FRIKKEL Attila: Emberközpontú bérlakáskezelés: A Jelenlét megvalósítása Veszprémben. *Máltai Tanulmányok*, 2024/1. 120–132.

RUBIN, Judith Aron: *Approaches to Art Therapy*. Psychology Press, 2001.

SCHAEVERIEN, Joy: *The revealing image: Analytical art psychotherapy in theory and practice*. Routledge, 1991.

SERES-PITTLIK Tímea – BÓDY Éva – GALAMBOS Katalin – JUHÁSZ Péter – ÁDÁM Szilvia: Megmutatni, megérteni, kapcsolódni kultúrával a szociális szolgáltatások rezilienciájáért. In: ÁDÁM Szilvia – GALAMBOS Katalin (szerk.): *Tiéd a tér. Kultúra és együttműködés: Socio Summit 2023 – konferenciakötet*. Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete, Kőszeg, 2023. 18–27.

SZÉKELY Éva Hilda: Művészet-iránytű a személyiségfejlődésben. *Symbolon*, 2018/Special Number. Art and Education. 73–78.

Online források

A rend küldetése. Magyar Máltai Lovagok Szövetsége. <https://www.mmlsz.hu/tartalom/show/138> (Letöltés ideje: 2025. november 4.)

Befogadás Háza – Veszprém. Magyar Máltai Szeretetszolgálat. <https://www.maltai.hu/veszprembefogadas> (Letöltés ideje: 2025. november 4.)

Global Definition of Social Work. <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/> (Letöltés ideje: 2025. november 4.)

What is Art Therapy? British Association of Art Therapists. <https://www.baat.org/About-Art-Therapy> (Letöltés ideje: 2025. december 29.)

Interjúk

„A” interjúalany

„B” interjúalany

„C” interjúalany

„D” interjúalany

Képmelléklet

1. kép

Csaba: Színek játéka, 2023. március 3.

Forrás: Ládonyi Ferenc felvétele.

A kép születését Szabó Lőrinc Ez vagy Te című verse ihlette

*„Folyamok futnak keletnek, nyugatnak és megnyugodnak;
melyik melyik volt, nem tudja a tenger.
Én is megteltem már az örök eggyel:
egy az anyag s minden más csak ruhája,
lelkünk öltözik, ez a könnyű pára,
érezd-e, Szvétakétu?”*

2. kép

Csaba alkotás közben, 2023. március 3.

Forrás: Ládonyi Ferenc felvétele.

3. kép

Kiállításmegnyitó a Veszprémi Petőfi Színházban. A képen jobbról balra látható: Attila, Irén – a két alkotó, Quirin Ágnes, Kellerné Egresi Zsuzsanna, Ládonyi Zsuzsanna, 2023. április 20.

Forrás: Ládonyi Ferenc felvétele.

4. kép

Kiállításmegnyitó – Művészetek Háza Veszprém, Dubniczay Palota – Magtár. Mária, az egyik alkotó áll a kiállított képei előtt, 2023. május 20.

Forrás: Ládonyi Ferenc felvétele.

5. kép

2023. május 20. Kiállításmegnyitó – Művészetek Háza Veszprém, Dubniczay Palota – Magtár. Attila, az egyik alkotó áll a kiállított képei előtt.

Forrás: Ládonyi Ferenc felvétele.

A kép különlegessége, hogy balról jobbra követve láthatóak a képei, mely által az alkotási folyamat során bekövetkező változásokat is megfigyelhetjük. Az első képe bal oldalt található, az egyik utolsó a jobb oldalon.

6. kép

*Kiállításnyitó – Művészetek Háza Veszprém, Dubniczay Palota – Magtár.
Annamari, az egyik alkotó áll a kiállított képei előtt, 2023. május 20.*

Forrás: Ládonyi Ferenc felvétele.

Annamari jobb oldali képének címe: *Végtelen szeretet.*

Annamari a képhez a következő gondolatokat fűzte az alkotást követően:
„A ragyogással továbbadja az egyik ember a másiknak a szeretetet. Bárkit lehet szeretni. Elég egy jó szó. Az nem kerül semmibe. Ha mindenki átadja a másiknak a szeretetét, az egy végtelen lánc. Ezért a címe a képemnek: *Végtelen szeretet.*”

7. kép

*Kiállításnyitó – Művészetek Háza Veszprém, Dubniczay Palota – Magtár.
Csaba, az egyik alkotó áll a kiállított képei előtt, 2023. május 20.*

Forrás: Ládonyi Ferenc felvétele.

GUTENBERG-GALAXIS

KARLINSZKY Balázs – VARGA Tibor

László (szerk.):

Bódi Mária Magdolna öröksége.

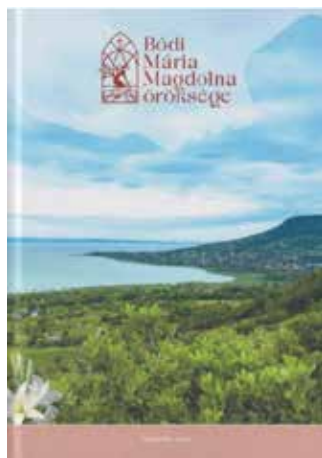
A Veszprémi Érseki

Főiskolán azonos címmel

*2024. április 12-én tartott konferencia
előadásai.*

Veszprémi Főegyházmegye,

Veszprém, 2024. 122 oldal

A Veszprémi Érseki Főiskola 2024 áprilisában konferenciát szervezett a Bódi Mária Magdolna boldoggá avatását előkészítő rendezvénysorozatba illeszkedve. A konferencia célja Bódi Mária Magdolna életének mélyebb megismerése mellett az volt, hogy a boldoggá avatással kapcsolatos kutatások és tudományos diskurzusok eredményei bemutatásra kerüljenek egyetlen fórum keretében. A kutatási területek és az előadások témája meglehetősen széles spektrumot ölelt fel. Az esemény középpontjában Bódi Mária Magdolna személye és boldoggá avatása állt, de a hallgatóság neves kutatók előadásában ismerhette meg magának a szentté avatásnak és a boldoggá avatásnak az eljárásjogi fejlődéstörténetét, a 20. századi magyarországi Egyház és a szerzetesség helyzetének az alakulását is. Az előadásokból született tanulmányokat Karlinszky Balázs és Varga Tibor László, a Veszprémi Főegyházmegyei Könyvtár és Levéltár neves kutatói szerkesztették igényes, jól olvasható tanulmánykötetté. A borítón a Magdi szívének oly kedves balatoni táj látható. A víz kékje a távolban összeölelkezik az ég színeivel. Apró falvak házai és dús növényzet jelzi az élet jelenlétét. Egy fiatal lánynak a színek, az illatok és a hullámok itt Istenről meséltek. A kép felső részén Magdi látható, az oly kedves és emblemikus biciklivel. Magdi, aki mindig fiatalos, mindig lendületes az Isten ügyéért, kerékpárjával falvakat szel át télen, nyáron, hogy a szentmisére eljusson. Ez a biciklis kép az egész boldoggá avatás és az azt megelőző készület jól ismert szimbóluma lett. Üzenete jól megragadható, lendületes, életvidámsága Magdi lelkületét rajzolja elénk. A könyv kilenc tanulmányt foglal magába, amelyeket tudatos szerkesztői struktúra mentén fűztek egy koherens, nagy ívű gondolatmenetű.

Bojtos Anita tanulmánya részletesen bemutatja a szentté avatási eljárás kialakulásának folyamatát és fejlődéstörténetét. A tudomány fejlődésével, a történetkritikai módszer megjelenésével szükségszerűvé vált, hogy az életszentség bizo-

nyításának a módszertana megfelelően napjaink tudományos követelményeinek. A történészek és független szakértők szerepe és feladatköre jól körülhatárolt, ám sokszor rendkívül összetett. A tanulmány konkrét kanonizációs ügyeken keresztül mutatja be ennek a munkának a rejtelmeit és kihívásait. Mielőtt az olvasó eltévedne az eljárásjogi változások útvesztőjében, a népi emlékezet tévedhetetlensége évszázadokon átívelő bizonyossággal inti nyugalomra. Amit a tudósok vizsgálnak és bizonyítanak, azt a nép már régen tudja. Hitérzéke megvizsgálta és emlékezete megőrizte.¹ A szentek és boldogok között sajátos helyet foglalnak el a vértanúk. A vértanúisztelet már az ősegyház életében is jelen volt. Az első vértanú történetét *Az apostolok cselekedetei* 6,8–7,60 meglehetősen részletességgel őrizte meg az utókor számára. Az Isten ügyéért önként vállalt halál a világ szemében paradox, a hit szemével nézve a krisztusi küldetés legmagasabb rendű megnyilvánulása, a feltámadt Krisztus győzelme. Kálmán Peregrin tanulmánya a vértanúság eszményét Isten Szolgája P. Hajnal Zénó mártírhalálának a kontextusában bontja ki. Az olvasó betekintést nyer a kiépülő szovjet típusú hatalmi rendszer kegyetlenségeibe, a kommunista egyházüldözés véres évtizedeibe. Magdi korának gyermekeként érzékeny volt a körülötte zajló eseményekre és jelenségekre. Karlinszky Balázs tanulmánya bemutatja azt a pasztorális közeget, amely azokban az időkben jellemezte a Balaton-felvidéket. Rott Nándor egykori veszprémi püspök innovatív szemlélete és korszerű gondolkodásmódja a rétegpasztorációt olyan struktúrába ágyazta, amely illeszkedett a korabeli pápai enciklikák, így különösen a *Rerum novarum* (1891) és a *Quadragesimo anno* (1931) által megfogalmazott szociális és lelki szükségletekhez.² Szervező tevékenységét és korát meghaladó gondolkodásmódját a szerző kiválóan érzékelteti. A tanulmányból megtudhatja az olvasó, hogy miként gyakorolt hatást Magdi későbbi életére az, hogy pusztai lakosként is lehetősége volt részt venni népmisszió és lelkigyakorlaton. Kovács Gergely írása rendkívül gazdag szakmai tapasztalatokról árulkodik, a szerző több kanonizációs ügyben is szakértőként tevékenykedett. Elemzése rávilágít annak a jelentőségére, hogy Mindszenty József akkori veszprémi püspöknek köszönhetően Magdi eljárásában rendelkezésre álltak egészen korai tanúkihallgatási dokumentációk. Az elemzés csoportosítja az eljárás során felhasznált anyagokat és szakmai, tartalmi, egyháztörténeti és lelkipásztori szempontok alapján tárgyalja azokat. Magdi és a szovjet katona végzetes kimenetelű találkozásakor nem pusztán két személy, hanem két világ állt egymással szemben. Egyik oldalon a krisztusi erényekkel felvértezett, méltóságát a végső-kig megőrző keresztény ember, a másik oldalon a kommunizmus ateista ideológiája által emberségétől megfosztott, eltorzult teremtmény. Cristiana Marinelli írása betekintést nyújt abba a folyamatba, amelynek során egy sötét ideológia tömegek

1 BOJTOS Anita: Történeti munka a kanonizációs eljárásokban: a műfaj elméleti és gyakorlati sajátosságai. In: KARLINSZKY – VARGA (szerk.): *Bódi Mária Magdolna öröksége*. 23.

2 KARLINSZKY Balázs: Rott Nándor püspök rétegpasztorációs programjának hatása Magdi életére. In: KARLINSZKY – VARGA (szerk.): *Bódi Mária Magdolna öröksége*. 41.

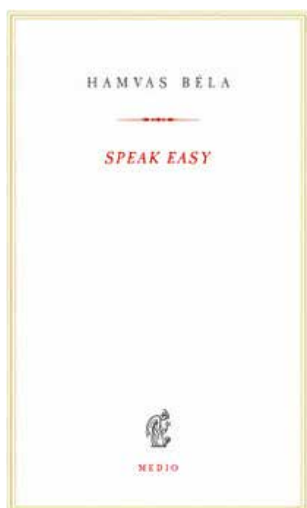
tudatából számúzta az Isten, az emberi méltóság, a nők, a család tiszteletét. Magdi közbenjárására már a halála után nem sokkal történtek bizonyított imameghallgatások. Nagy Brigitta, a Magyarországi Mindszenty Alapítvány munkatársa részletesen beszámol olyan esetekről, amelyek közül csak egy is elegendő lenne ahhoz, hogy az olvasót csodálattal töltse el. Fogva tartottak szabadulnak, templomok épülnek, betegek gyógyulnak, és a szeretet felett nincs ereje a halálnak. A szeretet meghosszabbodik, és egymásba szövi az üdvözültek szívét az úton lévőkével.

Magdi életszentsége kezdetektől fogva kétségen felül állt, boldoggá avatásáig azonban hosszú évtizedek teltek el. A kommunista diktatúra idején az iratok eljuttatása Rómába lehetetlen volt. Soós Viktor Attila a veszprémi egyházmegye azon hősies püspökeit és plébánosait mutatja be, akik ezekben a nehéz időkben, a besúgók és gyilkosok hálójától körülvéve, Magdi ügyét szívükön viselték, életben tartották az emlékét, az iratokat gondozták és rejtgették. Tóth Krisztina tanulmánya rámutat arra, hogy Magdi nem volt egyedül. Kortársai között számos példaképe volt, akik szintén az életszentséget tűzték ki célul. A 20. század véres üldözései nem tudták megtörni a magyar Egyházat, kanonizációs eljárások sora zajlik napjainkban is. Köszönhető ez az olyan lelkiatyáknak, mint akiket Varga Tibor László tanulmánya Magdi lelkivezetőiként bemutat. Ők hordozták szívükön Krisztus ügyét és a magyar nép sorsát, elindítva sokakat az életszentség útján.

Magdi boldoggá avatása összekapcsolódott a jubileumi szent évvel, amelynek középpontjában állt a keresztény remény. A kötet Magdi örökségének szerteágazó szálait a remény üzenetévé fonta egybe. A benne található illusztrációk egyikén olvashatók Mindszenty bíboros szavai: *„Isten fiatal. Ővé a jövő. Ő nemcsak a múlt, a hagyományok, a valamikori nagyságok tudója vagy féltékeny vigyázója, hanem az úznak, a fiatalnak, a holnapnak az előhívója egyéneken és népekben, akik nem adják föl magukat. Ezért nincs helye a csüggedésnek.”*³

TÓTH KATALIN

3 KOVÁCS Gergely: Mindszenty József veszprémi püspök szerepe a Bódi-ügy elindításában és az előzetes eljárás (1947–1950) anyagának jelentősége a mostani eljárásban. In: KARLINSZKY – VARGA (szerk.): *Bódi Mária Magdolna öröksége*. 59.

HAMVAS Béla: *Speak Easy*.
Hamvas Béla Kiskönyvtár 8.
[Szerk. PALKOVICS Tibor-VÁRHEGYI Miklós]

MEDIO Kiadó, Budapest, 2022.
182 oldal

Hamvas Béla 1947 tavasza és ősz vége között írt négy esszéjét *Speak Easy* címen foglalták kötetbe a szerkesztők; e mű most először jelenik meg egységes formában magyarul, a Hamvas Béla Kiskönyvtár 8. köteteként, a MEDIO Kiadó gondozásában. A sorozat szerkesztői, Palkovics Tibor és Várhegyi Miklós, következetesen megőrizték az

életműsorozat könyvészeti igényességét: a kötetek továbbra is keménytáblás kivitelben, leemelhető borítóval és a szerző saját kézírású címeivel jelennek meg. A korábbi életmű-kiadás darabjai gyorsan elkeltek az antikváriumok polcairól, ami világosan jelezte egy új, revideált sorozat szükségességét. A fogadtatás igazolta az előzetes várakozásokat: az új kiadás 7. kötete; *A bor filozófiája* – a legtöbb nyelvre lefordított magyar mű – a szokásosnál is gyorsabban fogyott el. A *Speak Easy* megjelenése ezért nemcsak kiadástörténeti esemény, hanem a Hamvas-életmű értelmezéséhez is új szempontokat kínál.

Hamvas számára az írás nem *mű-pánikból*, azaz az immanens halhatatlanságvágy kényszeréből fakad, hanem abból a szellemi attitűdből, amelyet maga a krisztusi imperatívusz jelöl ki: „Legyetek éberek!” Az *esprit de vigilance*, a lélek ébersége – Hamvas számára nem esztétikai vagy intellektuális opció, hanem az evangéliumi élet rendjének alapstruktúrája. Ezzel összefüggésben különösen fontos nála a *diakrisis tōn pneumatōn*, a szellemek megkülönböztetése, amely Szent Pálnál kegyelmi ajándék, Hamvasnál pedig azoknak a gondolati és lelki mintázatoknak a felismerése és leleplezése, amelyek a létromlás irányába sodorják az embert. A *kísértetek* és *maszkok* fogalma, amely az *Ördögösök* vagy a *Karnevál* lapjain is meghatározó szerepet játszik, e felismerési folyamat egzisztenciális súlyát fejezi ki: az ember – Hamvas szerint – gyakran azonosul saját kísérteteivel, de az éberség aktusa révén képes lenne fel is oszlatni őket. A *Speak Easy* egyik legnagyobb erénye éppen az, hogy mindezt a hamvasi gondolkodásra jellemző könnyedséggel és iróniával tárja elénk. A kötet nem kíván moralizálni, világnézetet alátámasztani vagy doktrinális rendszert létrehozni; sokkal inkább olyan ’könnyed beszéd’, amely teret nyit saját kísérteteink felismeréséhez. A derű itt nem felszínes életérzés, hanem a szellemi érettség egyik ismérve: az, aki képtelen a derűre, nagy valószínűséggel maga is maszkokat visel.

A második világháború után Hamvas egyre hangsúlyosabban vallotta, hogy „a kort pozitívan kell venni”. Ez a meggyőződés tematikusan is áthatja a *Speak Easy* esszéit, és ezzel állítja előtérbe azt az alapvető attitűdöt, amely később az *Óda a huszadik századhoz* című esszéiben válik markánsan megfogalmazottá. Hamvas szerint a kultúrák többsége „érdekházasságot” kötött az Eszménnyel, miközben az individuumok valójában az Életbe szerelmesek. E kettősség tragikuma abban rejlik, hogy az ember – hol engedelmesen, hol tétován – fenntartja az eszmei szerepjáték látszatát, mintha annak megszegése veszélyes vagy bűnös volna; ám ezzel éppen önmagának hazudik – élethazugságban él. Hamvas figyelmeztet: amikor a legmagasabb rendű elmélet párosul a „legsúlyentlenebb és legkomiszabb gyakorlattal”, akkor megszülethet az a képlet, amely mindenki boldogságát hirdetve „válogatott kínzásokkal” képes kiirtani a teljes emberiséget.¹

E diagnózis saját korát jóval meghaladta. Hamvas már fél évszázada utal arra, hogy a modern ember a haláltól való félelmét kulturális formákba – például a horror vagy az akciófilm – vetíti ki azért, hogy azt externalizálva kezelni tudja. A kollektizmus és az individualizmus válsága is ebből fakad: a halál „át nem ruházható valóság”, amelyet nem lehet kollektivistá absztrakcióban feloldani. Az individuális elszigeteltség sem járható út; mivel az egyén önmagára irányultsága minden kommunikációs aktusban *‘halálugrást’* hajt végre.

A kötet számos maszkot és álarcot is bemutat, amelyek – Hamvas hangsúlya szerint – nem pusztán típusok, hanem az emberben eredendően jelen lévő lelki struktúrák. *Channan* Nietzsche *Priester-typjének* hamvasi alakváltozata: a hideg reálpolitikus, a hataloméhes, parfümfelhőben úszó inkvizitor – a próféta szöges ellentéte. A *plankton*, aki feladja szabadságvágyát és semmiről nem hajlandó tudomást venni. Óvakodjunk ezeket kategóriákként felfogni, ezek mindannyiunkban ott vannak, primer realitások. Hamvas beszél egy saját magán végzett gyakorlatról, ami segített neki megszabadulni ezektől a kísértetektől: meggyőződéseit állandó jelleggel kritika alá vette, ellentétes, megfigyelő pozíciót vett fel. Bepillantva lelke mélységébe, ezt mondja: „Nagy úr lakik az ember szívében, s annak egyetlen magatartása van, az óceáni érzület. *Sentiment océanique*. Aki az óceánt leszűkíti, cellába zárja magát”.²

Hamvas a *Speak Easy* több pontján is leleplezi azokat a modern szellemi törekvéseket, amelyek – kimondva vagy kimondatlanul – az élet elfojtására irányulnak. Ilyennek tartja a neveléstudomány bizonyos irányzatait: a játékpedagógia például elfedi, de nem képes tartósan eltakarni a gyermek elől azt a mélyben húzódó „életellenesítési kísérletet”, amelyet a gyermek végül – Hamvas szavaival – „az édes máz leszopogatása után kiköp”. Hasonlóképpen kritikus az analitikus pszichológia rejtett hatalmi ösztönével is, valamint azok-

1 HAMVAS Béla: *Speak Easy*, 18–19.

2 Uo. 46.

kal szemben is, akik a feltárást végül öngazolásra és hengegésre használják. Végso soron mindenki sokkal okosabb annál, mint amit magáról mutat, de ez nem szabad, hogy kiderüljön, mert akkor elrontanánk a felnöttek nagy játékát.

Hamvas további következtetése: óvakodnunk kell attól, hogy abszolutisztikus világnézeteket építsünk, mert az ilyen rendszerek végso soron bezárnak és megfosztanak a teljes élet átélésétől. E ponton joggal merül fel a kérdés: vajon nem érvényes-e ugyanez a kereszténységre is? A szerző válasza – Nietzsche nyomán, de attól mégis távolságot tartva – radikális: „az emberiség meg nem változtatható eredeti, ősi, megmásíthatatlan alapállásának megnyilatkozása, minden történeti változástól független, minden kor alapján lévo báziskondíciója, amelynek egyik legfontosabb és leglényegesebb ismertetőjele az, amit kimondottam: a valóságot a maga teljes egészében fel kell ismerni és birtokba venni. A kereszténység [...] lehetővé teszi, hogy többé ne világnézeteket, vallásokat, meggyőződéseket, vagyis létezésfragmentumokat éljünk, hanem ténylegesen a reális, egész életet. A régiek [...] az evangéliumi kereszténységet ezért hívták megváltásnak”.³ Ebben az értelemben „az Evangélium a világ legderültebb könyve. Az a könyv, amely [...] a világot teljes egészében, minden kirekesztés és kifogás és kritika nélkül elfogadja és igent mond rá [...] tündöklő fehér humor. Jézus e humor mestere, aki ebbe a fehér humorba vonta be még szenvedéseit és halálát is”.⁴ Ezzel szemben az Antikrisztus „módfelett humor-talan” lény lesz – állítja Hamvas. Csak semmi pedagógia(!), de ha az ember birtokba veszi az egész világot – fent említett időszerűtlen kísérteteivel együtt –, akkor birtokba veheti a minden gonoszságból összegyűrt végidőbeli bestiát is, csak azért, hogy olyan ellenerőket fejlesszen ki, melyek segítségével az „örök derűbe hajózhat”. A fekete művészet című esszé bemutat újabb három kísértetet:

1.) Az *esprit de finesse* a nőorvos;⁵ aki mindenkit képes lenne megölni, csak hogy teáját csendben és nyugalomban elfogyaszthassa.

2.) Az *esprit de géométrie* pedig a shakespeare-i III. Richárd; aki inkább magát ölné meg, de menekül a haláltól. Gyilkosság és öngyilkosság, az emberi nem legfőbb mätelye. Hamvas szerint e két kísértet könnyen átcsap

3 Uo. 78–79.

4 Uo. 87.

5 A Pascaltól kölcsönzött metafora nem szakmai, hanem szimbolikus értelmű: arra a szellemi érzékenységre utal, amely nem a fogalmi-analitikus megismerés, hanem az élő valóság keletkezési, átmeneti és válságos pontjainak intuitív felismerése révén tájékozódik. A nőorvos alakja olyan tudásformát jelenít meg, amely nem uralni, hanem kísérni kívánja az életfolyamatokat; kerüli a merev rendszerezést, és a helyzetfelismerés elsődlegességére épít, hiszen egy elhibázott beavatkozás adott esetben végzetes lehet. Ebben az értelemben a nőorvos nem „férfi szakember”, hanem a női minőség – azaz nem fogalmi, hanem egzisztenciális-intuitív tudás – férfialakban való szimbolikus megjelenése. Pascal gondolatmenete szerint a lényeglátás az intuíció, míg a geometria az ész sajátos működési terepe, lásd *Gondolatok* 1–4. In: Blaise PASCAL: *Gondolatok*. [Ford. PÖDÖR László] Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár, 4–5. http://www.ppek.hu/konyvek/Blaise_Pascal_Gondolatok_1.pdf (Letöltés ideje: 2026. január 5.) Hamvas e megkülönböztetést átveszi, de saját szintézisében meghaladja.

egymásba, mivel ugyanannak a monologikus diktátornak az álarcai. Aho-
gyan a szerelemben létezik a másikra nem figyelő magatartás, úgy létezik
olyan hatalom is, ami az embert nem kérdezi meg véleményéről. Marad a
plakát, „ez a fontos műfaj, amely abban a hiszemben van, hogyha valamit sokszor
mondanak, abból igazság lesz”.⁶

3.) Az *esprit de neutralité* a polgár; aki kivonja magát a játékból, szexuális és
hatalmi csődben lévő pocakos, aki a monologikus diktátorhoz képest sülyye-
dő pályán van – a fenti két kísértet pedig a polgár bomlásterméke.

Az áttörést e három kísértet nem értheti el, csupán a negyedik alapviszo-
nyulás, az *esprit de vigilance*. Az éberség szelleme hangoltságban van a világ-
gal, hosszasan gondolkodik, de gyorsan cselekszik, szenvedélyes és rettenthe-
tetlen. A törvényes életet, az önkritikus életet és a békét egybeforrasztó, igazi
evangéliumi ember: „Szeretném, ha mindig olyan állapotban tudnék lenni, hogy
csésze téámról le tudjak mondani, nem az emberiségért, hanem az élő és konkrét em-
berért. Nem sok? Magam se tartom nagyon soknak. Pillanatnyilag azonban még
ezt sem tudom megígérni”.⁷ Nincs tehát absztrakció, ideológia, csak proximi-
tás és a jelenlét szabadsága. Ez az ember költő, keresztes lovag és apostol;
az igazságért börtönbe megy – tárgyi szükségleteiben igénytelen, szellemi
éhségében kielégíthetetlen. Ha az ember magában és barátaiban észreveszi
ennek az embernek a körvonalait, nem tehet mást, mint hogy nagyon
komolyan veszi, és mindenekfölött szereti.

„Mivel úgýis csak arról érdemes beszélni, amiről nem szabad, miért ne kezdjem
azon, ami a legveszélyesebb?”⁸ A következő esszé, a *Paradoxon az igazságtalanság-
ról* felütése Hamvas műfajelméleti innovációjára utal: a *speak easy*re. Ez a ’köny-
nyed beszéd’ teljesen új műfaj, az amerikai és angol falatozó- és ivóhelyiségek
kötetlen beszélgetéseire utal, mivel Hamvas szerint csak ebben a környezetben
képes kiszakadni az ember a játszmákból és illúziókból. A *speak easy* szubjektív
autentikussága nem szeretne senkit meggyőzni semmiről („meggyőzési szándék
nulla, tisztázási szándék forrponton”⁹), nem akarja ráerőltetni az igazát senkire,
nélkülöz minden pedagógiát: ez a felnőtt ember műfaja. Alapállása nélkülöz
mindenféle tételt, doktrínát, tudományt, világnézetet, sőt, mindössze annyit
tud mondani: „szeretnék valamit tudni”.¹⁰ Hamvas megfontolásra érdemes gon-
dolata szerint innen indulhat el a tulajdonképpeni kommunikáció.

A következő gondolatok a hatalom természetéről és a lelkiismeret kérdé-
séről szólnak, valamint arról, hogy a bűnelkövető sokkal jobban szenved az
igazságtalanság elkövetéséért, mint az áldozatok. A hivatalnokok szerepe is

6 HAMVAS Béla: *Speak Easy*, 111.

7 Uo. 122–123.

8 Uo. 129.

9 Uo. 131.

10 Uo. 131.

szóba kerül, az író azt állítja, hogy ez a magát fontosnak feltüntetni igyekvő mandarin réteg a közösség kárára nyereszkedik: „a mandarin akkor erős, ha a közösség gyenge [...], ahogy Spinoza mondta: egy közösség ereje attól függ, hogy mennyi parazitát képes eltartani”.¹¹ És nem azzal van a gond, hogy léteznek aktatologatók, hanem azzal, hogy az államot valamilyen abszolút, Isten által alkotott entitásként értelmezzük. Isten embert alkotott saját képére, nem államot – állítja Hamvas. Felelősséget is csak ember vállalhat, jogi személy nem. Ezért az állam illúziója mögött az egyéni, individuális emberek vannak, még akkor is, ha erről sokszor megfeledkezünk.

Hamvas kifejezi aggodalmát azzal szemben, hogy lehetséges egyfajta pszichológiai felszabadulás, hasonló a testről alkotott kép megváltozásához. Mivel azonban a szexus és a hatalom összefügg – ahogyan azt már a nőorvos és III. Richárdnál kimutatta – félő, hogy eljön egy olyan kor, amikor a hatalomban is gátlástalanok leszünk. Mivel mindannyiunkban megtalálható a vezér (a szociális gonosztevő), ezért első számú feladatunk ennek a kísértetnek a likvidálása (vö. „az én országom nem e világból való”). Hamvas szavaival: „Mihelyt nem fogunk zsebünkben valaki számára fenntartott pofonokat őrizni, nem lesz többé becsvágyunk, hogy valakit a koncentrációs táborba küldjünk”.¹² Ez a téboly és pusztításvágy tükröződik filmjeinkben, színdarabjainkban, de: „meg vagyok győződve arról, hogy az igény, amely a maga számára idegroncsolást követel, a vezír kezére játszik”.¹³ A vezér ugyanis könnyebben irányíthat feldúlt és megbomlott embereket. Hamvas ezután a ’választott nép’, a *Herrenvolk* illúzióját oszlatja el, mivel az szintén csak egy destruktív fantazmagória, eszköz a vezér kezében. A szerző szerint ezt a kereszténység megdöntötte, mivel minden népnek hirdeti a ’Jézus fehér humorát’. Nincs szociális megváltás, az ilyen kísérlet szükségszerűen a közösség alapjaiban való lerombolására tett kísérlet. Ezért e ’könnyed beszéd’ írója szerint be kell vezetni a *szociális bűn* fogalmát. Az egyetlen megoldás a *nem bántás* (vö. *ahimsza*), mely semmiképpen sem morális parancs, hanem a felnőtt ember felelős cselekvése, azé, aki már felismerte, hogy a bűnök mélyén valójában naivitás áll. Naivitás, amely nem ismeri fel, hogy a tetteknek következménye van, és azt reméli, hogy az ő esete kivételt képez. Sokkal jobban szenved, aki szenvedést okoz – ez törvényszerű. A részvét megóv bennünket mindenféle elhamarkodott bosszútól: „Ó igen, nekem könnyű dolgom van, hiszen faképnél hagyhatom őket. De mit tegyenek ők? Sohasem szabadulhatnak önmaguktól”.¹⁴

Hiedro Lascaro és a lascarizmus című esszéje egy pszichológiakarikatúra, melyben a fiktív tudós – ne csodálkozzunk, ha erre a végén jövünk rá – elhatározza, hogy egy társadalmi lényt hoz létre általa, hogy felerősíti a

11 Uo. 137.

12 Uo. 142.

13 Uo. 144.

14 Uo. 158.

szenvedélytelenség és szolgálat érzését. Ehhez azonban a szeretet és boldogságösztönt ki kell kapcsolni, meg kell tapasztalni az eloldódás ösztönét. Lascaro képletével végül minden szociális problémát meg lehet oldani, a 'pacifikálás' után „mindennemű becsvágy, szenvedély, boldogságösztön, szeretet, vonzalom, tapadás, növekvés, igény, uralmi ösztön, individuális gondolkodás, értékelés, ízlés tökéletesen eltűnt”.¹⁵ A lascarizmusba beavatott orvos azáltal sterilizálja páciensét például az ízlés tekintetében, hogy az egyes ízlésfokozatokat állandóan egyre alacsonyabbakkal cseréli fel. „A beteggel el kell hitetni, hogy az a magasabb, ami az alacsonyabb.”¹⁶ A személy erkölcsi ítéleteit szintén le lehet fokozni, míg végül létrejön a CV típus, a tökéletes szociális alany. Hamvas remekül ráérzett, mennyire könnyű tudományt gyártani néhány egyszerű fogalommal, és hogy ezt milyen könnyű démoni célra felhasználni. Ezzel ismételten a pszichológia átvilágítására vállalkozik, s egyúttal eszközt ad a kezünkbe, hogy a ránk zúduló társadalmi hatások (például ízléslefokozás) természetét tisztábban láthassuk, és az ellenkező irányba mozdoghassunk, a szeretet és valódi boldogság irányába.

Összegzőképpen Hamvas esszégyűjteménye értékes olvasmány, de csak azoknak ajánlom, akik önkritikusak: akik tapasztalták már a bennük lévő vezér hatalomvágyát, a polgár henyélését és bezárkózottságát, az indiszkréciót és a bűnökkel való hencegést. Azoknak, akik nem félnek saját kísérteteiktől, hanem át akarják világítani őket, s felszínre akarják hozni felsőbb természetüket. A *speak easy* hangnemében ajánlom, nem tanítási célból, nem meggyőzés szándékával, hanem olyan önvizsgálati térként, ahol az ember nem válaszokat kap, hanem kérdésekkel marad – s ahol éppen ez a kérdészés válhat az éberség első, talán egyetlen hiteles formájává.

LÉVAI ÁDÁM

15 Uo. 171.

16 Uo. 173.

Frank FÜREDI: *Útban Ukrajna felé.* *A Nyugat irányvesztése.*

MCC Press, Budapest, 2024. 178 oldal

A kötet szerzője Frank Füredi, szociológus, író, a Kenti Egyetem emeritus professzora. Eddig több mint 25 könyve jelent meg, amelyekben leginkább a nyugati társadalmak kultúrharcával, kulturális átalakulásával foglalkozik. Gyakran publikál a *The Guardian*, a *The Financial Times*, a *The Daily Mail*, a *The Wall Street Journal*, a *The Observer* és a *Die Welt* hasábjain.

A kötet 6 fejezetből áll, amelyeket megelőz a Köszönetnyilvánítás és az Előszó, majd ezeket a terjedelmes *Forrásjegyzék* (összesen 291 utalás) és a *Bibliográfia* követi. Az *Előszó*ban a szerző arról számol be, hogy elutazott Munkácsra, ahonnan ő maga is származik. Arra a megállapításra jut, hogy ha rokonsága még élne, nem lepődne meg azon, hogy ezt a régiót „a tartós béke továbbra is elkerüli”.¹ A versengő hatalmak olyan földrajzi megosztottságot kényszerítettek Ukrajnára, amelyek még a mai napig is kulturális feszültségeket okoznak, így kijelenthető, hogy Ukrajnának „könnyebb volt elszakadni a széteső szovjet birodalomtól, mint a múlt örökségétől”.² A szerző az *Előszó*ban ismerteti könyve célját, amely nem más, mint rámutatni a Nyugat történelmi analfabetizmusára és erkölcsi zavarodottságára. Ennek következménye, hogy nem veszi komolyan történelmi örökségét. Az Ukrajnában zajló háború nagy lehetőség a Nyugat számára, hogy feldolgozhassa saját múltját.

Az első fejezet címe *A történelem bosszúja*. A globalizáció ideológusai és szószólói történelmi amnéziában szenvednek, amiből kiindulva azt gondolták, hogy a háború, a katonai konfliktus idejétmúlt valóság (mágikus gondolkodás), hiszen a globális gazdasági integráció eleve csökkenteti, sőt meg is fogja szüntetni a nemzetek közötti háború valószínűségét. A kozmopolita és globalista gondolkodók az *endizmus* ügye mellé álltak, amely a múlttal való szakítást, a történelem felszámolását tűzte ki célul, és amit az EU-ban a *nulladik év* elképzelésével népszerűsített (1946-ig mindent le kellene nullázni, és csak ettől fogva kezdődhetne maga a történelem). Mindezen elképzelést megghiúsította az orosz-ukrán háború. Ezzel mintha a történelem felébredt volna, és megkérdőjelezné a fennálló globális rendet. Azt, ami ebben a háborúban zajlik, lehetetlen megérteni a történelmi dinamika mellőzésével. Oroszországnak és a Nyugatnak teljesen

1 FÜREDI: *Útban Ukrajna felé*. 11.

2 Uo. 12.

eltérő a múltszemlélete. Amíg az oroszok tisztelik a múltjukat, addig a Nyugat közömbösen tekint rá, érzelmileg elszakadt attól, fesheng és szégyelli önmagát miatta. Ez különösen a radikális posztmodernistákra jellemző, akik múltjukat negatívan, sőt ellenségesen kezelik és ábrázolják. Az ukrainai tragédia arra mutat rá, hogy „*a történelmet nem lehet eltörölni*”.³ Ha nem nézünk szembe a történelem mély igazságával, akkor az megbosszulja magát, és a történelmi amnéziában szenvedők akaratlanul is veszélyesebb területre tévednek.

A második fejezet *A legitimitás keresése* címet viseli. A szerző szerint a globális rendszer a hidegháború alatt stabil volt, ez annak is köszönhető, hogy akkor egy kétpólusú világ állt fenn, amely mára többpólusúvá lett, így az USA-nak kevés esélye van arra, hogy Oroszországot elszigetelve ismét globális vezetői szerepre törhessen, hiszen más szereplők reakcióival is számolnia kell. A hidegháború Európában „*csupán elnyomta, de nem oldotta meg*”⁴ a konfliktusokat, sőt történelmi amnéziája miatt még több is az esély a komoly válságok kialakulására. A hidegháború alatt az ellenfél meghatározható volt, és a Nyugat számára a Szovjetunióval való szembenállás még javára is vált, ugyanakkor elodázta a számadást, hiszen „*az antikommunizmus negatív világnézete nem rendelkezett azzal az erkölcsi és intellektuális mélységgel, amely egy adott életforma legitimálásához szükséges*”.⁵ A nyugati demokrácia képtelen volt pozitív világnézetet kialakítani, így tehát „*a hidegháború ideiglenes megoldást jelentett a Nyugat erkölcsi válságára*”.⁶ A nyugati társadalom a szovjet fenyegetést a gonosz szimbólumaként aposztrofálta, ezzel igazolta saját, egyre kiüresedő életformáját. Megfosztotta önmagát egy filozófiai és erkölcsi megalapozottság megteremtésétől, negatívan definiálta magát, és „*önérdekű pragmatizmus jellemezte*”.⁷ A szovjet blokk szétesése után az a nézet erősödött meg, hogy a kapitalista piacgazdaságnak nincs alternatívája. A szerző megállapítja, hogy „*hosszú távon a kapitalista hatékonyság és termelékenység nem elegendő az erkölcsi tekintély megalapozásához*”.⁸ A jóllét megteremtésével a Nyugat már többé nem foglalkozott az értékekkel, minden lépését, tervét csupán gazdaságilag indokolta. A hidegháborús korszak után a jólléti tényező átadta helyét a bizalmatlanságnak, a közélettől való elidegenedés folyamatainak, értelmi világválság alakult ki, mivel hiányoztak a célok, a közös víziók. Az ukrainai konfliktus visszahozta, hogy a polgárok újraélhessék, sőt visszasírhatták a hidegháborút. A Nyugat az orosz-ukrán háborúban inkább erkölcsi rehabilitációját látja, ami ténylegesen ellentétes lehet még az ukrán nép érdekeivel is.

3 Uo. 30.

4 Uo. 45.

5 Uo. 47.

6 Uo. 48.

7 Uo. 51.

8 Uo. 52.

A harmadik fejezet címe *Ukrajna és a nemzeti lét örök jelentősége*. A háború kirobbanásakor a legtöbb nyugati megfigyelő nem számolt azzal, hogy Ukrajna képes lesz ellenállni az orosz támadásnak. Ennek gyökere pedig az, hogy a Nyugat alábecsüli az „emberek hazájukhoz való ragaszkodásának fontosságát”.⁹ Nyugaton a nacionalizmust „elavult és irracionális szemléletként tüntetik fel”.¹⁰ A geopolitikai naivitás jele volt a pandémia ideje is, amikor a globalista, kozmopolita gondolkodók abban a tévhitben ringatták magukat, hogy mindenki majd egyszerűen csak rá fog hagyatkozni a globális versenyre, hiszen ez elégséges, kielégítő megoldást fog nyújtani mindenki számára. Ennek ellentéte történt: újból legitimitást nyert a protekcionizmus, az autarchia és a beszerzés (*insourcing*). Mindezek által a globalizmus számára egyre nagyobb kihívást jelentett a gazdasági nacionalizmus, aminek politikai vetületei is kialakultak, mivel már senki sem merte többé külső, rajta kívül álló szereplő(k)re bízni saját nemzeti biztonságát. Az ukrajnai háború előtt a globalisták mindig leértékelték a nemzeti kormányok szerepét, meg akarták szabadítani a nemzeteket a *metodológiai nacionalizmustól*, ezt pedig úgy szerették volna elérni, hogy létrehoznak egy határok nélküli kozmopolita társadalmat, minimalizálván a szuverén döntéshozatal lehetőségét. Ukrajna megtámadása után viszont senki sem merte már azt állítani, hogy a határok nem számítanak. Csődöt mondott a kozmopolita *bordering* törekvés (rögzített határok képlékennyé alakítása, elmosódása). Az új föderalizmus szószólóit, mint Martha Nussbaum, Ulrich Beck, Mario Draghi a *határnélküliség*, a *radikális nyitottság*, valamint általában a határokkal szembeni ellenségeskedés jellemezte, amivel éppen az volt a céljuk, hogy a nemzetállam intézményeit megfosszák a döntéshozatal jogától és az ukrán háborúra is „a gazdasági integráció elmélyítésével reagáljanak”.¹¹ Ráadásul a biztonságpolitikai és külpolitikai ügyeket is kiszervezték egy transznacionális és föderális szervezethez. A kozmopoliták, mint Mario Draghi, Jürgen Habermas és Jean-Claude Juncker, elítélik a nemzeti kötődés, identitás és az érzelmek fogalmait, mivel számukra mindez csak akadályozza egy nyílt, transznacionalista rend létrejöttét. A globalisták és kozmopoliták jellemzője „a határokhoz való közönyös és fölényes viszonyulás”.¹² A Nyugat képtelen megérteni a nemzetet, a határokhoz való ragaszkodást, ezért az ukrajnai háborút sem ebben a nacionalista keretben értelmezi, hanem valamiféle globalizált kultúrharcot, liberális internacionalista küzdelmet vél felfedezni még ebben az esetben is. Ez jele annak, hogy a Nyugat nem ébredt fel még álmából, pedig eljött az ideje annak, hogy „újra megtanulja, hogy milyen fontos a határokat és a szuverenitás értékét komolyan venni”.¹³

9 Uo. 65.

10 Uo. 67.

11 Uo. 85.

12 Uo. 91.

13 Uo. 94.

A negyedik fejezet *A prezentizmus és a múlttudat elvesztése* címet viseli. A globalizmus és a geopolitikai analfabetizmus jellemzői „az újdonság iránti technokrata megszállottság”.¹⁴ Ennek egyik súlyos következménye a diplomáciában, a külügyi kérdésekben jelenik meg, ahol a legtöbb személy ma már nem felel meg a saját feladatvégzéséhez illeszkedően elvárt kompetenciáknak, mivel nem létezik az az intézményi folytonosság, ami be tudná tölteni a nemzeti érdekek bármilyen jellegű érvényesítését. A mai újdonság dogmája változásmenedzsment-technikákat alkalmaz, ami révén a külpolitikai tárcát teljesen átpolitizálja, működési inkompetenciát hozván létre, és ezentúl még a jelen és a múlt kapcsolatát is figyelmen kívül hagyja. A modern társadalom már nem állandóságra és folytonosságra épít, hanem az állandó változásra. Ezt a jelenséget figyelte meg Daniel Halévy, akinek észrevételeire alapozva François Hartog történész megalkotta az úgynevezett *prezentizmus* elvét, miszerint csak a jelen létezik. A *prezentizmus* elvágja a jelen a múlttól, és egyben a jelen és a jövő közötti különbséget is feloldja, ezáltal a jövő folyamatos jelenünké válik. Ennek egyik következménye, hogy a történelem a végéhez ért érzése uralkodik el bennünk. Ezt az érzést le tudnánk fordítani Hartmut Rosa *száguldó mozdulatlanlanság* fogalmára, mivel olyan benyomásunk támad, hogy már semmilyen változás nem jöhet létre társadalmi szinten, mert már minden „*egyre gyorsabban és gyorsabban változik*”.¹⁵ A prezentizmus a gyors változás elméletén alapszik, azt jelenti, hogy a jelen kiterjed a jövőre és a múlt-ra egyaránt, egy *végtelenített most* fejlődik ki. A történelem felgyorsulásának elgondolása már megjelent François-René de Chateaubriand, Henry Adams és Edmund Husserl írásaiban is. A prezentizmussal együttesen felbukkanó vég érzése az 1970-es években tört elő és egy sokkal pesszimistább, disztópiikusabb jövő képét alakította ki, mely olyannyira elzárkózik a múlttól, hogy „*mindarra, ami megelőzte – saját szabályaira és eszméire –, folyamatosan úgy tekint, mint ami véget ért*”.¹⁶ Ebből kiindulva érthető meg sok szakértő kijelentése, miszerint hiába volt a 2014-es támadás precedense, mégis úgy gondolták, hogy Oroszország nem fogja megtámadni Ukrajnát: a jelen teljesen le lehet választani a múlttól, mert az semmi befolyással nem bír. A valóság ezzel teljesen ellentétes, hiszen az ukrajnai háború éppen azt jelzi, hogy „*még mindig nem búcsúztunk el a múlttól*”.¹⁷

A kozmopolita gondolkodók prezentizmusa viszont egy projekt része is, amely egy célt szolgál: felcserélni a nemzeti szemléletet egy poszt nacionális fel fogásmóddal. Ennek egyik ismert képviselője Habermas, aki azt követeli, hogy tagadjuk meg múltunkat, hagyományainkat, nemzetiségünket, történelmünket.

14 Uo. 99.

15 Uo. 101.

16 Uo. 104.

17 Uo. 106.

Az 1980-as években minden nemzeti történelem iránti érdeklődést gyanakvással fogadtak, xenofóbnak tüntettek fel, veszélyes vírusként ábrázoltak, így Stefan Berger a nemzeti narratívák erőszakkal való *denaturalizálását* és *deesszencializálását* javasolta. A prezentizmus egyik jellegzetessége a *visszafelé olvasás*: a történelmet a jelenből kiindulva kell visszafelé olvasni, például azt állítani, hogy ma minden hasonlít az 1930-as évek történéseihez, szereplőihöz, azaz, mindenkit lehet Hitlerhez vagy Sztálinhoz hasonlítani függetlenül a történelmi kortól, körülményektől. A nagy baj, hogy ezek a prezentista *disney-esített* változatok egyáltalán nem segítenek a történelem és a geopolitika kapcsolatainak megértésében. Ez a prezentista olvasási-értelmezési mód főleg a német fiatalokra jellemző, akik körében már egyáltalán nem találkozunk múlttudattal. A német múlttól való elszakadás egyben „*öntelt és konformista*”.¹⁸ Háttérbe szorítja a kötelesség- és felelősségtudatot, erkölcsi gyávaságot eredményez, egyfajta Habermas-féle *posztheroikus mentalitást*: a fiatalok nem értik a szolgálat, az áldozathozatal fogalmát, a bátorság és a hősiesség értéke számukra már ismeretlen. Az egész Nyugat szkeptikusan és cinikusan viszonyul saját múltja eseményeihez, sőt hőseit gúnyolja, és hataloméhes csalókként ábrázolja, visszataszítónak állítja be őket.

Az ötödik fejezet címe *Ukrajna – az erkölcsi megváltás fókuszában*. Ukrajna inváziója teljesen destabilizálta a globális hatalmat és valószínűsítette a nemzetek és blokkok közötti rivalizálást, mintegy felszínre hozta „*a Nyugat mélyen gyökerező intellektuális és morális válságát*”.¹⁹ Ez a Nyugatra jellemző morális káosz szorosan összefügg a múlttudat elvesztésével. A hidegháború utáni korszakra jellemző a szuverenitás leértékelése, a denacionalizálás és a transznacionalista globális gondolkodás. A hazafisággal ellentétbe állították a multikulturalizmust, a diverzitást. A vezető elit számára ez már olyannyira katasztrofálissá vált az 1990-es években, hogy túlságosan eltávolodott egy nemzeti szemléletmódtól, így képtelenné vált a hatalomgyakorláshoz, alkalmatlanná lett „*egy iránymutató közös nézőpont kialakítására*”.²⁰ Az uralkodó osztály már nem tudta, milyen értéket képviseljen, hiányzott belőle a morális tisztánlátás és ítélőképeség. Korábban az emberek felkészültek voltak arra, hogy „*az életüket veszélyeztető erőszakos fenyegetésekkel szembeforduljanak és hősiessé áldozatokat hozzanak, amennyiben egy konfliktus fontos értelemmel bírt számukra*”.²¹ Az új globalista elit kialakította a *nyugati önutálat* hangulatát és ez blokkolta őt működésében és hatalomgyakorlásában, summa summarum, elvesztette erkölcsi tekintélyét.

Az ukrajnai háborút a Nyugat saját narcisztikus kultúrájába illesztette be, ezért tekint erre a konfliktusra személyesen, azaz úgy, mintha

¹⁸ Uo. 112.

¹⁹ Uo. 121.

²⁰ Uo. 126.

²¹ Uo. 127.

„minden rólam szólna”. Ukrajnából kialakítottak egy brandet, „amelyen keresztül az emberek ápolhatják identitásukat”,²² mely narcisztikus erényfitogtatás valamiképpen a „Nyugat újjászületésének eszközeként”²³ szolgál. EU szemszögéből az ukrainai konfliktus jókor jött, hiszen segít abban, hogy visszatérhessen értékeihez, felépítheti önbizalmát, megmentheti liberális hozzáállását, hiszen oly hosszú időn keresztül már képtelen volt értelemmel megtölteni a közéletet. A Nyugat narcisztikus kultúrája instrumentalizálja az ukrán háborút, kihasználja mások gondjait. Az ukránok nézőpontjából a megmentőként fellépő Nyugat narcizmusára épített erkölcsi tisztaság viszont „a kulturális élősködés ízléstelen példája”,²⁴ és így ez inkohereus, instabil és megbízhatatlan. A bizonytalan Nyugat az ukrán konfliktustól várja erkölcsi megváltását, hiszen már kialakított önmaga számára egy pesszimista és demoralizált korszellemet, ami elsősorban annak a következménye, hogy megváltoztatta az emberek múlttal való kapcsolatát, ami természetesen önbizalomvesztést és morális válságot eredményezett. A Nyugat erkölcsi *leszerelése* leginkább a szocializációban és a közoktatásban érhető tetten: kétségbe vonja saját történelmi öröksége oktatásának gyakorlatát, megfosztja az alapító atyákat tekintélyüktől, kerüli a nemzeti büszkeség nyilvános kifejezését. Mindezek főképp az amerikai és brit politikai osztályokat jellemzi. A Nyugat felfegyverkezéssel próbál az ukrán konfliktusra reagálni, azonban „erkölcsileg is fel kellene készülnie”.²⁵

A hatodik és utolsó fejezet címe *Ukrajna és a nagy újraindítás mítosza*. Az endista szemléletmód az ukrán konfliktusra kialakított egy új metaforát, ez pedig a *Nagy Újraindítás*, ami elég távol áll a tényszerűségtől, hiszen egy általa „újraszervezett világkapitalizmus globalista víziójának megvalósítását”²⁶ érti és gondolja. Amerika Ukrajna ügyét egy globális hatalmi játéknak rendelte alá, hegemoniáját akarja újból felépíteni Oroszország kárára. Ez a metafora nem csupán téves, hanem alapvetően félrevezető is, hiszen az embereknek meg kell érteniük, hogy „az emberi társadalmat nem lehet újraindítani”.²⁷ A történelem nem így működik! A Nyugat történelmi amnéziában szenved, retorikája az új normalitásról, az új világrendről, a *Nagy Újraindításról* szól, ami azzal fenyeget, hogy „bennragad a prezentista mocsárban”.²⁸ A Nyugat már annyira *leszerelte* magát erkölcsileg, hogy „most Ukrajna népének hősiességét

22 Uo. 132.

23 Uo. 133.

24 Uo. 138.

25 Uo. 146.

26 Uo. 148.

27 Uo. 154.

28 Uo. 155.

kell kihasználnia saját revitalizálásának öncélú projektje érdekében".²⁹ A történelem immár utolérte a Nyugatot, ami arra figyelmeztet, hogy saját és felelősségteljes szerepe érdekében ideje lenne visszatérni a múlt történelmi tudatához, hiszen minden jel arra mutat, hogy *„útban Ukrajna felé a Nyugat valahol irányt vesztett és eltévedt"*.³⁰

Füredi magyarázataiban kiválóan integrálja a szociológiai és pszichológiai kulcsfogalmakat, melyeket az olvasó a katonai konfliktus kontextusában konkrétan értelmezhet, és ebből személyes következtetéseket vonhat le. A szerző megkönnyíti ezt a folyamatot a háttéresemények részletes illusztrálásával, az összefüggések feltárására irányuló törekvéseivel, valamint a mélyebben gyökerező történelmi szálak logikus egybefűzésével. A könyv puhafedelű, könnyen olvasható. Külső borítójának ábrázolása sokatmondó, mivel hangsúlyosan érzékelteti a Nyugat irányvesztését, a – bár szerkezetileg erősnek tűnő, de a romlás hamvait idéző, erőtlenségre és szürke – kijárat nélküli 'labirintusban' való tájékozódás nehézségeit és veszélyeit. Az ábrázolt alakzat felszínén túl a konkrét történelmi szempontok mellőzésével kialakulhatott rejtett aspektusokat – melyek mélyén emberek, hagyományok, nemzeti vagy kulturális határok, esetleg ideológiák és trendek húzódnak – nem engedi láttatni a karantént idéző falak fogságában. Figyelmünket nem kerülhetik el a készenlétben várakozó kisebb és nagyobb, fenyegető rakéták csúcsai, valamint a két, egymástól viszonylag távol elhelyezkedő, színesen lobogó zászló üzenete. A könyvet mindenkinek ajánlom, aki egy kialakult konfliktus mögé szeretne bepillantani, meg szeretné érteni annak hátterét, és különbséget kíván tenni látszat és valóság között. Mindezeket túl reménykedik abban, hogy az értékekhez való visszatérés révén a geopolitikailag kialakult, egész világot érintő és fenyegető helyzet a közeljövőben a stabilitás felé mozdulhat el azáltal, hogy *„a gondolkodó emberek kénytelenek szembenézni a történelemmel"*.³¹ A labirintus szimbolikája rendkívül gazdag és sokrétű, lehetőséget nyújt ahhoz, hogy különböző nézőpontokból tekintsünk saját és közösségi életünkre, valamint tapasztalatainkra is. Legyünk bátrak, ne szégyelljünk hinni és emlékezni a múltra, hiszen csak így őrizhetjük meg identitásunkat: tudnunk kell, honnan jöttünk és hova tartunk! Isten gondviselő kegyelme által a múltunk tapasztalatai formálnak minket, és emlékeinkben ott rejlik a remény, hogy a jövőnk is az Ő szeretetének fényében bontakozik ki.

TÖRÖK ISTVÁN PÉTER

²⁹ Uo. 156.

³⁰ Uo. 156.

³¹ Uo. 15.

HORTAY Olivér – FÜRÉSZ Gábor: *Egy új hidegháború küszöbén.*

*Három mítosz, amelyet megdöntött
az orosz–ukrán konfliktus.*

Századvég Kiadó, Budapest, 2023.
204 oldal

A kötet mindkét szerzője a Századvég Alapítványban tevékenykedik. Hortay Olivér ugyanitt az Energia és Klímapolitika Üzletág vezetőjeként (2019-től) és a Gazdasági Folyamatok Kutatóintézetének igazgatójaként (2022-től) dolgozik, míg Fűrész Gábor a Századvég Alapítvány igazgatójaként (2021-től) elsősorban társadalomtudományi kutatások és statisztika területén tett szert jártasságra.

A könyv *Előszavát* Megadja Gábor írta. Mielőtt a kötet tartalmára tenne utalást, felvezetőként Szent Ágoston reflexióját említi, aki elválasztotta a látható és a transzcendens történelmet, így „egyetlen ember által létrehozott politikai berendezkedés, birodalom sem tarthat igényt az örökkévalóságra, mert a végső megnyugvást, békét, szeretetet csak Isten tudja nyújtani”.¹ A kereszténység elfogadja az ember intellektuális és erkölcsi tökéletlenségét, alkotásainak ideiglenességét, mely magába foglalja a birodalmak esendőségét, a felemelkedések és bukások lehetőségét is. A modern ember viszont visszatért a pogány istenekhez, a ciklikussághoz, amely által valamilyen módon garantálni szeretné önmaga számára – még ha csupán ezer évre is – az emberi és politikai örökkévalóságot, amihez pedig szükségképpen mítoszokat, ideológiákat fog legyártani. A kötet három modern mítoszt vizsgál, melyek bár megváltást ígértek – mivel *Wunderwaffék*ba, illetve *Wunderbegriffe*kbe projektálták reménységüket –, inkább „megbénították az észszerű cselekvés lehetőségeit”.² A modernség karaktere gnosztikus, amit ma ‘szakértelemnek’ neveznek, de minden tapasztalat arra mutat rá, hogy ténylegesen nincs biztos tudásunk a problémáinkat illetően. Bár az emberek kiábrándultak a progresszió mítoszából, az Utópiába sohasem juthatunk el, de Megadja arra biztat, hogy „még talán nem késő visszafordulni a békés, rendezett, civilizált élet célkitűzéseire, amely nem tökéletes, cserébe élhető”.³

1 HORTAY – FÜRÉSZ: *Egy új hidegháború küszöbén.* 8.

2 Uo. 9

3 Uo. 12

Az első rész címe: *A gyáva nyúl játék*. A szerzők bemutatják a játék lényegét, majd gyenge pontjait, túlzásait is, mely abból áll, hogy két, vakmerő fiatal, autóikkal egymással szembe hajtanak, majd egészen addig emelik a sebességet, míg kettejük közül az egyik el nem rántja a kormányt. Ennek a versengésnek három kimenetele lehetséges:

- 1.) Mindkettő tartja az irányt, az autók összeütköznek.
- 2.) A 'gyáva nyúl' elrántja a kormányt, kitér, presztízaveszteség az eredménye.
- 3.) Józan belátás, mindkét résztvevő egyszerre rántja el a kormányt, így egyikük tekintélye sem csökken.

Ezt a játékot alkalmazzák a szerzők az orosz-ukrán háborúra, amikor valójában az USA méri össze erejét Kínával, tehát az egész „konfrontáció túlmutat Oroszországon és Ukrajnán”.⁴ Mindez elvileg jól modellezi az orosz-ukrán konfliktust, de megvannak saját korlátai is, például nem számol a mellékszereplők – így az EU – viselkedésével, azzal, hogy miért ültek be az USA vezette autó anyósülésébe. További korlátja még, hogy nagyobb és bonyolultabb geopolitikai folyamatok elemzésére sem teljesen alkalmas, mert az előzményekkel nem foglalkozik, nem számol a véletlenek potenciális lehetőségével, valamint az „intenzív információs hadviselés ellehetetleníti a tisztánlátást”.⁵ Mindebből megállapíthatjuk, hogy a gyáva nyúl játék nem az orosz-ukrán háborúval kezdődött, ez csupán egy olyan fordulópont volt, amivel az USA szembetalálkozott: beavatkozás vagy nem beavatkozás. Ha beavatkozna, úgy új világháború kirobbanása fenyegetne, ha nem avatkozik be, úgy azzal elismeri, hogy globális hegemon szerepe lecsökkent. Az USA a középutas megoldást választotta, azaz a konfliktusban való közvetett részvételt. A fejlemények azonban másra is rámutattak: a korábban stabilnak tűnő narratívák, mítoszok megdőltek, melyeket a könyv továbbiakban részletesen elemez.

A következő rész a *Felemelkedés és hanyatlás. Amerika mítosza* címet viseli, mely a szerzők szerinti első, megdöntött mítosz. Felvezetésként Donald Trump elnökválasztási kampány szlogenjét elemzik, miszerint ez egy sokatmondó jelzés arra vonatkozóan, hogy Amerika hegemon státusza repedezik, azaz egy „stagnáló-leszálló-dezintegratív” szakaszba lépett.⁶ Peter Turchin, a kliodinamika egyik alapítója szerint az USA társadalmának stabilitása ciklikus és körülbelül ötvenévente kiugró megingást mutat. Ezt a megállapítását az 1780 és 2010 közötti amerikai adatsorokra alapozza, mely eredmények figyelembevételével három alapelvet állított fel:

4 Uo. 16.

5 Uo. 21.

6 Uo. 26.

- 1.) Munkaerő-túlkínálat elve;
- 2.) elittúlermelés elve;
- 3.) instabilitás elve.

Turchin azt jóslta, hogy a 2020-as években az USA-ban súlyos konfliktusok fognak kirobbanni. Ezen jóslata nem valósult meg, de az az elgondolása sem, hogy Amerika depresszív időszakában erősödni fognak a belső konfliktusok, és ezzel párhuzamosan az expanzív külpolitika visszaszorulóban lesz. Turchin értelmezése megfelelő, amennyiben az USA belső folyamatait szeretnénk megérteni, viszont modellje nem elégséges a geopolitikai összefüggések tágabb távlatainak feltárására. Ray Dalio modellje jóval több indikátort használ, így például a külső folyamatokkal is komolyan számol. Dalio a civilizációs hajtóerőket két új további kategóriával egészíti ki, hosszú távú adósság- és tőkepiaci, illetve a külső rendre vonatkozó ciklusokkal. Dalio a belső folyamatok elemzésében nagyon hasonló következtetésekre jut Turchin modelljével, leírván egy ciklus lépéseit:

- 1.) A ciklus csúcspontján az amerikai elitben túlkapások mutatkoznak, a társadalmon belül jövedelmi szakadék képződik.
- 2.) Romlik a gazdasági teljesítmény, csökken a társadalmi kohézió.
- 3.) Új elit hatalomátvétele, a ciklus újraindul.

Dalio ebbe a keretbe illeszti bele saját kategóriáit, a 70–80 évesre becsült nagy adósságciklusok felbukkanását és a külső rendre vonatkozó hajtóerőket (katonai, geopolitikai, technológia). Dalio felhasználván saját sokrétű indikátorait, kialakította az úgynevezett *birodalmi pontszámokat*. A ciklusok mögött rejlő belső és külső változókat további nyolc indikátorral toldotta meg (oktatás, innováció, versenyképesség, hadsereg, kereskedelem, gazdasági kibocsátás, pénzügyi rendszer, nemzeti valuta jelentősége), melyekkel nagyon pontos képet kaphatunk egy ciklus felemelkedéséről és visszaeséséről. A nagyhatalmak birodalmi pontszámai valóban teljes ciklusokat fognak kirajzolni. Dalio és Turchin modelljéből azon tanulságot vonhatjuk le, hogy a hegemon országok ciklusainak csúcspontján és a hatalmi váltások idején gyakoribbak a fegyveres konfliktusok, valamint az integratív szakaszra jellemző kifelé fordulás és terjeszkedő külpolitika gyakran háborúkat válthat ki. A kötet szerzői megemlítik még Nassim Nicholas Taleb modelljét. Taleb szerint mindegyik rendszer egyik leglényegesebb tulajdonsága az ellenálló képessége, amelyet mitológiai képekkel élve három kategóriával lehet leírni:

- 1.) Törékeny rendszer, amelyben a legkisebb sokk is nagy károkat okozhat (Damoklész).
- 2.) Robusztus rendszer, amely a külső sokkok által okozott károkat is túléli (főnixmadár).
- 3.) Antifragilis rendszer, amely nemcsak túléli a külső sokkokat, de még ellenállóbbá is válik általa (*hidra*).

Felszálló ágban az országok *antifragilis*ek, azaz a konfliktusok erősítik azokat, majd robusztussá válik, közeledvén a ciklus csúcsához, végül leszálló ágban tö-

rékennyé lesz. Taleb elgondolása feloldhatná az előző két modell ellentmondásait, ugyanis Turchin szerint a kifelé fordulás a felemelkedés, míg Dalio szerint az ereszkedés indikátora. Ez az ellentmondás eltűnhet akkor, ha úgy értelmezzük az érintett országot, hogy az integratív szakaszokban a háborúk erősebbé teszik, dezintegratív fázisban pedig legyengítik. Dani Rodrik teóriája alapján bár a globalizáció elősegítette az USA hegemoniáját, ugyanakkor több paradoxont is kitermelt, ami egyben negatív társadalmi folyamatokat generált (vállalatok kiszervezése, átköltöztetése vagy maga a technológiai transzfer), mely felemelte a feltörekvő országokat, melyek azonban a globalizációra nem várt módon protekcionizmussal reagáltak. A globalizáció nevében nemzetek feletti szervezeteket alakítottak, amelyek konfliktusba keveredtek a nemzetállamokkal. Rodrik szerint a döntéshozók az úgynevezett *trilemma* helyzetébe kerültek, azaz olyan szituációba navigálták magukat, melyekben egyszerre három célból csak kettő teljesülhetett: nemzetállamok szuverenitása, a demokrácia és maga a globalizáció. A globalizációhoz és a demokráciához olyan világállamra lenne szükség, melyben a nemzetállamok feloldódnak, megszüntetvén saját szuverenitásukat, vagy pedig, mint az EU-ban: a gazdasági integrációban a nemzet csak úgy tudná megtartani önállóságát, ha valamelyest sérülne a demokrácia. Bár a Nyugat továbbra is hegemon helyzetben van, azonban civilizációjának leszálló ciklusában található, ugyanakkor a keleti blokk kedvezőtlenebb a nyugatinál, de jelenleg mégis egy integratív szakaszában van. A dezintegratív ciklusban bármilyen külső konfliktus veszélyes és kockázatos, hiszen így felgyorsulnak a belső feszültségek is. Amennyiben az EU belül Amerika anyósulásába, úgy elkerülhetetlen módon új kockázatok fognak felmerülni, amin valószínűleg csak vesztíteni fog.

A következő fejezet címe: *Egy befejezetlen birodalom. Az Európai Egyesült Államok mítosza*. Ez a szerzők szerinti második megdöntött mítosz, melyben megállapíthatjuk, hogy az EU nem beült az anyósulásba, hanem beültették, és így az ereszkedő fázisú USA birodalmának vazallusa lett. Az EU-n belül fel lángolt a szuverenista–föderalista vita, és bár a globalizáció mintagazdasága volt, jelenleg súlyos válságot él meg. Egyik eredendője ennek a válságnak a „befogadás kultúrája”, ez ugyanis érinti az ellátórendszereket, melyek felkészületlenek a növekvő bevándorló népességhez. Akik nem támogatják ezt a politikát, azokat a „populista” jelzővel illetik, közben elbogatellizálják a migráció okozta kockázatokat. A válság további okának tekinthetjük az energiaunió leszereplését is, hiszen ennek koncepciója nem volt képes csökkenteni az EU energiafüggőségét. Komoly problémát okoz az Európai Bizottság azon törekvése, hogy eltörölje a vétőjogot, amivel el szeretné érni az Európai Egyesült Államok koncepciójának megalkotását, eltávolodván az eredeti Nemzetek Európája elképzelésétől. Az európai elit a háborúpártiságával az emberektől messzire került, a szankciós politikájával pedig gazdasági recesszióba tolta

az EU-t, így a polgárok már nem számíthatnak többé egy superbürokratikus irányításra, hanem inkább támaszkodnak saját kormányukra. Összefoglalóan kijelenthető, hogy az Európai Egyesült Államok nem létezik, nem is alkotható meg, furcsa víziót kergető éretlen és nem valós föderalista szándékokról van szó, amelyek sok esetben antidemokratikusak. Az EU valójában egy befejezetlen birodalom.

A következő fejezet *A Nagy Kiábrándulás. Progresszív mítoszok* címet viseli, ami a szerzők általi harmadik megdöntött mítosz. A felvilágosodás új felfogásmódja összemossa Szent Ágoston két birodalom elméletét, így a modernitás szerint az üdvtörténet megvalósulása már ebben a földi világban is megnyilvánulhat: mindenre csak egy univerzális receptet, ideológiát kell kidolgozni. Ez az ideológia Nyugaton a kilencvenes években érte el csúcspontját. A Nyugat ezt az általa kidolgozott „progresszív ideológiát” követte az orosz-ukrán konfliktusban is, amely eredendően technooptimista. Olyan narratívát gyártott le, amely a háború valóságát teljesen átértelmezte, torzítván az alapinformációkat és egyben az érzelmeket. Ezzel a hozzáállásával a Nyugat kiábrándította az embereket, akik arra kezdtek gondolni, hogy a médiarendszer az igazságot nem szeretné feltárni, a békéről pedig illúziókat termel, így ezzel már a saját maga által megígért haladást, progressziót is megkérdőjelezte.

A hidegháború utáni évek „Nagy Eufóriája” a „Nagy Kiábrándulást” hozta magával: a globális rend nem biztosítja már sem a békét, sem a prosperitást. A Nyugat már nem a civilizáció fölemelkedését támogatja, hanem annak dezintegrációját. A Nyugat neoliberais nézőpontjának erőltetésével valójában „leválasztotta a gazdaságot a társadalomról”.⁷ A neoliberális narratíva hallani sem akar arról, hogy ő maga okozta a 2008-as válságot, és teljesen csődöt mondott a pandémia ideje alatt is. A neoliberális megközelítésmód próbálta lebontani az államot, és teljesen megváltoztatta az állam és a piac viszonyrendszerét: az USA-ban a piac dominanciáját biztosította a hatalmon lévő szűk elit, Kínában pedig a politika maga alá rendelte a piacot. A neoliberális törekvések átalakították az európai energiapolitikát, hiszen a pragmatikus megközelítést felváltotta egy „progresszív értelmezés”, ami ellentmondást szült a klímapolitika tekintetében, mivel központilag levezérelt, észszerűtlen és túlzó intézkedéseket hoztak, amik ráadásul éppen ellentétesek egy „piaci gondolkodásmóddal”, ugyanakkor éppen ezek tették lehetővé számukra, hogy a globális klímacsendőr pozíciójába kerülhessenek. Amíg a piac az erőforrások kimerülésétől tartott, addig a központosító törekvések az éghajlatváltozás aggályaira terelték figyelmünket és a „nem növekedés” stratégiáját képviselték. Mindez rombolta az EU geopolitikai pozícióját, ami az orosz-ukrán konfliktusban úgy jelent meg, mint saját érdekeink nem hatékony képviselete. A Nyugat túlkapásai a progresszív szem-

7 Uo. 148.

léletmódban gyökereznek, amelyek minden eddigi univerzális receptnél is pusztítóbbak, és a társadalmat egyre nagyobb bizonytalanságba taszítják. Megállapítható, hogy a világ hiperglobalizációs korszaka véget ért, és kell, hogy a 'dogmákat' a józan ész, a gyakorlati orientáció és a rugalmasság váltsa fel.

A következő és egyben utolsó fejezet címe a *Három tanács, hogy elkerüljük az ütközést*. A szerzők megmagyarázzák az úgynevezett *Thuküdidész-csapda* jelenségét, amely szerint, ha két szereplő közül az egyik erősödik, a másik pedig gyengül, úgy egy háború, összeütközés elkerülhetetlen. Ez alkalmazható az USA és Kína helyzetére, hiszen a két birodalom közötti gyáva nyúl játékokban egyre kevesebb esély lesz arra, hogy a két résztvevő „egységesen kitér a másik elől”.⁸ A két fél között vagy egy világméretű fegyveres konfliktus, vagy jobb esetben hidegháború várható. Az EU ebben a konfliktusban csak külső szemlélő, de valamelyest befolyással lehet az események alakulására. Erre – vizsdatérven az eredeti képhez – adnak a szerzők három tanácsot:

- 1.) „Ne szurkoljunk az autóvezetőknek!” Ez azt jelenti, hogy ne támogassuk a feszültségeket egyik fél kedvéért sem.
- 2.) „Ne ülünk be az anyósülésre!” Ez arra utal, hogy ne is csatlakozzunk a feszültségekhez, azaz ne szálljunk be az USA–Kína kereskedelmi háborúba, mivel az EU csak újabb veszteségeket fog elkönyvelni.
- 3.) „Ne próbáljuk megbütykölni a motort, ha nem vagyunk autószerelők!” Ez annak az őszinte beismerése, hogy a helyzet kezeléséhez nem értünk, mivel az túl komplex. Ehelyett jobb lenne „*elengedni a bukott mítoszokat, az üres álmokat, szembenézni az új geopolitikai realitásokkal, és megvédeni saját közösségeinket, értékeinket és érdekeinket*”.⁹

Az utolsó fejezetet egy terjedelmes *Bibliográfia* zárja.

A kötet könnyen forgatható, áttekinthető szerkezetét több diagram és ábra segíti. A borító elő- és hátlapja egyaránt jelzi: minden konfliktus – az emberi és társadalmi komplexitás miatt – többszereplős, és a hátoldalon látható, az út másik 'pólusán' fekvő, vérző békegalamb drámai képe jogos figyelmeztetés, azonban mégsem lehet ez a végső szó. Kérdés az, vajon a borzalmak közepette észre tudjuk-e még venni annak a békének a lehetőségét, melyet a föltámadt Krisztus szeretne nyújtani, és amely, többek között – XIV. Leó pápára utalva – „*fegyvertelen*”.¹⁰ A könyvet ajánlom mindazoknak, akik tájékozódni szeretnének a mai komplex világunk hidegháború felé történő meneteléséről, amely mögött három alapvető mítosz húzódik meg, melyek éppen az orosz–ukrán háborúval egyidejűleg már megdőlni látszanak. Valamint azok számára is, akik az örökkévalóság távlatában reménnyel telve alakítanák világnézetüket.

⁸ Uo. 193.

⁹ Uo. 195.

¹⁰ Saverio GAETA: *Papa Leone XIV. Il racconto del nuovo papa e le sfide che dovrà affrontare*. Corriere della Sera – La Gazzetta dello Sport, 2025. 81.

A kereszténység reményteli realizmusa azt mondja: a galamb újra élhet, a Lélek működik, még ha a történelem mélypontjain már nem is látjuk világosan. Bár a konfliktusokat mi emberek okozzuk, a békéhez mindig szükséges a Transzcendenshez fordulnunk. A Jóisten mindig felkínálja a változás lehetőségét – még jelen, globalista erőterekkel és feszült, háborúkkal terhelt világunkban is. Ő azonban nem elvárja, hanem szelíd szeretettel kínálja fel kegyelmét – a megtérés, az újrakezdés lehetőségét – a változás gyümölcseihez, amihez szabad és felelősségteljes beleegyező 'igenünket' szerezne. Ő a szív ajtaján kopogtat, a döntés, hogy kinyitjuk-e, azonban a miénk. Ne feledjük: Ő mindig az életet, az üdvösséget kínálja!

TÖRÖK ISTVÁN PÉTER

Csath Magdolna:
*Közgazdaságról közérthetően.
Gazdasági fogalmakról másképp.*

Kairosz Könyvkiadó, Budapest,
2023. 159 oldal

A 2008. évi pénzügyi válság, a lakosság eladósodása, a devizahitelek, majd a 2020-ban kezdődő pandémia gazdasági következményei ráirányították a gazdasági szakemberek és gazdaságpolitikusok figyelmét a hazai népesség pénzügyi, gazdasági tájékozottságának súlyos hiányosságaira. A közgazdasági gondolkodás magyarországi állapota könnyen megmagyarázható, értelmezhető a gazdaság működéséből a rendszerváltást megelőző évtizedekben, a paternalista berendezkedés egyének szintjén megmutatkozó negatív hatásaiból, a piaci kalkuláció alapján működő vállalkozások, az innováció és az észszerű gyarapodás ellehetetlenítéséből vagy szűk határok közé szorításából, melyet a hazai közgazdasági szakirodalom már a nyolcvanas években behatóan elemzett. A recesszió különböző szakaszait követően az ezredforduló utáni évtizedekben is folytak kutatások a népesség pénzügyi tájékozottságával, műveltségével kapcsolatosan, melyek hangsúlyozták annak fontosságát, hogy szükség van az ilyen ismeretek tananyagba történő beépítésére lehetőleg már a középiskolai oktatás keretében. Szükség van arra is, hogy a felnőtt korosztályok hozzájussanak olyan könyvekhez, amelyek mindenki számára érthetően magyarázzák el, mi hogyan működik a gazdaságban, a pénzügyi rendszerben, az állami, önkormányzati költségvetésben, és nem utolsósorban milyen nemzetközi folyamatok játszódnak le körülöttünk, amelyek a nemzetgazdaság, sőt egyének és háztartások szintjén is befolyásolják döntéseinket, lehetőségeinket.

Ezen hiányosságokat igyekeznek pótolni Botos Katalin *Közgazdaságtan nem csak közgazdászoknak*¹ és Csath Magdolna *Közgazdaságról közérthetően. Gazdasági fogalmakról másképp* című könyvei.

Csath Magdolna egyetemi tanár, a közgazdaság-tudományok doktora, számos közgazdasági tárgyú könyv szerzője. Munkásságát a szociális piacgazdaságot támogató, az embert szolgáló, értékalapú megközelítés jellemzi. 2023–2025 között a Kairosz Kiadó a *Közgazdaságról közérthetően* című sorozat

1 BOTOS Katalin: *Közgazdaságtan nem csak közgazdászoknak*. Tarsoly Kiadó, Budapest, 2015.

három kötetét jelentette meg.² Ezekben a könyvekben a szerző alapvető fontosságú fogalmak és összefüggések ismertetésére vállalkozik elsősorban olyan olvasók számára, akik nem feltétlenül rendelkeznek közgazdasági szaktudással. Különösen nagy hangsúlyt helyez arra, hogy a fogalmakkal kapcsolatos tévedéseket tisztázza, és szembesítse az olvasót a gazdaságban zajló reálfolyamatokkal.

A trilógia első kötete három fő fejezetre tagolódik. A *Globális makrogazdasági, pénzügyi témák* fejezet a világgazdaságban zajló folyamatok megértéséhez szükséges fogalmakat tárgyalja. A globalizációt a szerző egyszerre értelmezi gazdasági, társadalmi és politikai jelenségként, amelynek lényege a gazdaság szempontjából a tőke, a munkaerő, a beruházások szabad áramlása, kiiktatva a nemzetállamok befolyásolását. A szerző kritikát fogalmaz meg: a globális gazdaság működésével kapcsolatosan rámutat arra, hogy a fejlettebb és kevésbé fejlett országok közötti szabadpiaci verseny szükségszerűen a fejlettebbek erősödéséhez és a gyengébbek erőforrásainak kiáramlásához vezet. A globális cégek működése azonban nem csupán az egyenlőtlen verseny által hat károsan, hanem azáltal is, hogy miközben kihasználják a helyi erőforrásokat, piaci lehetőségeket, a megtermelt hasznot külföldre viszik, és alig járulnak hozzá a termelési feltételek reprodukciójához, a nemzetállamok infrastruktúrájának, az oktatás és egészségügy fejlesztéséhez, a képzett munkaerő biztosításához.

A szerző gazdaságfilozófiáját jól tükrözik a kötetbe válogatott és értelmezett fogalmak, köztük a keynesi közgazdaságtan, annak pozitívumai és kritikázatai, a sokat hivatkozott GDP-kritikája, a növekedés és a fejlődés fogalmai közötti különbségtétel, vagy éppen a gazdasági visszaeséssel, *recesszió*val, *stagfláció*val és *infláció*val kapcsolatos folyamatok tisztázása. A keynesi közgazdaságtan különösen válságos időszakokban használható állami ciklusszabályozó eszköz, amelyet a mögöttünk lévő pandémia idején is követett az országok többsége. Ha azonban az államok gazdaságpolitikájának helyességét, annak jótékony hatását nem megfelelő statisztikákkal mérjük, akkor tévúton járunk. Ez utóbbinak példája a GDP alkalmazása egy ország gazdasági helyzetének megítélésére, a GDP ugyanis számos haszontalan, sőt káros tevékenységet is eredményként mutat be, miközben hasznos társadalmi tevékenységek – például otthoni idősgondozás, gyermeknevelés stb. – nem számítanak bele a bruttó hazai termék mutatójába.

A növekedés és fejlődés fogalmainak elkülönítése, az ezzel kapcsolatos tisztánlátás szintén elengedhetetlen ahhoz, hogy realisan ítéljük meg a körülöttünk zajló változásokat. A növekedés ugyanis a szerző értelmezésében

2 Csath Magdolna: *Közgazdaságról közérthetően. Gazdasági fogalmakról másképp*, Csath Magdolna: *Közgazdaságról közérthetően. Újabb 50 fogalom*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2024., Csath Magdolna: *Közgazdaságról közérthetően. Még 50 fogalom*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2025.

menyiségi folyamat, a GDP-vel mérik, ezzel szemben a fejlődés olyan minőségi változásokkal írható le, mint például a népesség egészségi állapotának, tudásszintjének, a természeti környezet állapotának javulása, vagy a társadalmi viszonyokra jellemző bizalmi szint erősödése. A növekedés és a fejlődés közötti különbségtétel azért is fontos, mert a növekedési 'csapdahelyzet' önmagában nem gond, ha van közben fejlődés. Az igazi probléma a fejlődési csapda, amikor felgyorsul a lakosságszám csökkenése, romlanak a demográfiai mutatók a természetes szaporulat és a kivándorlás kedvezőtlen egyenlegei által, romlik az életszínvonal, és hanyatlik a társadalom erkölcsi állapota. A kötetnek a fejlődési csapda elkerülésével kapcsolatos konklúziói Magyarország számára is megfontolandóak, mint például a minőségi humántőkébe, tudásba, képességekbe, egészségbe történő beruházások növelése, a nemzeti tulajdonú szektor erősítése, a helyi innovációk, tudásteremtés támogatása, a foglalkoztatás és a vezetési, szervezeti rendszerek minőségének javítása. Ezek lehetnek az „előrettekinteni képes gazdaságpolitika” elemei, mely által elkerülhetőek vagy csökkenthetőek a nemzetközi szinten is tapasztalható recesszió kedvezőtlen hatásai, a lecsúszás a periféria állapotába.

Az első fejezetből ki kell még emelni a foglalkoztatás és munkahelyteremtés problematikáját. Ahogyan arra John Maynard Keynes brit közgazdász rámutatott, a foglalkoztatásnak számos pozitív hatása van. A kiáramló bérek következtében nő a fogyasztás, a fogyasztás növekedése serkentőleg hat a termelésre, és nem utolsósorban növeli az adóbevételeket. Magyarország gazdaságpolitikájának is fontos fókuszja a foglalkoztatottság növelése, azonban a foglalkoztatás minőségének kérdése kevésbé hangsúlyos, sajnálatos módon „nagy arányt képviselnek az alacsony tudást igénylő és inkább fizikai-idegi megterheléssel járó, gyakran többműszakos munkahelyek”.³ Az sem mellékes kérdés, hogy a foglalkoztatás növelése milyen áron történik, milyen állami forrásokat köt le a munkahelyteremtés, és milyen környezeti problémákat okoz a beruházó cégek működése. Szintén a foglalkoztatás minőségével függ össze a keresetek nagysága. Sokan vagyunk, akik kételyekkel fogadjuk a politikusok által gyakran emlegetett magas átlagbéreket. Ezek a statisztikák ugyanis messze vannak attól a valóságtól, amit ki-ki a maga környezetében tapasztal. A probléma a KSH által számított mutatóval ugyanis az, hogy kizárólag a teljes munkaidőben és az öt főnél nagyobb szervezeteknél foglalkoztatottak bérét veszi számításba, ráadásul a számtani átlagot jelentősen torzítják a szélső értékek. Ahhoz, hogy reális képet kapjunk a hazai munkabéerekről, szükség lenne a statisztikai adatgyűjtés szélesebb körre történő kiterjesztésére és az átlagkereset mellett a medián kereset nevesítésére is.

A kötet második fejezete ágazati, ipari piaci témákat tárgyal, részben olyan

3 CSATH: *Közgazdaságról közérthetően. Gazdasági fogalmakról másképp.* 51.

fogalmakkal ismerteti meg az olvasót, melyekkel a mindennapokban találkozhatunk, például a *piacgazdaság*, *gazdasági szerkezet*, *termelékenység*, *beruházás*, *megtérülés*, egyúttal megismertet bennünket olyan közgazdasági terminológiákkal is, mint a *komplexitás*, *diverzifikáltság*, *értékgörbe*, *hozzáadott érték*, *klaszter*, üzemi modell és *megtérülés*. A kötetnek ez a fejezete is számos kritikai gondolatot vet fel. Kritikus a liberális elvek alapján működő piacgazdasággal, melynek elméleti alapjait Adam Smith skót közgazdász fektette le az 1700-as években. A szabadpiaci viszonyok visszasságai különösen jól láthatóak napjainkban, amikor a globalizáció terjedése révén a vagyoni és jövedelmi különbségek egyre inkább nőnek, és elsősorban az állami redistribúció révén lehet némiképp javítani a helyzetet. Kritikus azonban a szerző az állami beavatkozással szemben is, hiszen annak is csak akkor vannak kedvező hatásai, ha „*megalapozott szakmai érvek alapján történik*”⁴ Nem mindegy, hogy „*teljesítményalapú*” vagy „*kapcsolati alapú*” az állami beavatkozás.

A fejezet további részei a gazdaságpolitika körébe sorolható fogalmakat tárgyalnak, mint az *iparstratégia*, *iparpolitika*, *gazdasági szerkezet*, *komplexitás* és *diverzifikáció*. Magyarország számára az iparstratégia hiányosságainak tudhatók be azok a döntések, melyek következtében a globális cégek magas arányban telepítenek relatíve alacsony képzettséget igénylő, olcsó munkaerőt foglalkoztató összeszerelő üzemeket. Nemzetgazdasági szinten ezen cégek működésének hátránya, hogy árbevételükből csupán a munkavállalói bérek maradnak helyben, és igen jelentős a hazavitt, úgynevezett *repatriált profit* összege. Ahogyan a szerző fogalmaz: „*egy ipari parki működés nagyon is hasonlít egy gyarmatosítási modellre, hiszen ezek a cégek jelentős kedvezményeket kapnak, viszont az ország gazdasági és főleg társadalmi fejlődéséhez minimális mértékben járulnak hozzá.*”⁵

Különösen problematikus az ipari struktúra, ha a humán erőforrás-gazdálkodás és a környezeti hatások szempontjából vizsgáljuk. A könyv harmadik fejezetének tárgyát ezen témakörök képezik. Csath Magdolna az emberi, társadalmi és környezeti erőforrások fontosságát is egy közgazdasági terminológia, a nemzeti vagyon fogalmán keresztül világítja meg. A nemzeti vagyonnak ugyanis részét képezi az anyagi javakban megtestesülő tőke mellett az emberek tudása, beállítódása, viselkedése, amit Pierre Bourdieu a kulturális tőke elemeiként nevesít. De részét képezi a társadalmi tőke is, amely a szociológusok szerint az emberi kapcsolatokban és a társadalmi viszonyokban létezik, ilyenek például a bizalmi viszonyok, a normakövetés, az értékrend, melyek minősége jelentősen javíthatja az ország versenyképességét, a gazdaság szereplőinek sikerességét, a szervezetek jövedelmezőségét. Nemzeti vagyon-

4 Uo. 68.

5 Uo. 96.

vesztést okozhatnak ugyanakkor a kedvezőtlen demográfiai folyamatok, a képzett munkaerő kivándorlása jobb megélhetési lehetőségek reményében, a népesség fogyása a magas halálozási statisztikák következtében, az alacsony várható élettartam és az emberek rossz egészségi állapota.

Néhány évvel ezelőtt egy kutatás keretében azt vizsgáltam, hogy látszik-e összefüggés az életmód és a magas halálozási mutatók között. Hazai statisztikai adatok alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a szív- és érrendszeri, valamint a daganatos betegségek mint elsődleges halálokok nem lehetnek függetlenek az életmódtól, a táplálkozási, alkoholfogyasztási szokásainktól, a mozgáshiányos életmódtól és a stressztől, ugyanakkor valószínűsíthető a káros környezeti hatások negatív hatása is.

Csath Magdolna *Közgazdaságról közérthetően* trilógiájának 2024-ben megjelent második kötete a nemzetközi szervezetek bemutatására vállalkozik, és olyan új fogalmakkal ismerteti meg az olvasót, mint az *illiberalizmus* vagy a *WOKE-ideológia*, a 2025-ben napvilágot látott harmadik kötet pedig az Európai Unióhoz kapcsolódó fogalmakban segít eligazodni. Ahogyan a Kairosz Kiadó a könyvismertetőben írja, „*nincs szükség a magyarázatok megértéséhez különösebb közgazdasági vagy informatikai szaktudásra, csak nyitottságra, őszinte kíváncsiságra*”.⁶ Ily módon mindenkinek ajánljuk, aki szeretne többet megtudni arról, ami körülöttünk és velünk történik, és mindezt hiteles szakmai forrásból.

LEVELEKI MAGDOLNA

6 Kairosz Kiadó. <https://www.kairosz.hu/Csath-Magdolna-Kozgazdasagrol-kozerthetoen-3> (Letöltés ideje: 2025. november 15.)

DURST Judit – NYÍRÓ Zsanna –

BEREMÉNYI Ábel (szerk.):

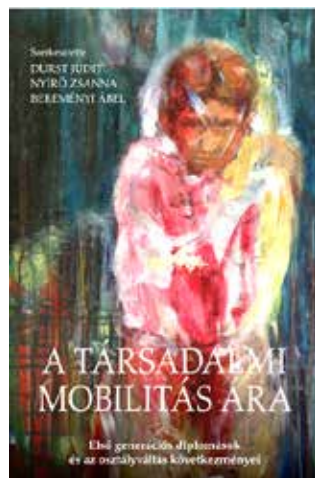
A társadalmi mobilitás ára.

*Első generációs diplomások és
az osztályváltás következményei.*

Gondolat Kiadó – Társadalomtudományi

Kutatóközpont, Budapest, 2022.

454 oldal

A társadalmi mobilitás kutatása a szociológia egyik klasszikus és mindmáig központi témája. A fogalom azt jelenti, hogy az egyének vagy csoportok helyzetet változtatnak a társadalmi rétegződésben (például foglalkozás, jövedelem, iskolázottság alapján). Ezekben a diskurzusokban a strukturális mutatók, mint a mobilitási ráták, vagy a generációk közötti státuszváltásokról szóló elemzések uralkodnak, és nem reflektálnak arra, hogy a társadalmi felemelkedés milyen egyéni, érzelmi és kapcsolati költségekkel jár. A Durst Judit, Nyíró Zsanna és Bereményi Ábel szerkesztésében megjelent kötet, *A társadalmi mobilitás ára* éppen erre a hiányra reagál, a mobilitást nem pusztán eredményként, hanem folyamatként, komplex rendszerelemként vizsgálja.

A kötet értelmezéséhez elengedhetetlen annak rövid áttekintése, hogy a társadalmi mobilitás milyen elméleti keretek között jelenik meg a klasszikus és kortárs szociológiában. A főáramú mobilitáskutatások nagymintás survey vizsgálatai hagyományosan két fő irány mentén zajlanak, egyrészt a szülők és gyermekeik foglalkozási osztályhelyzetének összehasonlításán, másrészt a szülők és gyermekeik iskolai végzettségének vizsgálatán keresztül. Ez utóbbi megközelítés abból az alapfeltevésből indul ki, hogy az oktatás a társadalmi mobilitás egyik legfontosabb eszköze. Ezek a vizsgálatok arra keresik a választ, hogy milyen mértékben képesek az egyének a társadalmi hierarchiában felfelé vagy lefelé mozogni, és hogy a különböző társadalmak mennyire tekinthetők nyitottnak vagy zártnak. A zártnak definiált társadalmi berendezkedésekben nagyon korlátozott, vagy nincs társadalmi mobilitás, a társadalom tagjainak rétegződési helyzete többnyire születés alapján eldől, és azt nehéz vagy lehetetlen megváltoztatni. A nyitott társadalmak elnevezés pedig arra utal, hogy lehetséges a mobilitás, a társadalom tagjai teljesítmény, tanulás, munka révén képesek javítani – vagy rontani – társadalmi helyzetükön.

A mobilitáskutatás elsősorban strukturális kérdésként jelenik meg a szakirodalomban mint a társadalmi rétegek közötti átjárhatóság mértéke, ahol a

foglalkozási és iskolai státuszok öröklődése, valamint a mobilitási ráták alakulása állt a vizsgálatok fókuszában. Magyarország az elmúlt évtizedekben a nemzetközi survey összehasonlító kutatások alapján Európa egyik legzártabb társadalmává vált. A mobilitási ráta csökkenő tendenciát mutat, ami azt jelenti, hogy egyre kisebb az esély arra, hogy valaki szülei társadalmi helyzetéhez képest magasabb státuszt érjen el.¹ A nagymintás survey vizsgálatok alkalmasak arra, hogy ezekről a trendekről átfogó képet adjanak, ugyanakkor kevésbé képesek megragadni a mobilitási pályák mögött húzódó egyéni tapasztalatokat, érzelmi és pszichés költségeket. E hiány pótlására vállalkozik *A társadalmi mobilitás ára* című kötet.

A könyv középpontjában az első generációs diplomások állnak, akik nem diplomás szülők gyermekeként jutottak el a felsőoktatásig. Központi kérdése, hogyan és milyen áron lehetséges a társadalmi felemelkedés. A szerzők arra vállalkoztak, hogy bemutassák, milyen pszichés, identitásbeli és társas következményekkel jár az osztályváltás, különös tekintettel a roma értelmiségiek tapasztalataira. A kötet egyik legfontosabb újítása, hogy a mobilitást nem kizárólag sikertörténetként, hanem sokszor ambivalens, veszteségekkel terhelt folyamatként értelmezi, amelynek költségei egyenlőtlenül oszlanak meg. A kötet tizenegy fejezete több szerző közös munkájaként, valamint négy önálló tanulmány formájában rajzolja ki a társadalmi mobilitás sokszínű, gyakran ambivalens arcait.

A munka elméleti hátterét széles spektrum jellemzi. Meghatározó szerepet kap Bourdieu *tőke- és habituselmélete*,² valamint Friedman és Laurison *származási osztály*³ koncepciója. Ezek segítségével a szerzők azt mutatják be, hogy a társadalmi mobilitás nem jelenti a származási háttér hatásának megszűnését, hiszen ennek örökségei a státuszváltás után is fennmaradnak, és hosszú távon is alakítják az egyének lehetőségeit, önértelmezését és életútját. Ebben az elméleti keretrendszerben a mobilitás nem pusztán eredményként, hanem folyamatként, sőt esetenként krízisként jelenik meg az elemzésekben. A kötetben felvonultatott empirikus anyag alátámasztja, hogy az egyéni sikerek gyakran kollektív veszteségek árán valósulhatnak meg, és a mobilizálódók nemritkán impoztorszindrómával küzdenek.

A tanulmánykötet különös figyelmet fordít a roma és nem roma első generációs diplomások mobilitási tapasztalatainak összehasonlítására. Már az érettségi megszerzésének esélyében is jelentős különbségek mutatkoznak a roma és nem roma fiatalok között, a felsőfokú végzettség megszerzésében pedig ez a szakadék tovább mélyül. A szerzők a romákat nem pusztán etni-

1 Erzsébet BUKODI – Marii PASKOV: Intergenerational class mobility among men and women. *European Sociological Review*, 2020/4. 495–512.

2 Pierre Bourdieu: Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: LENGYEL György – SZÁNTÓ Zoltán (szerk.): *Tőkefajták. A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Aula Kiadó, Budapest, 1998. 155–177.

3 Sam FRIEDMAN – Daniel LAURISON: *The Class Ceiling. Why it Pays to be Privileged*. Policy Press & Bristol University Press, Bristol, 2020.

kai vagy nemzetiségi csoportként, hanem „*rasszizált kisebbségként*” értelmezik, hangsúlyozva, hogy a többségi társadalom által fenntartott stigmatizáció és diszkrimináció strukturálisan befolyásolja mobilitási esélyeiket.

A kötet egyik legerősebb üzenete a meritokratikus szemlélet kritikájának bemutatása. A meritokratikus megközelítések gyakran normatív töltettel is bírtak, a mobilitási rátát a társadalmi igazságosság és nyitottság indikátorként jelenítik meg. Ezzel szemben a kötet szerzői egy kritikai hagyományhoz kapcsolódnak, amely a mobilitást nem önmagában pozitív jelenséggént, hanem társadalmilag egyenlőtlenül eloszló lehetőséggént és tapasztalatként értelmezik.

A tanulmányok sorra igazolják, hogy az egyéni sikertörténetek hangsúlyozása elfedi a társadalmi struktúrák igazságtalanságait, és arra az illúzióra épít, hogy a mobilitás pusztán egyéni erőfeszítés és akarat kérdése. A szerzők élesen bírálják a meritokrácia eszményét és annak „*kegyetlen optimizmusát*”, amely azt sugallja, hogy megfelelő erőfeszítéssel bárki sikeres lehet, miközben a kudarc felelősségét az egyénre hárítja.⁴ A kötet tanulmányainak állítása, hogy a társadalmi mobilitás nem tekinthető pusztán egyéni projektnek, mert az egyéni sikertörténetek mögött kollektív kudarcok állnak.

A mobilitási utak valójában társadalmi és intézményi feltételek által meghatározottak. Ugyanakkor az oktatási rendszerrel szemben illuzórikus elvárás a társadalmi egyenlőtlenségek érdemi csökkentése, hiszen a mobilitás nem oldja meg azokat a strukturális egyenlőtlenségeket, amelyek újratermelik a hátrányokat.

A könyv módszertanilag is sokszínű: négyéves kutatási projekt eredményeit mutatja be, amely kvalitatív és kvantitatív eszközöket egyaránt alkalmaz. A mintában 175 első generációs értelmiségi szerepel, közülük 105 roma származású. A kutatás alapját 165 narratív és félig strukturált interjú képezi első generációs diplomásokkal, akik nem diplomás szülők gyermekeként szereztek felsőfokú végzettséget. A kvalitatív adatgyűjtést esettanulmányok és egy online kérdőíves felmérés egészíti ki, amely az első generációs diplomások munkaerőpiaci helyzetét és életpályáját vizsgálja.

A *társadalmi mobilitás ára* egyik legnagyobb erénye a kvalitatív módszertan következetes és reflexív alkalmazása. A kvalitatív stratégia lehetőséget teremt arra, hogy a mobilitás megélt tapasztalatként jelenjen meg, szemben a nagymintás survey vizsgálatok absztrakcióival. Az interjúk nem csupán eseményeket rögzítenek, hanem értelmezési kereteket, érzelmi dinamikákat és identitásmunkát is feltárnak. A kötet módszertani pluralizmusa, az életútinterjúk, esettanulmányok és kérdőíves adatfelvétel kombinációja alkalmassá

4 Kathryn NECKERMAN – Prudence CARTER – Jennifer LEE: Segmented assimilation and minority cultures of mobility. *Ethnic and Racial Studies*, 1999/6. 945–965.

teszi az összetett mobilitási pályák vizsgálatára. Fontos ugyanakkor kiemelni, hogy a kvalitatív fókusz nem a reprezentativitás hiányát, hanem az értelmező mélységet szolgálja. A szerzők nem általánosítani kívánnak, hanem mintázatokot, tipikus tapasztalatokat és visszatérő dilemmákat azonosítanak. A roma minták magas aránya tudatos kutatási döntés, amely lehetővé teszi a rasszizált kisebbségi státusz hatásainak részletes elemzését. Ez a hangsúly ugyanakkor normatív állásfoglalásként is értelmezhető, a kötet mellett érvel, hogy a mobilitáskutatás nem lehet 'színvak'.

A tanulmányok, a vegyes mintának köszönhetően, roma és nem roma első generációs diplomások mobilitási tapasztalatainak szisztematikus összevetését mutatják be. A nem roma interjúalanyok esetében a mobilitás elsősorban osztályváltásként értelmezhető, a roma diplomások számára az etnicitás folyamatosan tematizált, megkérdőjelezett és külsőleg is értelmezett dimenzió marad.

A fejezetek részletesen bemutatják a mobilitás különböző aspektusait. A nyitó tanulmány (*Egyéni siker, kollektív kudarc...*) a mobilitás paradoxonára világít rá, különösen a rasszizált kisebbségek esetében, ahol a felemelkedés magasabb érzelmi és pszichés költségekkel jár. A szerkesztők, Durst Judit, Nyíró Zsanna és Bereményi Ábel bevezetője olyan fogalmakat emel be a hazai diskurzusba, amelyek a felfelé irányuló mobilitás kevésbé látható következményeire világítanak rá. A pszichés megterhelés eltérő formáira, a társadalmi mezőkben tapasztalható láthatatlan korlátokra, illetve a reziliens és nem reziliens mobilitási pályák különbségére. Már az előszó hangsúlyozza, hogy az előrejutásnak mindig 'ára' van, amely gyakran érzelmi, kapcsolati vagy identitásbeli veszteségekben mérhető: „Messziről felismerem az első generációs értelmiségieket. Az önbizalomhiányukról, meg arról, hogy állandóan azt figyelik, mit gondol róluk a környezetük. Az első generációs értelmiségi egy új világba érkezik a tanulás révén, aminek nem beszéli a nyelvét, aminek nem ismeri a kulturális kódjait, vicceit, utalásait. Közülük sokan szenvednek az imposztorszindrómától – az állandó félelemtől, hogy csalóként lelepleződnek.”⁵

A kötet következő elemzési egysége Zolnay János tanulmánya (*Esélyteremtés és kirekesztés...*), amely a személyes életutak mellé szélesebb társadalompolitikai hátteret ad. Elemzése szerint a magyar társadalom egyre inkább a kasztosodás irányába mozdul, a roma diákok mobilitási esélyei szűkülnek, a támogatási rendszerek hozzáférése esetleges, és az előrejutás gyakran rejtett lojalitási elvárásoktól függ:

„A városi teret ugyanis az elit iskolafelhasználók és a szelekciós autonómiával bíró iskolák uralják és adott esetben képesek fenntartani az oktatási portfólió számokra ked-

5 DURST JUDIT – NYÍRÓ ZSANNA – BEREMÉNYI ÁBEL: Bevezető. Egyéni siker, kollektív kudarc. Első generációs diplomások és a társadalmi mobilitás kegyetlen optimizmusa. In: DURST – NYÍRÓ – BEREMÉNYI (szerk.): *A társadalmi mobilitás ára*. 28.

vező elosztását.”⁶ „A magyarországi közoktatás egyenlőtlenségeit és szelektivitását tovább erősítő, újabb szegregációs hullámot elindító és a rendszer valamennyi, korábbi esélyteremtő elemeit felszámoló oktatáspolitikai fordulat olyan társadalmat vizionál, amely átláthatatlanná, kasztszerűvé merevíti a korábban is éles társadalmi törésvonalakat.”⁷ Ez a keretezés segít megérteni, hogy a mobilitási utakban miért jelennek meg rendszeresen konfliktusok és törések, valamint rávilágít a mobilitás intézményesült formáinak hiányosságaira. A fejezet az egyéni felelősség, a társadalmi mozgáster és a közösségi beágyazottság kategóriáit egyszerre vizsgálja.

Nyíró Zsanna és Durst Judit a harmadik fejezetben (*Rasszizálás mindenekfelett...*) a mobilitás habitusra gyakorolt hatását elemzik, bemutatva, hogyan destabilizálódik az első generációs diplomások habitusa a gyors és nagy terjedelmű mobilitás következtében. A korábbi kutatások számos fogalommal ragadták meg ezt a sajátos állapotot, mint „*hasadt habitus*”, kettős távolságtartás, identitáskriszis, folyamatos önvizsgálat, önbizonyítási kényszer. A kötet interjúrészei érzékletesen mutatják be, hogy ez a „*két hely közé szorult*” létezés gyakran szorongással, mentális megterheléssel és önértékelési zavarokkal jár. A roma válaszadók körében gyakoribb a habitus kisiklása, az etnikai és osztályhelyzet metszetéből fakadó kettős szorítás, valamint az elvárások közötti ingadozás: „*Számos roma interjúalanyunk megtapasztalta a sehová se tartozás érzését, a »lebegés« állapotát.*”⁸ „*Számos roma interjúalanyunk érzi vagy érezte úgy, hogy nem fogadja be, vagy akár elutasítja a többségi társadalom, miközben a származási közösségétől már eltávolodott.*”⁹

A negyedik fejezet (*Rasszizált üvegplafon...*) szerzői, Durst, Nyíró, Dés és Boros, bevezetik a „*rasszizált üvegplafon*” fogalmát, amely azokra a rejtett diszkriminatív mechanizmusokra utal, amelyek a roma diplomások karrierútját korlátozzák. Az interszekcionalitás elemzési kerete lehetővé teszi annak bemutatását, hogy az osztályhelyzet, az etnicitás és a társadalmi nem együttesen alakítják a munkaerőpiaci esélyeket. Amíg az üvegplafon fogalma a nem roma első generációs diplomások esetében elsősorban osztályalapú, addig a roma értelmiségiekénél etnicizált formában jelenik meg, gyakran diszkriminációval kísérve. A mobilitás lélektani és érzelmi vetületét vizsgálva, a hazai és nemzetközi szakirodalommal összhangban, a szerzők visszatérő élményként azonosítják az „*otthontalanságot*”: a régi közegektől való eltávolodást és az új társadalmi térbe való beilleszkedés bizonytalanságát: „*sokan közülük úgy érez-*

6 ZOLNAY János: Esélyteremtés és kirekesztés. A közoktatás-politikai változások mint a társadalmi mobilitás keretrendszere. In: DURST – NYÍRÓ – BEREMÉNYI (szerk.): *A társadalmi mobilitás ára*. 80.

7 Uo. 84.

8 NYÍRÓ Zsanna – DURST Judit: Rasszizálás mindenekfelett. Az oktatási mobilitás hatása a habitusra. In: DURST – NYÍRÓ – BEREMÉNYI (szerk.): *A társadalmi mobilitás ára*. 106.

9 Uo. 107.

ték, a magyar munkaerőpiacon és az általuk ismert munkahelyeken egy viszonylag alacsony plafon érvényesül, amely fölé ők romaként nem emelkedhetnek."¹⁰

Durst és Bereményi („Úgy éreztem, hazaérkeztem”...) az első generációs roma diplomások sajátos helyzetére hívja fel a figyelmet: ők gyakran „hídszerepben” működnek a roma közösségek és a többségi társadalom között, ami egyszerre jelent erőforrást és érzelmi megterhelést. A roma válaszadók narratíváiban gyakran megjelenik a „kettős megfelelési kényszer”. Egyszerre kell bizonyítaniuk a többségi társadalom felé, miközben származási közösségük irányában is lojalitási elvárásokkal szembesülnek. Ez a kettős nyomás jelentősen növeli a mobilitás érzelmi költségeit, és sok esetben identitásbeli ambivalenciához vezet.

A kötet nem áll meg a problémák feltárásánál (*Roma kulturális tőke...*), Boros, Bogdán, Durst részletesen elemzi azokat a szervezeti és közösségi támaszokat, amelyek megkönnyítik a mobilitási utakat. A Romaversitas, a Láthatatlan Kollégium és más mentorprogramok példái azt mutatják, hogy a kulturális és anyagi támogatás, valamint a közösséghez tartozás érzésének megerősítése csökkentheti a mobilitás érzelmi költségeit: „a roma oktatási támogató programok egyik fő hozadéka a romák társadalmi mobilitásával kapcsolatban az, hogy roma kulturális tőkével vértetik fel mentoráltjaikat. [...] az erőforrások olyan készletét jelenti, amelynek a középosztálybeli roma fiatalok hasznát vehetik annak érdekében, hogy roma identitásuknak pozitív jelentést adhassanak.”¹¹

Bereményi és Durst rezilienciáról szóló elemzése (*Jelentéssalkotás mint társadalmi navigáció reziliens diplomás roma nőknél...*) rámutat, hogy a reziliencia nem kizárólag személyes tulajdonság, legalább annyira a társadalmi környezetben való sikeres navigáció képessége, amelyet a támogató közösségek jelenléte jelentősen erősít. Magyar- és spanyolországi adatokat hasonlítanak össze, amelyeknek az összevetése a reziliens mobilitási minták kulturális és országkontextusok szerinti mintázata: „A reziliencia képessége olyan folyamat, amelyet az ember társadalmi és fizikai ökológiája segít elő. [...] A két roma nő példájából kiindulva amellett érvelünk, hogy nemcsak a személyes képességek, a jó navigációs és tárgyalási készség, hanem a rendelkezésre álló és hozzáférhető erőforrások is lényeges tényezők a reziliens mobilitási pálya eléréséhez.”¹²

A tanulmányok jelentős része arra is rávilágít, hogy a mobilitás nemcsak belső vívódás, hanem külső megítélés kérdése is. Reay és munkatársai metaforá-

10 DURST Judit – NYÍRÓ Zsanna – DÉS Fanni – BOROS Julianna: Rasszizált üvegplafon. Rejtett akadályok és az első generációs roma értelmiségiek szegmentált munkaerőpiaci helyzete Magyarországon. In: DURST – NYÍRÓ – BEREMÉNYI (szerk.): *A társadalmi mobilitás ára*. 171.

11 BOROS Julianna – BOGDÁN Péter – DURST Judit: Roma kulturális tőke. Első generációs diplomások és a tehetséggondozó programok szerepe a társadalmi mobilitás árának csökkentésében Magyarországon. In: DURST – NYÍRÓ – BEREMÉNYI (szerk.): *A társadalmi mobilitás ára*. 262.

12 BEREMÉNYI Ábel – DURST Judit: Jelentéssalkotás mint társadalmi navigáció reziliens diplomás roma nőknél Spanyolországban és Magyarországon. In: DURST – NYÍRÓ – BEREMÉNYI (szerk.): *A társadalmi mobilitás ára*. 300.

ját idézve: sokan „idegenként érkeznek meg a paradicsomba”. A többségi társadalmi réteg gyakran bizalmatlan az újonnan érkezőkkel szemben, az ’alulról jövők’ pedig elutasítást élhetnek meg a magasabb státuszú csoportok részéről. A roma diplomások esetében ez a jelenség még látványosabb, mivel a munkaerőpiacon egyszerre tapasztalhatják az intézményi és a hétköznapi rasszizmus formáit.

A párkapcsolati szintér sem mentes a mobilitás terheitől, Dés Fanni tanulmányában („Nagyon nehéz a rendszert hibáztatni, amikor ott van előtted egy ember,”...) a roma nők beszámolóí szerint a kulturális különbségek, a diszkrimináció átélése vagy épp eltitkolása érzelmi konfliktusok forrása lehet. Sokak számára az ideális társ az, aki hasonló mobilitási útvonalat járt be, és érti a tapasztalataikat: „A felfelé mobilitást elérő nők úgy érzik, párkapcsolati szempontból afféle senki földjén élnek, ha olyasvalakivel élnek együtt, aki nem élte át a társadalmi mobilitással járó nehézségeket vagy eltérő etnikai háttérből származik.”¹³

A roma diplomások pályái azt mutatják, hogy a rájuk nehezedő felelősség – „dolgozz a közösségért” – gyakran túlzott nyomást jelent, miközben a társadalom továbbra sem fogadja be őket teljes mértékben. Sokukat ezért évekig tartó továbbképzési és bizonyítási ciklusokba hajtja a külső elvárás és az önigazolás kényszere.

Kállai Ernő vizsgálata (*Rendhagyó foglalkozású roma értelmiségiek*) azt mutatja, hogy az értelmiségi karrier gyakran többgenerációs folyamat eredménye. A kettős identitással járó feszültségek pedig sokszor asszimilációs stratégiák felé terelik a mobilitásban részt vevőket: „sokuknál megfigyelhető a sajátosan »kettős identitás« kialakulása: van egy távolodó, de mégis családhoz kötődő roma énjük, és van egy, a külvilág számára mutatott rejtőzködő identitásuk. Ez a kettősség pedig sajátos, sokszor nehezen megélhető lelki folyamatokat indít el bennük”.¹⁴

A tizedik, Kalla Éva által jegyzett fejezet (*Áldás és átok...*) állítja középpontba a hozott származási háttér kettős szerepét. A családi környezetből hozott ’batyu’ lehet egyszerre akadály és erőforrás: bár a kulturális tőke hiánya megnehezítheti a felsőoktatási és munkaerőpiaci beilleszkedést, ugyanakkor támogató közösségi mintákat és motivációt is adhat: „A diplomát kézhez kapó fiatalokra hatalmas nyomás nehezedik mind a romák, mind a nem romák részéről, hogy vállaljanak felelősséget a népükért, s igyekezzenek olyan munkát találni, ahol a cigányság hasznára lesznek.”¹⁵

Papp Z. Attila és Zsigmond Csilla záró tanulmánya (*Szabadon lebegve...*) határon túli, első és másodgenerációs értelmiségi fiatalok összehasonlító vizsgálata. Az eredmények szerint az első generációs fiatalok hátrányos hely-

13 DÉS FANNI: „Nagyon nehéz a rendszert hibáztatni, amikor ott van előtted egy ember, aki ugyanakkor a rendszernek a terméke, de szemben álltok egymással.” A társadalmi mobilitás költségei a párkapcsolatok kontextusában. In: DURST – NYÍRÓ – BEREMÉNYI (szerk.): *A társadalmi mobilitás ára*. 333.

14 KÁLLAI ERNŐ: Rendhagyó foglalkozású roma értelmiségiek. In: DURST – NYÍRÓ – BEREMÉNYI (szerk.): *A társadalmi mobilitás ára*. 376.

15 KALLA ÉVA: Átok és áldás. Az első generációs roma értelmiség identitásküzdelmei. In: DURST – NYÍRÓ – BEREMÉNYI (szerk.): *A társadalmi mobilitás ára*. 409.

zetének meghatározó jellemzője a diszkriminatív élményeik, ami elégtelen önfelfogadásuk kialakulásához vezethet. Alacsonyabb kulturális tőkével rendelkeznek, mint többgenerációs társaik, elbeszéléseik elemei a DiMaggio-féle¹⁶ státuszkultúra-reprodukcióról tanúskodnak.

Összegzőképpen megállapítható, hogy *A társadalmi mobilitás ára* hiánypótló mű a magyar mobilitáskutatásban. A kötet erénye, hogy a mobilitást nem kizárólag statisztikai mutatóként, hanem megélt tapasztalatként értelmezi, és láthatóvá teszi azokat az érzelmi, identitásbeli és kapcsolati költségeket, amelyek a társadalmi felemelkedést kísérik. A könyv kritikusan viszonyul a meritokratikus narratívákhoz, és fontos hozzájárulást nyújt a társadalmi egyenlőtlenségek komplexebb megértéséhez. A tanulmánykötet kiemelkedő munka, mert lebontja a mobilitás romantizált képét, és a hazai szakirodalomban ritkán tematizált jelenségekre irányítja a figyelmet, mint az első generációs diplomások, különösen a roma értelmiségiek belső küzdelmeire, érzelmi terheire és társadalmi kihívásaira. A nemzetközi kitekintést nyújtó tanulmányok rámutatnak arra, hogy a kisebbségi mobilitás tapasztalatai országonként eltérőek, ugyanakkor számos strukturális hasonlóságot mutatnak. A könyv egyik legfontosabb tanulsága, hogy az oktatáson keresztül megvalósuló mobilitás nem oldja fel a társadalmi egyenlőtlenségeket, legfeljebb újrakonstruálja azokat. Az első generációs diplomások sikerei mögött gyakran láthatatlan veszteségek húzódnak meg, amelyek társadalompolitikai szinten is értelmezendők.

SZABÓ TÜNDE

16 Paul DiMAGGIO: *Cultural Capital and School Success: The Impact of Status Culture Participation on the Grades of U. S. high School Students*. *American Sociological Review*, 1982/47. 189–201.

A STUDIA WESPRIMIENSIA

2025. ÉVI I-II. SZÁMÁNAK SZERZŐI

DR. GALAMBVÁRI PÉTER megbízott rektor, főiskolai adjunktus, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola

GYÓRI PIROSKA mesteroktató, Veszprémi Érseki Főiskola

DR. HAJNÁ CZKY TAMÁS ATTILA tudományos főmunkatárs, tudományos ügyekért felelős rektori megbízott, Veszprémi Érseki Főiskola

DR. IVONY ÉVA főiskolai docens, Veszprémi Érseki Főiskola

KABAI SÁRA HILÁRIA OSB OBL doktoranda, Pázmány Péter Katolikus Egyetem HTK Hittudományi Doktori Iskola

KALOCSAI ADRIENN mesteroktató, Veszprémi Érseki Főiskola

DR. LÁDONYI ZSUZSANNA tanszékvezető, egyetemi docens, Veszprémi Érseki Főiskola

DR. HABIL. LEVELEKI MAGDOLNA főiskolai tanár, Veszprémi Érseki Főiskola

LÉVAI ÁDÁM főiskolai adjunktus, hitéleti képzésekért felelős rektori megbízott, Veszprémi Érseki Főiskola

MAGVAS MÁRIA mesteroktató, Veszprémi Érseki Főiskola

SZABÓ TÜNDE főiskolai adjunktus, Veszprémi Érseki Főiskola

TÓTH KATALIN teológus

TÖRÖK ISTVÁN PÉTER OSBM főiskolai docens, Veszprémi Érseki Főiskola

VÉGSŐ ISTVÁN történész, segédlevéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

DR. ZSIDAI RÉKA történész

KÁRPÁTALJA TÖRTÉNETE

Örökség és kihívások

MOLNÁR FERENC

A MUNKÁCSI EGYHÁZMEGYE
AZ 1848-49. ÉVI MAGYAR FORRADALOM
ÉS SZABADSÁGHARC FORGATAGÁBAN

Beregszász város monográfiája

Beregszász
2024

*Molnár D. Erzsébet
Váradi Natália
Darevi Karolina
Orszó Róbert
Csornicsák István*

Küzdelem a megmaradásért

*A kárpátaljai magyar közösség
(1944–2022)*

A veszprémi egyházmegye múltjából 42.

TÓTH SÁNDOR

A VESZPRÉMI SZÉKESEGYHÁZ

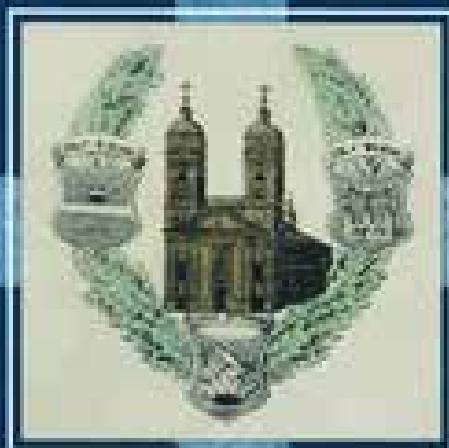
VÁZLATOS ÉPÍTÉSTÖRTÉNET ÉS TÁJÉKOZTATÁS
A FALKUTATÁSOKRÓL, ÁSATÁSOKRÓL (2004)

VESZPRÉM • 2024

A veszprémi egyházmegye múltjából 43.

**A VESZPRÉMI SZÉKESEGYHÁZ
ÉS KÁPTALAN EGYHÁZLÁTOGATÁSI
JEGYZŐKÖNYVEI 1739–1948**

VESZPRÉM • 2024

A veszprémi egyházmegye múltjából 44.

**A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYE
EGYHÁZLÁTOGATÁSI JEGYZŐKÖNYVEI
1778–1779 • III. Somogy megye**

VESZPRÉM • 2025

Várostarténeti folyóirat

Veszprémi Szemle

27. évfolyam,
2025. 4.

79.

Alapítva: 1993

